

AARHUS
UNIVERSITY
ARTS

SORGGRUPPER I DE DANSKE SKOLER

EN SOCIALPSYKOLOGISK UNDERSØGELSE AF GRUNDLÆGGENDE ANTAGELSER
BAG ETABLERING AF SORGGRUPPER FOR BØRN I DANSKE SKOLER

PH.D.-AFHANDLING

ANNE SUHR

ARTS
AARHUS UNIVERSITET
2021

Ph.d.-afhandling

Anne Suhr

Sorggrupper i de danske skoler.

En socialpsykologisk undersøgelse af grundlæggende antagelser bag etablering af sorggrupper for børn i danske skoler.

Hovedvejleder: Ditte Winther-Lindqvist, lektor

Graduate School of Arts
Aarhus Universitet, DPU

Bivejleder: Jan Nielsen, lektor

Institut for Psykologi
Københavns Universitet

ISBN: 978-87-7507-536-2
DOI: 10.7146/aulsps-e.477

2021

Forord

Denne afhandling er blevet til over en periode på knap fire år. Det har været en periode, hvor jeg har balanceret min arbejdstid mellem ph.d.-studiet og mit arbejde som konsulent i eget firma. Det har til tider været en svær og hård opgave at få det hele til at gå op i en højere enhed. Af og til har jeg følt, at situationen havde visse ligheder med Sisyfos-myten. Ikke desto mindre mener jeg, at hele processen omkring afhandlingen har været indsatsen værd. Det har været et privilegium at få lov til at forske og samarbejde med en række spændende, inspirerende og begavede kollegaer i universitetsmiljøet på både DPU, Aarhus Universitet, Institut for Kommunikation og Psykologi på Aalborg Universitet samt på Institut for Psykologi, Københavns Universitet.

Først og fremmest vil jeg rette en stor tak til de informanter, der har deltaget i undersøgelsen. Dernæst til Aarhus Universitet, der på ganske kort tid valgte at støtte min forskningsidé og dermed gøre projektet til en realitet.

Jeg vil rette en særlig stor tak til min hovedvejleder, Ditte Winther-Lindqvist, der har en evne til at få det bedste frem i andre. Tak for at udfordre, støtte og vejlede mig i stort og småt. Jeg er blevet et klogere menneske af vores samarbejde. Det samme gælder for samarbejde med Jan Nielsen, min bivejleder, der med tålmodighed har fulgt projektet, givet feedback og inspireret mig i vores samtaler. Det har jeg sat umådelig meget pris på.

Også tak til Svend Brinkmann for at inkludere mig som associeret forsker i forskningsprojektet "Sorgens Kultur", og tak til de øvrige forskere i dette projekt. Det har været spændende at indgå i et netværk med en faglig spændvidde af den karakter, der er til stede i "Sorgens Kultur". Tak for mange interessante og sjove stunder i jeres selskab. Jeg havde til og med glæden ved at dele kontor med halvdelen af forskerne fra "Sorgens Kultur". Tak til Mikkel Krause Frantzen, Allan Køster, Alfred Bordado Sköld og Ester Holte Kofod for gode år i jeres selskab. Tak for diskussioner, sparring, opmuntring og støtte. I har været guld værd. Jeg vil rette en særlig tak til min ph.d.-kollega Pernelle Rose Hansen, der er en yderst loyal og inspirerende kollega og veninde. Tak for venskabet og et unikt samarbejde i årenes løb.

Jeg havde fornøjelsen af at være på forskningsophold hos Professor David Balk, City University of New York. Tak til Professor David Balk for at tage godt imod mig i New York og for at bidrage med konstruktiv kritik til mit projekt samt for at formidle kontakten til Dr. Kenneth Doka, der inviterede Ditte, Ester og mig på besøg i sit hjem i Poughkeepsie. Mange tak for en uforglemmelig tid i New York.

Der er mange personer uden for universitetsmiljøet, der har bidraget til, at jeg har kunnet skrive denne afhandling. Tak til Susanne Fleischer, der har hjulpet med at finpudse teksten. Tak til alle mine venner og veninder. Især tak til mine tætte veninder og livsvidner Katrine Rennaker, Lone Jacoby, Gitte Barsøe Pedersen, Lotte Skov, Susanne Tolstrup og Rikke Tandrup Nielsen. Tak for, at I har orket mig i mere end 30 år og ikke mindst har sørget for, at jeg også har rettet min opmærksomhed på alt muligt andet end ph.d.'en i de seneste fire år.

En særlig tak til Caroline Eich Heine for at insistere på, at jeg skulle gå denne vej i min karriere, og tak til Allan Blaabjerg, Susanne Scherff og Mette Kølving Petri. I har alle fire fulgt processen tæt og gavmildt øset ud af jeres psykologfaglige ekspertise. Det samme har min onkel Niels. I kærlighed – tak Niels. Og tak til Judith Beermann Zeligson for betydningsfulde samtaler om begrebet Intethed.

Tak til min kusine Signe og resten af min forlængede familie på Gyldendalsvej for kaffe, mad og omsorg, når jeg har siddet og skrevet i de sene timer på kontoret i baghuset. Uden mine forældres og min svigermors støtte og hjælp var der aldrig kommet et færdigt ph.d.-projekt ud af mine hænder. Tak for hjælpen.

Mest af alt tak til min elskede mand, Daniel, og mine tre dejlige børn, Marcus, Alfred og Gunilla. I er mine et og alt.

Afhandlingen er tilegnet Janne og mormor. I to elskede livet, og vi, alle omkring jer, elskede at leve livet i jeres nærvær. Mindet om jer er kærlighed og ordløs sorg.

Anne Suhr

INDHOLDSFORTEGNELSE

1.	INDLEDNING, PROBLEMFORMULERING OG FORSKNINGSSPØRGSMÅL.....	1
1.1.	Indledning	1
1.2.	Problemformulering	9
1.3.	Forskningsspørgsmål.....	9
2.	FÆNOMENBESKRIVELSE.....	12
2.1.	Sorgforståelser	12
2.2.	Selvhjælpskultur	14
2.3.	Sorggrupper i de danske skoler	15
3.	FORSKNING PÅ OMRÅDET	18
3.1.	Litteratursøgningsprocedure	18
3.2.	Forskning om sorginterventioner til børn	19
3.3.	Integrativt systematisk litteraturreview	22
3.3.1.	Søgning i syv databaser.....	22
3.3.2.	Udvælgelsesstrategi for inklusions- og eksklusionskriterier.....	24
3.3.3.	Indsnævring af materiale.....	25
3.3.4.	Vurdering af litteraturens relevans	28
3.3.5.	Resultater	28
3.3.6.	Diskussion af fund	32
3.3.7.	Hvad kan udledes af litteraturen som anbefalinger til praksis?	36
3.3.8.	Metodologiske problemstillinger og begrænsninger	37
3.3.9.	Konklusion af litteraturreviewet	38
4.	AFHANDLINGENS TEORETISKE INSPIRATION.....	39
4.1.	Begrundelse for teorivalg.....	39
4.1.1.	Mono-teoretiske informeret afhandling.....	40
4.2.	Videnskabsteoretisk afsæt.....	41

4.3.	Teoriens oprindelse, ærinde og metateoretiske forankring	44
4.3.1.	Teoriens oprindelse.....	44
4.3.2.	Teoriens ærinde	46
4.3.3.	Fra kollektive repræsentation til sociale repræsentationer	48
4.3.4.	Moscovici opererede inden for to metateoretiske positioner.....	51
4.4.	SRT's nøglebegreber	54
4.4.1.	Tre kategorier af sociale repræsentationer	54
4.4.2.	Videnskab og hverdagslivet sunde fornuft	65
4.4.3.	Nye perspektiver på sund fornuft, videnskab og autoritære kilder.....	67
4.5.	Videreudvikling af SRT	69
4.5.1.	En retorisk dimension.....	69
4.5.2.	Intethed	70
4.5.3.	Magtperspektiver i sociale repræsentationer – et underrepræsenteret perspektiv?	74
4.5.4.	Forsvarstaktikker	75
4.6.	Kritik af SRT.....	78
4.7.	Opsamling og implikationer af valg af SRT	82
5.	METODE OG FORSKNINGSETISKE OVERVEJELSER	84
5.1.	Forskningsetiske overvejelser.....	84
5.2.	Overordnede metodiske overvejelser	89
5.3.	Præsentation af dokumentanalyse som metode	93
5.4.	Præsentation af kvalitative interviews som metode.....	98
5.4.1.	Semistrukturerede interviews.....	100
5.4.2.	Fokusgruppeinterviews (FGI).....	101
5.5.	Styrker og svagheder ved de valgte kvalitative metoder.....	103
5.6.	Om gyldighed, reliabilitet og generaliserbarhed	105
6.	FORSKNINGSDESIGN OG PRÆSENTATION AF EMPIRI	109
6.1.	Dokumenter	109
6.1.1.	Oversigt over udvalgte dokumenter	111

6.2.	Interviews	112
6.2.1.	Præsentation af informanter.....	112
6.2.2.	Oversigt over informanter.....	113
6.2.3.	Informanter og etiske overvejelser	113
6.2.4.	Informeret samtykke.....	116
6.2.5.	Praktisk gennemførelse af interviews	117
6.2.6.	Transskribering.....	118
7.	ANALYSESTRATEGI	120
7.1.	Analyselstrategiens trin	120
7.2.	Kritiske overvejelser om analysens struktur	122
7.3.	Fra råmateriale til analysefund	123
7.4.	Analysens tre tematiske overskrifter	130
8.	ANALYSE	132
8.1.	Dokumentanalyse.....	132
8.1.1.	Artikler fra dagspressen	132
8.1.2.	Dokumenter fra skoler og fra fagbladet "Folkeskolen"	136
8.1.3.	Dokumenter om sorggruppelederkurser og sorggruppernes formål	142
8.2.	Opsummering af dokumentanalysen	152
8.3.	Analyselstrategi af kvalitative interviews	154
8.3.1.	Analyselstrategi 1. Informanternes sorgforståelse	154
8.3.2.	Analyselstrategi 2. Sorggrupper og skolens rolle	180
8.3.3.	Analyselstrategi 3. Interventionens karakter.....	210
8.4.	Opsummering af analysen af de kvalitative interviews.....	227
9.	DISKUSSION	229
9.1.	Sorgforståelse i lyset af aktørernes indbyrdes konkurrenceforhold.....	229
9.2.	Skolens rolle	233
9.3.	Børnenes behov for fællesskab. Og er barnets nej en mulighed?	237

9.4.	Sorg som en fællesnævner	243
9.5.	Barrierer for vidensdeling på tværs	245
9.6.	Den gode intention og godhedsmagt.....	247
9.7.	De forløsende ord og terapeutiseringstendenser.....	251
10.	KONKLUSION.....	258
10.1.	Overordnet konklusion	258
10.2.	Hvilken rolle spiller skolerne mht. etablering af sorggrupper.....	259
10.3.	Interventionen i praksis	263
10.4.	Etiske implikationer	264
11.	PERSPEKTIVERING.....	267
12.	REFERENCER.....	270
13.	DANSK RESUME.....	289
14.	ENGLISH SUMMARY	294
15.	BILAG	299
15.1.	Kommunikation med informanter.....	299
15.1.1.	Bilag 1 E-mail til interesserede potentielle informanter.....	299
15.1.2.	Bilag 2 Følgebrev til NGO (KB)	300
15.1.3.	Bilag 3 Følgebrev til NGO (Skyggeborn)	301
15.2.	302	
15.3.	Samtykkeerklæringer.....	302
15.3.1.	Bilag 4 Informeret samtykkeerklæring til anonymiserede informanter.....	302
15.3.2.	Bilag 5 Informeret samtykkeerklæring pseudoanonymiserede informanter.....	304
15.3.3.	Bilag 6 Informeret samtykkeerklæring til pseudoanonymiserede informanter.....	306
15.4.	Interviewguides	308

15.4.1.	Bilag 7 Interviewguide. Semistruktureret interview NGO	308
15.4.2.	Bilag 8 Interviewguide. Fokusgruppeinterview. NGO	311
15.4.3.	Bilag 9 Interviewguide A.....	315
15.4.4.	Bilag 10 Interviewguide B.....	319
15.4.5.	Bilag 11 Interviewguide C	322
15.4.6.	Bilag 12 Interviewguide D	324

1. Indledning, problemformulering og forskningsspørgsmål

1.1. Indledning

Samtalegrupper og sorggrupper for børn, unge og voksne vinder i stigende grad indpas i det danske samfund. Ved at foretage en simpel søgning på internettet viser det sig tydeligt, at der er stort udbud af disse grupper med tematikker, der spænder vidt.¹ Der er eksempelvis gruppetilbud, der omhandler modløshed, livskriser, ensomhed, misbrug, adoption, stedmødre, psykisk sygdom, skilsmisse, fysisk sygdom, grupper for pårørende, samtalegrupper for mænd og meget mere. Fælles for grupperne er hensigten om at etablere et fællesskab med mulighed for at dele erfaringer med ligesindede (Ankestyrelsen, 2019; Landsforening for spiseforstyrrelser og selvskade, u.å.; Nordiske Gestalt Institut, u.å.; Psykiatrifonden, u.å.; PUST, 2019; Sct. Matthæus Kirke, u.å.; SIND - Landsforeningen for psykisk sundhed, 2020; Skilsmisseværkstedet, 2019). Udbyderne af samtale- og sorggrupper er både private aktører, kirker, statslige institutioner og NGO'er².

At søge fællesskaber er et naturligt og grundlæggende behov hos mennesker, og fællesskabets former er karakteristisk for de forskellige samfund og kulturer med den fællesnævner, at alle samfund tilbyder fællesskaber. Måden, vi organiserer os på i grupper, er således fundamental for vores kultur og for menneskers udviklingsbetingelser (J. Nielsen & Sørensen, 2013). Det europæiske samfunds netværkslignende enhed kan spores tilbage til antikken, hvor fællesskabet var forankret i små overskuelige lokalsamfund i modsætning til vores nutidige storsamfund med tværgående komplekse strukturer, hvor det har været nødvendigt at udvikle nye fællesskabsformer (Böss, 2017). Bevægelser i samfundet har således gennem tiderne ændret på rammer, muligheder og

¹ Ved en simpel søgning på ordet "samtalegrupper" på Google kommer der 154.000 hits og 58.400 hits ved at søge på ordet "sorggrupper".

² NGO (Non-Governmental Organizations): en samlebetegnelse for både større, mindre, private, frivillige organisationer med hvert sit særlige interesseområde. De er juridisk og organisatorisk uafhængige af statslige myndigheder og spiller en væsentlig rolle som supplement til den etablerede politiske proces og medvirker til, at specifikke grupper og interesser får større indflydelse i samfundet. (Kjærsum, 2017).

behov for at indgå i og etablere fællesskaber. Det stigende udbud af samtale- og sorggrupper af forskellig art peger på, at der i øget grad er et behov for at søge formaliserede fællesskaber, når livet er svært, udfordrende eller lidelsesfuldt.

Et andet bud på, at der i stigende grad ses udbud af samtale- og sorggrupper, er, at tendensen kan ses i lyset af, at der er sket en indsnævring af det, vi opfatter som psykisk normalt i vores samfund, hvor uønskede og ubehagelige aspekter af vores liv i stigende grad bliver genstand for patologisering og diagnostiske fortolkninger af både lægmænd og forskellige fagfolk (Brinkmann, 2010c, p. 9; Brinkmann & Petersen, 2015, p. 7). Vi kan i flæng omtale os selv, eller andre personer, på en måde, hvor travlhed bliver til stress, tristhed til depression eller nervøsitet til angst (Furedi, 2004). Diagnosekulturen går hånd i hånd med en terapeutiseringstendens. Om terapeutiseringstendenser i vores kultur skriver professor Svend Brinkmann: *"Vi lever i en terapeutisk kultur, hvor en terapeutisk indstilling til livet og dets små og store problemer er fremherskende"* (Brinkmann, 2010b, p. 20). Det terapeutiske vokabularium og de psykoterapeutiske antagelser er på forskellig vis flyttet ud af det terapeutiske rum og ind i vores hverdagsliv og hverdagsforståelser af tingene (Furedi, 2004; Moscovici, 2008/1961). En af grundstenene fra den psykoterapeutiske praksis, som har manifesteret sig i vores samfund, er antagelsen om, at sprogliggørelsen og italesættelsen af det psykisk vanskelige har en forløsende og helbredende effekt (N. L. Nørgaard, 2007, p. 9). Hvilket netop viser sig som en fremtrædende antagelse i det skriftlige materiale, jeg fandt på de førømtalte websites om samtalegrupper og sorggrupper.

Diagnosekulturen og terapeutiseringstendensen er også blevet en del af det pædagogiske felt og har vundet indpas i skolerne i løbet af de seneste 15-20 år (Ecclestone & Hayes, 2019; Furedi, 2004, p. 1; Holterman & Vedvik, 2020; Madsen, 2014a, 2014b; Pettersvold & Østrem, 2019; Sommers & Satel, 2005). Allerede for 19 år siden skabte canadiske psykiatere en kritisk opmærksomhed på tendensen ved at udgive en satirisk artikel, hvor figurerne i historien om Peter Plys i hundredmeterskoven³ blev set igennem et sæt

³ Peter Plys i hundredmeterskoven. Den engelske titel er "Winnie-the-Pooh". Skrevet af Alan Alexander Milne i 1926 (Milne, 1971/1926; Sauerberg, 2020)

fortolkende patogiserende og terapeutiserende briller (Shea, Gordon, Hawkins, Kawchuk, & Smith, 2000).

“We begin with Pooh. This unfortunate bear embodies the concept of comorbidity. Most striking is his Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD), inattentive subtype. As clinicians, we had some debate about whether Pooh might also demonstrate significant impulsivity, as witnessed, for example, by his poorly thought out attempt to get honey by disguising himself as a raincloud [...] Could his late cognitive struggle be the result of a type of Shaken Bear Syndrome? Pooh needs intervention [...] Poor, anxious, blushing, flustered little Piglet. He clearly suffers from A Generalized Anxiety Disorder [...] Pooh and Piglet are at risk for additional self-esteem injury” (Shea et al., 2000, pp. 1557-1558)

Et blik, som Furedi (2004, p. 1) kalder ”prism of emotion” – følelsernes prisme – der viser sig som en påvirkning af vores sprog og hverdagspraksisser, hvor vi inkorporerer terapeutiske begreber i hverdags sproget. Der er med andre ord sket en emotionalisering af samfundet (Clough & Halley, 2007). Hvor grundantagelsen om, at det er gavnligt at italesætte og dele følelser med andre, er blevet til en kollektiv accepteret selvfølge – en samfundsmæssig doktrin (Clauber & Skjølstrup, 2012). Jeg må i ydmyghed bekende, at jeg trods min uddannelsesmæssige baggrund og min erhvervserfaring med pædagogisk-psykologiske og terapeutiske indsatser ikke har forholdt mig særlig kritisk til denne doktrin, før jeg i min privatsfære oplevede dødsfald, hvor det blev tydeligt for mig, at denne a priori-antagelse om deling af følelser og italesættelse af følelser kan virke overvældende og svær. Ikke mindst for børn. Jeg oplevede på nært hold forskellige sorgreaktioner og individuelle tilgange til verbaliseringen af sorgen. Og jeg fik blik for, hvordan deltagelse i skoleorganiserede sorggrupper kan opleves forskelligt for sorgramte børn. Både som et tilbud, der giver trøst, og som kan skabe et fundament for et betydningsfuldt fællesskab. Men også som et tilbud, hvor fokus på sorgen og en forventning om verbal deling af følelser kan være yderst overvældende og ugunstig.

Hændelserne i mit privatliv, der vedrørte børn og voksne i sorg, og de velmenende tilbud om hjælp i form af f.eks. sorggrupper førte til en række spørgsmål. Hvad er det, som gør, at nogle vil tale om sorgen, mens andre ikke kan eller ikke ønsker at dele deres følelser

med andre? Hvorfor skal sorggrupperne være i skolen? Og hvorfor er det personalet fra skolen, der skal tale med børnene om de svære følelser i en gruppe? Hvorfor i en gruppe og ikke på individuel basis? Mon det er godt for alle børn at være i en sorggruppe? Hvordan finder skolen ud af, hvilke børn der skal i sorggruppe? Hvordan sammensætter de grupperne? Er det egentlig terapi eller pædagogisk hjælp, der er tale om? Hvad kan skolen tilbyde, hvis et sorgramt barn ikke vil i sorggruppe? Og hvorfor er det ikke en skolepsykolog, der varetager opgaven? Hvad gør man ved børn, der får det dårligt af at deltage i en sorggruppe, eller hvis børn ikke ønsker at deltage?

Jeg søgte informationer på internettet og blev stadig mere nysgerrig på denne praksis, og for mig, nye fænomen: sorggrupper i skoleregi. Jeg læste om sorggruppers positive betydning for børn på internettet, hvor fortællingerne om børns udbytte af at tale om deres svære tanker og følelser, deres oplevelse af fællesskab og om mindre ensomhed var meget bevægende (Aisinger, 2008, 2012; Boesen, 2018; H.-H. Jacobsen, 2019; Varming & Würtz, 2019). De rapporterede positive erfaringer med sorggrupper, jeg kunne finde på nettet, efterlod mig med en fornemmelse af, at sorggrupper i skolerne er et yderst betydningsfuldt tilbud for mange børn i sorg – men samtidig rumsterede mine egne erfaringer med børn, som ikke havde haft sådan en oplevelse, som en slags modpol til de positive fortællinger. Og jeg bemærkede, at der ikke var ret mange diskussioner af modpolen eller beskrivelser af børn, der ikke profiterede af grupper, i det materiale, jeg fandt.

Jeg fandt frem til evalueringsrapporter fra Kræftens Bekæmpelse, hvor hovedkonklusionerne er, at børnenes udbytte af skolebaserede sorggrupper er positivt, og sorggrupper skaber et frirum for børnene, hvor de kan tale om deres sorg med andre, og der kan opstå et mentalt fællesskab, der rækker ud over sorggrupperne (Dencker, 2008, p. 23; 2012, p. 13). Men i disse evalueringsrapporter kunne jeg også læse om børn, som fandt det svært at blive ved med at tale om sorg i gruppen. Men som godt kunne lide samværet om andre aktiviteter i sorggruppen (Dencker, 2012, p. 41). Og om et barn, der ikke havde haft lyst til at deltage i sorggruppen og ytrede, at vedkommende var blevet "lokket" og "overtalt" til at deltage, samt børn, som ikke ønskede at blive mindet om tabet i skolen (Dencker, 2012, pp. 36,38).

I en rum tid affødte ovenstående eftertænksomhed, undren og nysgerrighed vedr. antagelsen om "de forløsende ord" og om skolernes rolle i forhold til etablering af sorggrupper til børn, som flere aktører arbejder på at få udbredt og sikret ved lov i Danmark (A. L. Jørgensen, 2017; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-f; NB-Nyt, 2019). Man kan sige, at denne ph.d.-afhandling på sin vis tager afsæt i det, som Brinkmann beskriver som *kvalitativ udforskning af hverdagslivet* (Brinkmann, 2013). Det teoretiske landskab og min praksiserfaring flød pludselig sammen i en konkret livssituation, som udfordrede mine eksisterende antagelser, der skabte kimen til nærværende kvalitative forskningsprojekt om sorggrupper i skoleregi.

Et barn, der oplever et forældretab (eller tab af en anden omsorgsperson) i barndommen, vil stå i en livssituation med et utal af forandringer og et uigenkaldeligt tab af muligheder, som kan skabe en eksistentiel rystelse uanset relationens karakter (J. C. Nielsen & Winther-Lindqvist, 2019, p. 196). Livet er forandret for altid, og et forældretab kan få vidtrækkende konsekvenser for et barns videre liv. Samlet set er børn og unge, der har lidt et forældretab i barndommen, i en risikogruppe for at få problemer af fysisk, psykisk og social karakter senere i livet (Berg, Rostila, & Hjern, 2016; Berg, Rostila, Saarela, & Hjern, 2014; Corr & Balk, 2010; Dyregrov & Lytje, 2018; Høeg et al., 2017b; Høeg et al., 2018; Kaplow, Saunders, Angold, & Costello, 2010; Simbi, Zhang, & Wang, 2020; D. Winther-Lindqvist, 2021, in press). På den baggrund er der i tidens løb blevet etableret en bred vifte af tilbud og interventioner, blandt andet sorggrupper, med intentionen om at støtte og hjælpe børn i sorg (Balk, 2011; Carrier, Holland, & Neimeyer, 2007; Doka & Tucci, 2014; Nancy Boyd, 2010; Rosner, Kruse, & Hagl, 2010; J. W. Worden, 2009).

Ved søgning i sorgvejviser.dk⁴ fremgår det, at der i Danmark pr. september 2020 er 200 sorggruppetilbud for børn og unge i henholdsvis privatregi, i kirker, i NGO-regi, i kommunale tilbud og skoleregi (Sorgvejviser, u.å-a). Hvoraf omtrent 50 tilbud er i sorggrupper i skolerne, og der er en aktuel målsætning blandt NGO'er om en betydelig

⁴ Sorgvejviser er en søgemaskine, der viser udbud af sorggruppetilbud i Danmark, som Det Nationale Sorgcenter bliver bekendt med. Der kan være tilbud, som ikke indgår i denne søgemaskine. Sorgvejviseren er udviklet i samarbejde mellem Det Nationale Sorgcenter, REPHA (REPHA er Danmarks nationale videncenter for rehabilitering og palliation), Kræftens Bekæmpelse og Folkekirken. <https://www.sorgvejviser.dk/sorgtilbud/>

øgning af kommunale sorgtilbud, herunder skolebaserede sorggrupper i Danmark (A. L. Jørgensen, 2017; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-b; NB-Nyt, 2019; Skyggebørn, 2017).

Inden for sorgområdet har non-profit organisationerne Det Nationale Sorgcenter (DNS) /Børn, Unge og Sorg⁵ (BUS) og Kræftens Bekæmpelse (KB) i mange år tilbudt gratis indsatser til børn i sorg, og i 2017 meldte Skyggebørn sig på banen som en ny NGO, der tilbyder samtalegrupper til børn i sorg i eget regi og tilbyder samtalelederkurser og andre kurser om sorg (Skyggebørn, u.å.-b). KB har tidligere selv tilbudt sorggrupper til børn (Lytje, 2016, pp. 61-64), men har ændret deres tilbud således, at deres indsats i forhold til sorggrupper til børn består i at udbyde sorggruppelederkurser målrettet personer, der vil etablere skolebaserede sorggrupper (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-a; Lytje, 2016).

Både Skyggebørn og KB udbyder kurser af tre dages varighed til personer, der ønsker at etablere og drive samtalegrupper/sorggrupper for børn i sorg (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-f; Skyggebørn, u.å.-e). Fælles for KB og Skyggebørns kurser i sorggruppe/samtalegruppeledelse er, at kurserne er målrettet lærere, pædagoger og andre, der ønsker at etablere sorggrupper for børn, og der er ingen adgangskrav til kurserne hos KB og Skyggebørn (Kræftens Bekæmpelse, 2019a; Skyggebørn, u.å.-e).

BUS tilbyder gratis indsatser til børn og unge i alderen 3-28 år, hvor hjælpen kan være individuel terapi eller gruppeterapi ved psykologer samt initiativer og aktiviteter, der er ledet af frivillige unge, der selv har mistet en nær relation (Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-d). Foruden KB og Skyggebørns kursusudbud om børn og sorg bliver der udbudt forskellige andre kurser og efteruddannelsestilbud, der er målrettet personer, som ønsker at kunne varetage rollen som sorgrådgiver (Københavns Professionshøjskole, u.å; Seminarer, 2020; VIA University College, u.å.). To af efteruddannelserne på markedet er udviklet specifikt af DNS ("Sorgrådgiver" samt et modul "Vejleder til børn som pårørende"), og der er adgangskrav til disse to uddannelsesmoduler (Københavns Professionshøjskole, u.å; VIA University College, u.å.). Priserne på disse kurser og efteruddannelser fremgår på

⁵ Børn, Unge & Sorg (BUS) er en del af Det Nationale Sorgcenter (DNS). BUS tilbyder specialiseret behandling til børn og unge, der oplever sygdom eller død hos forældre eller søskende. Derudover tilbyder Det Nationale Sorgcenter (DNS) specialiseret sorgterapi til ældre i Region Hovedstaden og på Fyn. www.sorgcenter.dk

de respektive hjemmesider og strækker sig fra 4500 dkr. til 28.500 dkr. Uddannelsen og modulerne om sorg på professionshøjskoleregi, som er nævnt ovenfor, er ikke specifikt målrettet samtale/sorggruppeledelse, og derfor har jeg fravalgt at se nærmere på disse uddannelser i denne afhandling, eftersom mit fokus er sorggrupper i skoleregi.

KB stod bag et pilotprojektet om skolebaserede sorggrupper i skoleåret 2007/2008, hvilket ledte til at fortsætte planerne om at etablere flere sorggrupper i de danske skoler og senere fortsætte med at øge indsatsen med sorggrupper i skoleregi (Dencker, 2008, 2012; Lytje, 2016). I 2017 formulerede KB en eksplicit målsætning om at øge antallet af sorggrupper på de danske skoler: *"Det langsigtede mål er at øge antallet af sorggrupper i skoler fra de nuværende 40 til 700 grupper. Det svarer til, at 50 pct. af landets folkeskoler opretter et sorggruppetilbud"* (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-f). Skyggebørn har en lignende ambition om at bidrage til at få etableret samtalegrupper på skoler: *"Foreningen arbejder også på et samarbejde mellem Region Nordjyllands øvrige kommuner om samtalegrupper på skolerne i regionen, hvor børnene får hjælp til at sætte ord på deres følelser og samtidig møder andre, der også er ramt af sorg"* (A. L. Jørgensen, 2017).

Sorggrupperne på skolerne er ifølge KB et tilbud til børn og unge, der oplever sorg i forbindelse med alvorlig sygdom og død. KB skriver om formålet med grupperne:

"Formålet med en sorggruppe er at give børn og unge mulighed for at dele deres oplevelser med jævnaldrende, der også har haft død eller livstruende sygdom inde på livet. I sorggruppen kan børnene møde forståelse for de mange svære tanker og følelser, der knytter sig til et tab eller det at have en alvorligt syg pårørende."
(Kræftens Bekæmpelse, u.å.-a)

"Kerneydelsen i gruppeforløbene er samtale – ikke terapi. Sorggruppelederne behøver altså ikke at have en terapeutisk eller psykologisk baggrund og vil typisk blive rekrutteret fra skolens eget personale." (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-g)

Skyggebørn arbejder med en definition af sorg, hvor sorgen ikke nødvendigvis knytter sig til børnenes oplevelser med langvarig alvorlig sygdom eller tab ved død. Skyggebørn skriver følgende om samtalegrupperne:

” Vi opretter løbende nye grupper og har generelt en bred definition af “sorg” – det vil sige, at vi stræber efter at hjælpe de børn og unge, der har et behov, og vi går mindre op i, hvilken årsag deres sorg har [...] Udover at en samtalegruppe tilbyder en unik mulighed for at få sat ord på sin sorg og blive rummet og forstået af fællesskabet, så går vi også op i at have det hyggeligt sammen.” (Skyggeborn, u.å.-e)

Der er ikke lavet uafhængig forskning om sorggrupper i de danske skoler, og der er således tale om et udforsket felt (Rose & Suhr, In Press). Endvidere er forskningen i sorginterventioner til børn et felt præget af metodiske svagheder, begrebsmæssig inkonsekvens og en generel svag evidens, hvor videnskabelige publikationer påpeger behovet for yderligere og mere konsistent forskning på området (Appel, 2015; Currier et al., 2007; Dueholm, Pedersen, & Poulsen, 2019; Guldin, 2014b; Høeg et al., 2017a; T. P. Pedersen, Tølbøll, Berthelsen, Knudsen, & Jensen de Løpez, 2019; Rosner et al., 2010). Forskningsfeltet bærer præg af den kompleksitet og de udfordringer, der er i spil, når der bliver forsket i emotioner herunder begrænsning mht. operationalisering af forskellige variabler, de kontekstuelle forhold og de metodiske udfordringer mht. selvrapporteringsmetoder, observationer og vurdering af emotionelle tilstande (Hougaard, 2019; Lazarus, 1991). På baggrund af ovenstående problematikker er det interessant, at der er planer og strategier om at øge antallet af samtalegrupper for sorgramte børn i de danske skoler på trods af manglende forskningsbaseret viden om, hvordan og hvorvidt disse samtalegrupper/sorggrupper virker, og hvilke implikationer indsatserne har.

Der mangler viden om sorggruppens effekt og sorggruppens betydning for børnene, men det er ikke ambitionen i denne afhandling at tilvejebringe svar på de spørgsmål. Jeg ønsker at starte et andet sted, med fokus på at undersøge grundlaget for etableringen af sorggrupper i skolerne.

Jeg finder det relevant og vigtigt at undersøge, hvilke antagelser og på hvilket grundlag sorggrupper i skoleregi er etableret. Konkret undersøger jeg i nærværende afhandling, hvilke grundlæggende antagelser om børns sorg, sorggruppetilbud og skolens rolle der informerer etableringen af sorggrupper i det danske skolesystem. Jeg anvender en forskningsmetode, der gør det muligt at identificere, hvilke grundlæggende antagelser om sorggrupper i skolen, der begrundes denne praksis, og hvorledes disse kommer til udtryk i

dokumenter om emnet i offentligheden samt blandt informanter, der er involveret i grupperne på den ene eller anden måde (NGO'er og skoler).

Metodisk tager jeg et fortolkende afsæt og gør brug af Serge Moscovicis⁶ socialpsykologiske teori, *Social Representation Theory* (SRT) [social repræsentationsteori], som analyseredskab til at undersøge de grundlæggende antagelser om sorgramte børn og de sorggruppetilbud, som børnene bliver tilbudt og inviteret ind i på skolen. Hensigten med undersøgelsen er at få viden om, hvilke sociale repræsentationer vi har om sorgramte børns behov for hjælp i en skolekontekst. Jeg ønsker at undersøge de sociale repræsentationer, der optræder som baggrund for etablering af denne praksis, og hvordan der i den forbindelse også ser ud til at være en udvikling i gang, der kan forstås, som at en ny social repræsentation over børn i sorg er ved at finde fodfæste. Jeg undersøger det via inddragelsen af forskellige grupper af aktører, der på forskellig vis arbejder med sorggrupper i en skolekontekst, samt blandt personale fra skoler, der ikke arbejder med sorggrupper. Dybest set handler det om at forstå baggrunden for at etablere samtalegrupper for sorgramte børn i de danske skoler.

1.2. Problemformulering

Hvilke sociale repræsentationer om børns sorg og gruppeinterventioner til børn informerer etablering af sorggrupper i de danske skoler, og hvilke implikationer har det, at sorggrupper er en del af skolesystemet?

1.3. Forskningsspørgsmål

I indledningen redegør jeg for, hvorledes jeg blev optaget af og sporet ind på forskning om fænomenet sorggrupper i danske skoler, og hvorledes jeg har bevægede mig igennem

⁶ Serge Moscovici (2025-2014). Fransk-Rumænsk socialpsykolog. Se In Memoriam Serge Moscovici (Pérez, Kalampalikis, Lahlou, Jodelet, & Apostolidis, 2015)

forskelligt materiale, der omhandler emnet. Og i kølvandet rejste sig en række spørgsmål, der ligeledes er præsenteret i afhandlingens indledning. Man kan sige, at disse indledende spørgsmål blev kimen til problemformuleringen og nedenstående forskningsspørgsmål. Forskningsspørgsmålene har til formål at konkretisere problemformuleringen i en mere udførlig operationalisering:

- Hvilken rolle spiller skolerne i forhold til børn i sorg, og hvilke eksplicite og implicite argumenter er der for, at sorggrupper bliver etableret netop i skolerne?
- Hvordan foregår interventionen i sorggrupperne i praksis, og hvilke ræsonnementer er interventionen begrundet med?
- Hvilke etiske og faglige implikationer knytter sig til etablering af sorggrupper i skoleregi?

Forskningsspørgsmålene kan ansues som en rød tråd i afhandlingen. Forstået på den måde, at de i en vis udstrækning sætter rammen for litteraturreviewet, dokumentanalysen og mine spørgeguides til de kvalitative interviews. De fungerer også guidende i analysen af det empiriske materiale. Dermed har forskningsspørgsmålene betydning for analysearbejdet, diskussionen og er strukturerende for afhandlingens konklusion.

I sagens natur er skolerne centrale aktører mht. tematikken om sorggrupper i skoleregi. Og derfor er forskningsspørgsmålet om implicite og eksplicite argumenter for etablering og udbredelse af sorggrupper i skoleregi, i min optik, yderst relevant og centralt. De følgende forskningsspørgsmål læner sig implicit op ad spørgsmålet om sorggruppernes placeringen i skolene og er forbundne til det første forskningsspørgsmål. Med udgangspunkt i sorggruppernes placering i skolerne ønsker jeg at undersøge forestillingerne om børns behov for hjælp, når de er sorgramt, samt interventionen i sorggrupperne som begrundede i disse forestillinger. Endvidere vil jeg gerne undersøge forskellige perspektiver på de implikationer, der er ved denne form for praksis.

Indledningvis skriver jeg om min vej ind i forskningsfeltet og ridser mine forforståelser op. Jeg betrager mine forforståelser som flettet ind i forskningsspørgsmålene. Det vil sige, at

den viden, jeg frembringer gennem det empiriske arbejde, er præget af min forforståelse, hvilket jeg i henholdsvis afhandlingens videnskabsteoretiske, metode- og analyseafsnit forholder mig kritisk til. Men at have en forforståelse betyder ikke, at jeg går ind i feltet med skyklapper på og kun ser efter tematikker, som jeg allerede havde forventet at finde. Som forsker vil jeg altid fortolke på noget, der allerede er fortolket, og vil kunne bidrage nye perspektiver og nye forståelser, der kan påvirke og igangsætte andre og flere fremtidige fortolkninger, forståelser og praksisser, der er meget langt mellem mine indledende spørgsmål og forforståelser om sorggrupper i skolen til denne afhandlings diskussioner og resultater.

2. Fænomenbeskrivelse

2.1. Sorgforståelser

Hvad sorg er, er et vanskeligt spørgsmål med mange flertydige svar. Der er kulturelle variationer og forskningsmæssige nuancer i forståelser af og definitioner af sorg, som ikke lader sig indkredse til en specifik universel definition (Dyregrov & Dyregrov, 2018; M. H. Jacobsen & Petersen, 2018; Kofod, 2017; O'Connor, 2018; M. Stroebe, Hansson, Schut, & Stroebe, 2008). Nogle vil mene, at sorg primært knytter sig til tab ved død, mens andre vil hævde, at sorg kan handle om alle subjektive oplevelser af tab som f.eks. brud i familier (skilsmisse), uvenskaber, fyringer, sygdom, handicap, barnløshed og eksempelvis kærlighedskvaler, som bekendt går under termen: kærestesorg. Den amerikanske sorgforsker Kenneth Doka har forsket i sociale og kulturelle "sørgeregler" [grieving rules], hvor han specifikt har interesseret sig for, hvilke tabssituationer der vækker umiddelbar anerkendelse og spontan støtte fra omgivelserne, og hvilke former for tab der kan risikere at blive en ikke-anerkendt sorg [Disenfranchised Grief] (Doka, 2016, p. 183). Doka har fundet frem til, at dødsfald, og særligt pludseligt dødsfald, i nærmeste familie generelt bliver mødt med en spontan anerkendelse og tilhørende støtte fra omgivelserne, alt imens sorg, der knytter sig til f.eks. kæledyrs død, skilsmisse, aborter, fyringer, brudte venskaber eller søskenderelationer på tværs af brudte familier eller en (hemmelig) elsker/elskerindes død, er tabserfaringer, hvor den sørgende kun i begrænset omfang, eller måske slet ikke, oplever, at sorgen bliver anerkendt af netværket (Doka, 2016).

I nærværende afhandling har jeg valgt ikke at bekende mig til en specifik forståelse af eller definition af sorg. I stedet undersøger jeg de sorgforståelser, der informerer og understøtter etableringen af sorggrupper for børn i skolerne. Uanset om vi ser på sorg som et fænomen og begreb, der er knyttet til tab til død eller tab knyttet til andre omstændigheder end død, ser vi, at sorg som tema fylder meget i vores samtid.

Brinkmann skriver i bogen "Det sørgende dyr": "*Der er mange tegn på, at sorgen er kommet i centrum for det moderne menneskes refleksioner over tilværelsen – ikke bare i det private, lukkede rum, men også i den offentlige debat*" (Brinkmann, 2018, p. 12).

Kaster man et blik på de seneste års litterære udgivelser, podcasts, radioprogrammer, tv-

udsendelser, instagramkonti, facebook-grupper, avisartikler, faglige kursusudbud samt forskningsprojekter må man sige, at sorg og død er kommet på dagsordenen i Danmark (Aidt, 2019; Brinkmann, 2018; Brixtofte, 2019; Bøge & Lytje, 2017a; Damgaard, 2017, 2019; Dansk Psykolog Forening, 2020; Dansk Psykoterapeutforening, 2020; Engelbrekt, 2018b; Guldin et al., 2017; M. H. Jacobsen, Guldin, & Busch, 2019; Kjær, 2016, 2019; Mortensen, Nørrelund, & Hauberg, 2019; Rask, 2017; Schmidt, 2018; Aalborg Universitet, u.å.; Aarhus Universitet, 2020).

Det er interessant, at sorg tiltrækker sig opmærksomhed lige nu, da det må siges at være et tema, som ikke har særlig aktualitet⁷, og som sådan pr. definition er eviggyldigt relevant (der var lige så mange, der døde og sørgede for 10, 20 og 30 år siden, som nu). Men der er alligevel nogle aktuelle kulturelle tendenser i vores samtid, som bevirker en større interesse for sorg, hvilket bliver diskuteret i en ny dansk antologi, hvor sorg bliver fremhævet tematisk som *offentlig sorg, medialisering, kommerialisering og medikalisering* (M. H. Jacobsen et al., 2019, p. 24). Med medikalisering henføres til, at sorg er blevet en tilstand, der kan diagnosticeres. Inden for sorgforskningen bliver der anvendt to betegnelser for diagnosen, som er henholdsvis *kompliceret sorg* eller *vedvarende sorglidelse* (American Psychiatric Association, 2013; M. H. Jacobsen & Petersen, 2018; P. C. Lund, 2020; Maciejewski & Prigerson, 2017; Shear et al., 2011). Mellem forskere og NGO-aktører på området er der pågående diskussioner, om det er meningsfuldt at anskue sorg som en psykiatrisk diagnose eller ej (Brinkmann, 2018; Engelbrekt, 2018a; Nyeland, 2015). Endvidere har forskningsfeltet om sorgdiagnosen været præget af uenighed, diskussioner og uklarheder om de diagnostiske kriterier. Men dog er der enighed om, at diagnosen handler om sorg, når den er længerevarende, svær og forstyrrende og karakteriseret ved intens længsel efter afdøde (Larsen, Lauritzen, & O'Connor, 2018; Schönhoff, Nørgaard, Jensen de Lòpez, & Nilsson, 2019).

I Danmark arbejder Det Nationale Sorgcenter (DNS) ud fra en definition af kompliceret sorg som et paraplybegreb, der rummer de hyppigste diagnosticerbare komplicerede sorgreaktioner som sorgspecifik lidelse (vedvarende sorglidelse), psykiske lidelser udløst

⁷ Afhandlingen blev påbegyndt inden COVID-19 pandemien, som selvfølgelig har aktualiseret sorg og tab på nogle nye præsentable måder – både i ramte pårørende og efterladedes liv, og i den politiske diskussion om restriktioner, risici og afvejninger i forhold til dødstal og trivsel.

af tab (depression, PTSD, angst) og somatiske lidelser, herunder fysisk sygdom og tidlig død (Larsen et al., 2018, p. 18). Tendensen er, at sorg i den vestlige verden i stigende grad anskues som et psykologisk og psykiatrisk fænomen med fokus på sorgens helbredsmæssige konsekvenser og en tilstand, der skal behandles (Køster, Kofod, Winther-Lindqvist, Brinkmann, & Petersen, 2018). Det er i lyset af den udvikling, at behandlingstilbud, støtteforanstaltninger og selvhjælpsindsatser, herunder sorggrupper og samtalegrupper, vinder indpas.

2.2. Selvhjælpskultur

Siden 1980'erne har der i USA været en vækst i sorggruppetilbud til børn og unge, der uanset interventionens forskellige karakter og gruppernes benævnelser ("peer-support", "peer-support grief groups", "grief counselling groups", "grief therapy groups") har handlet om at støtte børn i sorg som følge af dødsfald (Balk, 2011; Doka & Gordon, 1995; Doka & Tucci, 2014; Koehler, 2010; Schuurman, 2014; Schuurman & Decristofaro, 2010; Tedeschi, 1996; W. J. Worden, 1996). Sorggrupper for børn blev først introduceret i Danmark i 1990'erne, og sorggrupper i skolerne endnu senere (Dencker, 2008; Lytje, 2016; Nordjyske Medier, 2006). Udviklingen af den type tilbud i USA kan man formodentlig spore tilbage til 1930'erne, hvor det første selvhjælpsnetværk, *Anonyme Alkoholikere* (AA), blev etableret. Der er tale om et gruppetilbud baseret på et manualiseret princip med rødder i et religiøst fællesskab (Alcoholics Anonymous, 2020; Katz, 1993).

AA er som bevægelse vokset støt siden og er etableret i hele verden, og siden 1960'erne er en bredere selvhjælpskultur blevet udbredt i USA. Der er blevet etableret stadig flere sekulære gruppetilbud med hensigt om at skabe fællesskaber med mulighed for at adressere og tackle fælles problemstillinger (Tedeschi, 1996, p. 293). Nogle fællesskaber blev etableret som små og afgrænsede tilbud. Andre fællesskaber har udviklet sig til at blive store organisationer med professionelle ledelsesstrukturer, og Katz (1993) fremhæver i sin gennemgang af den amerikanske selvhjælpshistorie de forskellige grader af "selvhjælp" i de grupper og netværk, der er blevet etableret igennem tiden. Hvor nogle grupper og selvhjælpsnetværk er ledet af karismatiske ledere, der styrer aktiviteterne på baggrund af en stærk personlig ideologi, er der andre selvhjælpstilbud, der arbejder med udgangspunkt i faglig vejledning og støtte fra professionelle inden for det givne felt (Katz,

1993; Tedeschi, 1996). Tilbud, hvor omdrejningspunktet i grupperne er at yde følelsesmæssig støtte til at dele følelser og dele måder at mestre svære livsomstændigheder, har i USA generelt gået under betegnelsen "support groups", hvor en gruppeleder faciliterer gruppeprocesserne (Tedeschi, 1996, p. 294).

Indsatser til sorgramte er blevet et internationalt fænomen, og i Europa er der etableret et netværksforum, *Bereavement Netværk Europe*, for organisationer og professionelle, der ønsker at dele viden om henholdsvis forskning, uddannelse af både frivillige og professionelle samt deling af viden og erfaring mht. kommunikation om sorg til offentligheden og en øget politisk bevågenhed (Bereavement Network Europe, 2017). I øvrigt er *Bereavement Netværk Europe's* hjemmeside hosted af den danske NGO Det Nationale Sorgcenter (DNS), der arbejder med både forskning, terapeutiske og frivillige tilbud til mennesker i sorg (Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-c).

2.3. Sorggrupper i de danske skoler

Sorg er således i dagens Danmark ikke alene et privat anliggende, men i høj grad også et institutionelt ansvarsområde. I 2014 anvendte 98 % af de danske folkeskoler og 82 % af privatskolerne i Danmark en sorghandleplan⁸ (Kræftens Bekæmpelse, 2014). KB stod bag udviklingen af sorghandleplanerne og har videreudviklet og opdateret deres manual til en sorghandleplan målrettet skoler, hvor det fremgår, at sorggrupper kan være et relevant tilbud til børn både i og uden for en skolekontekst (Lytje & Bøge, 2017, pp. 74-75). Foruden sorggrupper i skoleregi ses også et øget fokus på skolernes rolle mht. særlig hjælp og støtte til børn, hvis forældre bliver skilt, børn med angst og andre tilstande, der

⁸ Sorghandleplaner er et koncept, udviklet af Kræftens Bekæmpelse. En sorghandleplan er en manual, som har til hensigt at give præcise retningslinjer for, hvordan skolen eller institutionen kan handle i forskellige krisesituationer, f.eks. når et barn mister en forælder, oplever kritisk sygdom i hjemmet eller en af skolens/institutionens børn eller ansatte dør (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-e).

opfattes som svære livsomstændigheder (Bruun, 2019; Center for Familieudvikling, u. å; M. Nørgaard, Nielsen, & Andersen, 2019; Seminarer, u.å.).

KB har i mange år været, og er stadig, en ledende aktør mht. etablering af sorggrupper, herunder sorggrupper i skoleregi (Dencker, 2012; Lytje, 2016; Nordjyske Medier, 2006, pp. 61-64). Dog er det svært at finde litteratur om historikken om KB's sorggrupper til børn og om sorggruppernes vej til skolesystemet. Manglen på litteratur om dette emne er fremhævet i en ph.d.-afhandling⁹ af Martin Lytje (Lytje, 2016, p. 61). I Lytjes afhandling, der omhandler sorgramtes børn tilbagevenden til skolen efter tab af forældre, bliver KB's historik med etablering af sorggrupper til børn beskrevet på baggrund af et interview med Jes Dige, en medarbejder, som på daværende tidspunkt og frem til 2016¹⁰ var ansat i KB. Det fremgår, at Jes Dige var den person i KB, som oprindeligt fik ideen til at etablere de første sorggrupper for børn i KB på baggrund af sit arbejde som rådgiver i KB. Ligeledes fremgår det, at Dige oplevede en intern modstand i KB mht. at fortsætte sit arbejde med sorggrupper til børn, hvilket ændrede sig, efter at der blev vist en TV-udsendelse om sorggrupperne på nationalt TV. Udsendelsen skabte en positiv interesse, der ledte til økonomisk opbakning til at arbejde videre med sorggrupper for børn, hvilket førte til, at KB med Jes Dige ved roret udbød workshops for frivillige, der bistod med etablering af sorggrupper i tre større byer i Danmark (Lytje, 2016, pp. 61-64).

Senere videreudviklede KB deres projekt til et pilotprojekt om sorggrupper i skoleregi, hvor lærere, pædagoger eller f.eks. sundhedsplejersker efter kursus hos KB kunne varetage interventionen i sorggrupperne. Hensigten med pilotprojektet var at dokumentere og evaluere erfaringer med sorggrupper i skoleregi (Aisinger, 2008; Dencker, 2008, p. 13; 2012). Den interne evalueringsrapport gav anledning til, at KB fortsatte med en strategi om at øge antallet af sorggrupper i de danske skoler, og i dag er etablering af sorggrupper i

⁹ Lytjes afhandling var delvist finansieret af Kræftens Bekæmpelse (Lytje, 2016, p. 7). Lytje er senere blevet ansat som postdoc i afdelingen OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (se <https://www.cancer.dk/omsorg/omsorg/kontakt/>)

¹⁰ I henhold til et interview, Danmarks Radio (dr.dk) har lavet med Jes Dige, blev samarbejdet afbrudt, hvilket blev meldt ud i juni 2016 med et formelt ophør pr. april 2017. (Flytkjær, 2016). Jes Dige har siden stiftet NGO'en Skyggebørn i 2017 (Skyggebørn, u.å.-b)

skoler et højt prioriteret projekt i KB (Dencker, 2008; Kræftens Bekæmpelse, 2020; B. R. Pedersen, 2019).

KB har, anno 2020, en undervisningsfunktion mht. skoleorganiserede sorggrupper, forstået på den måde, at organisationen udbyder sorggruppelederkurser og rådgivning om sorggrupper i skolerne samt varetager opdatering af en oversigt over sorggrupper i skoleregion. KB skriver på deres hjemmeside, at de kan registrere de sorggrupper, de får viden om, men at de ikke kan tage ansvar for kvaliteten af de enkelte sorggrupper (Kræftens Bekæmpelse, 2019a). Skyggebørn tilbyder desuden kurser i samtalegruppeledelse, rådgivning og vejledning ved opstart af samtalegrupper samt supervision til samtalegruppeledere (Skyggebørn, u.å.-d) Der er i år 2020 omtrent 50 sorggrupper i de danske skoler. Det er svært at give et helt nøjagtigt bud på, hvor mange sorggrupper der findes på skolerne, og om alle registrerede er aktive. Der kan trækkes informationer om sorggrupper på KB's hjemmeside og på sorgvejviseren.dk. Men det er uvist om alle skoler har registreret deres tilbud til de aktører, der opdaterer listerne (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-b; Sorgvejviser, u.å.-a).

Ambitioner om at udbrede flere sorggrupper på skolerne er store og ambitiøse. KB arbejder ud fra et delmål om at have et samarbejde om sorggrupper med 25 % af alle danske kommuner i 2022 og en langsigtet plan om, at der skal være sorggrupper på halvdelen af de danske skoler (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-g; B. R. Pedersen, 2019). Skyggebørn har ligeledes en ambition om at fremme samarbejde med kommunerne om sorggrupper i skoleregion. Der tegner sig således et billede af, at sorggrupper i skolerne inden for få år vil blive et tilbud med en betydelig udbredelse i de danske skoler. Jeg vil i det følgende afsnit gennemgå forskning på området for denne type intervention rettet til børn i sorg.

3. Forskning på området

3.1. Litteratursøgningsprocedure

Litteratursøgningen startede for mit vedkommende, allerede inden jeg påbegyndte arbejdet med denne ph.d.-afhandling. Jeg var nysgerrig på emnet og søgte via helt almindelig lægmandsøgning på diverse offentligt tilgængelige platforme. I takt med at jeg blev stadig mere optaget af fænomenet, bredte litteratursøgningen sig som ringe i vandet. Jeg søgte på sorggrupper i skolerne, sorggrupper, børns sorg, selvhjælp, terapeutiske grupper m.v. I forbindelse med udformningen af min ph.d.-projektbeskrivelse blev min litteratursøgning mere systematisk og inddrog internationale forskningspublikationer. En kvalificeret litteratursøgning udgør et videnskabeligt fundament for empiriske undersøgelser, men er også en arbejdsproces med faldgruber. Søgningerne kan blive for omfattende, hvor risikoen er, at relevansen for det givne forskningsprojekt udvandes med for meget bredde og forsvindende relevans (Rienecker & Jørgensen, 2017). Der er så at sige tale om en balancegang mellem dybde, bredde og relevans i litteratursøgningsarbejde og teknik.

Overordnet set har jeg søgt litteratur efter tre grundlæggende metoder: bevidst tilfældig søgning, kædesøgning og systematisk søgning (H. Lund, Juhl, Andreasen, & Møller, 2014; Rienecker & Jørgensen, 2017). Jeg søgte tidligt i processen hjælp fra en forskningsbibliotekar på Aarhus Universitet for at sikre systematik og kvalificering af søgningerne. I samarbejde med en kollega, der også har en forskningsmæssig interesse i sorggrupper/samtalegrupper i skoleregion, besluttede vi at lave et integrativt systematisk litteraturreview over samtalegrupper/sorggrupper i skoleregion, hvilket førte til en videnskabelig reviewartikel. Jeg vil præsentere dette integrative litteraturreview længere fremme i dette kapitel. Men inden da vil jeg gennemgå forskning om sorginterventioner til børn.

Som beskrevet har jeg søgt på litteratur om børns sorg, om sorggrupper og interventioner til børn i sorg, allerede inden jeg formelt var ph.d.-studerende. Og processen med litteratursøgning har pågået løbende igennem hele ph.d.-processen. Jeg har både søgt bredt og usystematisk, smalt og systematisk og læst, læst og atter læst, hvorefter jeg har

fået nye vinkler, nye bud på relevante publikationer og atter søgt, læst og skrevet igen. Man kan sige, at processen har været kontinuerlig og en form for vedvarende gentagelsesproces, som jeg bedst kan beskrive som en iterativ hermeneutisk proces (Boell & Cecez-Kecmanovic, 2010).

3.2. Forskning om sorginterventioner til børn

For at blive klogere på, hvilket felt sorggrupper i skoleregi skriver sig ind i, har jeg valgt at se på sorginterventioner til børn i en bredere forstand. Jeg fandt frem til to meta-reviews om effekten af sorginterventioner til børn (Currier et al., 2007; Rosner et al., 2010). I begge reviews konkluderes det, at sorginterventioner til børn generelt er præget af svingende kvalitet (Currier et al., 2007; Rosner et al., 2010). Rosner, Kruse & Hagl skriver i deres konklusion, at det viser sig evident, at måderne, hvorpå interventionerne måles, er ekstremt forskellige, og de fleste studier mangler en ekstern valideret metode til at rekruttere børn til de forskellige interventionstilbud. Endvidere lyder konklusionen, at en højere kvalitet af forskningen på området kræver en udvikling af pålidelige og valide målemetoder for interventionens effekter i de forskellige aldersgrupper (Rosner et al., 2010, p. 131).

Currier, Holland & Niemeyer fremhæver på baggrund af deres meta-analyse, at intervention til børn i sorg generelt ikke med evidensens krav om effektmåling har en signifikant påviselig effekt på børnenes trivsel, og at den begrænsede effekt af interventionsindsatserne eventuelt kan skyldes "*a more general tendency to 'pathologize grief'*", hvor der iværksættes en bred vifte af interventionstilbud, som generelt ikke indeholder en kvalificeret vurdering af børnenes sorg, inden interventionen påbegyndes (Currier et al., 2007, p. 258). Dette fund korresponderer med konklusionen hos Rosner, Kruse & Hagl (Rosner et al., 2010). Ved ikke at have klare screeningsprocedurer til brug for vurdering af børnenes behov for intervention argumenterer Currier, Holland og Niemeyer for, at der er en risiko for, at der mistes fokus på "*high-risk groups, such as those who are showing the beginning signs of 'childhood traumatic grief'*" (Currier et al., 2007, p. 258).

I Danmark er der i 2019 publiceret to videnskabelige artikler om sorggruppeinterventioner til børn, hvor begge artikler omhandler terapeutiske gruppeforløb foretaget af psykologfagligt personale hos Det Nationale Sorgcenter II Børn, Unge og Sorg. Det ene studie er kvantitativt, baseret på 21 børn og teenagere og deres forældres besvarelser af et spørgeskema før og efter et ti-ugers sorggruppeforløb (T. P. Pedersen et al., 2019). Resultatet viste, at der var en lille til moderat effekt af interventionen, hvor børnene udviste bedre trivsel efter deltagelsen i sorggruppen. Men forskerne fremhæver, at resultaterne skal tolkes med forsigtighed på grund af størrelsen af studiepopulation og det faktum, at der ikke indgår en kontrolgruppe i designet (T. P. Pedersen et al., 2019, p. 161). Den anden danske publikation fra 2019, der omhandler sorggrupper, er "*Børn og unges oplevelser af sorggruppeforløb*" (Dueholm et al., 2019, p. 128). Publikationen er baseret på et kvalitativt interviewstudie med en population på fire børn, der har deltaget i sorggruppeterapi hos Det Nationale Sorgcenter II Børn, Unge og Sorg, hvor alle fire informanter har rapporteret en negativ behandlingseffekt på symptomskalaen *Inventory of Prolonged Grief* (Dueholm et al., 2019, p. 127).

I henhold til forfatterne er dette studie angiveligt det eneste studie, der indeholder en kvalitativ udforskning af barnets perspektiv i et sorggruppeforløb med børn med negative udviklinger i sorgscorer (Dueholm et al., 2019). Resultatet af interviewundersøgelsen viste, at informanterne efter deltagelse i sorggruppen oplevede, at de var kommet i kontakt med sorgen på en anden måde end før gruppeforløbet. To centrale temaer, der blev identificeret som betydningsfulde for børnene, var: "at *tale om sorgen* samt det at *møde andre i samme situation*" (Dueholm et al., 2019, p. 137). Endvidere oplevede informanterne en anden *forståelse* i sorggruppen end blandt venner uden for sorggruppen. (Dueholm et al., 2019, pp. 138-139). I publikationens afsnit om kvalitativ forskning på området fremgår det, at der var udvalgt og gennemgået ni kvalitative studier om sorggrupper til børn. I alle ni studier er der udelukkende rapporteret om positive oplevelser og effekter af sorggruppeinterventionerne, hvilket forfatterne kobler til en generel problematik inden for psykoterapeutisk forskning, som generelt mangler fokus på negativ behandlingseffekt (Dueholm et al., 2019, p. 129).

Som jeg har skrevet tidligere, er der i de seneste år sket en betragtelig stigning i antallet af samtalegrupper på skoler, men også i andre pædagogiske sammenhænge landet over (f.eks. frivillige organisationer, NGO'er o.l.) (Dencker, 2008, 2012; Gulløv 2016, pp. 178-

179; O. Pedersen & Laursen, 2016). Henholdsvis skilsmissegrupper og sorggrupper har det tilfælles, at det ekspliciteres, at disse tilbud ikke er terapi, og endvidere, at det er skolens personale, der på baggrund af et kursus varetager interventionen i skolerne. (Center for Familieudvikling, 2014; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-g). Skilsmissegrupper i skoleregi er etableret med inspiration fra KB's arbejde med sorggrupper, og begge projekter har fået fondsstøtte fra Egmontfonden. Pernelle Rose Hansen¹¹ og jeg har i et samarbejde¹² undersøgt forskningen om skolebaserede samtalegrupper¹³ i et integrativt systematisk litteraturreview og skrevet en videnskabelig artikel herom (Rose & Suhr, In Press).

Som bekendt er denne afhandlings fokus rettet mod sorggrupper i en skolekontekst. Men eftersom sorg er et begreb, der kan dække over andre tab end død, ses der i praksis grupper, hvor børn med tab på grund af død placeres i samme grupper som børn med skilte forældre. KB ansporer til, at sorggrupper i skolerne er til børn, som har mistet ved dødsfald, eller til børn, som oplever alvorlig sygdom i den nærmeste familie (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-a). Hos Skyggebørn, der både tilbyder sorggrupper i eget regi og underviser samtalegruppeledere, arbejder man ud fra en sorgforståelse, hvor sorg udgør en fællesnævner for mange forskellige årsager til tab (tab ved selvmord, død som følge af sygdom, langvarig sygdom, skilsmisse, misbrug m.v.) (Skyggebørn, u.å.-a). Eksempelvis har en skole valgt at kalde sorggrupperne for omsorgsgrupper på grund af den blandede sammensætning af børn i de skolebaserede grupper (Varming & Würtz, 2019). på den baggrund er det relevant at inddrage både studier om skolebaserede skilsmissegrupper og grupper tiltænkt sørgende ved tab som følge af død i gennemgangen af forskningspublikationer.

¹¹ Ph.d.-studerende, der skriver en afhandling om børns oplevelser af skilsmissegrupper i skoleregi (Rose, 2020)

¹² Der er indgivet medforfattererklæring ved indlevering af ph.d.-afhandling, og anvendelse i afhandling er godkendt af ph.d.-skolen, Art, AU.

¹³ Med samtalegrupper mener vi både sorggrupper for børn og unge i sorg og samtalegrupper for børn og unge i skilsmisse.

3.3. Integrativt systematisk litteraturreview

Den følgende gennemgang af forskning baserer sig på et integrative systematiske litteraturreview, jeg har lavet i samarbejde med Pernelle Rose Hansen (Rose & Suhr, In Press). Formålet med litteraturstudiet har været at identificere og beskrive forskning om samtalegrupper for børn og unge i sorg på grund af dødsfald i familien og forældres skilsmisse, hvor interventionen varetages af lærere og pædagoger på lokale skoler. Målet er at bidrage med en oversigt over relevant forskning på området og dermed gøre det muligt for de fagprofessionelle at kvalificere de hjælpeindsatser, der tilbydes til denne gruppe børn og unge landet over. Intentionen er at få svar på følgende forskningsspørgsmål:

- Hvad kan vi udlede af forskningen om skolebaserede samtalegrupper for børn og unge i sorg eller skilsmisse, ledet af pædagoger og lærere?
Hvilke faktorer har betydning for, om interventionen øger børnenes trivsel eller indfrier de mål, der er hensigten med interventionen?

Til formålet anvendte vi, Pernelle Rose Hansen og jeg, et integrativt systematisk review, hvilket bygger på en narrativ og beskrivende tilgang, der inddrager forskningslitteratur, funderet i forskellige metodologier (Berring & Buus, 2018; Whitemore & Knaf, 2005). De metodologiske forskelle i litteraturen giver mulighed for at ekstrahere relevant forskning, der omhandler skolebaserede (primært lærer- og pædagogbaserede) interventioner for børn og unge i sorg eller skilsmisse i en skolekontekst, som forskningsmæssigt er et underbelyst fænomen.

3.3.1. Søgning i syv databaser

Der blev foretaget søgninger på peer-review litteratur i syv forskellige internationale databaser: Australian Education Index, Ebook Central, Education Database, ERIC, ProQuest, PsycARTICLES og PsycINFO. Søgstrengen er udviklet igennem utallige søgninger inden for forskningsfeltet og ved gentagne læsninger af peer-reviewed-artikler, der gav inspiration til fagtermer, overskrifter samt nøgleord og endelig optimeret i samarbejde med en psykologuddannet forskningsbibliotekar på Aarhus Universitet.

Søgestrategien er udviklet over tid og gennemprøvet 10 gange for at sikre at finde frem til relevant litteratur for at afdække forskningsspørgsmålene. I den forbindelse er der valgt at inkludere flere 'NOT' (eating disorder eller sexual abuse eller war eller military eller e-learning eller medicine eller crime eller disorder) i selve søgestrengen efter 133 hits på en enkelt søgning i PsycINFO, hvor mange af de relaterede tematikker lå uden for genstandsfeltet.

I undersøgelsen er udvalgt de engelske termer for sorg og skilsmisse (grief eller bereavement eller divorce) OG (child eller student eller pupil) OG (group therapist eller group therapy eller group intervention eller conversation group eller school-based intervention eller school auspice) OG (school) OG (peer-review). Der er anvendt en søgestreng med de samme nøgleord og termer i alle syv databaser i den endelige litteratursøgning.

Tabel 1 viser de udvalgte nøgleord fra søgningerne i de syv internationale søgebaser med de nøje udvalgte engelske søgetermer.

Tabel 1. Søgetermer, anvendt i syv internationale databaser

Facet 1	Facet 2	Facet 3	Facet 4	Facet 5	Facet 6
Child*	AND	AND	AND	NOT	AND
OR	group therapist	grief*	school	eating disorder	Peer
Student*	OR	OR		OR	
OR	group therapy	berave*		sexual abuse*	
Pupil	OR	OR		OR	
	Group intervent*	Divorc*		hospital*	
	OR			OR	
	Conversation group			War	
	OR			OR	
	School-based* intervent*			Milit*	
	OR			OR	
	school auspice			e-learning	
	OR			OR	
	intervent* n1 school			medici*	
				OR	
				crim*	
				OR	
				Disorder	

3.3.2. Udvælgelsesstrategi for inklusions- og eksklusionskriterier

Artiklens udvalgte inklusionskriterier er selekteret ud fra følgende parametre:

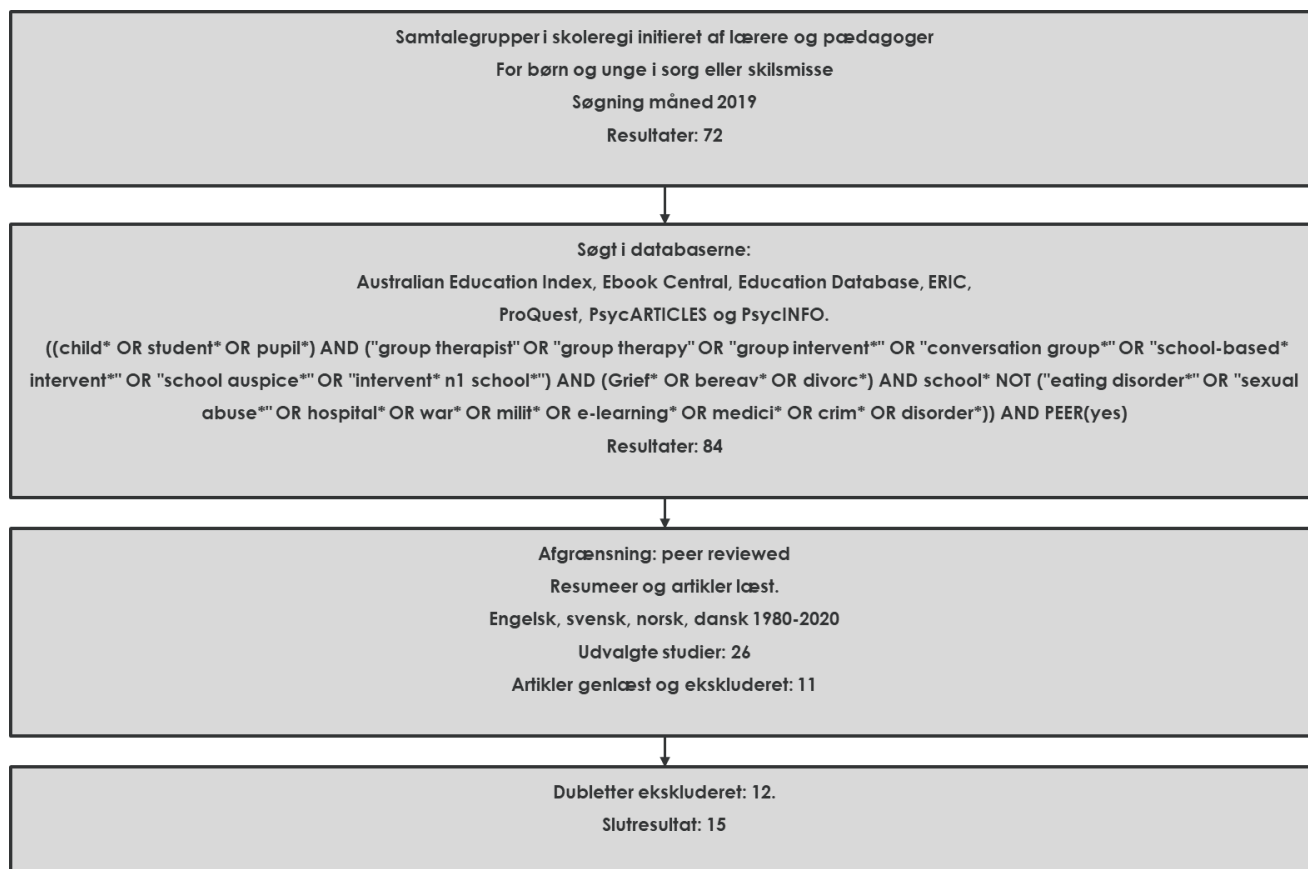
- Den undersøgte intervention skal være et samtalegruppeforløb, rettet mod børn og unge i sorg eller i skilsmisse.
- Deltagerne af interventionen (og evt. kontrolgruppen) skal være skolebørn i alderen 6-16 år.
- Interventionen skal foregå i skoleregi med lærere og/eller pædagoger som udøvere.
- Der inkluderes både kvantitative, kvalitative samt andre reviews i dette litteraturreview.
- Undersøgelsen skal være udgivet på engelsk, dansk, norsk eller svensk fra 1980 og frem.
- Undersøgelsen skal være peer-reviewed

Følgende eksklusionskriterier er udvalgt:

- Tematikker, der ikke kobler sig til sorg eller skilsmisse, selekteres fra.
- Undersøgelser med psykiske lidelser, psykiatriske diagnoser eller andre former for særlige problemer såsom vold, alkohol o.l. blandt gruppeditagerne vælges fra i undersøgelsen.
- Artikler, der ikke er peer-reviewed vælges fra.

Metoden hos Whitemore og Knafl (2005) tillader inklusion af varierede designs, hvor både kvantitative og kvalitative studier optræder, og også original forskning samt litteraturstudier kan inddrages i det integrative review. Da der findes så få studier af samtalegrupper for børn og unge i sorg eller skilsmisse, hvor lærere eller pædagoger faciliterer interventionen, er alle videnskabelige studier, uanset forskningsmetode, inkluderet.

Figur 1. Flowchart

3.3.3. Indsnævring af materiale

Udvælgelsesprocessen er foretaget ud fra metoden hos Whittemore og Knafel (2005, p. 549), hvor indsnævringen af litteraturen af den identificerede problemstilling sker på baggrund af en efterfølgende evaluering af de fundne studier ved gentagne gennemlæsninger af titler, resumeer og artikler.

Efter første søgning fremkom kun ét hit, der matchede inklusionskriterierne om, at samtalegrupperne skulle være for børn og unge i sorg eller skilsmisse, foregå i en skolekontekst og faciliteret af enten lærere eller pædagoger. Derfor er søgningen udvidet til også at inkludere artikler, hvor school-counsellors, psychologists, social workers o.l. varetager interventionen på skolerne. Søgning gav 84 hits, der igen blev til 72, efter at der blev fjernet 12 duplikater. I den næste fase blev samtlige artikler gennemlæst i deres helhed, hvorefter anden del af udvælgelsesprocessen af materialerne blev initieret. På baggrund af denne proces blev 23 artikler inkluderet, som blev genlæst med henblik på at

vælge de endelige artikler ud fra deres egnethed i forhold til besvarelsen af forskningsspørgsmålene.

Det endte med, at 15 artikler blev fundet relevante i processen. Desuden blev 11 artikler ekskluderet, da de enten var reviews, der henviste til andre studier, der allerede var udvalgt i vores litteraturreview, havde fokus på børnenes adfærdsregulering i et peer-to-peer design, fokus på andre traumer som skoleskyderier m.m., inkluderede familierne i selve interventionen, baserede sig på retslige interventionsgrupper eller varetages af uuddannet personale, hvilket ligger uden for Pernelle Rose Hansens og mit forskningsfelt. I tabel 2 ses en matrix over den udvalgte forskningslitteratur. Den udvalgte forskning beskriver, hvordan der i skolebaserede samtalegrupper arbejdes enten ud fra pædagogiske eller psykologiske principper for at varetage børn og unges trivsel som følge af sorg eller skilsmisse.

Databehandling i nærværende litteraturreview indbefatter både identificering af tematikker og undersøgelse af forskellige datasammenligninger. Der er trukket inspiration hos Miles og Huberman (2005) i diskussionen af datasammenligninger og frembringelsen af konklusioner, hvor opsummeringer af dele til helheder, identificering af variabler og intervenserende faktorer samt opbygning af den logiske kæde af evidens blev initieret (Marcussen, Houndsgaard, Thuen, & Bruun, 2016, p. 43; Miles & Huberman, 2005). Dette blev udført ved en diskussion af valgte metoder, etiske overvejelser og undersøgelsesernes troværdighed. På baggrund af denne evaluering inkluderede vi i alt 15 studier.

Tabel 2. Litteratormatrix

Forfatter	Tema	Population	Metode	Resultater	Relevans
Pelleboer-Gunnink et al., Holland, 2015	Skilsmisse	156 elever i alderen 7 til 13 år. 131 mødre og fædre	Kvantitativt studie	Signifikant reducere af børnenes selvrapporterede emotionelle problemer og forbedret kommunikation med forældre.	Meget relevant
DeLucia-Waack & Gerrity, USA, 2001	Skilsmisse	Elever i indskolingen	Litteraturreview	Usikkerhed om hvilke terapeutiske faktorer, der virker og hvilke gruppeaktiviteter samt tematikker, der er brugbare og effektfulde	Mindre relevant
Richardson & Rosén, USA, 1999	Skilsmisse	Elever i indskolingen og mellemtrinnet	Litteraturreview	Indsatsen viser sig effektiv mht. reduktion af skoletilpasningsproblemer.	Mindre relevant
Pedro-Carroll et al., USA, 1999	Skilsmisse	77 elever (børnehave til og med 1. klasse)	Kvantitativt opfølgingsstudie	Studiet viser at indsatsen har givet børnene mindre angst og færre problemer i skoleklasserne	Mindre relevant
Sander & Riestler, USA, 1996	Skilsmisse	20 elever fra 5. klasse	Kvantitativt studie	Ingen signifikant effekt af gruppeinterventionen	Mindre relevant
Stolberg & Mahler, USA, 1994	Skilsmisse	103 elever fra 3. til og med 5. klasse	Kvantitativt studie	Ingen signifikante forskelle mellem de forskellige interventionsgrupper	Mindre relevant
Jupp & Purcell, Australia, 1992	Skilsmisse	31 elever fra 5. og 6. klasse	Kvantitativt studie	Signifikant ændring i børnenes problematiske overbevisning i forhold til skilsmisse. Ingen signifikant nedsættelse af angst og depression	Mindre relevant
Gwynn & Brantley, USA, 1987	Skilsmisse	60 elever fra 4 til 5. klasse	Kvantitativt studie	Signifikant færre tegn på depression, angst og negative følelser om forældrenes skilsmisse og mere viden om skilsmisse	Mindre relevant
Lesowitz et al., USA, 1987	Skilsmisse	46 elever fra 4. og 5. klasse	Kvantitativt studie	Gruppeinterventionen har afhjulpet børnenes ensomhed som følge af forældres skilsmisse	Mindre relevant
Roseby & Deutsch, USA, 1985	Skilsmisse	57 elever fra 4. og 5. klasse	Kvantitativt studie	Ingen signifikante fund mht. ændringer i depression eller i skoleadfærd	Mindre relevant
Botha & Wild, Sydafrika, 2013	Skilsmisse	25 elever i alderen 10 til 14 år	Kvantitativt studie	Ingen signifikant nedgang i børnenes selvrapporterede evaluering af problematiske overbevisninger om forældrenes skilsmisse eller samlede problemer	Mindre relevant
Somody & Hobbs, USA, 2007	Skilsmisse	5 elever i alderen 7 til 10 år	Kvalitativt studie	Bogen virkede som katalysator i kommunikationen mellem børn og forældre. Og hjalp børnene med at udtrykke deres inderste følelser overfor forældrene	Mindre relevant
Finn, Canada, 2003	Sorg	5 elever i alderen 11 til 13 år	Kvalitativt studie	Studiet støtter op om empiriske undersøgelser, der viser at kunstterapii gruppesessioner har betydning for børn i sorg	Mindre relevant
Samide & Stockton, USA, 2002	Sorg	Skole, alder ikke angivet	Kvalitativt studie	Studiet konkluderer at det ser ud til at børnene profitere af at dele deres sorg med jævnaldrende i en sorggruppe	Mindre relevant
Pedro-Carroll et al., USA, 1993	Skilsmisse	188 elever fra 4. til 6. klasse	Kvantitativt studie	Resultatet af studie peger på, at børn kan profitere af støttende og forbyggende interventioner og mestre deres nye livsomstændigheder som følge af skilsmissen	Mindre relevant

3.3.4. Vurdering af litteraturens relevans

Hver enkelt artikels relevans er blevet vurderet med særligt øje for besvarelsen af forskningsspørgsmål, de metodologiske og videnskabelige standarder samt den manglende forskning på området. Whitemore og Knafel (2005) anvender kategorierne høj og lav i udvælgelsen af artiklernes relevans. Rose Hansen og jeg har anvendt kategorierne "meget relevant" og "relevant", da alle de fundne forskningsartikler har noget at bidrage med til besvarelsen af forskningsspørgsmål og nogle få i særlig grad (Whitemore & Knafel, 2005). Den ene artikel, der er placeret i kategorien "meget relevant", indeholder alle inklusionskriterierne om skolebaserede samtalegrupper for børn og unge i skilsmisse, hvor lærere eller pædagoger udfører interventionen. De 14 resultater, der placeres i kategorien (mindre) "relevante", kendetegner studier, hvor andre fagprofessionelle udfører interventionen, og i få tilfælde kan interventionen foregå uden for en skolekontekst. Dog har vi haft fokus på, at de videnskabelige standarder både i de kvantitative og kvalitative designs samt i reviewstudier er overholdt (Whitemore & Knafel, 2005). Der er således ikke identificeret studier målrettet sorg ved død i kategorien "meget relevant".

3.3.5. Resultater

Under litteraturgennemgangen blev der fundet 72 peer-review-artikler, der er publiceret mellem 1980 til 2020. Endeligt blev 15 undersøgelser inkluderet i vores fælles artikel, hvoraf 11 er udført i USA (n=11), Holland 1 (n=1), Sydafrika 1 (n=1), Canada 1 (n=1), Australien 1 (n=1). Tre undersøgelser bygger på kvalitative studier, mens 12 studier bygger på kvantitative designs. Af de 15 undersøgelser blev én publikation tildelt vurderingen "meget relevant", da den indeholder alle de inklusionskomponenter, vi kiggede efter. 14 studier blev tildelt vurderingen "relevant", da dele af studierne kan være med til at nuancere besvarelsen af vores forskningsspørgsmål.

Artiklen af Pelleboer-Gunnink et al. (2015) antager på baggrund af udvalgt skilsmiseforskning, at børn med skilte forældre har en øget risiko for varierede problematikker som følge af skilsmissen. Hermed begrundes udviklingen af forskellige interventionsprogrammer for denne gruppe børn (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). Undersøgelsen bygger på konceptet KIDS (Kids In Divorce Situations, red.) og inddrager

156 børn (78 drenge og 78 piger) i alderen 7-13 år, som skolen udvalgte og tilfældigt inddelte i enten et gruppeinterventionsprogram eller en kontrolgruppe.

Interventionsprogrammet indeholder i alt otte en times gruppemøder, guidet af to coaches med omkring syv til ti børn. Formålet er, at børnene skal opleve at modtage mere social støtte og udvikle deres evner til problemløsning igennem samtale, rollespil og opgaver ud fra særlige tematikker, som at dele oplevelser og følelser, blive genkendt, tale om udfordringer osv. De børn, der deltog i KIDS-programmet, oplevede en reduktion i følelsesmæssige problemer sammenlignet med kontrolgruppen. Signifikansniveauet på *emotional problems* er $P = 0,40$.

Nogle børn oplevede også en forbedret forældrekommunikation til trods for, at disse effekter var små i forhold til før- og eftertest samt to opfølgingsvurderinger efter henholdsvis seks måneder og et år. Konklusionen hos Pelleboer-Gunnink et al. (2015) er, at disse skolebaserede interventioner kan være med til at forebygge langvarige trivselsproblemer blandt børn af skilte forældre. De certificerede KIDS-coaches har minimum en professionsbacheloruddannelse (f.eks. lærere og pædagoger) og har modtaget 34 timers træning i gruppeledelse (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). KIDS-programmet kan på en række områder genkendes fra den danske praksis i samtalegrupperne, om end KIDS har et større fokus på børnenes sundhedsmæssige trivsel, hvilket afspejles i gruppeledernes basisuddannelser. KIDS-studiets resultater kan med rimelighed overføres til skilsmissegrupper i en dansk sammenhæng til trods for, at det metodisk er funderet i kvantitativ forskning, hvilket ikke afspejler den kvalitative praksis, der udfolder sig i en dansk skolekontekst (Center for Familieudvikling, 2014; Hartmann, 2017, p. 58).

14 studier blev kategoriseret som (mindre) "relevante", da interventionen i samtalegrupperne varetages af andre fagprofessionelle som psykologer, skolerådgivere, terapeuter o.l. En del studier beskriver, hvordan samtalegrupper eller sorggrupper er designet til at hjælpe børn og unge med at udtrykke og ventilere følelser samt at ændre problematiske opfattelser af enten skilsmissen eller sorgen (Jupp & Purcell, 1992; Lesowitz, Kalter, Pickar, Chethik, & Schaefer, 1987; Roseby & Deutsch, 1985; Samide & Stockton, 2002).

Hos Gwynn & Brantley (1987) ses der et resultatet i fald af depression og angst ($p = 0,0001$) og negative følelser omkring skilsmissen ($p < 0,001$) som følge af børnenes deltagelse i interventionen målt ved en før og efter multiple choice matrix, der afdækker børns depressive symptomer, samt to skalaer, der måler børns angstniveau.

I flere undersøgelser konkluderes det, at børnenes evne til at tilpasse sig deres nye livsbetingelser kommer til udtryk i deres øgede adfærdsmæssige, emotionelle og sociale kompetencer, hvilket bliver evalueret af deres lærere og forældre i en før- og eftertest (Botha & Wild, 2013; Pedro-Carroll, Alpert-Gillis, & Cowen, 1992). Men ifølge børnenes selvrapporteringer før og efter interventionen er der ingen forbedring i opfattelsen af skilsmisserelaterede tematikker efter endt deltagelse i samtalegruppen (Botha & Wild 2013). De manglende effekter ses også i et andet studie, hvor der ikke kan påvises en øget trivsel for de børn, der deltog i samtalegruppen i forhold til kontrolgruppen. Der argumenteres for, at behandlingseffekterne endnu ikke er konsolideret blandt børnene (Sanders & Riestler, 1996).

Stolberg & Mahler (1994) undersøgte trivsel hos 103 børn mellem 8-12 år, der lever med skilsmisse, igennem et *skill building program* med fokus på at identificere og kontrollere følelser samt håndtere og problemløse skilsmisserelaterede problemstillinger. I opnåelsen af følelshåndtering anvendes blandt andet *The Kidsbook*, hvor tegne- og skriveøvelser har til formål at undersøge børnenes egne tanker, følelser og adfærd som følge af forældrenes skilsmisse (Stolberg & Mahler, 1994). Konklusionen i dette studie er, at uanset hvilke interventionsformer børn med skilte forældre tilbydes, kan ugentlige hjælpeindsatser aldrig erstatte forældrenes kontinuerlige og daglige opbakning samt indgriben (Stolberg & Mahler, 1994).

Der findes talrige eksempler på, at interventionen i samtalegrupperne i skolen varetages af skolepsykologer, rådgivere, terapeuter o.l. (Finn, 2003; Samide & Stockton, 2002; Somody & Hobbs, 2008). I nogle studier modtager psykologerne særlig træning forud for interventionsstart (Roseby & Deutsch, 1985), og andre fortsætter denne træning under hele gruppeforløbet (Pedro-Carroll et al., 1992). Richardson & Rosen (1999) argumenterer for lærernes særlige betydning som sparringspartnere for samtalegruppeløbere, da de har et større kendskab til børnene og kan tilbyde dem kontinuerlig opbakning.

Pedro-Carroll, Sutton & Wyman (1999) har, som det eneste studie, fokus på senfølgerne/langtidseffekterne af at have deltaget i en skolebaseret samtalegruppe (Pedro-Carroll, Sutton, & Wyman, 1999). I undersøgelsen deltog 102 børn i alderen fem- seks år. Børnene blev inddelt i tre forskellige grupper: 37 børn i interventionsgruppen (Children of Divorce Intervention Program CODIP), 26 børn af skilte forældre (kontrolgruppe) samt 39 børn i kernefamilie (kontrolgruppe) (Pedro-Carroll et al., 1999). CODIP-interventionen har to hovedformål: at tilbyde gruppestøtte, så børnene frit kan dele og tale om deres svære skilsmisseoplevelser og følelser samt at træne deres sociale kompetencer til at håndtere den livssituation, de står over for (Pedro-Carroll et al., 1999). Børnene deltager i 12 ugentlige sessioner med bestemte forudbestemte tematikker, der tales ud fra.

Undersøgelsen konkluderer, at børnene fra CODIP viser tegn på større emotionel tilpasning to år efter deres deltagelse i en samtalegruppe i forhold til skilsmissekontrolgruppen, målt fra lærernes perspektiver. Der ses ingen signifikant forskel på børnene fra CODIP og kernefamiliekontrolgruppen på lærernes bedømmelse af disse gruppers kompetencer. Den førtest, hvor børnene selv rapporterede om deres familieomstændigheder (*family adjustment*), viser ingen forskel i de tre grupper. Den opfølgende test viser heller ingen signifikant forskel i familiedynamikken mellem nogle af grupperne. Dog ses en mindre grad af angst samt skilsmisserelaterede følelser som frygt, isolation og skyldfølelse i CODIP-gruppen (Pedro-Carroll et al., 1999). I en dansk samtalegruppepraksis kunne det ligeledes være interessant at undersøge betydningen for børn og unges trivsel to år efter endt deltagelse i en samtalegruppe.

Hovedparten af studierne tager afsæt i praksisser, der benytter manualiserede metoder som fundament for den enkelte samtalegruppe (Botha & Wild, 2013; Pedro-Carroll et al., 1999; Roseby & Deutsch, 1985; Skitka & Frazier, 1996). Studiet hos Lesowitz, Kalter, Pickar, Chethik & Schaefer (1987) samt Tillman og Prazak (2018) bygger på narrative (gruppe)terapeutiske teknikker, hvor spejling og overførsel af følelser udgør kerneelementerne i interventionen på skolerne. Hos Somody & Hobbs (2008) diskuteres det, at nogle børn kan føle sig stigmatiseret ved at deltage i en samtalegruppe for børn med skilte forældre i skoleregion, og her kan kreative interventionsformer således virke befordrende. Ved gennemlæsninger af analyserne af de udvalgte undersøgelser træder

der forskellige tematikker frem på tværs af de inkluderede artikler, som relaterer sig til samtalegrupper i en skolekontekst for børn og unge i sorg og skilsmisse, som leder os hen til diskussionen.

Enkelte studier viser, hvordan anvendelsen af kreative/æstetiske metoder som kunstterapi og selvskabte papirbøger har en positiv effekt på bearbejdelsen og håndteringen af børnenes følelser og reduktion af oplevelse af ensomhed, målt på selvrapporteringer i to casestudier af seks børn mellem 11-13 år samt fem børn i alderen 7-10 år (Finn, 2003; Somody & Hobbs, 2008). Antagelsen hos Finn er, at sorgen letter, når der udvikles en bevidsthed om tabet, samt når sorgfølelser udtrykkes og håndteres på nye måder (Finn, 2003, p. 157). Den anden publikation, der omhandler sorg som følge af tab ved død, er fra Samide & Stockton (2002). I publikationen fremgår der ikke empiriske undersøgelser, men skolebaserede sorggrupper bliver diskuteret på baggrund af forskningslitteratur, som fører til gode råd om metodiske og praktiske overvejelser ved etablering af sorggrupper i skoleregion, herunder relevansen af screening af alle børn. Interventionen, som diskuteres i artiklen, baserer sig på, at det er School Counsellors (akademisk uddannelse på kandidatniveau), der varetager den (Teacher Certification Degrees, 2020).

3.3.6. Diskussion af fund

De videnskabelige studier, der er identificeret i litteraturreviewet, er kendetegnet ved at være domineret af skilsmisseområdet, og sorggrupper, hvor tabet knyttes til død, er underrepræsenteret. Studierne har forskelligartede metodologiske designs mht. kontrolgrupper, tests, indhold, effektmålinger m.m., hvilket øger usikkerheden, når det skal vurderes, hvilke faktorer der har betydning for børn og unges øgede trivsel som følge af deltagelse i en samtalegruppe/sorggruppe, og hvorvidt fundene er relevante for en dansk sammenhæng.

Trivsel måles i Pelleboer-Gunnink et. al. s studie (2015) som aftagelse af *emotional problems*, vist på baggrund af børns afrapporteringer på en fem-cifret Likert scalatest (Strength and Difficulties Questionnaire – SDQ). Der ses en signifikant nedgang i emotionelle problemer som følge af deltagelse i interventionen KIDS i forhold til kontrolgruppen, hvilket tyder på, at interventionen virker efter hensigten. Hvordan oplevelsen af problemer hænger sammen med børnenes generelle trivsel er svært at vide, men at børnene oplever færre adfærdsmæssige, fysiske og mentale udfordringer, kan

godt fortolkes som et "omvendt" trivselsbillede, idet trivsel måles som aftagelse af emotionelle problemer inden for disse områder (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). Samme skala (SDQ) anvendes i Botha & Wild's studie, men her blev der ikke fundet statistisk signifikante forskelle på børnenes trivsel mellem deltagerne i samtalegruppen og kontrolgruppen efter endt interventionsforløb (Botha & Wild, 2013, p. 86). Da indholdet i selve samtalegruppeforløbet samt faciliteringen af interventionen i Botha og Wild's undersøgelse ikke fremstår tydelig og specifikt, er det ikke muligt at tydeliggøre forskellene mellem disse to studier (Botha & Wild, 2013; Pelleboer-Gunnink et al., 2015).

Pedro-Carroll, Alpert-Gillis & Cowen (1992) fandt heller ingen signifikante forskelle målt på CFAS- (Children's Family Adjustment Scale) eller CASP- (Children's Attitudes and Self Perceptions) skalaen, som kobles til børnenes trivsel. Forskerne mener, at det skyldes, at rekrutteringen af børnene divergerede for meget i grupperne, så den ene kontrolgruppe for børn med skilte forældre havde en anden profil og fungerede bedre end børnene i interventionsgruppen. Hos Roseby & Dutch (1985) var der heller ingen statistisk signifikans målt på behandlingseffekterne mellem interventionsgruppen og kontrolgruppen på CAPSI- (The Children's Attitude Toward Parental Separation Inventory) og CDI- (Children's Depression Inventory) skalaerne.

Nogle studier anvender før- og eftertests til at måle effekten af interventionen på børnenes trivsel (Gwynn & Brantley, 1987; Lesowitz et al., 1987; Roseby & Deutsch, 1985). Andre studier anvender tests som The Piers-Harris Children's Self Concept Scale: The Way I Feel About Myself (Sanders & Riestler, 1996). Studiet, der indeholder forskellige førstepersons udtalelser, børnene skal svare ja eller nej til, har til formål at undersøge, hvordan man oplever sig selv som person. Hos Sanders & Riestler (1996, p. 38) er det afgørende i målingen af trivselseffekter i grupperne at lave komparative analyser med kontrolgrupper, ellers lider studierne nogle afgørende begrænsninger i validiteten. Deltagerne i disse skolebaserede skilsmissegrupper viste dog ingen signifikant forøgelse af trivsel målt som stigning i børnenes selv-koncept før og efter deltagelse i samtalegruppen (Sanders & Riestler, 1996, p. 39). Det er ikke alle studier, der anvender kontrolgrupper i deres metodologiske designs, og det er således yderst forskelligt, hvordan en øget trivsel blandt børn og unge i sorg eller skilsmisse påvises (Delucia-Waack & Gerrity, 2001; Finn, 2003; Samide & Stockton, 2002; Somody & Hobbs, 2008).

I Stolberg and Jeffrey Mahler (1994) ses der heller ingen ændringer i omstilling før og efter gruppeforløbet. Dette bekræftes også i undersøgelsen af Jupp & Purcell, der anvender lignende skalaer på angst og depression (Jupp & Purcell, 1992, p. 23). Igen viser studiet, at det er svært at måle effekterne af børn og unges trivsel og hermed svært at afgøre, hvorvidt studierne kan tilskrives en generel udvikling af trivselseffekter blandt deltagerne.

Konklusionen i DeLucia-Waack & Gerrity's (2001) studie er, at der til stadighed mangler viden om, hvilke (terapeutiske) faktorer der er med til at gøre samtalegrupper for børn i skilsmisse effektive, hvilket der ifølge forskerne er brug for yderligere viden om. Flere undersøgelser har fokus på børns håndtering af følelser som følge af forældrenes skilsmisse (DeLucia-Waack & Gerrity, 2001; Stolberg & Mahler, 1994). Studierne anviser forskellige skalaer til at måle angst og depression, men til trods for fokus på effektresultater er det fortsat uklart, hvilke gruppestrategier der er mest brugbare og effektfulde (DeLucia-Waack & Gerrity, 2001, p. 281). I DeLucia-Waack & Gerrity's review (2001) pointeres det, at det ikke er muligt at kortlægge børnenes trivsel, der knytter sig til deres samtalegruppoplevelser¹⁴.

Tre studier anvender kvalitative metoder, og målet i interventionerne handler om at opnå øget trivsel igennem deling og håndtering af børnenes følelser i grupperne uden brug af test og kontrolgrupper. Her finder studierne det sandsynligt, at interventionen hjælper børnene med at styrke deres inderste følelser og relatere til deres skilte forældre på nye måder (Somody & Hobbs, 2008). I studiet af Finn (2003) fokuseres der på at øge børnenes trivsel i gruppen igennem håndtering af følelser (sorg/vrede) som følge af deres tab. Der udarbejdes en skriftlig evaluering af gruppen, i forhold til hvordan de havde det under forløbet, og hvordan de har lært at håndtere deres nye livsomstændigheder. I det sidste kvalitative studie er det primære fokus også på at tale om følelser og dele sorgerfaringer i gruppen, men der er ikke koblet evaluering til denne undersøgelse (Samide & Stockton, 2002). Disse studier omhandler interventioner, der ligner samtalegrupper under danske forhold, dog er det ikke terapeuter, psykologer eller School

¹⁴ I et enkelt studie fremlægges resultaterne for børns (øgede) trivsel ikke, hvilket gør det umuligt at udlede validiteten af, hvilke komponenter der knytter sig til bedre håndtering følelser og svære skilsmisseoplevelser (Lesowitz et al., 1987, p. 95).

Counsellors, der varetager interventionen i Danmark. Men målet om at øge børnenes og de unges trivsel som en måde at lære at udtrykke og håndtere følelser på er identisk (Center for Familieudvikling, 2014; Hartmann, 2017, p. 53).

Hverken i forskningen af sorginterventioner til børn og unge eller i den generelle sorgforskning tegnes der et entydigt billede af de behandlingsmæssige effekter af indsatserne. Denne problematik er velkendt i forskningen inden for psykoterapeutisk behandling af sorg generelt, hvor det har vist sig yderst vanskeligt at påvise effekter af sorgterapi og isolere de elementer, der evt. er virksomme (Dueholm et al., 2019; Guldin, 2014b; Sandler et al., 2008; M. Stroebe et al., 2008). Samtidig viser nærværende litteraturreview, at der ikke tegner sig et entydigt billede af, om deltagelse i samtalegrupper eller sorggrupper øger trivslen blandt børnene eller de unge. Og der er kun identificeret ét studie, der minder om den danske interventionspraksis, hvor omdrejningspunktet er at håndtere den sorg, der knytter sig til enten skilsmisse eller tab ved død, og hvor det er (professions)bacheloruddannede faggrupper, der varetager interventionen (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). I dette studie har gruppelederne som minimum en bacheloruddannelse, hvilket under danske forhold kan sammenlignes med en lærer- eller pædagoguddannet. Interventionen varetages af to udefrakommende og certificerede KIDS-coaches, som har modtaget min. 34 timers gruppetræning ud over deres undervisning (Pelleboer-Gunnink et al., 2015). Til trods for at samtalegruppelederne i Danmark også har deltaget i et tre-fire dages kursus, er der ikke indlagt samtaletræning i kursusforløbet.

Vi har identificeret et studie hos DeLucia-Waack og Gerrity (2001), der også tillægger lærerne på skolerne en væsentlig betydning i forhold til børnene og de unges trivsel. I DeLucia-Waack og Gerrity's review er der fokus på en psykoedukativ tilgang i samtalegrupper for børn og unge med skilte forældre, ledet af to skolerådgivere (school counsellors). Den psykoterapeutiske approach, som ligger til grund for dette studie, adskiller sig fra de danske skilsmissegrupper, som beskrives at have et pædagogisk sigte frem for at være behandlende, hvilket understreges af CFF (Center for Familieudvikling, 2014, p. 8). DeLucia-Waack og Gerrity (2001) lægger op til, at det er muligt, at den anden gruppeleders rolle er at være understøttende og holde strukturen i samtalegruppen, hvilket meget vel kunne være en skolelærer, der varestår denne rolle, hvis grupperne foregår i en skolekontekst ligesom i Danmark.

Begge undersøgelser anvender manualiserede tilgange og prædefinerede metoder i samtalegrupperne, hvilket også ligner grundlaget for de danske grupper (Center for Familieudvikling, 2014; Delucia-Waack & Gerrity, 2001; Hartmann, 2017; Pelleboer-Gunnink et al., 2015). Dog er strukturen omkring samtalegrupperne hos Pelleboer-Gunnink et al. (2015) i langt højere grad manualiseret, da alle tematikker er udvalgte og forhåndsdefinerede, hvorimod tilbuddet i Danmark er mere fleksibelt og følger forskellige temaer forhandlet frem blandt gruppedeltagerne og gruppeledere undervejs i forløbet (Rose, In press).

I studiet af DeLucia-Waack og Gerrity (2001) skal gruppelederne følge regler og anvisninger fra "*Association for Specialists in Group Work Professional Standards for the Training of Group Workers*", og der arbejdes med nogle særlige prædefinerede mål for interventionsstrategien og målsætningen i grupperne. Igangsættelse af skolebaserede samtalegrupper kræver særlig tilladelse fra skoleinspektøren og skolebestyrelsen, hvilket er en praksis, der genkendes fra en dansk kontekst. Desuden lægges der særlig vægt på forældreinddragelse i det hollandske studie, hvor forældrene modtager undervisning om alt, hvad der skal ske i grupperne, samt om informationer omkring mulige reaktioner fra børnene (Pelleboer-Gunnink et al., 2015).

3.3.7. Hvad kan udledes af litteraturen som anbefalinger til praksis?

DeLucia-Waack og Gerrity's (2001) undersøgelse, der fokuserer på, at børn ofte responderer bedre på nonverbale teknikker end på verbale øvelser på grund af deres begrænsede vokabularium, giver dem bedre mulighed for at udtrykke deres følelser igennem leg. Yngre børn er ofte ikke i stand til at udtrykke deres følelser direkte verbalt, derfor kan f.eks. musik eller brugen af dramadukker hjælpe dem med at dele deres skilsmisseoplevelser. Derfor argumenterer forskerne for, at det er hjælpsomt for børnene, når gruppelederne anvender kreative aktiviteter og øvelser som tegning, sang, dans, rollespil og leg, der alle er måder at identificere og udtrykke (svære) følelser på (Delucia-Waack & Gerrity, 2001). Finn (2003, p. 164) argumenterer også for at anvende kunstneriske og æstetiske udtryksformer som tegning, maling, drama, musik og collage som en del af gruppeprogrammet, der hjælper børnene og de unge med at håndtere sorgen over et dødsfald i den nære familie samt at lære dem nye færdigheder og mestringsevner i forbindelse med adskillelsen.

Studierne hos henholdsvis Finn, Somody og Hobbs samt DeLucia-Waack og Gerrity viser således, at en legende og kreativ tilgang i grupperne får betydning for, hvordan børn og unge kan deltage, da de selv kan bestemme, hvad de vælger at udtrykke omkring deres skilsmisse og sorgoplevelser igennem æstetiske elementer (igennem kreationen af egen bog, male, danse, synge m.m.) (Delucia-Waack & Gerrity, 2001; Finn, 2003; Somody & Hobbs, 2008). Ved sammenligning mellem disse tre studiers anbefalinger til praksis med praksis i de danske samtalegrupper og sorggrupper er der inddraget kreative og legende elementer i større eller mindre omfang (Hartmann, 2017; Rose, In press). I en undersøgelse af hvad børn og unge med skilte forældre tillægger af betydning ved at deltage i en samtalegruppe i Danmark, siger samtlige interviewede, at det bedste ved grupperne er aktiviteterne, hvor de leger, laver øvelser, og pausen, hvor de kan tale med de andre deltagere på en anden og sjov måde, og mange udtrykker omvendt, at runden, hvor de fortæller om deres følelser og oplevelser siden sidst, er langsommelig, kedelig eller det mindst gode (Rose, In press). Et barn fra KB's evaluering giver udtryk for, at det er svært at blive ved med at tale om sorgen. Men det er rart at spise frugt, lave mad og være sammen med de andre børn i gruppen (Dencker, 2012, p. 41). Det ser derfor ud til, at børn og unge i sorg og skilsmisse selv oplever at profitere af, at de kreative og legende elementer prioriteres og vægtes i samtalegrupperne. Der mangler fortsat viden om, hvilke komponenter i interventionen der er betydningsfulde og virker, når vi tilbyder indsatser for børn og unge i sorg eller skilsmisse.

3.3.8. Metodologiske problemstillinger og begrænsninger

Til trods for at litteratursøgningen er gennemført i korrespondens med de videnskabelige forskrifter, der sikrer transparens og kohærens i materialet, er der også en række begrænsninger (Whittemore & Knafl, 2005). I litteraturreviewet var der kun få studier, der specifikt undersøgte lærer- og pædagogledede samtalegrupper i skoleregi for børn og unge i sorg eller skilsmisse, til trods for at de fleste artikler omhandler interventioner for netop denne målgruppe. Derfor blev søgningen udvidet til at inddrage studier, hvor andre faggrupper er repræsenteret. Det betyder, at det kan diskuteres, hvor stærk en betydning fundene af studierne har for en dansk sammenhæng. Dog er de studier, der kunne give viden til forskningsspørgsmålene, udvalgt i dette litteraturreview. I de udvalgte studier ekspliciteres det ikke i særlig høj grad, hvordan selve gruppeseancen er opbygget, og det

betyder også, at det er svært at vide, om det, der foregår i grupperne, er sammenligneligt med tilgangen og forholdene i de danske grupper.

3.3.9. Konklusion af litteraturreviewet

På baggrund af dette systematiske integrative review kan det opsummerende konkluderes, at der ikke er nogen videnskabelig evidens for, at samtalegrupper i skoleregioner øger trivslen for børn i skilsmisse/sorgramte børn; om end det er muligt, at det er tilfældet, er det ikke dokumenteret. De internationale studier, der er fundet i dette litteraturreview, er så markant forskellige fra de danske tilbud (i indhold, varighed, hvem der leder dem), at det er tvivlsomt, om sammenligninger hertil er meningsfulde, og om resultaterne vil være overførbare til dansk sammenhæng. Det betyder med andre ord, at den samtalegruppepraksis, der aktuelt finder sted i de danske skoler, forbliver et *uudforsket* forskningsområde og et spørgsmål om, hvorvidt man tror på, at det virker snarere end et spørgsmål om at vide det i forskningsmæssig forstand.

Der er brug for mere viden om, hvilken betydning lærer- og pædagoginitierede samtalegrupper har for børn med skilte forældre og i andre samtalegrupper med sorg som fællesnævner. Den begrænsede forskning på området vedrører primært en situation, hvor det er andre faggrupper, der varetager interventionen i de fleste andre lande. I en dansk kontekst er det NGO'erne, der både udvikler, uddanner og bidrager til etablering af skolebaserede gruppeindsatser på sorg- og skilsmisseområdet (Center for Familieudvikling, 2014; Dencker, 2012; Hartmann, 2017; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-a; Skyggebørn, u.å.-d). Det er derfor relevant i udviklingen af fremtidige støtteindsatser, rettet mod børn og unge i henholdsvis sorg eller skilsmisse, at udforske betydningen af de professionelles forståelser, der informerer samtalegrupperne, og at udforske betydningen for børnene af at deltage i disse interventioner. Dette kunne være med til at kvalificere indsatserne og bygge bro til den praksis, der allerede foregår rundt om på landets skoler for børn og unge i sorg og skilsmisse.

4. Afhandlingens teoretiske inspiration

I dette kapitel præsenterer jeg den fransk-rumænske socialpsykolog Serge Moscovici's teori om sociale repræsentationer – "Social Repræsentations Teori" (SRT). SRT er afhandlingens teoretiske inspiration, og teoriens nøglebegreber udgør analyseredskaber i undersøgelsen. I nærværende kapitel begrundes teorivalget og argumenteres for at vælge at skrive en mono-teoretisk informeret afhandling. Endvidere gennemgår jeg SRT's oprindelse, ærinde og metateoretiske forankringer, videnskabsteoretiske afsæt og videreudvikling af teorien samt kritikker, der kan rejses af perspektivet i SRT.

4.1. Begrundelse for teorivalg

SRT blev udviklet af Moscovici i starten af 1960'erne som et bud på en europæisk forankret social psykologi (Moscovici, 1961, 2008/1961). Moscovici var, som i den amerikanske tradition, optaget af grupperes indbyrdes konflikter, konflikter mellem grupper og skabelsen af konsensus i grupper, men i modsætning til sine amerikanske samtidige var Moscovici stærkt optaget af den status, viden og videnskabelig viden spiller i menneskers holdningsdannelse (Moscovici & Willem, 1994). I 1961 udgav Moscovici bogen *La psychoanalyse, son image, son public* (Moscovici, 1961). Men der gik 30 år, førend udgivelsen udkom på engelsk under titlen *Psychoanalysis – Its Image and Its Public* (Moscovici, 2008/1961).

Moscovici var optaget af, hvordan viden i form af psykoanalytiske ideer og begreber bevæger sig og bliver til information og grundlag for beslutningsdomme og forståelsesrammer uden for det videnskabelige samfund, i hverdagslivet mellem forskellige befolkningsgrupper. Moscovici kunne dokumentere, at ideer med rod i psykoanalysen forandrede sig og blev genstand for betydelige reformuleringer i samfundet, gennem forskellige grupper. Han viste endvidere, hvordan de gruppeprocesser påvirkede det enkelte individ i forhold til holdningsdannelse og værdier (Moscovici, 2000, 2008/1961). Det var Moscovici's analyser af, hvordan forskellige faggrupper optog psykoanalytiske ideer forskelligt i det franske samfund, som førte til udviklingen af *Social Representations*

Theory, hvori de sociale repræsentationer defineres og udfoldes som analytisk værktøj (Moscovici, 1961, p. 57; 2008/1961).

Sociale repræsentationer svæver ikke rundt som løsrevede virkeligheder, men skal snarere forstås som en metafor for, hvordan viden i form af "*common sense*" (på dansk "*sund fornuft*") bliver til, delt, udbredt, ændret og transformeret hen over tid og blandt forskellige aktører i samfundet (Moscovici, 2008/1961). Da jeg ønsker at undersøge de antagelser, der begrundes, at børn i sorg skal tilbydes samtalegrupper i skolen, er SRT et oplagt valg, idet teorien netop beskæftiger sig med at forstå "den sunde fornuft", som den opstår, viderefremmes, forhandles og måske opnår konsensus, der derfor kan blive et handlegrundlag for et større institutionelt system. På baggrund af litteratur-reviewet har jeg konstateret, at sorggrupperne ikke etableres på baggrund af stærk videnskabelig evidens for, at de hjælper børn i sorg, så jeg går ud fra, at de etableres på baggrund af sund fornuft, hvorfor en teori, der har som sit ærinde at undersøge den sunde fornufts sociale etableringsproces, forhandlinger og transformationer, er et oplagt valg.

4.1.1. Mono-teoretiske informeret afhandling

Afhandlingen er mono-teoretisk informeret. Det vil sige, at jeg benytter mig af én teoretisk tilgang, som til gengæld i sit udgangspunkt er tværdisciplinært funderet (mellem sociologi og psykologi), og som siden sin formulering i 1960'erne har undergået betydelig teoriudvikling internt i traditionen. Når jeg har valgt én teoritradition og dennes videreudvikling, er det, fordi jeg har fundet de eksisterende begreber, tænkemåder, rationaler og logikker i teorien tilstrækkelige til at belyse, forstå og analysere mit empiriske materiale, såvel som de større diskussioner og perspektiver, de giver anledning til at rejse. Sigtet med afhandlingen er hverken at bidrage til begrebs- eller metodeudvikling, men at benytte eksisterende teori og metode til at forstå og undersøge baggrunden for etableringen af sorggrupper i de danske skoler. Jeg anvender Moscovicis analyseapparat til at undersøge, hvordan viden og holdninger om børn i sorg og om skolebaserede sorggrupper bliver etableret, bevæger sig og reformuleres i forskellige grupper inden for de involverede faglige grupperinger. Jeg vil med andre ord anvende teorien og udvalgte nutidige videreudviklinger til at undersøge, hvordan viden vandrer mellem mennesker og grupper og bliver til overbevisninger, som tilpas mange aktører enes om, og som derfor kan blive det handlegrundlag, som etableringen af sorggrupper i skolerne er et udtryk for.

Jeg argumenter for, at Moscovici's Sociale Repræsentations Teori er et relevant teoretisk valg til en fortolkende hermeneutisk analytisk tilgang.

Moscovici og Hans- Georg Gadamer¹⁵ er enige om, at vi altid allerede er indlejret i en hverdag af historisk udviklede forståelser og viden, som farver vores vurderinger, værdier og holdninger. Gadamer kalder det fordomme og Moscovici Sociale Repræsentationer (SR) (Gadamer, 2004; Moscovici, 2008/1961). Man kan sige, at vi benytter os af fortolkninger hele tiden, hvor SR og fordomme er de forståelser, vi fortolker ud fra og på baggrund af. Dem kan vi godt undersøge og afdække og blive mere bevidste om ved f.eks. at lave dokumentanalyser og analyser af kvalitative interviews. Det ville man også kunne gøre fra en mere flydende ontologisk position f.eks. ud fra Foucault og et mere post-strukturalistisk begrebsapparat (Høyer, 2011). Men så ville man opgive den videnskabelige tradition, som både Gadamer og Moscovici indskrev sig i – og som jeg tilslutter mig. Jeg vil i det følgende afsnit udfolde det videnskabsteoretiske afsæt for afhandlingen og for teorivalget SRT.

4.2. Videnskabsteoretisk afsæt

Gadamer er ophavsmanden til den filosofiske hermeneutik (Gadamer, 2004). I den filosofiske hermeneutik er fortolkning ikke blot en metode, men en måde at være til på: *"Det betyder at anvendelse af metoder ikke er ensbetydende med opnåelsen af sand viden eller sand erkendelse. Derfor er den hermeneutiske cirkel hos Gadamer et ontologisk princip"* (Højberg, 2013, p. 293). At den hermeneutiske cirkel er ontologisk, betyder, at vekselvirkningen, der er en bevægelse mellem del og helhed og fortolkeren, er en *betingelse* for erkendelsesprocesser, herunder eksistens og erfaring, og ikke en metode (Højberg, 2013, p. 300; Pahuus, 2012, p. 154). Hermeneutik betegner den proces, hvor mennesket erkender, tolker og producerer viden, hvor fortolkning og mening er centrale begreber (Højberg, 2013; Pahuus, 2012; Sonne-Ragans, 2013). I den kvalitative tværdisciplinære forskningstradition kan man forstå hermeneutik lidt bredere som fortolkningsvidenskab generelt betragtet (F. Collin & Køppe, 2012; Køppe, 2008, p. 29).

¹⁵ Hans-Georg Gadamer (1900-2002). Doktorgrad i filosofi og klassik filologi og elev af Heidegger. Gadamer fik sit filosofiske gennembrud i en alder af 60 år (Gadamer, 2004, pp. vii-viii).

Det er med andre ord læren om, hvordan vi fortolker forskellige samfundsmæssige fænomener og kulturelle udtryk (Gilje, 2017, p. 127; Højberg, 2013, p. 291; Kristiansen, 2017, p. 154; Sonne-Ragans, 2013, p. 150).

I et hermeneutisk perspektiv er der afgørende forskel mellem naturvidenskaben og samfunds- og humanvidenskaben. Hvor naturvidenskaben søger forståelse og indsigt i naturfænomener, der må anslåes at virke og eksisterere uafhængigt af den menneskelige meningsproduktion, søger humanvidenskaben og samfundsvidenskaben, herunder hermeneutikken, at forstå menneskelige produkter, hvilket altid allerede implicerer fortolkning af meningsfulde fænomener (Pahuus, 2012). Således søger en hermeneutisk tilgang forståelse af menneskelig aktivitet og meningen med fænomener, der udspringer af "*mennesker, der mener og vil noget*" (Pahuus, 2012, p. 140). I den hermeneutiske cirkel bevæger forskeren sig i en vekselvirkning mellem forståelse og fortolkning. Man bevæger sig i teksten eller materialet mellem enkelte dele, der kan være sætninger i en tekst, passager i et interview til en forståelse af materialet i sin helhed – og tilbage igen fra helhed til dele (G. Christensen, 2011, p. 144; Højberg, 2013, p. 292; Pahuus, 2012, p. 145; Sonne-Ragans, 2013, p. 150).

Meningen, der træder frem, er en bestemmelse af tekstens oprindelse – og dens sammenhæng. Oprindelsen kan udledes af aktørens motiver, ønsker, planer og strategier, hvor sammenhæng kan være de kontekster, aktøren indgår i (Sonne-Ragans, 2013, p. 150). Det er sammenhængen mellem dele og helheden, der er meningsskabende, og relationen mellem dele og helhed, der giver mulighed for at forstå og fortolke. Der er ikke tale om et fastlåst forhold mellem del og helhed, men et forhold med variationer af forskellige dele og helheder inden for samme område (Højberg, 2013; Pahuus, 2012). I en filosofisk hermeneutik vil fortolkeren, som i denne kontekst er mig, være et aktivt led i meningsdannelsen. I den traditionelle hermeneutik vil del-helhed i den hermeneutiske cirkel begrænse sig til teksterne som del og helhed, hvor forskerens forforståelse ikke vil indgå som en del af helheden.

En hermeneutisk undersøgelse af sociale repræsentationer om sorggrupper i skoleregi, baseret på kvalitative interviews og dokumentanalyser, er dermed ikke blot en genfortælling eller en sammenfatning med nedslag af citater om, hvordan informanterne udtrykker sig eller en fremstilling af temaet i en tekst. Hermeneutisk videnskab skal være

empirisk forankret med transparens og systematik og bidrage til at højne forståelsen af det konkrete fænomen, der undersøges (Kristiansen, 2017, p. 171). Det fordrer, at jeg som forsker via analyserne af det empiriske materiale med blik for både del- og helhedsfortolkninger og eksplicit og med tilstrækkelig empirisk dokumentation bidrager til, at læseren af undersøgelsen kan foretage selvstændige vurderinger af mine fund og resultater. Endvidere er det målet, at jeg i undersøgelsens konklusion og ved perspektivering kan bidrage med nye indsigter, end da jeg indledte undersøgelsen – og at de indsigter peger på almene aspekter af den studerende praksis/fænomen og dermed har en udsigelseskraft, der rækker ud over det konkret undersøgte.

Jeg foretager dermed en fortolkende analyse af det empiriske materiale, der er inspireret af hermeneutikkens centrale pointe om, at vi mennesker altid tolker og fortolker de situationer, vi befinder os i. Det gør vi ud fra vores forforståelse, som er baseret på de erfaringer og oplevelser, vi allerede har haft, og vi kan således aldrig møde en situation fuldstændigt neutralt (Gadamer, 2004; Højberg, 2013; Kristiansen, 2017, pp. 159-160; Sonne-Ragans, 2013, p. 150). Gadamer anvendte benævnelsen *fordomme* om forskerens forforståelse og betoned, at fordomme åbne og befordre for forståelse (G. Christensen, 2011; Gadamer, 2004; Højberg, 2013, p. 300; Kristiansen, 2017, p. 158). En hermeneutisk metafor for fordomme er horisont, og min forforståelse om sorggrupper i skoleregi bliver bragt aktivt i spil i alle trin af den analytiske procedure for at kunne udvide, reflektere og opnå en ny kvalificeret forståelse af fænomenet sorggrupper i skoleregi og dermed opnå horisontsammensmeltning (Kristiansen, 2017, p. 158; Martinsen & Norlyk, 2011).

Undersøgelsen tager således afsæt i princippet om den hermeneutiske cirkel, hvor den cirkulære forståelse er forholdet mellem konkrete deludlægninger og forståelseshelheden, også kaldet meningshorisonten (Højberg, 2013, pp. 292, 299; Kristiansen, 2017, p. 160). Mit rationale er, at en fortolkende analyse kan give et indblik i formationen og delingen af de sociale repræsentationer, der informerer etableringen af sorggrupper i skoleregi på tværs af de forskellige aktørers rolle mht. sorggrupper i skoleregi. Jeg læner mig op ad en abduktiv tilgang, hvor forholdet mellem empiri og teori forstås dialektisk. Alvesson & Skjoldberg (1994/2017) skriver, at abduktion er kendetegnet ved at tage udgangspunkt i empirien for hermed at skabe eller vurdere en given domænet teori. En abduktiv tilgang

starter med forskerens undren eller overraskelse over en observation, et fænomen eller en case, dvs. en situation, hvor forskerens forventninger eller forudgående viden ikke stemmer overens med det, han/hun oplever eller observerer, hvilket indrammer præcis den måde, hvorpå min forskningsmæssige interesse for sorggrupper i skoleregi opstod. Fortolkning af dokumenter og interviews er typiske forskningsteknikker inden for human- og samfundsvidenskaben (Højberg, 2013). Der er forskellige perspektiver på, hvorvidt et interview er en asymmetrisk relation og dermed lever op til Gadammers samtalekrav (Fredslund, 2001; Højberg, 2013; Kvale & Brinkmann, 2009). Men ud fra en anskuelse, der nuancerer asymmetrien i interviewsituationen som en relation, hvor både informanter og interviewer har noget på spil, er der tale om muligheden for, at begge parter kan placere sig i en privilegeret position, og dermed er kvalitative interviews relevante forskningsteknikker til brug for hermeneutisk analyse (Fredslund, 2001; Højberg, 2013).

4.3. Teoriens oprindelse, ærinde og metateoretiske forankring

4.3.1. Teoriens oprindelse

I bogen *Psychoanalysis – Its Image and Its Public* præsenterede Moscovici sine empiriske undersøgelser af repræsentationer af psykoanalysens begreber i forskellige heterogene grupper i det franske samfund (Moscovici, 2008/1961). Med repræsentationer forstås, som tidligere fremhævet, grundlæggende antagelser – herunder sociale forestillinger og overbevisninger, som deles i en større gruppe. Moscovici beskriver psykoanalytiske begreber, tænkninger, forestillinger og overbevisninger, sådan som de er blevet infiltreret i forskellige grupper: ”*students, members of the liberal professions, the middleclass and pupils on technical schools, communists, members of religious groups*” (Moscovici, 2008/1961, pp. 37-38). Han analyserede og redegjorde for, hvorledes videnskabelige termer blev transformeret og rekonstrueret i forskellige samfundsgrupper i Frankrig og på den måde blev en del af lægmands-psykologiske forståelse af psyken. Han interviewede 2265 personer og lavede tematiske indholdsanalyser af i alt 1640 artikler fra aviser og magasiner for at finde frem til, hvordan psykoanalysen blev forstået og fremlagt i den franske presse (Moscovici, 2008/1961, p. xxxvi).

På baggrund af disse analyser konkluderede Moscovici, at psykoanalysen, som en videnskabelig tradition, informerede det franske samfund i udpræget grad og derved

påvirker psykoanalytiske begreber det almene hverdagslivs ”*sunde fornuft*”, i form af f.eks. forståelsen og forklaringen af følelser m.v. (Moscovici, 1988, 2008/1961). Det var ikke Moscovicis intention at evaluere, hvorvidt den franske befolkning, eller rettere bestemte grupper i befolkningen, forstod eller modtog psykoanalysen korrekt i videnskabelig forstand. Moscovici var snarere optaget af, hvordan psykoanalysen informerede den ”*sunde fornuft*” blandt disse forskellige grupper. Han ønskede at undersøge forhandlinger om viden og de re-fortolkninger, der fandt sted på tværs af forskellige grupperinger i det franske samfund (Gillespie, 2008; Moscovici, 1973, 1988, 2000; Moscovici & Marková, 1998). På baggrund af sine analyser definerede Moscovici *Social Representations Theory* således:

” [...] a system of values, ideas and practices with a twofold function. On the one hand, social representations establish a consensual order among phenomena and on the other they enable communication to take place among the members of the community by providing them with a code for social exchange.” (Moscovici, 1973, p. xi)

I citatet ovenfor fremhæver Moscovici, at sociale repræsentationer har to funktioner. De sociale repræsentationer giver mennesker mulighed for at mestre den materielle og sociale verden, og desuden gør sociale repræsentationer det muligt at kommunikere om et fælles grundlag for forståelserne. Moscovici kaldte de sociale repræsentationer for *instruments of exchange*, forstået på den måde, at de sociale repræsentationer handler om vores tænkning og ideer i hverdagen som sammenhæng med eksempelvis vores religiøse eller politiske overbevisninger (Moscovici, 2008/1961, p. 121). Han hævdede, at disse sammenhænge bliver skabt lige så naturligt for os, som når vi trækker vejret (Moscovici, 1988, p. 214). Det er for det meste upåagtede antagelser, som vi ikke reflekterer over, som de sociale repræsentationer organiserer. De sociale repræsentationer giver os mulighed for at genkende og klassificere personer og objekter, så de bliver en del af vores opfattelser og værdier (Herzlich, 1973, p. xiii). På den måde knytter sociale repræsentationer sig også til identiteter, værdidomme og holdninger.

4.3.2. Teoriens ærinde

Ærindet i SRT er at bidrage med et teoretisk instrument, der kan anvendes til at undersøge, hvordan viden vandrer mellem mennesker og bliver til overbevisninger, der udgør et handlegrundlag. Fælles viden gives videre gennem både større og mindre grupper på tværs af generationer, kulturer og sociale institutioner, og viden vandrer og udvikler sig i sociale interaktioner (Moscovici, 2008/1961). Ifølge Moscovici er det handlinger og vurderinger af, hvad der er rigtigt og forkert, vigtigt og nødvendigt, som guider os i sociale interaktioner (Moscovici, 1988; 2008/1961, p. 29), og dermed vil vores handlinger afspejle vores grundlæggende overbevisninger. Samfundet er, ifølge Moscovici, et system, hvor vi bidrager til fælles overbevisninger i vores kommunikation med hinanden.

Moscovici udfoldede betydningen af begrebet *repræsentation* til *sociale repræsentationer*, hvor han betonedede betydningen af ordet *social* ved at stille spørgsmålene: "*Can a representation be other than social, and which indices allow us to recognize the degree to which a representation is adequate to a social group, and so on?*" (Moscovici, 2008/1961, p. 29). Han var inspireret af sociologen Emile Durkheims¹⁶ koncept om individuelle og kollektive repræsentationer (Durkheim, 1912/2001; Madsen, 2018; Moscovici, 2000; 2008/1961, p. 29; Sammut, Andreouli, Gaskell, & Valsiner, 2015, p. 6), og man kan anskue SRT som en videreudvikling af Emil Durkheims begreb *om kollektive repræsentationer*, der er beskrevet i *The Elementary Forms of Religious Life* fra 1912 (Durkheim, 1912/2001, p. xli). Religion, myter og legender var, ifølge Durkheim, blevet brugt til at forklare livets sammenhænge i det før-moderne samfund. Ifølge Moscovici kobler Durkheims forståelse af kollektive repræsentationer sig til ord, ideer og symboler, der går videre hen over generationer, hvilket Moscovici anskuer som en statisk eller fastlåst forståelse af repræsentationer (Moscovici, 2000, p. 30). Moscovici ønsker at kaste et mere dynamisk og fleksibelt blik på repræsentationer (Gillespie, 2008; P. R. Hansen & Suhr, 2015; Madsen, 2018; Moscovici, 2000, p. 33; 2008/1961).

¹⁶ David Émile Durkheim (1858-1917). Fransk sociolog, se forordet i *The Elementary Forms of Religious Life* (Durkheim, 1912/2001).

Durkheim kunne forklare, hvordan repræsentationer bliver overleveret og således forbliver de samme med kontinuitet i kulturen, men byder ikke ind med, hvordan repræsentationerne bliver skabt, og hvorledes de forandrer sig hen over tid. Det problem forsøger Moscovici at løse ved at beskrive selve processens genese og forstå, hvordan den sunde fornuft trækker på forskellige sociale repræsentationer, der forandrer sig (Gillespie, 2008; Moscovici, 2000, 2008/1961). Socialpsykolog Alex Gillespie skriver om dette semantiske skift fra Durkheims kollektive repræsentationer til Moscovicis sociale repræsentationer:

“Moscovici (2008) makes a case for revitalising the concept of collective representations, but under the new name of “social representations”. The reason for the shift of terminology is because the state of knowledge in late modernity is more pluralistic and fragmented than theorised by Durkheim.” (Gillespie, 2008, p. 375)

Den væsentligste forskel mellem Durkheims begreb om kollektive repræsentationer og Moscovicis forståelse af sociale repræsentationer er, at Moscovici anser repræsentationer som dynamiske og i evig bevægelse (Durkheim, 1912/2001; P. R. Hansen & Suhr, 2015, p. 22; Moscovici, 2000, p. 32). Men som det også antydes i citatet af Gillespie, er der også sket noget med samfundet mellem Durkheim og Moscovici, hvor der er en større pluralitet og mobilitet i samfundets grupperinger, som også lader sig inspirere fra flere forskellige videnskilder.

På Durkheims tid var alle religiøse på tværs af klasser og andre sociale skel, mens efterkrigstidens Europa var præget af alle mulige subkulturers opblomstring. Moscovici tilføjede altså i sin teori om sociale repræsentationer en dynamisk præmis, der kan indfange specifikke sociale fænomener og forstå samt undersøge de processer, der udvikler sig og forandres undervejs, i forskellige grupperinger i et samfund (P. R. Hansen & Suhr, 2015). Ole Jacob Madsen, norsk psykologiprofessor, argumenterer for, at Moscovicis sociale repræsentationer er mere dynamiske end Durkheims kollektive repræsentationer, og skriver således:

”Kollektive representasjoner var ifølge Émile Durkheim religioner, myter og legender som eksisterte uavhengig av individerne, og ble brukt for å

forklare livet i førmoderne samfund. Sociale repræsentationer er ifølge efterfølgeren den fransk-rumenske socialpsykologen Serge Moscovici (1925-2014) mere dynamiske og udskiftbare forestillingsbilleder, verdier, ideer og praksiser som deles af en gruppe eller samfundformer som fungerer som en fælles kode for forståelse.” (Madsen, 2018, p. 110)

Ole Jacob Madsen udfolder en yderligere forskel mellem Durkheim og Moscovici, hvor han fremhæver, at de kollektive repræsentationer, som Durkheim beskrev, havde en virkelighedsforståelse med forankring i magi og religion. Virkelighedsforståelsen i de sociale repræsentationer, som Moscovici udfolder, har udskiftet magi og religion med videnskaben, der har fået den dominerende rolle i det senmoderne samfunds virkelighedsforståelse (Madsen, 2018, pp. 110-111). Videnskaben tillægges stor betydning i udvikling af sund fornuft i hverdagslivet, hvilket er et tydeligt skift mellem Durkheim og Moscovicis historiske samtid:

”Den tidlige videnskab før professionaliseringen i 1800-tallet var inspireret af ”hverdagslivets sunde fornuft”, mens i dag er det snarere omvendt – den daglige fornuft baserer sig gerne på vitenskap. Forskningen filtreret gennem mediene later til å ha blitt en sentral ingrediens i den åndelige dietten til det moderne mennesket.”
(Madsen, 2018, p. 111)

I det følgende afsnit redegør jeg for Moscovicis metateoretiske forståelser og beskriver nuancerne i teoriens ontologiske position. Mit fokus vil rette sig mod Moscovicis dynamiske og samstrukturerede forståelser af individ, grupper og samfund.

4.3.3. Fra kollektive repræsentation til sociale repræsentationer

Ifølge Moscovici kan sociale repræsentationer (SR) beskrives som mentale konstruktioner, der organiserer holdninger og antagelser, der lagrer og aktiverer viden og overbevisninger. SR bliver skabt gennem kommunikation (McKinlay & McVittie, 2008; Moscovici, 1988, 2000). Om end Moscovici var inspireret af Durkheim, fandt han definitionen om det *kollektive* som uklar, i den forstand at begrebet, i henhold til Moscovici, ikke rummer en sondring mellem de forskellige socialt organiserede tanker i repræsentationerne, og der ikke tages højde for, at individer bidrager til at skabe repræsentationer og ikke blot

viderefører dem gennem handling, tanker og følelser (Marková, 2008; Moscovici, 2000, pp. 32, 211; 2008/1961, p. 29; Voelklein & Howarth, 2016, p. 433). Dette kan hævdes at være årsagen til, at Moscovici var eksplicit mht. at transformere Durkheims begreb om kollektive repræsentationer til *sociale repræsentationer* (Duveen, 2013/2007, pp. 199, 2002; Howarth, 2006, p. 68; Moscovici, 2000, p. 68). Moscovicis fokus var relationen mellem sociokulturel intersubjektivitet og den psykologiske organisering af viden, hvilket fordrer et mere aktivt blik på repræsentationerne med plads til større pluralitet imellem de repræsentationer, der dominerer i forskellige grupper, og ikke kun reproduktion af viden, som kendetegner Moscovicis forståelse af Durkheims begreb om kollektive repræsentationer (Moscovici, 1988; Voelklein & Howarth, 2016).

SRT er således en teori om social viden som handlingsrationaliseringsgrundlag som grundlaget for både kontinuitet og forandringer. Viden er en socialt formidlet proces, og hvad der opfattes som sikker viden, der kan fungere som fundament for holdningsdannelse, holdningsændring, overbevisning og beslutningstagning, forandrer sig over tid. Forandringerne baserer sig på forskellige gruppers interesser, for nye videnskabelige gennembrud og hverdags erfaringer, samt at viden, herunder forskellige former for viden kan sameksistere i kommunikationen mellem individer og grupper i samfundet (Moscovici, 1988, 2000, 2008/1961). Det er i den sociale tænkning og den symbolske kommunikation og gennem udvikling og forhandling, at de sociale repræsentationer bliver transformeret og struktureret (Duveen, 2013/2007; Marková, 2008; Moscovici, 2000). Og det er den dynamiske karakter af de sociale repræsentationer, der gør det muligt, at modstridende og konkurrerende repræsentationer kan eksistere hos individet, i grupper og i samfundet (Duveen, 2013/2001, 2013/2007; Moscovici, 2000). Moscovici var således optaget af at forstå, forklare og redegøre for, hvorledes viden bliver konstitueret og konstrueret mellem heterogene grupper i samfundet, og hvorledes denne viden bliver til forståelsesmåder hos det enkelte individ (Moscovici, 2000, 2008/1961; Moscovici & Marková, 1998).

Sociale repræsentationer har et historisk aspekt, forstået på den måde, at bestemte tankegange og antagelser lagres og kan blive dogmer, der kan prædefinere normer og regler i forskellige samfundsgrupper, som det f.eks. galdt for religiøse ideer (Moscovici, 2000, p. 23). Men netop fordi samfund og samfundsforhold forandrer sig, så ændrer de sociale repræsentationer sig også i en dynamisk vekselvirkning: *However, they are said to*

be open to change, in that changes in society can subsequently result in changes to that society's social representations (McKinlay & McVittie, 2008, p. 45). Derved vil mennesker gennem opvæksten blive socialiseret til at opfatte og forstå verden på bestemte måder via særlige repræsentationer af verden (Lahlou, 2015; Moscovici, 2000, p. 23; 2008/1961; Thøgersen, 2007). Lahlou skriver om sociale repræsentationer og sociale processer:

“ As social representations are about the construction of real-world phenomena, which are important stakes for the society members, economics and political factors also intervene which reflect the interest and projects of the members. Because construction is a social process, psycho-social mechanism intervenes. The cognitive content and structure of social representations reflects this historical, path-dependent and psycho-social process by which they were constructed.” (Lahlou, 2015, p. 207)

I citatet ses implicitte henvisninger til Moscovicis inspiration af både Piaget¹⁷ og Vygotsky i udviklingen af SRT (Moscovici, 1998b). Dette er en inspiration, Moscovici ekspliciterer i teksten *“The History and Actuality of Social Representation”* (Moscovici, 2000). Her formulerer han sin inspiration af Piagets konstruktivistiske forståelse af menneskets udvikling med fokus på genesen og kobler dette med en kultur og omverdensforståelse, der er inspireret af Vygotskys blik på kultur og individ, som to gensidigt forbundne positioner, der ikke ønskes adskilt (Duveen, 2013/2001; Moscovici, 2000, pp. 218, 249).

Piaget anskuede individet (barnet) som et aktivt individ, der konstruerer en forståelse af sin omverden og sig selv i de udforskende aktiviteter (Piaget, 1964, 1972; Vejleskov, 1999). Denne forståelse af individet som en aktiv agent har tjent som inspiration for Moscovicis socialpsykologiske forankring om, at individet aktivt etablerer information, ”common sense”, og udøver indflydelse og ikke lever som et isoleret individ i et meningsløst miljø (Duveen, 2013/2001, pp. 56-61; Moscovici, 2000, pp. 30,36; Wells, 1987, p. 439). I henhold til Gillespie bliver SR produceret i samfundet og er en del af

¹⁷ Jean Piaget (1896-1980) schweizisk udviklingspsykolog. Han betegnede sig selv som "genetisk epistemolog", der anlægger et udviklingsperspektiv på erkendelse https://denstoredanske.lex.dk/Jean_Piaget.

² Lev Vygotsky (1896-1914), russisk psykolog, der undersøgte udviklingen mellem tænkning og sprog. Vygotsky var en af de første psykologer, som lagde vægt på mennesket som kulturvæsen (Smidt, 2011).

individets psykologiske funktion mht. at strukturere og kategorisere perception (Gillespie, 2008, p. 375). Man kan hævde, at SR er en form for socio-kognitiv praksis, der bliver konstrueret for at skabe forståelse for den verden, man lever i, og hvor denne praksis omformer SR til en bestemt social virkelighed, der baserer sig på en antagelse om, at kultur og kognition har relation til hinanden (Howarth, 2006, p. 68; Voelklein & Howarth, 2016, pp. 438-439). Ontologisk set hævder jeg, at Moscovici's metateoretiske forståelser er, at mennesker er aktivt handlende individer med indre motivation, der bliver påvirket og udviklet i sociale og kulturelle kontekster (Moscovici, 1998b, 2000).

4.3.4. Moscovici opererede inden for to metateoretiske positioner.

SRT bliver overvejende kategoriseret som en socialkonstruktivistisk teori (C. Collin et al., 2011, p. 238; Lahlou, 2015, p. 207; Thøgersen, 2007, p. 16). I henhold til Sonne-Ragans er det den konstruktivistiske erkendelses interesse, at mennesker forstår virkeligheden på baggrund af de kategorier, vi anvender, og sandheden er en social konstruktion og dermed ikke en objektiv realitet (Sonne-Ragans, 2013, p. 116). Socialkonstruktivismen forkaster objektiv viden og vægter erkendelsens sociale kontekst, hvor antagelsen er, at erkendelsen erhverves gennem kategorier, der er skabt af vores kulturelle og historiske placering, og derved er et givet fænomen formet og præget af menneskelige interesser (F. Collin, 2012, p. 248; Rendtorff, 2003, p. 99).

I henhold til Moscovici bliver SR skabt sprogligt og forhandlet og forandret via sociale og kulturelle kontekster, og på den vis kan SR betegnes som konstruktivistiske. Thøgersen beskriver SRT som en konstruktivistisk teori om, hvordan individet og bestemte grupper forstår verden og handler heri via socialisering (Thøgersen, 2007). Via opvæksten socialiseres vi til bestemte måder at forstå verden på og skaber derved bestemte repræsentationer af verden. Barnet og individet skaber aktivt mening gennem blandt andet sociale repræsentationer ved at tage stilling, opsøge og identificere sig med forskellige positioner.

SRT indeholder desuden elementer fra pragmatismen, hvor omdrejningspunkterne er, hvordan mennesker gennem aktiviteter forbinder sig med omverden, og hvorledes de kan opleve, begribe og definere fysiske og sociale objekter i overensstemmelse med disse objekters brug i daglig praksis (Laursen, 2011, p. 27; Sonne-Ragans, 2013, p. 115). Moscovici anser sociale repræsentationer som et produkt af interaktion og kommunikation,

og de er dermed aktivt og social forbundet med omverdenen (Moscovici, 2000, pp. 12, 211). Dette afspejler antagelsen inden for pragmatismen, hvor erkendelsen formes i sociale sammenhænge og kollektive processer (Sonne-Ragans, 2013, p. 115). En pragmatisk antagelse er, at begreber og udsagns meninger bør forstås ud fra den kollektive handlesammenhæng, hvori de indgår (Laursen, 2011). Hvor begreber og teorier, der anvendes i bestræbelser for at beskrive virkeligheden, dog ikke gengiver en sandhedstro genspejling af virkeligheden, men i en erkendelsen af at verden sker ved aktiv eksperimentering (Sonne-Ragans, 2013). Det er en risiko for, at vi tager fejl i vores erkendelser. I det perspektiv bliver begreber udviklet ved, at vi bestandigt forsøger at etablere nye sammenhænge mellem handlinger og nyttige resultater, som udvikler vores erkendelser, og erkendelses- og vidensstrukturer hænger sammen med de strukturer, der er i virkeligheden (K. Nielsen & Tanggaard, 2012, p. 263; Sonne-Ragans, 2013).

Med Moscovicis indiskutable inspiration fra Durkheim kan man hævde, at udviklingen af SRT placerer sig mellem sociologien og psykologien. Moscovici definerede sig selv som socialpsykolog (Moscovici, 2000, p. 30). En overordnet og forenklet definition af socialpsykologien er, at denne disciplin udforsker forholdet mellem individ og samfund, hvilket vil sige, hvordan individet påvirker og bliver påvirket af det sociale miljø, som det indgår i (Kuschel & Jørgensen, 2005, p. 367). Moscovici trækker på sociologiens fokus på gruppers liv inden for de samfundsmæssige strukturer og betingelser – men med psykologiens fokus på individets oplevelser, udvikling og forskelligheder (Moscovici, 1988, 2000). Det lader til, at kombinationen og foreningen af faglige discipliner, ikke kun sociologien og psykologien, var et af Moscovicis ærinder. Han udtrykker det således:

“ I want to say simply that social psychology could occupy a significant place among other sciences and in society [...] Deep down, what I have always believed – and still believe – is that social psychology should strive to be a kind of anthropology of our culture.” (Moscovici, 2000, p. 286)

Man kan hævde, at Moscovici opererede inden for to metateoretiske positioner. Epistemologisk arbejdede han uden forrang for hverken individ eller samfund, men undersøgte forbindelser mellem disse som to komplementære niveauer, hvilket viste sig i udviklingen af SRT, hvor repræsentationer forstås som kulturelt skabte og dermed giver enten muligheder eller begrænsninger i forhold til individets identitet, hvilket indrammer

den komplementære tænkning hos Moscovici (Duveen & Lloyd, 1993, 2013/1986; Moscovici, 2008/1961).

Gerard Duveen¹⁸ arbejdede med videreudvikling af SRT med fokus på psykologiske kontekster, hvor interessen for det psykologiske handlede om måden, hvorpå sociale repræsentationer bliver psykologisk aktive kategorier og dermed skaber en vis genkendelighed for individet og andre (Duveen, 2000, 2013/2007; Duveen & Lloyd, 1993, p. 92; 2013/1986, pp. 14-15). I denne forståelse tilbyder sociale repræsentationer forskellige identiteter, som den enkelte enten kan, skal eller må identificere sig med, og det er i den forståelsesramme, at det psykologiske perspektiv får betydning for både individet og for den gruppe, individet indgår i. Herved bliver det muligt at positionere sig som social, og herved bliver vi til personer for os selv og andre (Duveen & Lloyd, 2013/1986). Moscovici har med udvikling af social repræsentationsteori været inspirationskilde for en bredere vifte af teoretiske forskningslandskaber. Der har altid været en bred vifte af metodiske tilgange, og Moscovici har fra starten lagt op til, at både kvantitative og kvalitative studier af SR er vigtige for at belyse deres omfang, udbredelse, udvikling og proces. Om dette skriver Farr: *There is, then, no single royal road, in terms of the methods of research, to the study of social representations. This, in many ways, is a healthy state of affairs* (Farr, 1993, p. 23).

¹⁸ Gerard Duveen (1951-2008). Professor i socialpsykologi ved University of Cambridge. Han var en aktør i videreudviklingen af Social Repræsentations Teori <https://duveen.socialpsychology.org/publications>.

4.4. SRT's nøglebegreber

4.4.1. Tre kategorier af sociale repræsentationer

De sociale repræsentationer er, i henhold til Moscovici, nødvendige forudsætninger for, at vi kan kommunikere, og vi anvender sociale repræsentationer til at transformere det, som virker ubekendt og fremmed for os og til tider kan virke truende på os, til noget genkendeligt og familiært, og Moscovici beskriver to processer, *anchoring* (forankring) og *objectification* (objektivering), der skaber de sociale repræsentationer (Jodelet, 2008; Madsen, 2018; Moscovici, 1988, 2000, 2008/1961). Moscovici formulerer tre kategorier af sociale repræsentationer – henholdsvis hegemoniske, emanciperede og polemiske (Moscovici, 1988, pp. 221-222; Sammut et al., 2015, p. 6). Endvidere og ikke mindst skaber sociale repræsentationer kategorier for mennesker at genkendes i. Børn, der har mistet bliver til *børn i sorg/sorgramte børn*, og dertil knytter sig intentioner om at hjælpe denne gruppe børn. Sociale repræsentationer findes således ikke kun i vores tanker og forståelser. Når de opnår konsensus via hegemoni, får de materialiserende kræfter, der også viser sig i den fysiske verden og kan undersøges i specifikke materielle former (Moscovici, 1988, p. 214), f.eks. som sorggrupper, der er en praksis, som institutionelt er organiseret i en skolekontekst for at imødekomme det behov, gruppen af børn, som har mistet eller har lidt et tab, menes at have (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-a; Skyggebørn, u.å.-a). Med udviklingen af teorien om sociale repræsentationer skabte Moscovici således en teori, der fokuserer på kommunikation, materielle artefakter og sociale interaktioner i et socialpsykologisk perspektiv (Moscovici, 1988, 2000, 2008/1961).

I det følgende afsnit vil jeg definere de forskellige sociale repræsentationer og de processer, som Moscovici argumenterer for skaber de sociale repræsentationer (Moscovici, 1988, 2000, 2008/1961; Moscovici & Marková, 1998; Ordnet).

4.4.1.1. Hegemoniske repræsentationer

Ved opslag i ordbogen Ordnet er definitionen på Hegemoni: *dominans, forrang el.lign.* (Ordnet, 2019), og ved opslag i "Den Store Danske" defineres ordet Hegemoni på følgende måde:

hegemoni, lederskab, overherredømme, oprindelig brugt i forbindelse med de oldgræske bystaters militære alliancer, hvori det fastsattes,

hvilken af bystaterne der skulle være hegemon, dvs. anfører for forbundets væbnede styrker. (Sørensen & Hansen, 2020)

Hegemoni betyder således *dominans, at have forrang samt at føre an, eller at indtage en position som overherredømme*. I Moscovici's (1988) definition af hegemonisk repræsentation betones det, at en hegemonisk repræsentation er en stærkt uniform repræsentation, der er implicit såvel som eksplicit i alle symbolske eller affektive praksisser. I en hegemonisk repræsentation findes der ikke et alternativ til den dominerende repræsentation. Grundlaget er derimod, at repræsentation er delt af alle medlemmer i det givne fællesskab, en gruppe, organisation eller et samfund (Moscovici, 1988; Moscovici & Willem, 1994).

"Representations can be shared by all members of a highly structured group - a party, city or a nation - without their having been produced by the group. These hegemonic representations prevail implicitly in all symbolic of affective practices. They seem to be uniform or coercive. They reflect the homogeneity and stability that the French sociologists had in mind when they called these representations collective." (Moscovici, 1988, p. 221)

Hegemoniske repræsentationer er således overbevisninger eller ideer, som bliver delt i en social gruppe og/eller i et velorganiseret moderne samfund. Ideerne er fælles for alle medlemmer af den sociale gruppe, uden at gruppemedlemmerne nødvendigvis selv har været aktive i formationen af den hegemoniske repræsentation (P. R. Hansen & Suhr, 2015). Det kan være kulturelle rammer, man er født ind i, f.eks. styreformen demokrati, som nyder stor konsensus på tværs af religiøse og øvrige politiske overbevisninger, og som ikke har et alment accepteret alternativ. Moscovici trækker en eksplicit parallel til sin inspiration fra Durkheims tænkning om kollektive repræsentationer med sit forslag om hegemoniske repræsentationer (Moscovici, 1988, p. 218; 2008/1961, p. 29). Man kan diskutere, hvor mange hegemoniske repræsentationer der egentlig præger samfundet i dag. Trumps sidste krampetrækninger viste, at demokratiet nyder den status som en form for uantastelig fællesnævner i den vestlige verden,

men der er nok ikke mange andre ideer, der nyder samme utvetydige opbakning. De fleste repræsentationer er emanciperede.

4.4.1.2. Emanciperede repræsentationer

Ordet emanciperet bliver defineret således: **emancipere**, (af lat. emancipare, af e- + manus *hånd* + capere *tage*), frigøre; udfri (Den Danske Ordbog). Hvor hegemonisk betyder at have forrang og at have dominans, betyder emanciperet at frigøre. Og i Moscovici's definition af emanciperede repræsentationer fremhæves det, at de emanciperede repræsentationer er kendetegnede ved autonomi og fleksibilitet i sammenligning med hegemoniske repræsentationer. Moscovici skriver:

“Other representations are outgrowth of the circulation of knowledge and ideas belonging to subgroups that are in more or less close contact. Each subgroup creates its own version and shares it with the others. These are emancipated representations with a certain degree of autonomy with respect to the interacting segments of society.” (Moscovici, 1988, p. 221)

Emanciperede repræsentationer bliver skabt på baggrund af udveksling og deling af en række fortolkninger og/eller symboler og indeholder dermed en komplementær funktion. I en emanciperet social repræsentation kan forskellige opfattelser, forståelser og holdninger sameksistere i en gruppe, en institution eller i et samfund (P. R. Hansen & Suhr, 2015; Moscovici, 1988). Gillespie giver et eksempel på, hvordan sundhed i en emanciperet social repræsentation kan opfattes forskelligt af læger, healere og patienter i samme tidsepoke i givet samfund (Gillespie, 2008, p. 382). De tre forskellige grupper har forskellige opfattelser af, hvorfor sygdom opstår, og hvad man kan gøre for at blive rask, og med SRT-termer vil man sige, de forskellige grupper holder forskellige SR om sundhed og sygdom

4.4.1.3. Polemiske repræsentationer

Polemik betyder: *heftig diskussion, som især føres i en avis eller et tidsskrift, og som snarere er udtryk for stridslyst end for et ønske om at nå til gensidig forståelse* (Ordnet). Ifølge Moscovici opstår polemiske repræsentationer inden for ideologiske konflikter i en

gruppe, hvor der ofte ses tendens til kun at opstille ét alternativ, som udgør et kontrapunkt frem for et reelt alternativ:

” Last, there are representations generated in the course of social conflict, social controversy, and society as a whole does not share them. They are determined by the antagonistic relations between its members and intended to be mutually exclusive. These polemical representations must be viewed in the context of an opposition or struggle between groups and are often expressed in terms of a dialogue with an imaginary interlocutor.”

(Moscovici, 1988, pp. 221-222)

For at illustrere en polemisk social repræsentation anvender Moscovici et eksempel om Marxismen i Frankrig, som blandt overbeviste opdelte folket i antagonistiske kategorier: *believers* og *non-believers* (Moscovici, 1988, p. 222). Gillespie anvender Moscovicis analytiske fund om kommunisternes repræsentationer af psykoanalysen, når han vil forklare en polemisk repræsentation. Det, Moscovici fandt frem til, var, at kommunisterne var engageret i en ideologisk kamp mod kapitalismen, og at de i den kontekst anså psykoanalysen som et kapitalistisk værktøj, som de måtte modstå (Gillespie, 2008; Moscovici, 2008/1961). Hvad der i polemiske repræsentationer kan være dominerende i en gruppe, vil kunne være genstand for afvisning i en anden gruppe. Uanset hvilke typer repræsentationer der er i spil, så er pointen, at forståelser af fænomener ændrer sig, i takt med at samfundet og menneskers livsformer, betingelser og interesser forandrer sig, hvilket er baggrund for sociale repræsentationers genetiske proces (Moscovici, 2000).

4.4.1.4. Anchoring

Når vi støder på ukendte fænomener, møder nye ideer, nye forståelser eller problemstillinger, vil vi, ifølge Moscovici, knytte dem til allerede eksisterende sociale repræsentationer¹⁹ (Jodelet, 2008; Madsen, 2018; Moscovici, 1988, pp. 235-236; 1998a;

¹⁹ Moscovicis er eksplicit i sin inspiratieret af Piagets konstruktivistiske forståelse af menneskets udvikling (Moscovici, 1998a).

2000, p. 42). Moscovici anvender begrebet *Anchoring*, forankring på dansk, om den proces, hvor betydningen af nye fænomener, f.eks. nye relationer, begivenheder eller genstande, integrerer det nye, ukendte ind i en eksisterende og velkendt social repræsentation. Hvor vi, via forankring, gør det ukendte, ufamilære til noget kendt og familiært:

"To cope with a "strange" idea or perception, we begin by anchoring it to an existing social representation. The whole entity acquires an everyday meaning in the process [...] In the end, the unfamiliar is assimilated and the whole thing is unified in a representation of the new object in the process. An important but often neglected feature of anchoring is the transfer of a network of concepts and images from one sphere to another, where it serves as a model." (Moscovici, 1988, p. 235)

Forankring er således en proces, der kan forklare, hvordan mening kan blive skabt i en ufamilær og ukendt kontekst (Jodelet, 2008; Moscovici, 1988). Ifølge Moscovici er forankring en måde, hvorpå vi ved at kategorisere erfaringer, oplevelser eller informationer i allerede fastsatte kategorier kan gøre dem bekendt: *"to anchor is thus to classify and to name something. Things that are inclassified and unnamed are alien, non-existent and at the same time threatening"* (Moscovici, 2000, p. 42).

Forankring er så at sige at give mening til nye fænomener (objekter, relationer, erfaringer og praksisser) ved at integrere disse i et allerede eksisterende verdenssyn, således at det nye og ukendte kan forstås, tolkes og sammenlignes med det familiære og velkendte i etablerede fortolkningsrammer (Madsen, 2018). Moscovici pointerer, at forankring er en værdiladet kategorisering med enten negativ eller positiv ladet placering i en kategori som f.eks. muslim, jøde, depressiv, skilt, syg, rask m.v.: *"By generalizing, we reduce distance [...] the feature becomes, as it were, coextensive with all the members of this category. When it is positive, we register our acceptance, when negative, our rejection"* (Moscovici, 2000, p. 44).

Ved at skabe generaliseringer via kategorisering vil vi, i henhold til Moscovici, opleve en reduceret afstandtagen til nye ukendte fænomener. Ud fra en forståelse af, at det ukendte, det nye og det ufamilære kan bliver inkorporeret og klassificeret i allerede etablerede sociale repræsentationer, mener Moscovici derfor, at det er muligt for en person eller en

gruppe, f.eks. en faggruppe, at diskutere deres tanker, holdninger og følelser (Moscovici, 1988; 2000, p. 42), og via en forankring kan erfaringer og ideer rekonstrueres og blive fortolket på ny i andre kontekster i samfundet (P. R. Hansen & Suhr, 2015).

Dog indebærer den proces, at gruppen eller samfundet kommer til enighed (Moscovici, 2000, p. 45). Denise Jodelet skriver, at begreberne *Forankring* og *Objektivering* ikke er blevet udfoldet tilstrækkeligt i den empiriske forskning inden for SRT: *the process of anchoring has been for a long periode neglected in the analysis of social representations, as I have indicated in 1984* (Jodelet, 2008, p. 427). Særligt argumenterer Jodelet for, at de forskningsprojekter, hvor forankring og objektivering har været anvendt som analytisk greb, ofte mangler en mere fyldestgørende udfoldelse af de niveauer, som Moscovici oprindeligt præsenterede (Jodelet, 2008, pp. 425-426; Moscovici, 1988, 2000). Om forankring og objektivering i empirisk forskning skriver Jodelet:

“they are referred to by many researchers but rarely with complete account. Very few take into account the different phases identified by Moscovici. Each process compromises three continuous phases. The first two relate to their internal constitution under social control and the third on to their use in coping with the external world. Objectification involves “information selection” and its “schematizations” that in turn allows a “naturalization”, a projection of representational constructs as concrete entities in the lifeworld.” (Jodelet, 2008, p. 425)

Jodelet fremhæver de meningsskabende niveauer i forankringsprocessen – hvor det ukendte, det ufamilære objekt tilskrives *mening* ved at blive inkorporeret i en eksisterende konceptuel ramme sammen med en fortolkning af betydning, og der sker en instrumentalisering i form af f.eks. navngivning, klassificering eller oversættelse af det sociale objekt. Jodelets pointe korresponderer med Alicia Barrerio (2013), som skriver, at sociale repræsentationer i en psykologisk-analytisk kontekst guider den meningsskabende proces: *“On a psychological level of analysis (Doise, 1982), SR guide the meaning-making process about objects and actions related to them, since they are simiotic mediation devices with pre-adaptional function to the future”* (Barreiro, 2013, p. 3).

Et aktuelt praksis-eksempel kan være måden, hvorpå børns reaktioner på forældres skilsmisse af mange bliver kategoriseret som en sorg, og der knyttes særlige handlinger, såsom f.eks. etablering af samtalegrupper for skilsmissebørn i børnehaver, skoler og grupper til forældre m.v. (Center for Familieudvikling, u.å). Det kan anskues som praksisser/handlinger, der understøtter en meningsskabende proces, hvor følelser, forbundet med skilsmisse og samlivsbrud hos forældre, kategoriseres som sorg hos børn (Center for Familieudvikling, 2014, p. 2). Nedenfor præsenterer jeg citater, som viser eksempler på, hvorledes børns følelser i forbindelse med forældres skilsmisse/samlivsophør bliver omtalt i dagspressen. Citaterne har jeg fundet på faglige websites samt i kursusmateriale, der vedrører hjælp til skilsmissebørn.

" Skilsmisse fører til sorg i børnehøjde. Børn skjuler ofte deres følelser for forældre i forbindelse med en skilsmisse" (Nygaard, 2012).

" Børn kan udvise mange følelsesmæssige reaktioner, når forældrene skal skilles. [...]. Ofte er der en sorg forbundet med, at familien ikke skal bo sammen længere. Sorg er en naturlig proces hos børn, som skal omstille sig til et liv, hvor familien ikke er sammen længere. [...]. Sorg og tristhed i forbindelse med savn er naturlige reaktioner, som typisk vil blive mindre med tiden" (Aarup, 2018).

" 1/3 af alle børn oplever i løbet af barndommen, at deres forældre bliver skilt. Det er næsten blevet så almindeligt, at vi kan komme til at negligere, hvor stor en sorg det er for barnet – også selvom mor og far kan tale sammen og ikke er ramt af hårde konflikter" (Seminarer, u.å-b).

Børns følelser i forbindelse med skilsmisse bliver et fænomen, som vi har brug for at forstå. Og i henhold til Moscovicis begreb om forankring gennemgår forståelsen af skilsmissebørnenes oplevelser, følelser og reaktioner i forbindelse med skilsmisse en forankringsproces. Hvor deres følelser, oplevelser og reaktioner bliver klassificeret som sorg, og der tilbydes interventioner til børnene ud fra en sorgteoretisk forståelse (P. R. Hansen & Suhr, 2015). Børns følelsesmæssige reaktioner på forældres skilsmisse/samlivsbrud, som de er præsenteret i ovenstående citater, kan anskues som eksempler på *det ukendte* eller *ufamilære* fænomen, hvor sorg som et velkendt fænomen

bliver anvendt til at forankre og dermed tilbyde en forståelse af det, som antages at være en svær situation for barnet.

4.4.1.5. Objektivering

Moscovici argumenterer for, at der er tale om mere aktive processer, når der sker objektivering (Billig, 1993; Moscovici, 1988, p. 235). Ifølge Moscovici (1988, 2000, 2008/1961) er *objektivering* en proces, hvor den enkelte person eller en social gruppe i en aktiv proces forvandler et abstrakt begreb til noget konkret: "*Concepts and images become objectified and turn into things that are self-contained*" (Moscovici, 1988, p. 235). Det er således en meningstilskrivende proces, der sker gennem brug af sprog og hukommelse: "*The purpose of the second mechanism is to objectify them, then is, to turn something abstract into something almost concrete, to transfer what is in the mind to something existing in the physical world*" (Moscovici, 2000:42).

Der sker en materialisering af det, som mennesket har i tankerne, i sindet – en abstraktion, der gøres fysisk (Moscovici, 1988; 2000, pp. 42,49; 2008/1961, pp. 104-105). I objektivierungsprocessen opdages den repræsentative kvalitet af en ide og det at reproducere et begreb i et billede (Bjerre, 2017). Ved et logisk imperativ får et billede elementer af en realitet i stedet for at forblive en tanke, og billedet assimileres (Bjerre, 2017, p. 67). Moscovici giver et konkret eksempel på en objektivierungsmechanisme:

"To begin with, to objectify is to discover the iconic quality of an imprecise idea or being, to reproduce a concept in an image. To compare is already to picture, to fill what is naturally empty with substance. We have only to compare God to a father and what was invisible instantly becomes visible in our minds as a person to whom we can respond as such." (Moscovici, 2000, p. 49)

Det abstrakte gudsbillede bliver sammenlignet med det konkrete og velkendte fænomen *far*. Billedet assimileres i psykologisk forstand og bliver automatisk ændret fra et abstrakt begreb til noget konkret og familiært. Det er ikke kun ideen om Gud, der bliver gjort konkret, men også de ideer og følelser, der kobles til den samfundsmæssige rolle, *far* eller *fædre* repræsenterer, der automatisk bliver overført til gudsbilledet ved afsmitning (P. R. Hansen & Suhr, 2015; Moscovici, 2000; Moscovici & Marková, 1998). Begrebet Gud

ændret sig i objektiveringsprocessen fra noget abstrakt til noget yderst konkret og genkendeligt. Forankring og objektivering er analytisk uafhængige af hinanden, men de er en del af samme proces. Begge mekanismer har som det primære mål at skabe en mening, hvor der ikke tidligere var mening, hvilket jeg hævder kan være i spil, når skilsmisereaktioner hos børn bliver kategoriseret som en sorg (Center for Familieudvikling, 2014, p. 2). Børn kan være rigtig kede af det før, under og efter forældres skilsmisse, og det kan være en forsættelig meningsskabende proces at forankre og objektivere reaktioner og følelser relateret til skilsmisse som en sorg.

Disse processer eksisterer som automatiske og nedarvede mekanismer (Moscovici, 1998, 2000). Vi er meningsskabende væsner først og fremmest – sociale og forhandlende omkring betydning og viden (som handlegrundlag). Forankring og objektivering giver os mulighed for at transformere noget ukendt, og potentielt utrygt og truende, til noget mere velkendt, familiært, der skaber rum for fortolkning, og derefter reproducere det blandt ting, vi konkret kan forholde os til og dermed bedre kontrollere (Moscovici, 2000). Moscovici skriver:

“To cut a long story short, objectification transposes science into the domain of being, and anchoring defines it within the domain of doing so as to get around the taboo on communications. Both operations can be justified: a science is imported because it is assumed that they can put to some use.” (Moscovici, 2008/1961, p. 104)

Forskellen mellem forankring (anchoring) og objektivering er, at der altid er anchoring (forankring) på spil i genereringen af sociale repræsentationer, når mennesker møder nye og ukendte sociale fænomener eller situationer, hvorimod der ikke altid finder objektiveringer sted. (P. R. Hansen & Suhr, 2015; Moscovici, 1988).

4.4.1.6. Kognitiv polyfasia

I formuleringen af hypotesen om *cognitive polyphasia* (kognitiv polyfasia på dansk) sammenlignede Moscovici sprogets polysemi med polyfasisk viden (Moscovici, 2000), forstået på den måde, at det samme ord kan have flere betydninger, og vi kan forstå det samme ord forskelligt, afhængigt af den kontekstuelle ramme. På samme vis kan viden også være polyfasisk, således at vi kan trække på viden i forskellige sammenhænge og

have flere videnskilder i spil på samme tid (Moscovici, 2000, p. 241; 2008/1961). Moscovici formulerede det på følgende måde: “[...] *that people are able in fact to use difference modes of thinking and difference representations according to the particular group they belong to, the context in which they are at the moment etc.*” (Moscovici, 2000, p. 241). Moscovici formulerede på baggrund af sin undersøgelse af, hvordan psykoanalysen blev modtaget og spredt i Frankrig, en hypotese om, at folk kunne bruge forskellige kilder til viden – både via sund fornuft og religiøse eller videnskabelige tilgange (Moscovici, 2008/1961). Han skriver:

“In a global manner one can say that the dynamic coexistence - interference or specialization - of the distinct modalities of knowledge, correspondence to definite relations between man and his environment, determines a state of cognitive polyphasia. This hypothesis prompts us to broaden our perspectives. Cognitive systems should be constructed as developing systems and not uniquely as systems to equilibrium.”

(Moscovici, 2008/1961, pp. 190-191)

Kognitiv polyfasia er en prætilstand til mere veldefinerede sociale repræsentationer (Moscovici, 2008/1961, p. 191). Og er i modsætning til mere veletablerede fortolkninger af kognitive fænomener ikke defineret af forskellige sammenhænge eller sociale grupper. Kognitiv polyfasia fungerer som et repertoire, der er i stand til at eksistere i samme kontekst, social gruppe eller enkeltperson (Jovchelovitch, 2010; Provencher, 2011). Når mennesker, enten som individ eller i grupper, skal forholde sig til komplekse problemstillinger af fysisk såvel som social karakter, trækkes der på forskellige mentale redskaber og tilstande (P. R. Hansen & Suhr, 2015). Om det skriver Moscovici:

“In so far as groups or individuals are called upon to confront and resolve more and complex problems, of a social as much as a natural order, the vari-reasoning is more apt in response to exigencies of propaganda, a second to those of economic decisions, a third to the imperatives of science and dynamic point of view on the study of cognitive structures with a complementary nuance: here genesis and chronological evolution are not to be confused.”

(Moscovici, 2008/1961, p. 191)

Kognitiv polyfasia er en proces, hvor den viden, en person, en gruppe eller et samfund har, kan fungere som meningsskabende ud af en bestemt sammenhæng. Disse ideer og tanker vil sameksistere, indtil gruppen eller fællesskabet finder det nødvendigt at definere det mere snævert. Moscovici fremhæver med begrebet kognitiv polyfasia, at mennesker trækker på forskellige videnskilder for at skabe mening i verden omkring dem (Moscovici, 2008/1961).

I en artikel fra 2011 udfolder Provencher en intention om at udfolde en yderligere og dybere forståelse af Moscovicis definition af begrebet (Provencher, 2011). Her fremhæves det, at en række empiriske observationer af kognitiv polyfasia, der har taget udgangspunkt i Moscovicis definition, mangler undersøgelser af, hvordan: "*the conditions which facilitate, hinder, provoke or lead to transformation of different ways of thinking and knowing*" (Marková, 2008, p. 476; Provencher, 2011, p. 377). Således pointerer Provencher, at den seneste tænkning om kognitiv polyfasia har fokuseret på, hvordan grupper har kommunikeret disse forskellige videnskilder, og på den vis bevæget sig væk fra Moscovicis mere kognitive og individuelle perspektiver, som han beskrev i *Psychoanalysis – Its Image and Its Public* (Moscovici, 2008/1961; Provencher, 2011). Provencher argumenterer for, at der er opstået en væsentlig nyfortolkning af af kognitiv polyfasi end den, Moscovici oprindeligt foreslog i *Psychoanalysis – Its Image and Its Public*. Den nye forståelse knytter sig ifølge Provencher til de forskellige sociale repræsentationer i forskellige situationer, som er afhængige af de kommunikerende parter og den kommunikative kontekst, hvilket har udviklet sig til "*discursive polyphasia*" (Provencher, 2011, p. 378).

Provencher ønsker at genetablere det blik, Moscovici havde på kognitiv polyfasia, hvor begrebet kunne anvendes til, på et operationelt niveau, at undersøge de underforståede dynamiske og sameksisterende forskellige modaliteter af viden, der træder frem inden for en gruppe og hos de enkelte individer, som forsøger at skabe mening i verden (Provencher, 2011; Provencher & Arthi, 2012). I vores informationssamfund har vi generelt en let adgang til forskellige videnskilder, hvilket kan skabe et skred i måden, hvorpå man i samfundet definerer vidensautoriteter. Dette peger ind i tematikken om sund fornuft, der i sin tid havde en central betydning for Moscovicis udvikling af den sociale

repræsentationsteori, men hvor videnskabens position som autoritativ kilde til viden har ændret sig væsentligt, siden Moscovici formulerede sin teori.

4.4.2. Videnskab og hverdagslivet sunde fornuft

Netop begrebet "*sund fornuft*" [common sense] har en central betydning i Moscovicis teoriudvikling. Moscovici opdagede via sin empiriske forskning i 1950'erne, at videnskabelig forankret viden fungerede som autoritativ kilde for sund fornuft (Moscovici, 2000, 2008/1961). Sociale repræsentationer er, ifølge Moscovici, fælles viden, der informerer grupper og individer i samfundet på flere niveauer, hvor eksempelvis videnskabelig viden indgår i bidder i hverdagslivets *sunde fornuft*. Moscovici udfolder begrebet "*sund fornuft*" på følgende måde:

"[...] how is scientific knowledge transformed into common or spontaneous knowledge? In this process it acquires the quality of a real creed. [...] More precisely, what I had in mind was its relation to culture because, in the order of things, you have to take as active, real, only what enters into manners and practices, that is, into the life of the common sense. So when I tried to understand and rehabilitate common thinking and common knowledge. [...] I saw the transformation of scientific knowledge into common sense knowledge as a possible and exciting area of study."
(Moscovici, 2000, p. 228)

Der findes utallige eksempler på, hvordan videnskab og hverdagslivets "*sunde fornuft*" er i samspil. Ser vi ind i en aktuel dansk kontekst, er sprogliggørelsen af følelser og forestillingen om, at delingen af følelser under svære livssituationer er godt og effektivt udpræget, og går igen i livsstilsmagasiner, avisartikler, tv-udsendelser og selvhjælpsblogs: *Det er terapeutisk at tale om følelser* (Udforsk Sindet, 2018), *Få et sprog for dine følelser* (Jønsson, 2017), *Del dine problemer med andre* (Mindhelper, u.å.), *Sæt ord på dine følelser og reducér din stress* (Vilmun, 2016), *Børnene i sorggruppen* (Mortensen et al., 2019). I indledningen skriver jeg om terapeutiseringstendenser i skolekontekster, og dette tema bliver specifikt præsenteret i en diskursanalyse af et norsk selvhjælpsværktøj, rettet til børn i alderen fire til 18 år i afsnittet "*Selvhjælpsværktøjet Psykologisk førstehjelp. Når*

kognitiv terapi bliver individuell forebygging” (Madsen & Holth, 2019, p. 37). Her problematiseres, at terapeutiske metoder og redskaber flytter ind i barnets hverdagsliv:

”Psykologisk førstehjelp og avleggerne Grønne tanker – glade barna og Glade maur er praktiske psykologiske hjelpemidler rette mot barn og unge fra 4 til 18 år som er blitt bredt distribuert i norske barnhager, skoler, helsestasjoner og hjem de siste årene [...] teoriene og teknikkene i Psykologisk førstehjelp tar utgangspunkt i terapeutiske metoder hentet fra den kognitive atferdsterapeutiske tradisjon og med det flyttes terapeutiske teknikker rut av terapirommet og inn i barns hverdagsliv.” (Madsen & Holth, 2019, p. 37)

Via en diskursanalyse af selvhjælpsmaterialet *”Psykologisk førstehjelp”* undersøger Madsen & Holth, hvilke underliggende normer om følelser, tanker og håndteringen af disse der formidles, når teknikker fra psykologisk praksis anvendes i skolen og i hjemmet som led i en almen forebyggelse for børn og unge (Madsen & Holth, 2019, pp. 37-39). Madsen og Holth finder frem til, at selvhjælpsværktøjet *”Psykologisk førstehjelp”* er forankret i den kognitive terapeutiske tradition, og at de terapeutiske redskaber, der indgår i selvhjælpsprogrammet, snævres ind, når de flytter ud i hverdagslivet, med risiko for, at der sker en unuanceret anvendelse i praksis, når terapeutiske forankrede indsatser forsøges tilpasset en generel forebyggelsesindsats (Madsen & Holth, 2019, p. 53).

I lyset af Madsen og Holths analyse rejser sig nogle fagetiske spørgsmål om kompetencegrænser og ekspertpositioner, når man tager terapeutisk inspirerede metoder i brug uden for en terapeutisk ramme: Hvem er eksperter i at hjælpe og støtte børn og unge med psykisk forebyggelse og selvhjælp? Læreren/pædagogen fra skolen, der kender barnet fra skolesammenhænge, men ikke har viden om terapi? Eller den terapeutisk uddannede psykolog, der ikke kender barnet, men har viden om terapi? Hvem er eksperten?

4.4.3. Nye perspektiver på sund fornuft, videnskab og autoritære kilder

Efter udgivelsen af *Psychoanalysis – Its Image and Its Public* (Moscovici, 2008/1961) arbejdede Moscovici videre med sin interesse for gruppepsykologi og beskæftigede sig med forskning inden for *minoritets influence*, hvor han undersøgte, hvordan minoritetsgrupper, altså mindre magtfulde grupper, meninger og antagelser kunne påvirke majoritetsgrupper. Det mest kendte studie i den kontekst er beskrevet i artiklen: *Influences of a majority in a colour perception task* (Moscovici, 1979; Moscovici, Lage, & Naffrechoux, 1969). I samarbejde med kollegaer undersøgte Moscovici minoritetsgrupperes påvirkning af større grupperes beslutninger og konkluderede, at en større gruppe ved påvirkning fra en mindre gruppe kunne bringes i tvivl om egne tidligere antagelser, og hvordan de større grupper blev direkte påvirket af den mindre gruppes holdninger og antagelser. Moscovici og kollegaerne fandt ud af, at vedvarende påvirkning var af afgørende betydning for minoritetens indflydelse på majoriteten (Moscovici, 1979; Moscovici et al., 1969). Dette perspektiv finder jeg relevant i forhold til tendenser, der peger i retning af, at personer med en særlig interesse for et givent felt udnævner sig selv som eksperter og let bliver opfattet således, og hvor minoriteter således med vedvarende påvirkning kan opnå indfyldelse på majoriteten, også selvom de ikke har ret, eller ikke har belæg for f.eks. en særlig overbevisning.

Man kan sige, at nutidens videnskabsom autoritativ kilde til viden er udfordret af blandt andet internettets muligheder for at dele og udbrede informationer, som det er svært at vide, hvor kommer fra og med hvilken empirisk baggrund. Der er med andre ord sket markante ændringer i forholdet mellem sund fornuft, videnskab og autoritære kilder til viden siden Moscovicis teoriudvikling, hvor han på daværende tidspunkt ikke havde kunne forudse, at alle og enhver ville få muligheder for at opnå adgang til videnskabelige artikler, og efterfølgende udtale sig som autoriteter og blive en del af definitionen på sund fornuft.

Eksempelvis kan personer inden for kost- og livsstilsrådgivning, der har specifikke interesser og personlige erfaringer mht. kost, motion og sundhed få stor folkelig opbakning til deres ideer, selvom de ikke har dokumenteret videnskabelig uddannelse eller fagspecifik forskningsmæssig baggrund. Interessen for feltet, personlige erfaringer og økonomiske interesser kan være tilstrækkeligt til eksperttitlen – en tendens, der fra flere

fronter kalder på en større skepsis (Elsøe, 2017, 2020; L. Nielsen, 2018). Et ekstremt eksempel er sagen om Ninka-Bernadette Mauritson, der i 2007 udgav bogen: *Min kernesunde families livsstil, uden sukker, stress og kemi, passer ind i din hverdag og ændrer den for evigt* (Mauritson, 2007). Hvori forfatteren hævder, at kost- og livsstilsomlægning har kureret hendes søn for autisme (Mauritson, 2007). Bogen blev solgt i 118.000 eksemplarer i Danmark og blev dermed en af de bedst sælgende bøger, da den i sin tid udkom (Trads, 2014). Grundet bogens store popularitet og ideernes udspredelse måtte Sundhedsstyrelsen og flere forskere tage til genmæle og gendrive flere af ideerne i metoden (Trads, 2014). I en artikel på videnskab.dk udfoldes kritikken af bogen, og det problematiseres, at lægmandseksperter fremfører personlige holdninger som ekspertviden:

” Videnskaben har ikke de endelige svar på alt, og den må gerne udfordres. Åbenhed er en væsentlig del af videnskabens natur, lyder det fra lektor i videnskabsteori Mikkel Willum Johansen, som arbejder ved Institut for Naturfagenes Didaktik ved Københavns Universitet [...] Det er bare ikke det, der i praksis sker, når selvudnævnte sundhedseksperter som Ninka-Bernadette Mauritson får lov at fremføre sine synspunkter som reel viden i spalterne hos landsdækkende medier, mener han [...] Man skaber ikke en kvalificeret debat om et videnskabeligt spørgsmål – hverken i offentligheden eller internt i videnskaben – ved at stille anekdotisk evidens over for et etableret videnskabeligt synspunkt. Tværtimod risikerer man at køre debatten af sporet eller værre at skabe frygt og usikkerhed hos folk, der ikke kan se forskellen mellem videnskabelig og anekdotisk evidens.” (Hoffmann & Persson, 2017)

Dette eksempel illustrerer, hvordan fagspecifik viden kan blive overrumplet og kuppet af en lægmand, der udråber sig selv til ekspert – eller får større indflydelse end eksperterne i kraft af den måde, viden og information kommunikeres på i dag. Det er en tendens, der rækker ud over kost- og ernæringsområdet, og som i store træk handler om, at mennesker kan overvurdere eget vidensniveau om et givet emne – et fænomen, der går under benævnelserne *Dunning-Kruger-effekten* (Kruger & Dunning, 1999). Hvilket i henhold til Bendixen (2020) kan ske: ” som følge af menneskets hang til ønsketænkning og

selvbedrag [...] Det er svært at se, hvordan ikke-eksperter kan vide bedre end grupper af professionelle mennesker, der har viet store dele af deres tid til emnet” (Bendixen, 2020, pp. 113-114). I den kontekst påberåber Bendixen opmærksomheden på kildekritik – f.eks. ” argumenteres der med anekdoter frem for solid videnskab? Hvad siger andre eksperter til kildens påstand?” (Bendixen, 2020, p. 114).

Tematikken om sund fornuft, videnskab, akademiske eksperter, lægmandseksperter og lægmandsfortolkninger af videnskab finder jeg relevant i forhold til anvendt psykologi som genstandsfelt. Herunder samtaleterapi, men også interventioner som f.eks. samtaletilbud, der lader til at trækker på terapeutiske metoder (Flor & Kennair, 2019). Sorg er i stigende grad blevet ”psykologiseret” (M. H. Jacobsen & Petersen, 2018). Hvilket har affødt, at der er et voksende marked for professionalisering af indsatser til at hjælpe mennesker i sorg (Brinkmann, 2018). Herunder indsatser til børn i sorg, som vi ser i sorggrupper i de danske skoler. Med Madsen og Holths analysepointe in mente leder til opmærksomhed ved brug af terapeutiske metoder i en hverdagskontekst, som jeg ønsker at undersøge. Til dette formål finder jeg Moscovicis tilgang til videnskab og ”*sund fornuft*” og teorien om sociale repræsentationer relevant som teoretisk fundament i nærværende afhandling (Moscovici, 1988, pp. 374-375; 2008/1961; Moscovici & Marková, 1998). Moscovici formulerede SRT og har siden videreudviklet den, i samarbejde med kollegaer, der arbejder mere eller mindre mono-teoretisk inden for eller i dialog med traditionen. På baggrund af ovennævnte kritik af Moscovicis oprindelige teori i lyset af store samfundsmæssige omvæltninger siden formuleringen af SRT såvel som af andre grunde er det nødvendigt at inddrage andre videreudviklinger af teorien.

4.5. Videreudvikling af SRT

4.5.1. En retorisk dimension

Billig har videreudviklet Moscovicis sociale repræsentationsteori ved at tilføje et komplementært blik på teorien, som tilbyder et større fokus på de retoriske funktioner af det sociale liv: *”the rhetorical approach suggests that such rhetorical, or argumentative, skills are integral to thought, for when people think they are explicitly or implicitly arguing, whether with others or with themselves”* (Billig, 1993, p. 40). Man kan anskue Billigs

retoriske dimension til social repræsentationsteori som en videreudvikling, der tilbyder et essentielt blik på de argumentatoriske eller dialogiske aspekter af tænkning (P. R. Hansen & Suhr, 2015). Ifølge Billig (Billig, 1993, p. 46) bør der nemlig rettes en særlig opmærksomhed på de argumentatoriske aspekter af kommunikationen og ikke, som Moscovici mener, kommunikationen i sig selv. (P. R. Hansen & Suhr, 2015). Billig tillægger hermed argumentationen en særlig position i produktionen af sociale repræsentationer, hvor kommunikation i hans øjne er et for løst begreb (Billig, 1993).

Den retoriske tilgang, som Billig tilføjer til social repræsentationsteori, kan ikke decideret betragtes som en opposition til Moscovicis social-psykologiske tænkning, men nærmere en tilgang, der tilbyder en nuancering af, at retorik, argumentation og tænkning er komplementære størrelser, der spiller sammen (Billig, 1993; P. R. Hansen & Suhr, 2015, p. 40; Moscovici, 1988, 2000). Denne nuancerede dimension, hvor retorik, argumentation og tænkning spiller sammen, finder jeg relevant for denne afhandlings genstandsfelt, fordi netop retorik (hvordan noget fremlægges) og de tilknyttede argumentationer om børns sorg, om sorggrupper og skolernes rolle aktuelt er bragt i spil i både aviser, faggruppers fora og ikke mindst på skolerne, hvor sorggrupper i stigende grad vinder indpas, og hvor der er et ønske om at få sikret disse tilbud ved lov (Aisinger, 2012; Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen, 2017; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-a; Mortensen et al., 2019; NB-Nyt, 2019; Skyggebørn, u.å.-a; Varming & Würtz, 2019).

4.5.2. Intethed

En anden videreudvikling af social repræsentationsteori udspringer fra et kritisk perspektiv, hvor det hævdes, at de seneste 50 års empiriske forskning har været centreret om de positive manifestationer, som konstruerer sociale repræsentationer (Barreiro & Castorina, 2016, p. 69). Hvilket jeg finder interessant i lyset af mine egne initiale refleksioner om sorggrupper i skoleregi, hvor jeg undrede mig over en ensidig fremstilling af sorggrupper i skoleregi. Det er med dette afsæt in mente, at jeg udfolder begrebet intethed. Kritikerne Barreiro & Castorina (2016) hævder i deres artikel *Nothingness as the Dark Side of Social Representations*, at det mangeårige fokus på de positive manifestationer har den slagside, at der ikke er blevet udviklet et analysereskab til at indfange konstruktion af *Nothingness*,

(på dansk *Intethed*.) Med præsentation af begrebet *Intethed* bliver der rettet et fokus på, at de sociale repræsentationer, der bliver undertrykt, reelt har en strategisk rolle og betydning på trods af deres fravær.

Barreiro & Castorina skriver om *Intethed* og sociale repræsentationer (SR):

“ we argue that this tendency results in a failure to take into account collective repressed meanings, although their status as absent plays a structuring role in the meaning-making process. We claim that during the constructive process of SR some characteristics of the phenomenon are positively represented and other becomes nothingness. That is, they remain, but as negative sides of positive meanings. This highlights that SR are constructed in conflicting social situations and societies. Therefore their constitution expresses those conflicts and contributes to specific relation and social power between and within them”. (Barreiro & Castorina, 2016)

Barreiro og Castorinas argument er, at begrebet *Intethed* har en central plads i konstruktionen samt forståelsen af sociale repræsentationer, og fremhæver, at inddragelsen *Intethed* i den kollektive konstruktion af en social repræsentation kan give plads til at skabe en repositionering af individets subjektivering i denne proces (Barreiro & Castorina, 2016, p. 70). Barreiro og Castorina (2016) hævder, at der i det psykologiske genstandsfelt, modsat det filosofiske felt,²⁰ ikke har været tradition for at arbejde med *Intethed*, hvilket afspejler sig ved mangel på empirisk og videnskabeligt arbejde i de processer, der underkender bestemte positioner og gør dem usynlige. Forfatterne finder, at det generelt er vanskeligt for psykologer at arbejde med begrebet om *Intethed* på andre ontologisk oplevede niveauer end de tydelige sanselige oplevelser af væren/eksistens (Barreiro & Castorina, 2016). Barreiro og Castorina laver en kort præsentation af teoretiske refleksioner om begrebet *Intethed* ud fra en psykologisk forståelsesramme. Deres første teoretiske refleksion tager udgangspunkt i studiet af menneskelige følelser.

²⁰ Barreiro & Castorinas greb på *Intethed* trækker på henvisninger til både Heidegger og Sartre (Barreiro & Castorina, 2016, p. 70).

Den anden teoretiske refleksion omhandler de kognitive mekanismer, der konstruerer vores viden og forståelse, og den tredje refleksion tager afsæt i en udviklingsorienteret forklaring af menneskers konstruktion af kulturelt miljø (Barreiro & Castorina, 2016, p. 71).

Der præsenteres psykologisk forankrede refleksioner om kognitive perspektiver på *Intethed* med eksplicite henvisninger til Jean Piagets ligevægtsfaktor mht. at forstå, hvordan der sker en dynamisk proces i personers kognitive skemata i mødet med omverdenen (Barreiro & Castorina, 2016, p. 72; Piaget, 1964, p. 181). Piagets kategorisering af Alpha-, Beta- og Gamma-reaktioner, hvor Alpha-reaktionen, ifølge Piaget, handler om at benægte eller kognitivt undertrykke et objekts forstyrrende egenskaber, som udtrykker sig i en Alpha-reaktion, hvor der konstrueres et ikke-eksisterende objekt på trods af objektets reelle tilstedeværelse (Piaget, 1995, p. 213). Barreiro & Castorina argumenterer for, at fortolkningerne af *Intethed* i psykoanalytisk, psykoterapeutisk (freudiansk) (S. Freud, 1919/2003) og i Piaget'sk forståelse (Piaget, 1995) står i kontrast til en kulturpsykologisk forståelse, som hævdedes at anskue *Intethed* som et fænomen, der bliver konstrueret i et dialektisk forhold mellem individ og den omgivne kultur og ikke som et udtryk for noget, der opstår på baggrund af isolerede og konkrete personlige oplevelser, personligheder eller som kognitive reguleringsmekanismer (Barreiro & Castorina, 2016, p. 72). Eksistentialisterne og Piaget betragter således *Intethed* ud fra en klassisk individualistisk oplevelse, hvor kulturpsykologerne betragter det i udvekslingsforholdet mellem person og omverdenen (Bang, 2016; Bang & Winther-Lindqvist, 2016; Barreiro & Castorina, 2016).

Jytte Bang (2009) skriver om fænomenet *Intethed* i en psykologisk kontekst, hvor hun rejser en ontologisk tese om objektets empiriske eksistens, der kan ændres og manifesteres som en subeksistens af et objekt uden empirisk eksistens. Jytte Bang skriver flere steder om denne ontologiske status af *Intethed* og udvider definitionen til "*the presence of an absence*" (Bang, 2009; Bang & Winther-Lindqvist, 2016). I et citat fremstår formuleringen således:

"The invisible and that which is "not there", that which is absent because it either has been or because it might become. In other words, I shall focus on the ontology of relations, which, according to James (1912) is disregarded in traditional empiricism. From a relational point of view, this

absence is not real absence but a presence of an absence. That which is "not there" and that which is "invisible" are – from the present point of view – the relational and dynamic presses out of which meaning grow as Gestalt qualities, which at the same time belong to the individual, and to the cultural and environmental transformations, they produce.” (Bang, 2009, p. 376)

Jytte Bang eksemplificerer den ontologiske status af *Intethed* i teksten *Nothingness and the Human Umwelt* (Bang, 2009). Heri beskrives en case om en ung mand, der begår et skoleskyderi og dræber fem skolepiger på en lille Amish-skole i USA. Samme dag som masse mordet er begået, er fortællingen, at en bedstefar til en af de dræbte piger udtaler: *We must not think evil of this man*. En slægtning til morderen har fortalt, at de fik besøg af en talsperson fra Amish-samfundet, samme eftermiddag som skyderiet havde fundet sted, for at udtrykke deres tilgivelse til morderens familie. Skolen, hvori skyderiet og mordene fandt sted, var en lille gammeldags skole med blot ét klasselokale. Et barn udtalte umiddelbart efter tragedien, at vedkommende aldrig ville tilbage til skolelokalet, hvor de fem piger blev dræbt, og Amish-samfundet besluttede at nedrive skolen, hvilket blev gjort efter ganske kort tid (Bang, 2009, p. 380).

Bang præsenterer i sin artikel flere tolkninger af disse handlinger, hvor den umiddelbart logiske tolkning hentes i en religiøs kontekst, da tragedien ramte Amish-samfundet, hvor tilgivelse af andre er en religiøs præmis for selv at opnå tilgivelse. Men Bang udfolder i artiklen en bredere tolkningsramme, hvor hun argumenterer for, at Amish-samfundets umiddelbare eksplicite tilgivelse kan være forankret i en proces, hvor mennesket søger en transformation af en smertefuld, sorgfuld hændelse til en aktiv proces, hvor handlingerne (eksplicitering af tilgivelse af morderen, opsøge moderens familie, rive skolen ned) giver mulighed for en følelsesmæssig mestring, der potentielt kan hjælpe de sørgende individer og lokalsamfundet videre via en aktivt handlende proces, der socialt, narrativt og materielt meget hurtigt igangsætter en transformation af hændelsen og den tilknyttede tomhed til noget, som for dem er mere emotionelt tåleligt end had (Bang, 2009).

Særligt den hurtige nedrivning af skolen (et emotionelt ladet rum) og det at efterlade en tom plads, hvor skolen tidligere lå, kan, ifølge Bang, anskues som en både social og personlig måde at håndtere sorg. Nedrivning af skolen, der er direkte associeret med

traumet, og den sociale produktion af en *tom plads*, som nedrivningen efterlod, kan anskues som *moving from place attachment to place detachment* (Bang, 2009, p. 380). Jytte Bang skriver: *Nothing is there and that is exactly why everything is there*, hvorved de *tomme pladser* medfører en vibrerende tilstand af *Intethed*, og hun tilføjer Ground Zero i New York, akkurat som skolen i Amish-samfundet, som Zero-Signifiers, som meningsskabende steder, der kobler fortid og fremtid (Bang, 2009, p. 383). Zero-Signifiers kan betragtes som eksempler på fænomener, der har en ontologisk status, hvor den tomme plads er subeksistensen af et objekt uden empirisk eksistens, som bliver til *Intethed*, eller med Jytte Bangs ord: ” *this absence is not real absence but a presence of an absence*” (Bang, 2009, p. 376). Jytte Bang betoner den meningsskabende dimension af *Intethed* og fremhæver vigtigheden af ikke blot at anskue meningsskabelse ud fra en fænomenologisk oplevelse, men også at inddrage de mulige, nødvendige og ønskede praksisser, der knytter sig til *Intetheden* som meningsskabende fænomener (Bang, 2009, p. 383).

4.5.3. Magtperspektiver i sociale repræsentationer – et underrepræsenteret perspektiv?

Det overordnede formål med sociale repræsentationer er, ifølge Moscovici, at gøre det ukendte og ufamilære til noget genkendeligt og familiært? a noget genkendeligt (Moscovici, 2000, p. 37). Når den naturlige og symbolske orden udfordres ved, at der sker noget uventet, er det nødvendigt for den sociale gruppe at forhandle og etablere nye meningsskabende processer, der kan genetablere balancen i den sociale gruppe eller det aktuelle miljø (Barreiro, 2013; Barreiro & Castorina, 2016; Madsen, 2018; Moscovici, 1988; 2000, p. 37). En ændring fordrer således, at en social gruppe skal i en forandringsproces for at gøre det ufamilære nye til en familiær genkendelighed, der kan rummes i den sociale gruppe, hvilket involverer processerne *Forankring (Anchoring)* og *Objektivering* (Moscovici, 1988, p. 235; 2000, pp. 41-42,49). Ifølge Barreiro og Castorina (2016) er det særligt *objektiveringsmekanismen* eller *objektiveringsprocessen*, der rummer et spændingsfelt af magt i og mellem sociale grupper, forstået på den måde, at de sociale grupper skal forhandle om selektion af, hvilke dele af det velkendte objekt der skal repræsenteres i den nye, og hvilke dele eller elementer der ikke vil blive repræsenteret (Barreiro & Castorina, 2016, p. 77).

Netop denne dimension refererer til det tema, Barreiro og Castorina fremhæver har været underbelyst i de seneste 50 års forskning med brug af social repræsentationsteori, hvilket, de argumenterer for, har efterladt et empirisk forskningsafsæt med tradition for, at der er positive manifesterede sociale repræsentationer, som forbliver fremtrædende, alt imens "undertrykte" sociale repræsentationer i praksis har været af afgørende betydning (Barreiro & Castorina, 2016, p. 69). De sociale repræsentationer kan bringes i spil til at støtte eller forsvare en social konstruktion, og det er muligt at anvende sociale repræsentationer til at stå imod hegemoniske realiteter, som stærke magtfulde sociale grupper forsøger at påvirke andre mindre stærkere grupper med (Moscovici, 1988). Ifølge Moscovici kan konflikter i og mellem grupper forårsage, at en hegemonisk repræsentation ændres til at blive en polemisk repræsentation. Moscovici skriver således om konflikter og udvikling af polemiske sociale *repræsentationer*:

"Last, there are representations generated in the course of social conflict, social controversy, and society as a whole does not share them. They are determined by the antagonistic relations between its members and intended to be mutually exclusive. These polemical representations must be viewed in the context of an opposition or struggle between groups and are often expressed in terms of a dialogue with an imaginary interlocutor."
(Moscovici, 1988, pp. 221-222)

I en konflikt mellem forskellige sociale repræsentationer kan der via diskussioner og argumentationer opstå en form for *magtkamp*, hvor de forskellige sociale repræsentationer forsvares og derved skaber en mere snæver variation af repertoire af meninger i en pågældende social repræsentation. Men en undertrykt social repræsentation er ikke fraværende ved en tilfældighed. Fraværet vil skyldes, at den undertrykte eller alternative sociale repræsentation vil true eller kraftigt udfordre den dominerende sociale repræsentation i en gruppe (Barreiro & Castorina, 2016, p. 78) .

4.5.4. Forsvarstaktikker

Denne tematik er også rejst af Gillespie, der stiller spørgsmålene: "*If there is plurality of an alternative and potentially competing representations which contemporary society confronts them with? How do these representations adapt to alternative representations?*"

(Gillespie, 2008, p. 376). Gillespie definerer alternative repræsentationer på følgende måde: “ *Alternative representations refer to the representation of a potentially competing representation from within a social representation*” (Gillespie, 2008, p. 380). Gillespie skriver, at alternative repræsentationer kun eksisterer i en allerede etableret social repræsentation delt af andre, hvor de alternative repræsentationer både kan stabilisere og destabilisere kerneantagelserne i den dominerende sociale repræsentation. Og som Moscovici skriver i indledningen af bogen *Psykoanalyse*, er det de alternative repræsentationer, der gør kommunikation mellem sociale grupper mulig (Moscovici, 2008/1961). Hvorvidt alternative repræsentationer bliver stabiliserende eller destabiliserende for en dominerende social repræsentation, afhænger af muligheder eller barrierer, der er i spil i den pågældende sociale repræsentations kategori, og hvilken modstand der mødes (Gillespie, 2008; Moscovici, 1988). Gillespie er optaget af, hvad der sker med sociale repræsentationer, når grupper møder modstand på et institutionelt niveau, og han arbejder med begrebet *defence influence* (Gillespie, 2008).

I henhold til Gillespie (2020) kan vi observere *forsvarstaktikker* i tale og i handlinger, og forsvarstaktikkerne har et publikum, som vurderer fornuften i, hvad der bliver sagt og gjort. Gillespie redegør for, at omdrejningspunktet i de hidtidige forståelser af forsvarsmekanismer, de psykoanalytiske forståelser, og teorien om kognitiv dissonans har handlet om at forstå de intra-psykologiske mekanismer, hvor tale og handlinger har været forstået som epifænomener (Festinger, 1962; A. Freud, 1976, 1990; S. Freud & Breuer, 1946/2004; Gillespie, 2020). Ved at præsentere begrebet *forsvarstaktikker* retter Gillespie et nyt blik på forsvarsstrategier og henviser til Billigs re-analyser af Sigmund Freuds cases, hvor Billig blev optaget af at lede efter, hvad der bliver sagt og gjort, i stedet for at lede efter det ubevidste bag om det italesatte (Billig, 2013, p. 38; Gillespie, 2020). Billig argumenterede for at holde et empirisk fokus på analyser af konkrete handlinger og på det, der reelt blev italesat frem for at lave spekulative psykoanalytiske analyser af processerne bag handlinger og det ubevidste bag det, som italesættes (Billig, 2013; Gillespie, 2020).

I tilgangen til konceptualiseringen af forsvarstaktikker tager Gillespie udgangspunkt i en antagelse om, at den sociale verden er intersubjektiv og består af en matrix af perspektiver. Disse perspektiver udspiller sig i kooperative og konkurrerende sociale

kontekster, hvor hvert individ ikke blot deltager ud fra sit eget perspektiv, men inddrager et perspektiv om Den Generaliserede Anden (George Herbert Mead, Charles, Daniel, & Hans Joas, 2015; Gillespie, 2020). Det er netop i spændingsfeltet mellem de forskellige perspektiver og holdninger, at det sociale livs interaktioner udfolder sig – både i parforhold, i familier, på arbejdspladser og generelt i samfundet. Mennesker taler ikke blot om deres eget perspektiv og egne holdninger, men også om andres perspektiver og gerne dem, som de er uenige i. Der sker ofte et skift mellem direkte perspektiv til meta-perspektiv med en positionering af sig selv i et argumentatorisk landskab (Gillespie, 2020; Holt, 2000). Vores identitet og fornemmelse af os selv sker, i henhold til Gillespie, i et net af intersubjektive perspektiver, hvor vi er optaget af, hvordan andre ser os, og hvordan vi forestiller os, andre ser os (Gillespie, 2020).

Gillespie fremhæver, at der i forhold til forsvarstaktikker på det intersubjektive niveau har været fokus på det konversationstaktiske greb, der bruges til både at rejse og fortie forstyrrende interaktioner i et fysisk møde, hvor fokus på det intra-personlige niveau har været, hvorledes folk taler om og afviser andre perspektiver (Gillespie, 2008). Folk skaber semantiske barrierer i form af rigide oppositioner, tabuer og stigma for at neutralisere forstyrrende og potentielt truende perspektiver (Gillespie, 2008, 2020; Moscovici, 1961). En komplet konceptualisering af "forsvarstaktikker" indeholder analyser af både et organisatorisk, et interpersonelt og et intrapersonelt niveau, i og med at disse tre niveauer sameksisterer, og forsvarstaktikker kan identificeres på hvert niveau (Gillespie, 2020). Endvidere har publikummet en fælles rolle på alle niveauerne. Ifølge Gillespie har en forsvarstaktik altid et publikum, hvis vurdering er bestemmende for effekten af forsvarsmekanismen. Forsvarstaktikkerne er mest effektive, når de af publikummet ikke er blevet identificeret som forsvarstaktikker, men i og med at forsvarstaktikker er observerbare, kan disse gennemskues af publikum, der vil forholde sig kritisk og evaluerende, hvilket kan føre til, at forsvarstaktikkerne bliver mere subtile (Gillespie, 2020, p. 1).

For at give et mere håndgribeligt billede af en konceptualisering af forsvarstaktikker anvender Gillespie en metafor fra den medicinske terminologi. Han sammenligner forsvarstaktikker med vores biologiske immunsystem og kalder metaforen for "*concept of the semantic immune system*", som jeg i en direkte oversættelse til dansk vil give

betegnelsen "*det semantiske immunsystem*". Gillespie beskriver lagene i et semantisk immunsystem med termer som fylogenese og ontosoci samt generiske og specifikke responser (Gillespie, 2020). Det metaforiske billede af opbygningen af forsvarsmekanismerne og tilhørende forsvarstaktikker følger processerne i vores biologiske immunforsvar med en fysisk barriere, en sekretorisk proces og herefter en generel immun respons, hvorefter der sker en adaptiv proces, hvor immunsystemet opbygger et skræddersyet forsvar mod en specifik patogenese baseret på hvert niveau af immunforsvaret, der blevet aktiveret, og hvert lag er blevet tiltagende specifikt i sit forsvar af organismen (Gillespie, 2020). I det semantiske immunsystem refereres til tre lag af forsvarstaktikker, der på engelsk kaldes *avoiding*, *de-legitimizing*, *limiting*, som jeg i en direkte oversættelse til dansk vil kalde undgåelse, de-legitimering og begrænsning.

Gillespies pointe er, at konceptualisering af forsvarstaktikker i form af metaforen *det semantiske immunforsvar*, der trækker på opbygningen af vores biologiske immunsystem, kan bidrage til at sætte spot på mønstre i de sociale forsvarsmekanismer, som han kalder forsvarstaktikker. Dog betoner Gillespie, at man bør have in mente, at analogien mellem det biologiske immunforsvar og metaforen om det semantiske immunforsvar er oversimplificeret, men at hovedlinjerne i metaforen kan bidrage til at skabe indsigter i, hvordan forskellige og alternative perspektiver kan møde modstand. Rekonceptualisering af forsvar som observerbare taktikker åbner for nye forskningsmuligheder, hvor tidligere forskning om forsvarsmekanismer har været forankret i de intrapsykologiske dynamikker, som er svære at observere, og dette nye fokus skaber, ifølge Gillespie, muligheder for at udforske forsvarstaktikker i både eksperimentelle, men også i naturalistiske kontekster, som naturligt og uløseligt er forbundet med publikum (Gillespie, 2020).

4.6. Kritik af SRT

I 1980/90'erne, hvor den sociale repræsentationsteori vandt indpas inden for det socialpsykologiske felt, blev der rettet en kritik, som især kom fra diskurspsykologerne. Kritikpunkterne handlede om, at definitionen af sociale repræsentationer var for svag, og om, hvorvidt der findes viden, der ikke kan kategoriseres som en social repræsentation (Gibson, 2015; Howarth, 2006; Voelklein & Howarth, 2016). Snarere udgøres stridsmålet af grundlæggende videnskabsteoretiske uenigheder. Man kan hævde, at diskurspsykologien og den sociale repræsentationsteori i grove træk har et fælles

udgangspunkt med fokus på sociale konstruktioner som medierende for vores tilgang til verden, og at konstruktionerne er kulturelle fænomener, der ændrer sig over tid (Thøgersen, 2007, p. 16). Der er således tale om et fælles meta-teoretisk udgangspunkt for, hvordan viden forstås på tværs af diskursteori og SRT. Gibson skriver om dette således: *“Social representations theory and discursive-rhetorical psychology have much in common, such as the use of some form of constructionist epistemological meta-theory, and the variety of approaches encompassed by these broad umbrellas terms”* (Gibson, 2015, p. 210).

Men trods epistemologiske overlap er der centrale forskelle i de to retninger, hvilket primært vedrører spørgsmål om ontologi – og det ontologiskes status. Det handler grundlæggende om den status, viden og vidensarbejde tillægges, og om der arbejdes med en flydende eller fast ontologi. Med en flydende ontologi menes, at man i stedet for at skelne mellem faktor og fænomen ser på, hvorledes fænomener gensidigt forandrer hinanden. Og hvor man særligt hæfter sig ved forandring og nye betydninger af kendte fænomener og er optaget af det bagudrettede spørgsmål frem for den mere stabile ontologisk interesse i det fremadrettede (Høyer, 2011, p. 19). Citatet nedenfor debatterer disse forskelle mellem de to tilgange (Forkortelsen DP henviser til Discourse Psychology og TSR til The Social Representation Theory):

“TSR entered the field in the 1960s assuming the centrality of self–other–object relations (Moscovici, 1972), an assumption highlighting the constitutive role of relationships in how meaning is developed, maintained, and changed, and making a focus on self–other communication indispensable. DP entered the field in the 1980s highlighting the importance of language (Potter & Wetherell, 1987) and aiming to ‘re-orientate the discipline of psychology around the study of discourse’ (Billig, 2009, p. 2). It assumed that by studying how people use language it is possible ‘to study many of the things which psychologists have previously thought to occur “within the heads of participants”’ (Billig, 1997, p. 40). Thus, in sum, TSR entered the field highlighting the importance of communication, and DP that of language and discourse.” (Batel & Castro, 2018, pp. 732-733)

I henhold til ovenstående er de centrale forskelle, at sociale repræsentationer er meningsskabende konstruktioner, der skabes, ændres og deles i en relationel kontekst, hvor repræsentationerne forstås som formidlende mellem os og verden (jf. inspiration fra kognitionspsykologien (Piaget, 1964)). Sociale repræsentationer er ikke determineret af sproget, men gennem socialt brug og meningsskabelse, som sproget er en formidler af. I SRT undersøges indholdet og forhandlingsprocesserne ud fra en antagelse om, at der er en verden af oplevelser, erfaringer og betingelser, som sproget henviser til. I en diskurspsykologisk optik vil man være mindre optaget af indholdet, men studere selve medieringen (A. D. Hansen, 2013, p. 439; Sonne-Ragans, 2013, p. 174; Thøgersen, 2007, p. 16). I diskurspsykologien er sproget en dynamisk social praksis, og dermed er det diskurserne, der skaber verden, som den ser ud for den, der taler, hvilket dog ikke skal forstås således, at verdens ontologiske eksistens benægtes. Men at fænomener kun kan tilgås og forstås gennem sproget (G. Christensen, 2011, p. 179). Sonne-Ragans skiver om subjektsynet i diskursteoriene: *"Ifølge diskursteorier er subjektet et afgørelsespunkt, der får diskurser til at hænge sammen [...] Men eftersom subjektet ikke er i besiddelse af en indre kerne er det vanskeligt at afgøre hvem, der afgør, hvad der er meningsfuldt"* (Sonne-Ragans, 2013, p. 175).

Der er således tale om et decentreret subjektsyn i diskurspsykologien med inspiration fra blandt andre Foucault, hvor der i SRT er tale om et centraliseret subjekt med en udviklingshistorie og en række tilhørsforhold til forskellige grupper, der påvirker det og dets meningsskabelse, med inspiration fra blandt andre Piaget (Moscovici, 1998a). Subjektet i SRT kan anskues som aktivt handlende og indre motiveret, som påvirkes og udvikles gennem deltagelse og involvering i sociale og kulturelle kontekster (Moscovici, 2000, pp. 137-140). Som jeg har skrevet tidligere, er SRT inspireret af Piagets strukturalisme, hvilket kan begrunde, at subjektet i SRT ikke betragtes som en flydende sproglig bestemt konstruktion, hvilket også viser sig i termen *repræsentation*. Diskurspsykologien opstod i kølvandet på eller samtidig med en poststrukturalistisk bølge, der betragter fænomeners proces og bestemmelse situationelt og uden reference til bagvedliggende mentale strukturer (Sonne-Ragans, 2013, p. 116).

Fra et fænomenologisk perspektiv vil SRT kunne kritiseres for ikke at have blik for, hvordan verden opleves direkte, men i stedet for hvordan den erkendes og forstås socialt

medieret gennem sociale repræsentationer (Husserl, 1997). Fænomenologien har en central kritik af to-verdenslæren, dvs. forestillingen om, at der er en verden derude, som vi re-præsenterer mentalt f.eks. i form af skemaer og repræsentationer – mens fænomenologien argumenterer for, at vi perciperer verden direkte på baggrund af vores intentionelle erfaringsdannelse. Denne kritik vil jeg ikke gå nærmere ind i, men blot understrege, at kritikken rammer SRT, som den rammer al psykologisk teoridannelse, der arbejder med mentale skemaer og repræsentationer, herunder kognitionspsykologien og ikke mindst Piaget, som er en stor inspirationskilde for Moscovici (Moscovici, 1998a, 2000). På den anden side kan det være nyttigt at stille spørgsmålet: hvad er det for et fænomen (i fænomenologisk forstand), SR egentlig beskriver og afdækker? Moscovici sigtede efter at beskrive det baggrundslandskab af ideer, overbevisninger og holdninger, som forbinder det individuelle med det kollektive og kulturelle – han var interesseret i hverdagen og vores færden i den ud fra vores viden og sunde fornuft om den. Det ville man nok i fænomenologien omtale som livsverden – og denne er altid både individuelt og kollektivt funderet. Det kan have visse fordele at tænke om grundlæggende antagelser og upåagtede overbevisninger som livsverden. Men i en undersøgelse af disses forhandling, etablering og forandring på det socialpsykologiske niveau vil det være min påstand, at jeg er bedre hjulpet af det begrebsapparat, SRT samlet set stiller til rådighed for mig. Omvendt kan man medgive, at social sepræsentationsbegrebet måske rejser flere spørgsmål, end det besvarer, og der er noget mere umiddelbart meningsgivende i fænomenologernes livsverdens begreb. Mit bud på, hvorfor Moscovici og SRT har fastholdt termen, er at det er på grund af den socialpsykologiske forankring, (dog) med stærk inspiration fra kognitivpsykologien. På det oplevede niveau skaber mennesker mening og forstår verden med deres sunde fornuft, men psykologisk set opstår og transformeres disse forståelser på et ikke-bevidst niveau via mentale strukturer i sociale processer, hvilket berettiger eller begrundes terminologien: sociale repræsentationer.

Fra et psykoanalytisk og et psykodynamisk ståsted vil teorien kunne kritiseres for at have et fokus på ydre sociale og kollektive processer og ikke på individets ubevidste processer, driftsliv og relationelle forhold (S. Freud, 2001; Hougaard, 2019). Voelklein, C. & Howarth (2016) påpeger, at der har været en generel kritik af SRT, som retter sig mod det komplekse og dynamiske forhold mellem sociale strukturer og individuel *agency*, som

indgår i teoriens forankring, og som ikke har været den traditionelle tænkning inden for det socialpsykologiske felt i USA og Storbritannien. Herunder diskuteres kritikpunkter, der retter sig mod, at definitionen af sociale repræsentationer er for vag og tvetydigt defineret, og at teorien tegner et socialt deterministisk billede af de menneskelige relationer, hvor alle har infiltrerede mindsæt mht. værdier og billeder af den sociale verden. Og endvidere, at teorien karakteriserer sociale repræsentationer som overvejende kognitive fænomener, der hovedsageligt forklares med psykologiske processer med ringe henvisning til social indflydelse og fraværet af teoriens kritiske agenda (Voelklein & Howarth, 2016).

Endvidere har der også været rettet kritik mod Moscovicis opfordring til metodisk eklekticisme. Kritikken har været knyttet til teoriens løse definition af sociale repræsentationer, og at den tilsigtede vaghed gør det vanskeligt at opstille klare operationaliserbare kriterier, som kan bruges på en valid måde i f.eks. kvantitative studier. Det har afholdt nogle forskere fra at anvende teorien på grund af en risiko for, at deres forskning ville blive tilbagevist (Breakwell & Canter, 1993, p. 6). Som modvægt til denne kritik argumenteres for, at et eklektisk metodisk landskab åbner muligheder for, at forskere kan demonstrere, at sociale repræsentationer er komplekse studieobjekter, som kalder på en flerhed af metoder til at undersøge dem med et bredt spektrum (Breakwell & Canter, 1993, p. 3; Voelklein & Howarth, 2016, p. 447).

4.7. Opsamling og implikationer af valg af SRT

Som opsamling kan man sige, at det har visse fordele at arbejde mono-teoretisk med et begrebsapparat udviklet præcis til at undersøge de processer, der er involveret i grundlæggende antagelser og etableringen af en "sund fornuft" på et bestemt område, i mit tilfælde sorggrupper i skolerne. Ved at inddrage aktuelle videreudviklinger inden for SRT-traditionen vil jeg argumentere for, at denne mono-teoretiske tilgang alligevel rummer en vis bredde i det teoretiske perspektiv, og at bredden eller udvidelsen (f.eks. begrebet om intethed og forsvarstaktikker i argumentationsprocessen) har været nødvendige redskaber for de analyser, jeg har lavet. Men valget af SRT og de gennemgåede nøglebegreber er retningsgivende for analyserne på en måde, der både åbner og lukker for bestemte perspektiver og betoning af sorggruppernes organisering og praksis. Det

gælder derfor for denne afhandlings analyser og fund, at de er af socialpsykologisk karakter og hverken giver adgang til de mest privilegerede personlige erfaringer, som psykoanalysen og fænomenologien tilbyder, eller adgang til studiet af de samfundsmæssige strukturelle betingelser. Men tilbyder en forståelse for forbindelserne mellem individer og grupper, og hvad der konstituerer de forbindelser: i dette tilfælde sociale repræsentationer over børn i sorg og disses behov – i en ny institutionel ramme på skolerne. Endvidere er det værd at understrege, at vi med dette perspektiv arbejder ud fra en forestilling om en stabil ontologi, dvs. at den sociale verden og orden er i forandring, men ud fra nogle bestemte principper og dispositioner, som fungerer relativt stabilt, og dem kan og bør vi afdække med henblik på at skabe viden, der har mere almen gyldighed. Tematikken om almen gyldighed forholder jeg mig yderligere til i afsnittet ”Om gyldighed, reliabilitet og generaliserbarhed”.

5. Metode og forskningsetiske overvejelser

Moscovici har med udvikling af social repræsentationsteori været inspirationskilde for en bredere vifte af teoretiske forskningslandskaber. Moscovici har fra starten lagt op til, at både kvantitative og kvalitative studier af SR kan være vigtige for at belyse deres omfang, udbredelse, udvikling og proces (Moscovici, 2000). Om dette skriver Farr: “ *There is, then, no single royal road, in terms of the methods of research, to the study of social representations. This, in many ways, is a healthy state of affairs*” (Farr, 1993, p. 23). Indledningsvis redegør jeg for de forskningsetiske overvejelser og senere de metodiske overvejelser og begrundet valg af metode. Desuden fremstiller jeg forskellige videnskabsetiske overvejelser og refleksioner, der har præget mine afgørelser, samt den praktiske gennemførelse af empiriindsamlingen.

5.1. Forskningsetiske overvejelser

De internationale referencepunkter for formaliseret forskningsetik har afsæt i Nürnberg-koden og Helsinki-deklarationen om medicinsk forskning (Det Ethiske Råd, 2015; Howitt, 2019; Johansen, 2018). I kølvandet af Nürnberg-koden udviklede American Psychological Association deres egne etiske principper i 1953, som har haft væsentlig indflydelse og guidet etisk tænkning i den socialvidenskabelige forskning (Blodgett, Boyer, & Turk, 2005). Formelle guidelines og nedskrevne forskningsetiske principper skal forhindre, at forskere, der ikke selv besidder den nødvendige moralske dømmekraft, skal gentage fortidens videnskabelige, men uetiske eksperimenter (Det Ethiske Råd, 2015). I henhold til de forskningsetiske principper er det gældende, at informanterne skal kende til forskningsprojektets tematikker og formål, samt at der skal sikres informeret samtykke, anonymitet og fortrolighed (Howitt, 2019; Johansen, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009).

Der opstår løbende tematikker og overvejelser i et forskningsprojekt, der afkræver etiske refleksioner af både mikro- og makroetisk karakter (Brinkmann, 2010a; Carlsen, 2018). Om dette skriver Howitt følgende:

“Ethics are important at all stages of qualitative research, as indicated in figure 17.1. It is a mistake to consider ethics as something to be dealt with solely at the design stage despite the modern requirement to seek ethical approval from universities and other institutions at this stage [...] The course of qualitative research is often unpredictable so vigilance is essential in relation to the ethical issues which can emerge at any stage in qualitative research.” (Howitt, 2019, pp. 406-407)

Jeg kan nikke genkendende til essenserne i ovenstående citat. Undervejs stødte jeg på uventede og svære etiske dilemmaer, som jeg søgte rådgivning om. Via vejledningen fra min hovedvejleder og i dialog med universitets videnskabetiske rådgivning erfarede jeg, at præformulerede og generelle retningslinjer for god videnskabelig praksis ikke altid kan stå alene. Forskningsetiske dilemmaer kan snarere betegnes som et epistemologisk vilkår, der viser sig kontinuerligt gennem hele forskningsprocessen, og på den baggrund skelner Johansen (2018) mellem en *procedural* og en *partikularistisk* forskningsetik. Om procedural etik og partikularisk etik skriver Johansen:

”Procedural forskningsetik. Det er en forskningsetik, som formuleres i standardiserede, kontekstuafhængige principper for god etisk adfærd, hvor der fx lægges vægt på at indhente informeret samtykke fra deltagerne og sikre dem fortrolighed og anonymitet, og hvor fx respekt, godgørelse, ærlighed, ansvarlighed og det at undgå at skade nogen (non-maleficence) fremhæves.” (Johansen, 2018, p. 61)

[..]

”Ved partikularistisk forskningsetik forstår jeg en forskningsetik, som tager udgangspunkt i de enkelte, afgrænsede hændelser eller situationer (etymologisk kommer det af det latinske particularis, som betyder ’speciel’). Det er altså en forskningsetik, der ikke søger prædefinerede retningslinjer, men i stedet er knyttet til de konkrete situationer, som de etiske problemstillinger optræder i. En partikularistisk forskningsetik er så at sige ensbetydende med at argumentere ud fra det partikulære i stedet for at tage udgangspunkt i principper.”

(Johansen, 2018, p. 66)

I forskningsprocessen har der været en række mikro- og makroetiske overvejelser, som både rummer procedurale og partikulariske forskningsetiske problemstillinger, som jeg vil uddybe senere. Det, man kan udlede af påpegningen af forskellen mellem de to, er, at man ikke kan dække sig ind forskningsetisk alene på baggrund af de procedurale etiske forskrifter. Og selvom de to tilgange hviler på forskellige forudsætninger (princip versus situationel afvejning) er det at foretrække at benytte sig af begge etiske tilgange. Med mikroetiske overvejelser henviser jeg til overvejelser om forhold, der handler om at tage vare på informanterne mht. informeret samtykke, anonymisering, fortrolighed og andre perspektiver, der potentielt kan sætte informanterne i en sårbar position som følge af deres deltagelse i et kvalitativt forskningsprojekt (Brinkmann, 2010a, 2013; Carlsen, 2018; Skovdal & Cornish, 2015). Brinkmann skriver, at ethvert forskningsprojekt skriver sig ind i en sociopolitisk magtretning – om end magtretningen ofte kan være uigennemskuelig i et givent projekt (Brinkmann, 2010a, p. 439).

Det er ikke sikkert, det er muligt at se og forstå implikationerne omkring mit eget forskningsprojekts magtretning, men jeg vil gøre et forsøg på at beskrive konteksten, rammerne og mine forforståelser, fordi der ret tydeligt er mange og modsatrettede interesser på spil inden for dette forskningsfelt. Nærværende afhandling er et soloprojekt. Med soloprojekt mener jeg, at afhandlingen ikke indgår som en del af et andet forskningsprojekt eller et større forskningsprogram. Ligeledes har afhandlingen ingen finansiell tilknytning til andre forskningsprojekter. Dog er jeg tilknyttet forskningsprojektet "Sorgens Kultur"²¹ som associeret forsker, og jeg deltager i udvalgte møder ved Center for Psykoterapiforskning, Institut for Psykologi på Københavns Universitet.

²¹ Et forskningsprojekt, hvor der forskes inden for tre områder: (I) sorgforskning specifikt, (II) forskning i psykiatriske diagnoser betydning psykologisk og sociologisk med særligt henblik på den kommende sorgdiagnose og (III) kulturanalyse bedrevet via analyse af menneskelige lidelsesformer. Forskningsprojektet er finansielt støttet af Det Obelske Familiefond.

<https://www.kommunikation.aau.dk/forskning/vidensgrupper/cqs/sorg/>

I henhold til Brinkmanns (Brinkmann, 2010a) betragtninger om makroetik og forskningsprojekters magtretning er mine overvejelser desangående, at ph.d.-projektet og dets resultater alene falder tilbage på mig, og jeg har derfor oplevet en vis sårbarhed i forhold til at lave en kritisk undersøgelse af en praksis med så mange stærke fortalere uden at have et hold at falde tilbage på. Jeg tilgår feltet som en forsker, der er præget af kritisk tænkning, hvilket i en makroetisk kontekst har en magtretning, som jeg løbende har gjort til genstand for kritisk refleksion ved at holde mig åben og afsøgende mht. den forforståelse, jeg træder ind i projektet med og på baggrund af.

Min forforståelse og den magtretning, projektet er drejet i, er præget af en skepsis mht. terapeutiseringstendenser i samfundet, både af faglig karakter og grundet erfaringer fra min privatsfære. Det er en forforståelse, som jeg dog vil hævde, ikke er sort-hvid tænkning. Jeg har et stærkt indtryk af, at sorggrupper i skoler har stor betydning for rigtig mange børn i sorg, og at de forskellige aktører arbejder ud fra de bedste intentioner. Jeg mener imidlertid, det er vigtigt, og etisk, at stille kritiske undersøgende spørgsmål til en praksis, også selvom den er forankret i omsorg. Har mit projekt en decideret normativ retning, er det den, at jeg har insisteret på retten til at forholde mig kritisk undersøgende til denne ny praksis. Jeg har sat min forforståelse i spil fra starten. Ethiske overvejelser og refleksioner finder, i henhold til den norske etikunderviser Einar Aadland, sted i en proces, som er både relationel og dialektisk (Aadland, 2000, p. 238). Samtaler og drøftelse med både informanter, mine vejledere, kollegaer og særlig videnskabsetisk rådgivning²² via Aarhus Universitet har været en del af min etiske refleksionsproces, hvilket vil træde frem i nedenstående beskrivelser af mine overvejelser mht. udvælgelse, kontakt med informanter, empiriindsamling og bearbejdelse af empiri.

I det makroetiske landskab er der andre magtretninger i spil ud over, hvad jeg bringer ind i feltet. Vender jeg blikket væk fra min egen forskerposition og ser på feltet, som denne afhandling træder ind i, er der tale om flere sociopolitiske magtregninger, som spiller ind i de makroetiske problematikker, herunder NGO'ers magtposition i civilsamfundet og i det

²² <https://medarbejdere.au.dk/administration/forskning-talent/ansvarligforskningspraksis/raadgivere-og-udvalg/>

politiske system (Løppenthin & Nordahl, 2017). KB, som i flere år har været hovedaktør omkring etablering af sorggrupper i de danske skoler, blev i en magtanalyse²³ fra 2017 vurderet til på daværende tidspunkt at være Danmarks mest magtfulde NGO:

”Kræftens Bekæmpelse er civilsamfundets stærkeste lobbyorganisation, viser ny magtanalyse fra Altinget. [...] Danmarks største patientforening har også den største lobbymuskel. Det viser Altingets magtanalyse af Danmarks civilsamfundsorganisationer. Her topper Kræftens Bekæmpelse, som vinder på at have en sag med stærk folkelig appel og en mediemaskine, der lægger et veltimet medietryk på beslutningstagerne.” (Løppenthin & Nordahl, 2017)

Den folkelige appel og adgangen til medierne trækker i min optik tråde til en magtretning, der knytter sig til at arbejde på baggrund af den ”gode intention”. Den gode intention, der af flere forskere bliver koblet til begrebet ”godhedsmagten” (Loga, 2005; Meyer, 2003; Pettersvold & Østrem, 2012). Begrebet ”godhedsmagt” vender jeg tilbage til i diskussionsafsnittet. I nærværende kontekst er der ingen tvivl om, at hjælp til sorgramte børn er baseret på en god intention. Og dermed kan NGO-strategier om at øge antallet af sorggrupper i Danmark, f.eks. på skolerne, antages at indtage en magtfuld position i en bredere samfundsmæssig sammenhæng. Dermed træder forskning om dette fænomen ind i på en arena, der ud over at ”gøre godt” også ”gør magt”.

Forskningsprojektet bevæger sig, som nævnt ovenfor, ind i felt, hvor der straks tegner sig en række etiske dilemmaer, ikke mindst i forhold til at det er svært at sikre anonymisering og fortrolighed med de ledende NGO’er og de medarbejdere fra NGO’er, der arbejder med sorggrupper, fordi der er relativt få på området, og de ovenikøbet alle sammen er NGO’er med stærk PR-profilering i de danske samfund. Jeg vil i afsnittet om udvælgelse af informanter samt i afsnittet om de kvalitative interviews redegøre for specifikke etiske overvejelser samt praktisk håndtering af disse forskningsmæssige dilemmaer.

²³ Den anvendte analytiske metode er beskrevet på Altingets hjemmeside <https://www.altinget.dk/magasin/artikel/magtanalyse-saadan-har-vi-gjort>

5.2. Overordnede metodiske overvejelser

Undersøgelsen tager afsæt i en kvalitativ metodisk tilgang med et forskningsdesign, der indeholder henholdsvis dokumentanalyse, fokusgruppeinterviews og semistrukturerede interviews. Det valgte forskningsdesign går under termen *multi-methods research design*. *Multi-methods research design* er baseret på et mix af forskellige forskningsmetoder inden for det samme paradigme (Hesse-Biber, 2011). Overordnet set indgår metoden i den overordnede kategori *Mixed Methods Design*, der også kaldes *Triangulation Studies* (R. B. Johnson & Onwuegbuzie, 2004; Leech & Onwuegbuzie, 2010; Tashakkori & Teddlie, 2016). *Mixed Methods* og trianguleringsstudier bliver ofte associeret med undersøgelsesdesigns, der kombinerer både kvalitative og kvantitative metoder. Dette med afsæt i en pragmatisk forskningstilgang, hvor netop forskellige datakilder fra forskellige forskningstilgange antages at styrke forskningsresultaterne (R. B. Johnson & Onwuegbuzie, 2004, pp. 113,114; Leech & Onwuegbuzie, 2010; Tashakkori & Teddlie, 2016). Men mix af metoder kan også ske inden for samme overordnede forskningstilgang, f.eks. den kvalitative tilgang, uden at man af den årsag bekender sig til en ren puristisk eller situationel metodisk tænkning (Denzin, 2012; Guba, 1990; R. B. Johnson & Onwuegbuzie, 2004; Leech & Onwuegbuzie, 2010).

Om end nærværende undersøgelse er baseret på *multi-methods research design* betyder det ikke, at jeg, som forsker, bekender mig til hverken den puristisk eller situationel metodiske tænkning, hvor kvalitative metoder nødvendigvis gives forrang over kvantitative, og kvantitative metoder derfor ikke inddrages (Leech & Onwuegbuzie, 2010). Valget af et nærværende undersøgelsesdesign, hvor empiri udelukkende indsamles fra kvalitative forskningsmetoder, handler ikke om tage afstand fra kvantitative forskningsmetoder eller mix af metoder fra henholdsvis det kvalitative og kvantitative paradigme. Valget af mixede metode inden for det kvalitative paradigme beror på en forankring i et spændingsfelt mellem en pragmatisk og situationel metodologisk tilgang. Der er tale om en afgrænsning af den metodiske tilgang i en balancegang mellem rammerne for afhandlingen og overvejelser om besvarelse af forskningens grundlæggende spørgsmål. Det samme er

gældende mht. valg og fravalg af forskellige kvalitative metoder. Metoden har sit afsæt i en problemformulering, hvor jeg ønsker at undersøge de grundlæggende antagelse bag etablering af sorggrupper i skoleregi, hvilket kræver en undersøgelse og analyse af de betydninger og begrundelser, der gives for at hjælpe børn i sorg på netop denne måde. Udbredelsen af bestemte antagelser i bestemte miljøer og grupper ville kræve en kvantitativ udforskning, men i første omgang er det antagelsernes indhold og forhandlede proces, der har guidet denne undersøgelse, og forskningsspørgsmålet er derfor kvalitativt i sit udgangspunkt.

I henhold til Per Schultz Jørgensen (1989) giver kvalitative forskningsmetoder mulighed for at undersøge forandringer og tendenser i et genstandsfelt, som i nærværende kontekst, hvor sigtet er at undersøge, hvordan fænomenet skoleorganiserede sorggrupper optræder i meningsfulde sammenhænge blandt aktører, der på forskellig vis deltager i etableringen og den praktiske håndtering af disse sorggrupper. En kvalitativ metode gør det muligt at opnå indsigter i kompleksiteter, helhedsdannelse og udviklingstræk i et genstandsfelt og om et specifikt fænomen, hvor styrken er i den kvalitative metodes beskrivende karakter (P. S. Jørgensen, 1989, p. 112). Epistemologisk anskuer jeg anvendelsen af de udvalgte kvalitative metoder som et led i en proces, hvor der sker en konstruktion af viden (Kvale & Brinkmann, 2009, p. 67). Den indsamlede empiri giver ikke en objektiv sandhed om fænomenet sorggrupper i skolerne. Men der konstrueres viden via beskrivelser og fortolkning.

En beskrivende tilgang kan bidrage med undersøgelse og fortolkning af folks holdninger, følelser og oplevelser i forhold til den verden, de lever i, og afdække de betydninger, som fænomener har for de involverede (Kvale & Brinkmann, 2009; Platt, 2012; Skovdal & Cornish, 2015). Jørgensen påpeger en dobbelthed i kvalitativ udforskning, hvor menneskelige processer og meningsproduktion står på den ene side og analytiske informationsenheder på den anden side (P. S. Jørgensen, 1989, p. 114). Det betyder, at en kvalitativ metode overordnet set søger at undgå meningstab og på samme tid sikrer teoretisk informeret og kvalificeret analyse. Dette sker ved at afsøge et dialektisk forhold mellem genstandsfeltet og den videnskabelige analyse med et sigte om at undersøge, *"hvordan noget er opbygget med hensyn til beskaffenhed, art og sammenhæng"* (P. S.

Jørgensen, 1989, p. 115). Den kvalitative tilgangs forskningsmetoder kan og bør ikke defineres snævert, men kræver en bred afgrænsning:

“Qualitative research has emerged as an important but specialised focus in psychology over the last 40 years [...] Identifying precisely what constitutes qualitative research is hard. The heterogeneous nature of qualitative methods is part of the problem. Qualitative research is not a single method, objectives vary as do epistemological foundation, different things are considered important, and roots in psychology and other social science can be markedly different.” (Howitt, 2019, pp. 5,7)

Som det pointeres i ovenstående citat, er der ikke kun én specifik vej at gå i kvalitativ forskning. Men snarere mange veje at gå, alt efter hvad man ønsker at vide og det forskningsfelt, man bevæger sig inden for (Brinkmann & Tanggaard, 2010, p. 17; Denzin & Lincoln, 2018; Järvinen & Mik-Meyer, 2017; Skovdal & Cornish, 2015; Tashakkori & Teddlie, 2016). Overordnet set er sigtet med en kvalitativ forskningstilgang at forstå, *hvordan* noget opleves, organiseres og udspiller sig i praksis. Som kvalitativ forsker er man så at sige optaget af at analysere meninger og fortolkninger samt forstå betydninger og fremtræden af et fænomen ved at udforske forskellige menneskelige perspektiver i den givne kontekst (Brinkmann & Tanggaard, 2010; J. M. Johnson & Rowlands, 2012; Järvinen & Mik-Meyer, 2017; Platt, 2012; Skovdal & Cornish, 2015; Warren, 2012).

Historisk set har kvalitative forskere skulle argumentere kraftigt for at skabe gennemslagskraft for den kvalitative videnskabs legitimitet (Brinkmann & Tanggaard, 2010; Howitt, 2019; Platt, 2012). Hvilket er en videnskabelig tendens, der peger tilbage på en historisk stræben efter naturvidenskabens objektive og præcise videnskabelige idealer om målinger og gentagelige resultater. Karpatschhof skriver følgende om psykologien, som en metodologisk bastard:

”På sin vis er psykologien født som en metodologisk bastard, der fra sin begyndelse som empirisk videnskab i midten af 1800-tallet har kombineret en naturvidenskabelig stræben efter eksakt måling af objektive størrelser med

en kvalitativ undersøgelse af oplevelsesmæssige fænomener [...] Med denne kombinations strategi foretager psykologien en særegen, næsten promiskuøs sammenblanding af to slags størrelser, der siden naturvidenskabens begyndelse med Galilei i 1600-tallet har været betragtet som uforenelige.”
(Karpatschof, 2006, pp. 40-41)

Karpatschof hævder i samme tekst, at der i perioden 1960-1980 udviklede sig "skyttegravskrigslignende" dikotomisk skelnen mellem kvalitative og kvantitative metoder, hvor der i bund og grund var forvirring om, hvad der egentlig udgjorde kernepunktet i uenighederne. En skyttegravskrig lader til at være fortid og erstattet af et mindre normativt og mere nøgternt blik på muligheder, forskelle og fordele ved f.eks. metodisk triangulering, ud fra en anerkendelse af, at de forskellige metoder bidrager med forskellige typer viden (Denzin, 2012; Hesse-Biber, 2011; Howitt, 2019; Karpatschof, 2006; Kvale & Brinkmann, 2009; Morse, 2012).

Moscovici må ses som en tidlig eksponent for den eklektiske linje, idet han anvendte dokumentanalyse, spørgeskemaer [content analysis] og interviews med tilhørende spørgeskemaer [notebook questionnaire] som forskningsmetoder og opmuntrede andre forskere til metodologisk eklekticisme samt til at videreudvikle på teorien gennem en pluralitet af metoder. Moscovici fastholdt, at han ikke ville skabe en smal operationel definition af begrebet om sociale repræsentationer (Breakwell & Canter, 1993, p. 6; Moscovici, 2008/1961, pp. xxxiv-xxxviii). Til trods for at der eksisterer forskellige empiriske tilgange til social repræsentationsteori, bygger de fleste studier dog på materiale, der har rødder i det skrevne eller det talte ord med sigtet om at forstå og forklare sociale og psykologiske fænomener (Breakwell & Canter, 1993; Sammut et al., 2015) .

Nærværende afhandling er en socialpsykologisk undersøgelse af en pædagogisk-psykologisk problemstilling, hvor jeg, som beskrevet ovenfor, trækker på tre forskellige kvalitative forskningsmetoder for at besvare problemformuleringen. Hensigten er at undersøge, *hvordan* grundlæggende antagelser (sociale repræsentationer) om skolebaserede sorggrupper fremtræder og bliver udtrykt, og hvordan antagelserne afspejler sig i pædagogisk-psykologisk praksis. I afhandlingen har jeg valgt

dokumentanalyser og kvalitative interviews og fravalgt andre metodiske tilgange såsom f.eks. observationsstudier. Oprindeligt var min plan at foretage observationsstudier ved sorggruppelederkurserne og i sorggrupper på skolerne samt at inddrage børneinterviews. Men ved at drøfte forskellige etiske og metodologiske overvejelser med både min hoved- og bivejleder samt professor David Balk fra The City University of New York, hvor jeg var på udenlandsophold, besluttede jeg at begrænse mig til dokumentanalyse og kvalitative interviews. Dermed har jeg fravalgt børneinterviews samt observationsstudier.

Børneperspektivet mht. skolebaserede sorggrupper er interessant, især hvis det er børnenes oplevelser ved at deltage i sorggrupperne, man er optaget af at undersøge. Men i mit tilfælde ville børneinterviews ikke bidrage til at besvare min problemstilling om, hvilke sociale repræsentationer, der informerer etableringen af sorggrupper i skolerne.

Observationsstudier af undervisning på sorggruppelederkurserne ville uden tvivl give relevant empirisk materiale, men da det ikke er sorggruppernes udførelse i praksis, der er mit egentlige sigte, men snarere de forståelser, der godtgør den praksis i det hele taget, har jeg besluttet, at dokumentanalyse og interviews med NGO'er, skoleledere, sorggruppeledere fra skoler, der tilbyder sorggrupper, samt personale fra skoler, der ikke arbejder med sorggrupper, er tilstrækkeligt til at belyse problemstillingen. Længere fremme i afhandlingen vil jeg redegøre for styrker og svagheder ved de respektive kvalitative metoder, der er anvendt i undersøgelsen

5.3. Præsentation af dokumentanalyse som metode

Hensigten med at foretage en dokumentanalyse af offentligt tilgængelige tekster om sorggrupper i skoler er at undersøge, hvilke fortællinger, antagelser, begrundelser og argumentationer der bliver formidlet om sorggrupper i de danske skoler – med SRT-begrebet vil jeg undersøge sociale repræsentationer om sorggrupper i skolerne ved at analysere og fortolke de udvalgte skriftlige tekster. Valget af dokumentanalyse er inspireret af Moscovici's undersøgelse af sociale repræsentationer af psykoanalysen i heterogene grupper i det franske samfund, hvor han metodisk greb til både kvalitative interviews og dokumentanalyser af forskellige tekster (Moscovici, 2008/1961).

Moscovici var optaget af, hvordan viden bliver forhandlet, delt og spredt sig på tværs af forskellige grupper i samfundet, og endvidere var han optaget af forholdet mellem

videnskab og sund fornuft (Duveen & Lloyd, 2013/1986; Moscovici, 1988, 2008/1961; Moscovici et al., 1969). Duveen og Lloyd hævder, at undersøgelser af, hvordan sociale repræsentationer udvikler sig og cirkulerer, kan foretages på tre forskellige udviklingsniveauer: ontogenese, sociogenese og mikrogenese (Duveen & Lloyd, 2013/1986, pp. 158-160; Flick, Foster, & Caillaud, 2015). Med det ontogenetiske niveau henvises til måden, hvorpå repræsentationerne bliver aktive for individet, forstået på den måde, at individet er født ind i eller "vokser ind" i de herskende og altid foranderlige sociale repræsentationer, der præger et givent samfund. Med sociogenesen refereres til, at de måder, hvorpå sociale repræsentationer cirkulerer på tværs af grupper i samfundet, ændres og interagerer hen over historiske perioder. Det er på dette sociogenetiske niveau, at dokumentanalyser er en velegnet metode til at beskrive repræsentationers tilblivelse, etablering og evt. opløsning. I kombination med andre metoder, herunder interviews eller etnografiske studier, kan de mere mikrogenetiske niveauer undersøges, f.eks. som forhandlinger af mening mellem mennesker med henblik på at skabe og vedligeholde/ændre sociale identiteter (Flick et al., 2015, p. 65). Moscovici undersøgte repræsentationer af psykoanalysen ved at lave dokumentanalyser af forskellige kommunikationskanaler herunder tekster fra den franske presse (Moscovici, 2008/1961, p. 197). Længere fremme i dette afsnit vil jeg redegøre for Moscovicis analysestrategi, som udgør inspirationen for den måde, jeg tilgår dokumentanalysen.

For at få viden om, hvilke sociale repræsentationer om sorggrupper der informerer etablering af sorggrupper i de danske skoler, må jeg se på, hvorledes viden og holdninger om dette fænomen bliver kommunikeret og delt i det offentlige rum: "*A social representation is a collective phenomenon pertaining to a community which is co-constructed by individuals in their daily talk and action*" (Wagner et al., 1999, p. 96). Citatet fremhæver individets medkonstruktion af sociale repræsentationer i hverdagslivet. I den sammenhæng finder jeg det relevant at udføre dokumentanalyse af offentligt tilgængeligt materiale om sorggrupper, som kan antages at bidrage og påvirke til lægmands medkonstruktioner af sociale repræsentationer om sorggrupper i skoler.

Dokumentanalyser indgår ofte enten på den ene eller anden måde i empiriske undersøgelser og er en bredt anvendt metode inden for sundhedsvidenskabelig, samfundsvidenskabelig og humanistisk forskning (Duedahl & Jacobsen, 2010; Koch, 2007; Lynggaard, 2010; Mik-Meyer, 2005) Kategorien dokument er et vidt begreb.

Lynggaard henviser til en definition, hvor et dokument er et sprog, der er fikseret i tekst og tid – hvor tekst igen kan brydes op til at være symboler samt billeder, fysiske objekter, musik m.v. (Duedahl & Jacobsen, 2010; Lynggaard, 2010; Olesen & Carlsen, 2018). I nærværende kontekst er dokumenter tæt på hverdagsforståelsen af et dokument, dvs. en skriftlig frembragt tekst. I princippet kan transskribering af et kvalitativt interview også gå under betegnelsen et tekstdokument (Olesen & Carlsen, 2018). Jeg har dog valgt at opdele dokumentanalysen i henholdsvis tekster og transskriberede interviews.

Dokumentanalyser og fortolkninger kan danne grundlag for fortolkning af tekster, der kan give indblik og søge forståelse i både individer, grupper og samfundets liv og udvikling samt til at afdække uklare modsætningsfyldte eller skjulte betydningssammenhænge (Duedahl & Jacobsen, 2010, p. 8; Koch, 2007, p. 141).

Dokumentanalyser som metodisk redskab kan bidrage til at besvare en problemformulering ofte i samspil med analyser af andet empirisk materiale (Koch, 2007; Lynggaard, 2010). Mik-Meyer (2005) skriver, at dokumenter i et interaktionistisk perspektiv vil anskues som materiale, der "gør noget" på lige fod med andre handlinger i en given kontekst, og nævner en socialkonstruktivistisk anke mod at betragte dokumenter som neutrale kilder til "rigtig" viden om et fænomen. Der er således forskel på at betragte dokumenter som henholdsvis en *kilde* eller *et emne*. (Mik-Meyer, 2005, p. 194). Ved at forstå dokumenter som *kilder* kan der ske en ukritisk tilskrivning af sandhedsværdi til kilden, hvor tilgangen til dokumenter som *emner* tydeliggør, at analyse og fortolkningen af dokumentet ikke udgør en utvetydig sandhed, men giver information om et fænomen (Mik-Meyer, 2005). Dokumenter er med andre ord ikke værdifri. Der vil altid være tale om en afsenders dagsorden, en særlig funktion med dokumentet, og i den kontekst er forfatterens ærinde med en tekst væsentlig at forholde sig til, om end det ikke altid er ligetil at vurdere en afsenders formål med teksten (Duedahl & Jacobsen, 2010, pp. 34-35). Om dette skriver Duedahl og Jacobsen:

"For forfattere har nemlig et publikum i tankerne, når de skriver, og de tænker derfor på, hvordan dokumentet vil blive modtaget, når det engang – måske dagen efter, måske først århundreder senere – bliver læst. [...] men en ting er forfatterens intention og værkets reelle indhold, noget andet det er receptionen [...] Forfatterens hensigter er altså ingen garant for, at hans læsere nødvendigvis opfatter indholdet på samme måde og handler derefter."

(Duedahl & Jacobsen, 2010, pp. 34-35)

Ovenstående knytter sig til temaet om at anskue dokumenter som *emner* frem for som *kilder*, eftersom der kan være tale om et modsætningsforhold mellem afsender og modtager af tekster. En modtager kan have en helt anden dagsorden med teksten end det, der har været afsenders hensigt, intention eller ambition med teksten (Duedahl & Jacobsen, 2010).

Der kan skelnes mellem primære, sekundære og tertiære dokumenter (Lynggaard, 2010), hvor kategorien primære dokumenter overordnet set ikke er henvendt til den brede offentlighed, men produceret til en afgrænset gruppe, f.eks. interne dokumenter i en virksomhed, mødereferater el.lign. De sekundære dokumenter er principielt tilegnet alle, der i en given kontekst eller situation forbinder sig til det, som dokumentet handler om. Det kan være avisartikler, pjecer, offentlige referater m.v., hvor tertiære dokumenter er tilgængelige for alle, der måtte ønske adgang, og er produceret til eller efter en begivenhed eller situation (Lynggaard, 2010, pp. 138-139).

På trods af at dokumentanalyser, herunder både analyse og fortolkning, er en hyppigt anvendt kvalitativ forskningsmetode, påpeger Lynggaard, at eksplicite og systematiske metodiske overvejelser ofte ikke er beskrevet i empiriske undersøgelser (Lynggaard, 2010, p. 137). Med Lynggaards påpegning af nødvendigheden af metodebeskrivelser vil jeg redegøre for hensigten med at anvende dokumentanalyse i nærværende afhandling samt gennemgå de metodiske overvejelser.

Ved videnskabelig anvendelse af dokumentanalyser er der tale om metodologisk mangfoldighed. Der ses både kvantitative dokumentanalyser, hvor fokus er optælling af materiale, og kvalitative og etnografiske indholdsanalyser (Duedahl & Jacobsen, 2010; Koch, 2007). I nærværende dokumentanalyse anvender jeg en metode, der kan kategoriseres som en "*diskret metodisk tilgang*" [unobtrusive methods] (Duedahl & Jacobsen, 2010; Kellehear, 1993; Lee, 2000). Kendetegnet ved "diskret dokumentanalyse" er, at man som forsker indsamler viden via f.eks. tekster, hvor der ikke direkte er personlig kontakt mellem forsker og afsender af dokumentet (Duedahl & Jacobsen, 2010, p. 18). Jeg gør brug af en teoretisk forankret indholdsanalyse. Det vil sige, at jeg gennemgår tekster og undersøger formidlingen af fænomenet "sorggrupper i skoler" ved at analysere teksten med blik for afsender/modtagerforholdet samt med SRT-begreber: Hvem er afsender?

Hvem er den formodede modtager af indholdet i teksten? Hvad bliver formidlet om sorggrupper? Hvordan bliver det formidlet? Hvilke videnskilder trækkes på i formidling? Hvilke forankringer og objektivering er vises i materialet? Hvilke sociale repræsentationer kan fremanalyses af materialet?

Det metodiske greb i dokumentanalysen er inspireret af Moscovici's måde at bedrive dokumentanalyse på i undersøgelsen af social repræsentation: Han kaldte dokumentanalysen for *content analysis* og undersøgte dokumenterne ud fra følgende metode:

“the content and the form of the message that are sent and received: diffusion, propagation and propaganda [...] The tendencies described were identified by examining the manifest aspects of the articles published in the light of the judgements and categories that were isolated and defined. Once the categories had been specified, they were used to establish a grid that provides the basis for a description of the term's frequency [...] The point of departure is provided by grasping the units of analysis namely themes and links (or relations). A theme is usually a typical proposition which expresses a whole family of propositions relation to a single content that is formulated in various ways [...] Links express the nature of the relations that exists between two themes within the message that is being communicated.”

(Moscovici, 2008/1961, pp. 197-198)

Moscovici indledte således indholdsanalysen af teksterne med kategoriseringen: *diffusion, propagation, og propaganda*, hvorefter der blev søgt efter særlige fremtrædende termer, der herefter kunne opdeles i temaer og links. Funktionen af den tematiske opdeling er at opsummere indholdet af teksten, og funktionen med "links" er at skabe overblik mellem de forskellige tematikker, hvor tematikker og links samlet set bliver til *grupperinger* [grouping], som atter kan konstituere et budskabs skema [message schema] (Moscovici, 2008/1961, p. 199). Moscovici påpeger, at denne analytiske tilgang unægtelig kan kritiseres for at være arbitrær, og en måde, hvorpå metoden kan styrkes, er ved at være bevidst om betydningen af mere strikse selektionskriterier (Moscovici, 2008/1961).

I analysen følger jeg til en vis grad Moscovicis analysestruktur, når jeg gennemlæser teksterne med henblik på en overordnet kategorisering og dernæst leder efter specifikke fremtrædende termer, der kan samles til tematikker, og ser på de tværgående links mellem tematikkerne for at kunne identificere grupperinger. Indholdsanalysen udgør fundamentet for formulering af de overordnede tematikker, der indgår i spørgeguides til de kvalitative interviews.

5.4. Præsentation af kvalitative interviews som metode

På tværs af fagområder er interviews den hyppigst anvendte forskningsmetode i kvalitative studier (Brinkmann, 2014; Gubrium, Holstein, Marvasti, & McKinney, 2012; Howitt, 2019; Platt, 2012; Skovdal & Cornish, 2015). I afhandlingen anvender jeg to forskellige typer kvalitative interviews, henholdsvis semistrukturerede interviews og fokusgruppeinterviews. Et kvalitativt forskningsinterview beror på samtale, men samtalen i et kvalitativt interview adskiller sig fra hverdags samtalen på den vis, at interviewerens guider og leder samtalen ved at stille spørgsmål ud fra en given ramme, og de/den interviewede forventes at svare. I de kvalitative interviews har informanten mulighed for at forklare, beskrive og begrunde vedkommendes livssyn, livsverden og meningsdannelser i den givne kontekst (Kvale & Brinkmann, 2009; Skovdal & Cornish, 2015; Warren, 2012). Dette perspektiv kritiseres ud fra et interaktionistisk perspektiv af Järvinen (2005) for at være en romantiseret og naturalistisk tilgang, der naivt antager, at forskeren får adgang til "*en art "kerneviden" i interviewpersonens indre, som forskere kan absorbere og formidle videre til andre, hvilket en interaktionistisk tilgang sætter spørgsmålstejn ved*" (Järvinen, 2005, p. 28).

Jeg har ikke en intention eller en forventning om, at kvalitative interviews kan bidrage med viden om informantens indre kerneviden, og på den måde deler jeg til en vis grad Järvingens interaktionistiske kritiske perspektiv om begrænsningerne ved kvalitative interviews (Järvinen, 2005). Dog hævder jeg, at kvalitative interviews kan bidrage til at få indblik i sociale repræsentationer om etableringen af sorggrupper i skolerne på tværs af aktører. Der sker en interaktion mellem interviewer og informanter, eller blandt informanter i en gruppe, som kan give en indsigt i netop de sociale repræsentationer om fænomenet, som benyttes i form af rationaler, argumentation, begrundelser og legitimeringer af

bestemte valg. Interaktionen i interviewet er initieret, ledet af og dermed påvirket af forskeren (Howitt, 2019; Kvale & Brinkmann, 2016; Warren, 2012). Der er således ikke tale om en ligeværdig samtale mellem parterne, men en asymmetrisk relation, hvor magten principielt tipper til forskerens side (Kvale & Brinkmann, 2009, pp. 51-52). Men interaktionen mellem informant(er) og forsker er som udgangspunkt ikke problematisk – men kan anskues som en del af det empiriske materiale (Howitt, 2019; Järvinen, 2005, pp. 28-29).

Der er tale om en interaktion, et samspil mellem parterne, informanterne og interviewer, som altid vil fordre, at forskeren, og i dette tilfælde mig, skal forholde sig til asymmetrien i relationen og til de potentielle risici for implikationer, som interviewet og deltagelsen i forskningen kan få for informanten. Det giver etiske overvejelser og refleksioner om balancen mellem hensynet til den enkelte informant og undersøgelsens videnskabelige betydning i en større samfundsmæssig kontekst. Med andre ord er jeg som forsker forpligtet til at forholde mig til de nytteetiske perspektiver, hvor den samlede vurdering af risikoen for konsekvenserne for de enkelte informanter skal holdes i forhold til den overordnede betydning af den indhentede viden (Carlsen, 2018, p. 255; Kvale & Brinkmann, 2009, p. 93; Ryen, 2012; Aadland, 2000, p. 109). Og netop den forpligtelse betyder, at jeg, som tidligere beskrevet, søgte videnskabsetisk rådgivning på Aarhus Universitet. Jeg har søgt rådgivning om problematikken, der vedrører vanskeligheder med at sikre anonymisering af NGO'er og repræsentanter fra NGO'erne, hvilket jeg ønskede at drøfte, i lyset af at sorggrupper i skoleregi er et tiltag i vækst, og der således også knytter sig etiske implikationer ved at undlade at lave undersøgelser af sorggrupperne på grund af denne etiske begrænsning.

Tilgangen til håndtering af dette etiske dilemma var at gøre mine forforståelser og forskningshensigter transparente i kontakten med informanterne både før og under interviews. Jeg oplevede en enkelt gang, at en informant udtrykte, at det var dejligt, at jeg med nærværende ph.d.-projekt kan sætte fokus på sorggrupper og dermed bidrage til at udbrede sorggrupper til børn. Det var et partikularisk etisk dilemma. Hvor jeg i situationen måtte uddybe ærindet med afhandlingen og pointere, at forskningsprojektet ikke vil kunne udlede en konklusion om, at sorggrupper er hverken gode eller dårlige. Det er ikke sigtet

med forskningsprojektet at udsige en konklusion om effekt af sorggrupper. I stedet måtte jeg forklare, at sigtet er at undersøge de grundlæggende antagelser, der bidrager til udbredelse af sorggrupper i skolerne – herunder informantens blik på muligheder og begrænsninger samt at diskutere implikationerne af disse antagelser. På den baggrund bliver samtykke indirekte genforhandlet, idet informanten kunne vælge ikke at deltage, idet det blev klart, at nærværende projekt ikke nødvendigvis understøtter vedkommendes tilgang til sorggrupper.

Som nævnt tidligere er der besluttet en ambitiøs strategi med henblik på at øge udbuddet af sorggrupper til sorgramte børn blandt andet i de danske skoler (Boesen, 2018; Børnesiden, 2019; B. R. Pedersen, 2019; Skyggeborn, 2017). Og der er aktuelt, anno 2020, omtrent 40-50 skoler, der arbejder med sorggrupper i skoleregi (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-b; Sorgvejviser, u.å.-a), hvilket betyder, at jeg er særlig opmærksom på at sikre anonymisering af informanter fra skolerne, eftersom der er tale om et relativt fortættet miljø (Heggen & Guillemin, 2012; Ryen, 2012). Havde tilbuddet om sorggrupper været repræsenteret på 200 skoler i Danmark, ville anonymiseringen være bedre sikret end ved udvælgelse af informanter fra et samlet udvalgt på 40-50 skoler. Af den årsag har jeg ikke lavet en detaljeret beskrivelse af informanternes individuelle karakteristika (alder, køn, uddannelse, erfaring, geografisk placering). I stedet beskriver jeg informanterne som en samlet gruppe for at beskytte de enkelte informanternes identitet, sikre anonymitet og fortrolighed. Endvidere har jeg valgt, at passager, som informanten eller jeg vurderer som sårbare passager, enten ikke indgår i analysen eller omskrives mht. at sløre identificerbare oplysninger om særlige elevers individuelle forhold.

5.4.1. Semistrukturerede interviews

Udgangspunktet for at anvende semistrukturerede interviews er en hensigt om at få indblik i sorgforståelser, forståelser om sorggrupper og skolens rolle. Et semistruktureret interview tager sit udgangspunkt i på forhånd forberedte og formulerede åbne spørgsmål, der følger en struktur baseret på undersøgelsens forskningsspørgsmål og problemformulering (Howitt, 2019, p. 58; Kvale & Brinkmann, 2009, p. 153; Morse, 2012; Skovdal & Cornish, 2015, pp. 67-70). Som udgangspunkt må man som forsker have et vist fundament af viden

om genstandsfeltet samt overvejet teoretisk håndtering af empirien og samtidig balancere denne viden i mødet med informanten, således at forskerens viden ikke bliver dominerende på bekostning af informantens egne ord og perspektiver (Broer & Fontana, 2012; Morse, 2012; Tanggaard & Brinkmann, 2010). Der er en høj grad af interaktion mellem informant og forsker i semistrukturerede interviews, hvor forskeren må mestre en vis fleksibilitet inden for rammen og spørge til uddybelser eller præciseringer til informantens svar. En overordnet præmis er, at det semistrukturerede interview lægger op til fortolkning af betydninger af de fænomener, der er omdrejningspunktet i det pågældende interview, hvilket kan skabe nye indsigter (Järvinen, 2005; Kvale & Brinkmann, 2009; Morse, 2012; Tanggaard & Brinkmann, 2010). Det semistrukturerede interview skaber således en ramme, der giver mulighed for undervejs at forfølge vinkler og perspektiver, der opstår i konteksten, hvilket stiller krav til løbende justering mht. at holde overblik ved implikationerne ved at træde ind og ud af den struktur, der er rammen for interviewet. Det semistrukturerede interview er en dyadisk konstellation, hvor parternes dialog alene udvikles som modsvar på hinanden. I modsætning hertil er fokusgruppeinterviewet designet til at få forskellige holdninger og tilgange frem mellem en gruppe af interviewede personer.

5.4.2. Fokusgruppeinterviews (FGI)

Fokusgruppen (FGI) som en kvalitativ metode til dataindsamling har rødder i klinisk psykologi fra 1930'ernes USA, hvor der blev forsket i gruppedynamikker samt i strategisk kommunikation også kaldet receptionsforskning (Nielson, 2013). Amerikanske forskere ønskede at finde et alternativ til datidens traditionelle interviewmetode, der var præget af, at informanterne havde en passiv rolle, hvor forskerne som modpol hertil udviklede "*open-ended non-directive*" spørgeskemaer, der gav informanterne en mere aktiv rolle, hvor informanterne fik mulighed for at forklare sig og uddybe meningen og holdninger samt at dele erfaringer (Krueger & Casey, 2000, pp. 2-3). Under Anden Verdenskrig blev disse "*non-directive*" spørgeskemaer videreudviklet til FGIs, hvor sociologer udforskede moralbegrebet i krigspropaganda (Merton & Kendall, 1946). Det særlige ved et FGI er, at den subjektive respons kan blive udfordret og udforsket af både andre FGI-deltagere og af

moderator (Bloor, Frankland, Thomas, & Robson, 2001; Merton & Kendall, 1946; Morgan, 2006, 2012).

På trods af at både Merton og Kendall var respekterede sociologer, bidrog deres forskning med anvendelse af FGI ikke umiddelbart til en udbredt anerkendelse af den ny kvalitative metode. Dog er deres publikation fra 1946 blevet en klassisk tekst inden for anvendelsen af FGI (Krueger & Casey, 2000; Morgan, 2006; Nielson, 2013, p. 61). Selvom der umiddelbart ikke var akademisk opbakning til anvendelsen af FGI, blev metoden populær til kommercielle formål i efterkrigstiden, og det åbnede for, at markedsforskere anvendte metoden til at undersøge forbrugermotiver og varepræferencer (Kvale & Brinkmann, 2009, p. 170). I 1980'erne vandt FGI'et en stigende akademisk anerkendelse først via sociologisk anvendelse og senere i en bredere vifte af faglige områder og discipliner, hvor subjektperspektivet er i centrum (Halkier, 2014; Krueger & Casey, 2000; Morgan, 2006, 2012; Nielson, 2013).

Hensigten med at anvende FGI handler om at få indblik i og forståelse for de meningsvariationer, der er i en gruppe, og undersøge, hvilke interaktioner og meningsforhandlinger der finder sted (Morgan, 2012). Således er det ikke konsensus mellem informanterne i gruppen, der er i fokus. (Halkier, 2014; Krueger & Casey, 2000). I et FGI er interaktionen mellem interviewer og informanterne generelt lavere end ved et semistruktureret interview. Hensigten er at give plads til informanternes indbyrdes interaktion, argumentation og forhandlinger, og dermed er interviewers rolle mindre aktiv (Halkier, 2014, p. 9; Morgan, 2012, p. 163; Nielson, 2013, p. 67; Skovdal & Cornish, 2015). Der anbefalede antal informanter i et fokusgruppeinterview varierer i litteraturen (Halkier, 2014, p. 33; Howitt, 2019, p. 91; Morgan, 2006; Nielson, 2013). I sin ph.d.-afhandling om sorggrupper i et anvendt perspektiv skriver Bo Nielson følgende om antallet af informanter i en fokusgruppe:

” Selvom der findes mange forskellige perspektiver på fokusgrupper, så er det fleste dog enige om følgende overordnede definition: Fokusgruppen er en særlig variant af de kvalitative interviewmetode, hvor 4-12 personer (ofte 6-8

personer) er samlet for at diskutere et specifikt emne eller en særlig problemstilling, som er defineret på forhånd". (Nielson, 2013, p. 66)

Overvejelse om antallet af informanter kan tage afsæt i de emner, de pågældende interview handler om, og hvorvidt tematikekkerne på den ene eller anden måde kan være et sårbar for informanterne. I nærværende afhandling er overvejelserne om antal deltagere og sammensætningen af informanter forankret i både praktiske vilkår samt overvejelser om sårbarheder om forskellige positioner og roller inden for feltet. Disse overvejelser er uddybet i det følgende afsnit.

5.5. Styrker og svagheder ved de valgte kvalitative metoder

Der er mulighed for at se forhandlinger om sociale repræsentationer i både dokumentmateriale (aviser, web-tekster m.v.), semistrukturerende interviews og FGI. Men der vil i sagens natur være andre perspektiver tilgængelige, når forhandlingerne sker i en interviewkontekst frem for ved en dokumentanalyse. Omvendt er dokumentmaterialet (webtekster, avisartikler m.v.) offentligt tilgængelige dokumenter, der ikke er udformet med det formål at medvirke i nærværende undersøgelse, hvilket er en styrke, i og med at præsentationen (i form af teksten) er et udtryk, uden tilknytning til forskningsprojektets formål. Som forsker har jeg således ikke på nogen måde haft indflydelse på tilblivelsen af dokumenterne, hvilket giver den del af det empiriske materiale en mere neutral status end de interviews, der er planlagt og udført til brug i nærværende afhandling, der alle er planlagt og udført med det formål at indgå som empirisk materiale i afhandlingen. Jeg anser det som en styrke, at dokumentmateriale, der indgår som empiri i denne undersøgelse, er udviklet uden relation til nærværendeafhandling, om end udvalget af dokumenter, der bringes frem og analyseres jo har forbindelse til argumentationen i afhandlingen.

På den anden side kan det anskues som en begrænsning, at en dokumentanalyse som udgangspunkt ikke beror på et mellemmenneskeligt led mellem forsker og forfatter eller de aktører, der står bag materialet, hvilket gør sig gældende i interviewsituationer. I interviews er der mulighed for dialog, der kan uddybe og afklare evt misforståelser og skabe nuancer og kontekstualisering af budskaberne. Dokumentanalyse kan umiddelbart være en både

nem og simpel adgang til en stor mængde empirisk materiale. Men i praksis kan dokumentanalysen være en overvældende og svær opgave, der kræver høj grad af struktur og et stort overblik for at kunne identificere mønstre, tematikker og udvælge samt begrænse mængden af materiale (Prior, 2003).

Ligeledes er kvalitative interviews, henholdsvis semistrukturerede og fokusgruppeinterviews, metoder, der rummer både muligheder og begrænsninger. Interview i en gruppekontekst kan skabe et rum, hvor der er muligheder for at være flere om at kommunikere budskaber og dermed skabe et fællesskab, der kan fordre en udfoldelse af emner eller perspektiver, som en enkelt person af forskellige årsager potentielt ikke ville udfolde i et interview. Derved kan en gruppekontekst skabe afsæt for, at forskellige nuancer og tematikker bliver bragt i spil, udfordret og potentielt nuanceret og perspektiveret. Omvendt kan gruppeformatet ligeledes virke hæmmende mht. at udfolde sig for den enkelte, hvilket kan afspejle de indbyrdes relationer og magtpositioner mellem informanterne – som gør, at potentielle konflikter om et givent emne netop ikke behandles.

I undersøgelsen havde jeg planlagt fokusgruppeinterview, der blev ændret til semistrukturerede solointerviews af den årsag, at en af informanterne ikke ønskede at drøfte sorggrupper med andre kollegaer. Dette grundet nogle udtalte uenigheder i arbejdet omkring skolebaserede sorggrupper. Fokusgrupper kan således være en interviewmetode, der får forskelle frem og ekspliciterer uenigheder. Dette kan i praksis kan betyde, at netop det potentiale kan bevirke, at det er kun konsensusprægede grupper, der vil takke ja til at deltage og specielt i grupper, hvor folk er forpligtede på at fortsætte samarbejdet efterfølgende. Her vil fokusgruppens begrænsning være, at udfoldelsen af diskussioner grundet f.eks. hierarkiske strukturer eller et miljøes sårbarheder og potentielle konflikter kan udgøre et problem mht. at få nuancerede perspektiver frem. Men ikke desto mindre, på trods af enten befordrende eller begrænsende gruppedynamikker, kan fokusgruppeinterviews bidrage med empiri om deltagernes positioneringer, forhandlinger, og meningsskabelse i en given kontekst. Et semistruktureret interview rummer andre mulighed for at skabe dybdegående refleksioner, end hvad der principelt er mulighed for i et fokusgruppeinterviews (J. M. Johnson & Rowlands, 2012; Morse, 2012). Ved et semistruktureret solointerview får den enkelte informant mulighed for at svare på alle spørgsmål, hvilket ikke er givet i en fokusgruppe (Morse, 2012). Jeg har valgt de

ovenstående tre kvalitative metoder med blik for de respektive styrker og svagheder ud fra en betragtning om, at de tre metoder på hver sin vis bidrager til undersøgelsen af de sociale repræsentationer, der begrundes og informerer sorggrupper i skolerne. Anvendelse af forskellige kvalitative metoder fordrer kritiske overvejelser mht. analytisk håndtering, hvilket jeg udbyder i analysekapitlet

5.6. Om gyldighed, reliabilitet og generaliserbarhed

Gyldighed handler i henhold til Per Schultz Jørgensen om *"at hæve sig op over tid og sted og opnå udsigelseskraft i mere almen forstand"* (P. S. Jørgensen, 1989, p. 113), hvor begrebsforankringen bidrager til at skabe generaliserbarhed i analysen (P. S. Jørgensen, 1989, p. 114). De traditionelle videnskabelige normer om validitet, der trækker på kvantitative forskningsidealer, er i sagens natur svære at gentage i en kvalitativ undersøgelse, hvilket blandt andet begrundes i terminologien om gyldighed frem for validitet og forsøg på at lave egne bestemmelser inden for den kvalitative forskningstradition (Flyvbjerg, 2010; Morse, 1995). Om sikring af gyldighed i kvalitative undersøgelser skriver Winther-Lindqvist:

"Når man ikke laver 'ren objektiv' forskning, fordi forskeren er et menneske med et sæt øjne, personlige værdier, erfaringer, viden osv. Hvordan sikrer vi så, at vi alligevel skaber viden som kan bruges generelt, og som derfor har almindelig gyldighed?" (D. A. Winther-Lindqvist, 2006, pp. 137-138)

Winther-Lindqvist bringer forskerens subjektivitet i spil og påpeger, at forskerens subjektivitet og vedkommendes "blik" på det kvalitative empiriske materiale ikke lader sig reproducere, men det kan alligevel rumme sin egen gyldighed. Selv hvis en anden person ser på det samme empiriske materiale og ser noget andet end forskeren, vil det ikke betyde, at forskerens blik er forvrænget eller forkert. Det essentielle forhold mht. at skabe gyldighed i en kvalitativ undersøgelse er synlighed i refleksionerne og argumentation, der forklarer, hvad der bliver set og hvorfor. Ved at skabe synlighed mht. refleksioner og overvejelser kan andre forholde sig til og vurdere det videnskabelige arbejde, der udspringer fra en

kvalitativ undersøgelse. Subjektiviteten er med andre ord allestedsnærværende (Flyvbjerg, 2010, p. 463; D. A. Winther-Lindqvist, 2006, p. 138).

Tematikken om antal interviews og diskussioner om mængde af kvalitativt materiale er tilbagevendende i den kvalitative metodelitteratur. Brinkmann betragter denne problemstilling som et udtryk for en tendens til at trække på en kvantitativ logik, der tilskriver, at flere interviews giver en mere pålidelig undersøgelse (Brinkmann, 2014, p. 83). Om dette skriver Morse:

“I repeat: The quantity of data in a category is not theoretically important to the process of saturation. Richness of data is derived from detailed description, not the numbers of times something is stated. Frequency counts are out.” (Morse, 1995, p. 148)

Citatet for Morse understøtter Kvale og Brinkmann (2009), der skriver, at mængden af data ikke er et fyldestgørende ræsonnement for pålidelighed i kvalitativ forskning, men at det snarere er et spørgsmål om at forholde sig til problemformuleringen og lave en grundig overvejelse af, hvad der skal til for at besvare denne og hælde til en grundig analyse af få interviews frem for overfladisk analyse af mange interviews (Brinkmann, 2014, p. 84). Ud fra disse betragtninger er det ikke muligt at udsige et eksakt mål for mængden af empiri i nærværende undersøgelse, men nærmere et spørgsmål om at finde den rette balance, der kan skabe variation og samtidig undgå en datamængde, der bliver en barriere for fyldestgørende analyser (Halkier, 2014; Krueger & Casey, 2000; Morgan, 2006).

Jeg har selv kæmpet med logikken fra det naturvidenskabelige paradigmes kvantitative standarder, hvor jeg har grublet over mængden af empiri og betydningen for udsagnskraften af et givet fund. Jeg finder, en vis mængde empiri (i form af antal informanter/tekster og interviews med dem) er nødvendigt for at opnå et indgående kendskab til et felt og repræsentationerne af det, uden at det nærmere præcise antal er afgørende. Olsen fremhæver i sin artikel (2003) om veje til kvalitativ kvalitet, at kvaliteten af undersøgelser blive understøttet ved, at forskeren allerede i den tidlige tematisering gør

brug af åbenhed om teoretisk ståsted og forforståelse, samt at forskeren forholder sig kritisk til analysens resultater (Olsen, 2003, pp. 4,10).

Genstandsfeltet for nærværende afhandling handler om at undersøge, hvilke sociale repræsentationer der informerer etablering af sorggrupper i de danske skoler og implikationer i den kontekst, og hvor meget empiri jeg skal anvende for at opnå analytisk saturation. Det er et umuligt spørgsmål at give et entydigt svar på (Brinkmann, 2014; Kvale & Brinkmann, 2009; Olsen, 2003). Hvad skal der til for at sikre gyldighed og styrken af undersøgelsens resultat? Med andre ord: Undersøger jeg det, som er hensigten, og er undersøgelsen valid, forstået sådan, at den siger noget om forholdene andre steder end lige der, jeg har været? Validitet handler om at sikre sig, at man undersøger det, man har sat sig for (Halkier, 2014, p. 107). Det er værd at have in mente, at en høj reliabilitet ikke nødvendigvis betyder, at validiteten er høj. Reliabilitet handler om stabilitet på tværs af undersøgelsen (i dette tilfælde på tværs af interviews og dokumenter). Men at kunne gentage et interview er et komplekst vilkår, som ikke er realistisk, og som derfor stiller krav om synlighed og transparens (Brinkmann & Tanggaard, 2010; D. A. Winther-Lindqvist, 2006). Formålet med de anvendte kvalitative metoder er at skabe indsigt og finde forståelser jf. problemformuleringen og ikke metoder, der kan levere viden om en sand fænomenverden (Halkier, 2014, p. 109; Kvale & Brinkmann, 2009, pp. 287-288). I kvalitativ forskning må der således ske overvejelser, om undersøgelsens resultater virker sandsynlige, og hvorvidt undersøgelsen er fyldestgørende.

Jeg fremhæver og ekspliciterer min egen forforståelse som et udgangspunkt for undersøgelsen og tilstræber en detaljeret gennemgang af trin og overvejelser i forskningsprocessen med den hensigt at give læserne et grundlag at betragte resultaterne ud fra (Alvesson, 1994/2017; Howitt, 2019; Skovdal & Cornish, 2015). Jeg fremlægger en række lange citater i analysen og tilstræber at inddrage så mange nuancer som muligt i det empiriske materiale og har valgt at anvende både interviews og dokumentanalyse for at belyse SR fra begge empiriske kilder. I diskussionsafsnittet supplerer jeg med forskellige teoretiske forståelser og forholder analysens fund med forskning på området og hævder, at undersøgelsen kan bidrage med heterogen og kontekstuel viden om sociale repræsentationer om sorggrupper i de danske skoler.

Undersøgelsen kan med henvisning til afsnittet om videnskabsteoretisk position bidrage med en analytisk generalisering, som er den erstattende term for reliabilitet i kvalitative analyser. Med dette menes, at en analytisk generalisering er en velovervejet bedømmelse af, i hvilken grad resultaterne af en undersøgelse kan være vejledende for, hvad der potentielt kan ske eller foregå i anden lignende situation (Kvale & Brinkmann, 2009, p. 289). Med analytisk generalisering foretager jeg således en overvejelse af, i hvilket omfang og hvordan nærværende undersøgelse, der tager afsæt i dokumenter og kvalitative interviews, kan have udsigelseskraft for feltet mere alment betragtet (Kvale & Brinkmann, 2009, p. 290).

6. Forskningsdesign og præsentation af empiri

I dette kapitel præsenterer jeg det empiriske grundlag for undersøgelsen, og jeg beskriver mine overvejelser og fremgangsmåde mht. udvælgelsen af dokumenter til dokumentanalyse. Ligeledes gennemgår jeg overvejelser og praktiske procedurer mht. udvælgelse og rekruttering af informanter samt præsenterer informanterne. Endvidere gennemgår jeg procedure mht. informeret samtykke, praktisk gennemførelse af interviews og transskribering og forholder mig til gyldighed, reliabilitet og generaliserbarhed.

Det empiriske materiale består af:

- 25 dokumenter (webtekster, pjecer, håndbøger, evalueringsrapporter, avisartikler)
- 10 interviews: 8 semistrukturerede interviews og 2 fokusgruppeinterviews. I alt indgår 16 informanter.

6.1. Dokumenter

I realiteten påbegyndte jeg documentsøgningen allerede inden formuleringen af ph.d.-ansøgningen i 2016. Dokumentanalysen har bidraget til indkredsning af analytiske spirer og analytiske temaer (Kousholt, 2018). Disse analytiske spirer og tematikker har formet rammen for spørgeguides til de kvalitative interviews. Siden da har jeg løbende søgt videre med intentionen om at få øje på nye eller andre perspektiver, som er inddraget i afhandlingens diskussion, konklusion og perspektivering. Tekster, der indgår i dokumentanalysen, er primært indsamlet via internettet. Pjecer, rapporter og håndbøger har jeg fået udleveret af KB. Udvalgelse af dokumentmaterialet er forankret i følgende inklusionskriterier:

- Teksterne skal handle om sorggrupper i de danske skoler.
- Teksterne skal handle om NGO-sorggruppelederkurser, der er målrettet etablering af sorggrupper for børn.

- Teksterne skal være offentligt tilgængeligt skriftligt materiale i form af f.eks. avisartikler (print og online), informationsmateriale tilgængeligt på hjemmesider, håndbøger, pjecer, bøger, rapporter.

Teksterne, der indgår i dokumentanalysen, er hentet fra hjemmesider, papiraviser, online avisartikler, pjecer, evalueringsmateriale, manualer og håndbøger m.v. Der er ikke tale om systematisk videnskabelig litteratursøgning, men en bred emnesøgning for at få indblik i, hvad der findes udgivet og tilgængeligt om emnet (Rienecker & Jørgensen, 2017).

Herefter har jeg indkredset søgningen på internettet med følgende søgeord: "sorggrupper i skoler", "sorggrupper til børn" og "sorgtilbud på skoler", hvor søgeteknikken har haft karakter af en "sneboldsteknik" og en iterativ hermeneutisk søgeproces.

Som i al anden forskning er det forskeren, der udvælger, bearbejder og fortolker materiale, hvilket indebærer et forskningsetisk og videnskabeligt ansvar mht. de dokumenter, jeg inddrager i dokumentanalysen (Duedahl & Jacobsen, 2010). Som forsker skal jeg i videst muligt omfang sikre transparens i processen for at underbygge og dokumentere undersøgelsens fund. Det betyder eksempelvis også, at jeg skal forholde mig til etiske perspektiver. Såfremt der i teksterne indgår personlige fortællinger, der kan virke udstillende, hvor der skal værnes om privatlivets fred, er det mit ansvar at forholde mig til at indhente informeret samtykke (Duedahl & Jacobsen, 2010, p. 74; Lynggaard, 2010, p. 158). Af den årsag har jeg undladt at anvende specifikke passager i nogle af de udvalgte artikler, hvor det er børn, som fortæller om private og sårbare forhold. Ligeledes har jeg valgt ikke at anvende fire transskriberede afsnit af en TV-dokumentarserie om sorggrupper. Jeg har fravagt hele dette tekstmateriale af etiske årsager, da materialet handler om børn i yderst sårbare situationer. Jeg vil ikke udsætte børnene eller deres familie for at skulle tage stilling til anvendelsen af deres personlige historier. Sorggrupperne i TV-dokumentprogrammet var ikke forankret i skoleregi. Men interventionen er ledet af de personer fra Skyggeborn, der varetager undervisning på kurset i sorggruppeledelse, og dermed fandt jeg oprindeligt materialet relevant mht. at få indblik i denne NGO's sorgforståelse.

6.1.1. Oversigt over udvalgte dokumenter

Dokumentform	År	Udgiver	Titel
Online avisartikel	2006	Nordjyske Medier	Sorggruppe på skole
Web-tekst	2006	Danske Kommuner	Vil have sorggrupper på skoler
Evalueringsrapport	2008	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Evaluering af pilotprojekt: sorggrupper i skoleregi
Online artikel	2008	Folkeskolen.dk	Sorggrupper i folkeskolen er en succes
Online avisartikel	2010	Berlingske Tidende	Første sorggruppe for børn er startet
Evalueringsrapport	2012	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Intern evaluering af Kræftens Bekæmpelse af eget projekt om sorggrupper i skoleregi. Evaluering af børns udbytte
Online artikel	2012	Folkeskolen.dk	Sorggrupper på skoler kan hjælpe både børn og lærere
Online avisartikel	2013	Folketidende.dk	Oplæg til etablering af sorggruppe på alle skoler
Pjece	2015	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Savn, samtale og fællesskaber - at skabe rammer for sorggrupper i skoler
Håndbog	2017	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Håndbog for sorggruppeledere i skoler - viden, vejledning og inspiration til arbejdet med børn i sorg
Informationsmateriale	2017	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Sorggrupper i skoler. Orienterende beskrivelse til skoler og kommuner
Bogkapitel	2017	Akademisk Forlag	Et bogkapitel om lærere og pædagogers vigtige rolle i sorgramte børns liv
Online avisartikel	2019	Sjællandske Nyheder (sn.dk)	Debat: Opret sorggrupper på alle kommunernes skoler
Online avisartikel	2019	Danmarks Radio (dr.dk)	Artikel om børns erfaringer med sorggrupper i skolern.e Interview med barn og repræsentant for Kræftens Bekæmpelse
Online avisartikel	2019	Sønderborg Nyt	Sorggrupper i folkeskolerne er kommet godt fra start
Web-tekst	2020	Skive Kommune	Sorggrupper til børn der har mistet
Web-tekst	2020	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Ny undersøgelse: Vi er blevet klogere på sorggrupper i skolerne.
Pjece, online	u.å.	Frederiksberg Kommune	Sorggrupper på folkeskolerne. For børn, som har mistet en far, mor, søster eller bror eller har livstruende sygdom i den nærmeste familie
Pjece, online	2017	Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen	Sorggrupper i skolen. Samtalegruppe for børn i sorg
Pjece, online	u.å.	Gug Skole	Sorggrupper i Skolen - samtalegrupper for børn i sorg
Web-tekst	u.å.	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Grundlæggende sorggruppelederkursus
Pjece, online	u.å.	Lukas Skolen	Sorggrupper for børn og unge som har mistet en forælder.
Online avisartikel	2012	Politiken	14.000 børn har mistet mor eller far.
Pjece, online	u.å.	Skive Kommune	SOS - Samtale Om Sorg og det der følger med.
Web-tekst	2019	Projekt OmSorg, Kræftens Bekæmpelse (KB)	Opfølgingskursus for erfarne sorggruppeledere

6.2. Interviews

Af de 10 kvalitative interviews er to fokusgruppeinterviews, og de øvrige otte er semistrukturerede kvalitative interviews. Et af de planlagte fokusgruppeinterviews blev ændret til et semistruktureret interview på grund af sygdom, og endvidere blev et semistruktureret interview aflyst på grund af sygdom. Den oprindelige plan var at lave mere end to fokusgruppeinterviews, og planen var, at der skulle være minimum fire deltagere pr. fokusgruppeinterview jf. de gængse anbefalinger fra forskningslitteraturen (Halkier, 2014; Howitt, 2019; Morgan, 2006; Nielson, 2013). I praksis sket det, at en af informanterne fra et af de planlagte fokusgruppeinterviews måtte melde afbud. Et andet praktisk forhold var, at det var ikke hensigtsmæssigt for informanterne, der ville skulle bruge fritid eller arbejdstid på transport over større geografiske afstand, og af den årsag blev der i stedet lavet semistrukturerede interviews. Endvidere var der enkelte informanter, der indledningsvis gav udtryk for, at de foretrak at lade sig interviewe i et mindre forum og helst på deres egen arbejdsplads.

6.2.1. Præsentation af informanter

Af mikroetiske årsager har jeg undladt at inddrage specifikke oplysninger om køn, alder og erfaringsgrundlag i oversigten over informanter og om, hvorvidt de er ansat på en stor eller lille skole eller i byzone eller landzone. Jeg har dog haft denne viden in mente i det analytiske arbejde. Samlet set er der tale om 12 informanter, hvor de tre er uddannet pædagoger, og resten er læreruddannet. Der indgår ingen nyuddannede informanter i undersøgelsen. Med undtagelse af en enkelt sorggruppeleder har alle de øvrige sorggruppeledere deltaget i KB's undervisning i sorggruppeledelse²⁴ enten før eller efter 2017, hvor der skete ændringer i undervisningsteamet bag sorggruppelederkurset.

²⁴ Flere nævner en underviser, der tidligere har været ansat hos Kræftens Bekæmpelse, hvilket peger på, at der for nogle af informanterne er tale om deltagelse i et kursus før 2017, eftersom denne medarbejder stoppede ved udgangen af 2016 (Flytkjær, 2016; Skyggeborn, u.å.-b).

6.2.2. Oversigt over informanter

Interview kode	Informant kode	Aktør	Interviewform
Interview A	Y1, Y2, Y3	NGO (KB). Projektledere og afdelingsleder	Fokusgruppeinterview
Interview B	Y4	NGO (Skyggeborn). Stifter og leder	Semistrukeret interview
Interview C	Y5	Skoleleder på skole med sorggruppe	Semistrukeret interview
Interview D	Y6	Skoleleder på skole med sorggruppe	Semistrukeret interview
Interview E	Y7	Skoleleder på skole uden sorggruppe	Semistrukeret interview
Interview F	Y8	Sorggruppeleder på skole	Semistrukeret interview
Interview G	Y9	Sorggruppeleder på skole	Semistrukeret interview
Interview H	Y10	Sorggruppeleder på skole	Semistrukeret interview
Interview I	Y11	Sorggruppeleder på skole	Semistrukeret interview
Interview J	Y12	Sorggruppeleder på skole	Semistrukeret interview
Interview K	Y13, Y14, Y15, Y16	Lærere på skole uden sorggruppe	Fokusgruppeinterview

6.2.3. Informanter og etiske overvejelser

6.2.3.1. Udvælgelse af informanter fra skolerne

Udvælgelsen af informanter fra skolerne (sorggruppeledere, skoleledere og lærere/pædagoger, der ikke arbejder med sorggrupper) er sket på baggrund af en række forskellige faglige og praktiske overvejelser, som jeg vil redegøre for her. I sin tid blev sorggrupper i skolerne etableret i tre kommuner i Danmark som led i et pilotprojekt, ledet af KB (Dencker, 2008; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-c), hvilket betyder, at nogle kommuner i landet har en historisk forankring mht. etablering af sorggrupper i skolerne. I lyset heraf finder jeg inklusion af informanter fra disse områder betydningsfuld, samtidig med at jeg ønsker at inddrage skoler, for hvem denne praksis er helt ny for at undgå at indsnævre feltet til en specifik tradition for at have sorggrupper.

Ligeledes har jeg valgt at interviewe en skoleleder samt skolepersonale (lærere), der ikke arbejder med sorggrupper. Dette har jeg gjort ud fra den betragtning, at jeg finder det relevant at undersøge, om der optræder andre forståelser og ræsonnementer blandt fagprofessionelle, der ikke benytter eller aktivt har fravalgt sorggrupper på skolerne. Endvidere har jeg besluttet at inkludere informanter fra både by- og landzoner ud fra en antagelse om, at der muligvis er forskellige vilkår for børnene og opfattelser af sorggrupper forskellige steder. Jeg har tidligere lavet en undersøgelse om skilsmisser, hvor en informant gav udtryk for, at deling af følelser i en samtalegruppe i et lokalsamfund kan føles som at stille sit beskidte vasketøj til offentlig skue (P. R. Hansen & Suhr, 2015, p. 85). Med disse betragtninger in mente har jeg valgt at søge informanter fra både større byer og mindre samfund. Jeg har fravalgt at interviewe både skoleleder og sorggruppeledere fra samme skole for at undgå potentielle etiske implikationer i en medarbejder-lederrelation.

Jeg fandt frem til informanter fra skolerne via henholdsvis Sorgvejviseren samt en liste over sorggrupper i skolerne, der er tilgængelig på KB's hjemmeside (Kræftens Bekæmpelse, u.å.-b; Sorgvejviser, u.å.-a). På baggrund af disse lister over skolebaserede sorggrupper i de forskellige dele af landet gik jeg i gang med at kontakte potentielle informanter ud fra ovenstående overvejelser. Den initiale kontakt blev etableret via telefon, hvor jeg fortalte om mit projekt. Hvis vedkommende ønskede at vide mere om projektet med henblik på at overveje deltagelse, fik de tilsendt en e-mail med beskrivelse af projektet (bilag 1). Herefter fik informanterne tid til at tænke over min henvendelse, og hvis de fortsat ønskede at deltage, sendte jeg dokumentet med informeret samtykke, således at de kunne læse det, inden vi skulle mødes (bilag 4, 5 og 6). Nogle informanter ville gerne have tilsendt materialet med det samme.

6.2.3.2. Informanter fra NGO'erne

Der har været mange etiske overvejelser forbundet med at beslutte, hvorvidt jeg skulle interviewe medarbejdere fra de to NGO'er, der udbyder samtalegruppe-/sorggruppelederkurser. Overvejelserne om at interviewe medarbejdere fra NGO'erne

rummer både mikro- og makroetiske aspekter. Som Jacob Birkler skriver, ” *vil den etiske refleksion altid ske ud fra noget*” (Birkler, 2019, p. 154). Det *noget* sker ud fra forskellige interesser, hensyn, rammer og vilkår, der spiller ind i den givne kontekst og angår alle implicerede.

Helt konkret har de mikroetiske overvejelser handlet om anonymisering af informanter fra NGO'er og dermed også om anonymisering af NGO'er som organisationer. Konteksten er, at sorggrupper på skolerne er et felt i Danmark, hvor der er ganske få udbydere af sorggruppelederkurser, og hvor feltet historisk set har været, og stadig er, præget af den største patientforening i DK: KB. Endvidere er Skyggebørn en ny aktør, der har en tilknytning til KB, i kraft af at stifteren af Skyggebørn er tidligere medarbejder i KB, der historisk set og efter eget udsagn var en nøgleperson mht. sorggrupper. I tråd med Altingets magtanalyse af NGO'er, der konkluderer, at KB har en velsmurt mediemaskine, ser jeg, at NGO'erne træder frem i det offentlige landskab i f.eks. kronikker, ved kurser og seminarer, i TV-dokumentarer, TV-interviews og andre kontekster, der sætter fokus på børns sorg samt sorggrupper til børn både i og uden for skoleregi (Birch, 1999; Bøge & Lytje, 2017a, 2017b; Danmarks Radio, 2016; Dige, 2019; Grøn, 2017; Mortensen et al., 2019; Seminarer, 2020; TV2 Lorry, 2018).

Det betyder, at det er svært eller rettere nærmest en umulighed at sikre anonymisering af både informanter fra NGO'erne såvel som NGO'erne i et forskningsinterview, eftersom nogle medarbejdere indgår og optræder i personificeret skikkelse i debatter og PR-arbejde. Det betyder, at jeg kunne give informanter og NGO'er alverdens fiktive synonymmer, og alligevel vil det være åbenlyst let at finde frem til, hvem de er, og hvilken organisation de kommer fra. Det skaber et etisk dilemma, når hensynet til den enkelte informants anonymitet og dermed fortrolighed må tilsidesættes. Samtidig rummer det en makroetisk problemstilling, hvis dette forhold betyder, at kvalitativ forskning i den ny praksis om sorggrupper på skolerne derfor forhindres. Jeg drøftede dette med mine vejledere, og overvejelserne blev påvirket af andre forhold i feltet, som ikke indgår i denne afhandlings kontekst, men som samlet set fik mig til at søge etisk rådgivning fra

universitetets afdeling²⁵ for ansvarlig forskningspraksis (Personlig kommunikation, 2017b). På baggrund af denne vejledning valgte jeg at drøfte de etiske problemstillinger med de to NGO'er, og begge organisationer ønskede at deltage på trods af disse problemstillinger og meddelte skriftligt, at de ikke ønskede anonymisering (Personlig kommunikation, 2017a, 2017c). På trods af at informanterne ikke ønskede dette, valgte jeg at undlade at anvende deres navne og gav dem alle identifikations-id som alle andre anonymiserede informanter. En af informanterne udtrykte, at vedkommende ikke ønskede anonymisering, da vedkommende gerne vil bidrage til at udbrede budskabet om metoden om sorggrupper. I den situation gennemgik jeg forskellen mellem et forskningsinterview og et PR-interview og var transparent med, at jeg, som forsker, bearbejder et interview analytisk, og det ikke er sikkert, at mine fund er overensstemmende med vedkommendes perspektiv, hvilket blev drøftet ved gennemgang af informeret samtykke²⁶.

6.2.4. Informeret samtykke

Alle interviewsituationer er startet med gennemgang af informeret samtykke og gensidig underskrivelse af dette dokument. Informanterne fik oplyst, at jeg vil sende det transskriberede interviews til dem, således at de vil få mulighed for at gennemlæse det transskriberede interview og vurdere, om der vil være passager, som de ikke ønsker skal indgå i interviewet. Endvidere fik de oplyst, at jeg vil lave tydelige markeringer [xxxxxxx] ved passager i det transskriberede materiale, hvis jeg vurderer, at der kan være tale om følsomme oplysninger. Det kan være oplysninger, som derfor ikke vil blive anvendt i analysen på grund af risiko for brud på anonymisering og fortrolighed mht. informanten eller de personer eller andet, som informanten taler om i et interview. Endvidere oplyste jeg informanterne om, at jeg vil kunne ændre kønnet på en person, der fortælles om, eller udelade en kønnet beskrivelse og f.eks. skrive "barnet" i stedet for et navn. Ligeledes kan jeg fjerne andre personhenførbare oplysninger i en passage for at sløre identificerbare oplysninger, men essenserne af fortællingerne vil bestå. Jf. det skriftlige og mundtlige

²⁵ <https://medarbejdere.au.dk/administration/forskning-talent/ansvarligforskningspraksis/raadgivere-og-udvalg/>

²⁶ Denne drøftelse fremgår af transskription af interview/lydfilen.

samtykke er informanterne alle informeret om deres ret til at bede om at undlade brug af særlige passager samt om deres ret til helt at trække deres samtykke tilbage (bilag 4, 5 og 6). Alle interviews er blevet afsluttet med at nævne og fremhæve denne ret.

6.2.5. Praktisk gennemførelse af interviews

Jeg mødte de fleste informanter med undtagelse af to på deres arbejdsplads. To af informanterne foretrak, at interviewet skulle finde sted på deres respektive privatadresse. Dette var mest af praktiske årsager. Alle fik gennemgået baggrunden for ph.d.-projektet og undersøgelsens sigte samt de forskningsetiske rammer, der også er nedfældet skriftligt i det informerede samtykke (bilag 4, 5 og 6). Endvidere fik de at vide, at jeg ville sende det transskriberede interview med henblik på, at de kunne se, om der var passager, som de ikke ønskede skulle indgå i det analytiske materiale, eller om de ønskede at trække deres interview ud af undersøgelsen. Herefter underskrev vi informeret samtykke og gik i gang med interviewet. Alle interviews blev afsluttet med at gentage, at informanterne har ret til at trække samtykket tilbage og sige, hvis der var noget, som de umiddelbart ikke ønskede skulle indgå i undersøgelsens analyse.

Den praktiske gennemførelse fulgte følgende principper:

- Gennemgang af forskningsformålet
- Informanternes rettigheder (mundtlig gennemgang af det skriftlige samtykke)
- Gensidig underskrift af samtykkeerklæringerne
- Metodiske principper (præmisser for et semistruktureret interview/FGI, transskribering, anonymisering af andre personer, der nævnes i sårbare fortællinger eller lign.)
- Afstemning af tidsplan
- Afsluttende opsamling.

Herefter er alle interviews transskriberet og sendt til informanterne med markering af passager, hvor der indgår informanter, der er vurderet som sårbare informationer af mig og dermed ikke bør indgå i det analytiske materiale. Informanterne har fået mulighed for at

gennemlæse transskriberingen og henvende sig om yderligere passager, som de evt. ikke ønsker skal indgå i analysen, og de har jf. samtykke mulighed for at trække hele interviewet ud af undersøgelsen.

6.2.6. Transskribering

Transskription af et interview er i et sprogligt perspektiv en oversættelse fra talesprog til skriftligt sprog, som gør den auditive empiri til en skriftlig form tilgængelig for analyse (Have, 2007; Howitt, 2019, p. 125; Jefferson, 2004; Kvale & Brinkmann, 2009, p. 200). Der findes flere metoder for transskribering med hver deres kendetegn og metoder, hvor transskriptionsmetoden afhænger af, hvordan empirien ønskes analyseret (Have, 2007; Howitt, 2019, p. 126). I nærværende afhandling er det væsentligt at få nøjagtige gengivelser af informanternes udsagn med i analysen, og transskriberingen skal være nøjagtig, da sociale repræsentationer formidles og forhandles gennem sproglig interaktion (gennem forhandling, argumentation og retoriske greb). En udskrift af et helt interview vil altid være en reduktion af materiale, eftersom lyden eller billedsiden i en interviewsituation ikke lader sig indfange i en skriftlig transskription, og som Olesen og Carlsen skriver: "*Den fulde udskrift findes ikke!*" (Olesen & Carlsen, 2018, p. 175). Et eksempel på et transskriptionssystem med en høj detaljegrad er Jeffersons transskriptionssystem (Jefferson, 2004). Jeg har fravalgt Jeffersons detaljerede transskriptionssystem, hvor der er specifikke symboler for f.eks. lange åndedræt, høj stemmeføring, lav stemmeføring, pausers længde, særlige indtryk og linjeskift, hvis personer taler hen over hinanden m.v. (Jefferson, 2004). Fravalg af en meget detaljeret og symboltung proces har handlet om formålet med transskriberingen i nærværende afhandling samt tid og ressourcer. Det er meget tidskrævende at transskribere, og jeg hævder, at essensen af informanternes udsagn ikke forsvinder ved et fravalg af Jeffersons system. Dette skal dog ikke læses som en fraskrivelse af situationens og kontekstens betydning samt opmærksomhed på detaljer, som tøven, usikre grin etc. En transskription, som jeg foretager, er en reduktion af en situation i en kontekst. Transskriptionen gengiver ikke det nonverbale, kropsmæssige udtryk og betydningen af f.eks. de fysiske rammer (Olesen & Carlsen, 2018).

Jeg anvender følgende selvopfundne principper i transskriptionerne:

- Alle interviews er transskriberet ordret, også med fyldord som f.eks. øhh, hmm ... jaa.
- Alle interviews er gennemlyttede igen efter transskriberingen, og misforståelser og uklarheder om ord, navne, begreber er rettet.
- Alle pauser i interviewet er markeret med "..."
- Længere pauser bliver noteret med en (pause).
- Utydelige passager bliver noteret i parentes (utydeligt).
- Anonymiseringer er markeret [xxx, anonymisering af data, red.].
- Passager, der vil kunne afsløre identitet på enten informant eller andre personer, steder eller andet, er markeret i teksten med gult som kode for, at passagen ikke vil indgå i analysen [passagen vil ikke indgå i analysen pga. anonymitet, red.].

7. Analysestrategi

I mine bestræbelser på at leve op til de generelle håndværksmæssige kvalitetskriterier for kvalitativ forskning ekspliciterer jeg mine overvejelser og metodologiske disposition med en fordring om at gøre min analysestrategi og proces transparent (Olsen, 2003, pp. 2,17). Dette betyder, at jeg beskriver de faser, som analyseprocessen foregår i, og kobler mine overvejelser til disse faser undervejs.

7.1. Analysestrategiens trin

Den første fase af den analytiske proces, eller trin om man vil, har været at indsamle viden om feltet via en række bevægelser mellem helhed og mindre dele, hvor jeg har undersøgt feltet via samtaler med personer i mit netværk, der har personlige erfaringer med sorggrupper i en skolekontekst. Derudover har jeg set tv-programmer om børn i sorggrupper, læst om sorggrupper i skoleregi i avisartikler, søgt informationer via skolers websites, NGO'ernes hjemmesider, Facebook-grupper og NGO-evalueringsrapporter samt avisartikler. Dernæst har jeg foretaget en systematisk litteratursøgning af videnskabelige peer-reviewed forskningspublikationer om sorggrupper i skoleregi, der har ført til en review-artikel (Rose & Suhr, In Press). Samlet set har de forskellige processer givet et umiddelbart helhedsindtryk af fænomenet sorggrupper i de danske skoler, der var vigtig for de følgende dele af analyseprocessen. Den tidligere dokumentsøgning har formet sig til at blive et dokumentanalyse med analyse af forskellige offentligt tilgængelige tekster om sorggrupper i skoler.

Dokumentsøgning har været en del af processen som en forberedelse af det empiriske hovedstudie, der er baseret på analyse af kvalitative interviews af forskellige aktører, der direkte eller indirekte arbejder med sorggrupper i skoleregi, samt personale fra skoler, der ikke arbejder med sorggrupper (se empiripræsentation). Dokumentanalysen er inspireret af Moscovicis måde at bedrive dokumentanalyse i undersøgelsen af social repræsentation: Han kaldte dokumentanalysen for *content analysis* og undersøgte dokumenterne ud fra følgende metode:

“the content and the form of the message that are sent and received: diffusion, propagation and propaganda [...] The tendencies described were identified by examining the manifest aspects of the articles published in the light of the judgements and categories that were isolated and defined. Once the categories had been specified, they were used to establish a grid that provides the basis for a description of the term’s frequency [...] The point of departure is provided by grasping the units of analysis namely themes and links (or relations). A theme is usually a typical proposition which expresses a whole family of propositions relation to a single content that is formulated in various ways [...] Links express the nature of the relations that exists between two themes within the message that is being communicated.”

(Moscovici, 2008/1961, pp. 197-198)

Moscovici indledte således indholdsanalysen af teksterne med kategoriseringen: *diffusion, propagation og propaganda*, hvorefter der blev søgt efter særlige fremtrædende termer, der herefter kunne opdeles i temaer og links. Funktionen af den tematiske opdeling er at opsummere indholdet af teksten, og funktionen med "links" er at skabe overblik mellem de forskellige tematikker, hvor tematikker og links samlet set bliver til *grupperinger* [grouping], som atter kan konstituere et budskabs skema [message schema] (Moscovici, 2008/1961, p. 199). Moscovici påpeger, at denne analytiske tilgang unægtelig kan kritiseres for at være arbitrær, og en måde, hvorpå metoden kan styrkes, er ved at være bevidst om betydningen af mere strikse selektionskriterier (Moscovici, 2008/1961). I dokumentanalysen følger jeg til en vis grad Moscovicis analysestruktur, når jeg gennemlæser teksterne med henblik på en overordnet kategorisering og dernæst leder efter specifikke fremtrædende termer, der kan samles til tematikker, og ser på de tværgående links mellem tematikkerne for at kunne identificere grupperinger. Indholdsanalysen udgør fundamentet for formulering af de overordnede tematikker, der indgår i spørgeguides til de kvalitative interviews.

7.2. Kritiske overvejelser om analysens struktur

Analysen er opdelt i henholdsvis dokumentanalyse og analyse af de kvalitative interviews. Analysen af dokumentmateriale (websites, pjecer, rapporter mv.) er håndteret separat fra analysen af de kvalitative interviews ud fra den præmis, at der ikke er en direkte interaktion mellem kilden og forsker i en dokumentanalyse. Alt imens kvalitative forskningsinterviews beror på interaktion mellem informant(er) og forsker.

I mine kritiske overvejelser mht. analysens strukturelle opdeling trækker jeg på en opmærksomhed på det asymmetriske magtforhold mellem forsker og informant i både interviewsituationen og i den efterfølgende analyse og fortolkningsproces (Kvale & Brinkmann, 2009; Lillrank, 2012). Endvidere indgår overvejelser om analytiske håndtering af de kvalitative interviews mht. den metodiske præmis, at der i fokusgrupperne sker en udveksling af udsagn mellem flere informanter, hvor der i individuelle semistrukturerede interviews er mere plads til den enkelte informants perspektiver og refleksioner.

De fokusgrupper, der indgår i afhandlingens empiriske materialer, har været relativt små mht. antallet af informanter. Der har været henholdsvis tre og fire informanter, hvilket er i underkanten af den gængse anbefaling jf. litteraturen mht. antal informanter (Halkier, 2014; Howitt, 2019; Morgan, 2006; Nielson, 2013). Jeg har derfor haft in mente at få informanter i en fokusgruppe kan have flere implikationer, der er væsentlige at inddrage i et analytiske perspektiv. De få deltagere betyder, at den enkelte i princippet kan få mere taletid, og det giver mulighed for flere individuelle refleksioner blandt informanterne. Derved kan interviewet i praksis komme til at minde mere om præmissen i et semistruktureret interview, hvor der vil være mere taletid til hver enkelte informant, eftersom der er færre informanter til at præge interaktionen. På den måde vil de informanter i fokusgrupperne få mulighed for større udfoldelse af individuelle perspektiver. Men på den anden side kan en fokusgruppe med få informanter risikere hurtigt at blive konsensuspræget, og man risikerer, at adgangen til forskellige perspektiver i diskussionen bliver mindre, eftersom der er færre til at bidrage og udfordre diskussionen i gruppen. Ikke desto mindre er der også praktiske hensyn at tage i forskningsprocessen, og det var ikke muligt at stille med fokusgruppedeltagere fra NGO'er og skoler på mere end tre-fire personer (el lign.).

I det spæde analytiske fase arbejdede jeg med stringent struktur, hvor semistrukturerede interview blev analyseret for sig og fokusgruppeinterviews for sig. Dette med en antagelse om, at en stringent opdeling vil skabe systematik og dermed en omhyggelighed, som vil sikre lødighed i behandlingen af empirien (L. Bøttcher, D. Kousholt, & D. Winther-Lindqvist, 2018a, p. 33). Men denne analytiske håndtering fungerede ikke. Den stringente tilgang blev en blindgyde, hvor jeg oplevede, at analysen blev manualiseret, og jeg mistede den improvisatoriske og kreative del af den analytiske proces. Analysen kom til at fremstå fragmenteret, og den havde for stor vægt på det semantiske analyseniveau (Braun & Clarke, 2006) . Af den årsag er der lavet en samlet analyse af de kvalitative interviews, vel vidende at de ikke bygger på samme interviewmetode. Når empirien udspringer fra forskellige interviewtyper, er der mulighed for at få øje på forskellige og konsensuelle antagelser i informanternes udtalelser. I processen har jeg forholdt mig til, at fokusgruppernes størrelse har skabt basis for, at analysere disse interviews sammen med semistrukturerede interviews. Det er et analytisk greb, der kan have styrker og begrænsninger.

7.3. Fra råmateriale til analysefund

Vejen fra råmateriale til udvælgelse af citater fra det empiriske materiale tager afsæt i en tematisk analysestrategi (Braun & Clarke, 2006; Guest, MacQueen, & Namey, 2012).

Braun og Clarke skriver følgende om *tematisk analyse* i psykologisk forskning:

” Thematic analysis is a method for identifying, analyzing and reporting patterns (themes) within data. It minimally organizes and describes your data set in (rich) detail. However, frequently it goes further than this, and interprets various aspects of the research topic (Boyatzis, 1998).

(Braun & Clarke, 2006, p. 79)

Tematiske analyse har været anvendt i kvalitativ psykologisk forskning siden 1950'erne (Howitt, 2019). Ikke desto mindre er der stadig diskussioner om, hvorvidt *tematisk analyse* er en term, der dækker over en af række analyseteknikker, der ikke har en specifik

teoretisk forankring, hvormed man kan foretage organisering og analyse af empiriske materiale, eller om *tematisk analyse* er en decideret analytiske metode (Boyatzis, 1998; Braun & Clarke, 2006; U. Christensen, Nielsen, & Schmidt., 2011; Howitt, 2019). Det må jo handle om baggrunden for den enkelte forsker, i det alle, der fortolker deres materiale, arbejder tematisk med stoffet, og spørgsmålet derfor snarere er, om man også arbejder med yderligere teoretiske bindinger og forståelser, som materialet forstås og analyseres igennem. *Tematisk analyse* kan kritiseres for at være vag som analytisk tilgang, eftersom der historiske set har været tendens til, at der har været fravær af transparens og beskrivelse af den struktur, de respektive forskere har anvendt i identifikationen af analytiske tematikker og mønstre på tværs af det anvendte empiriske materiale. Og på den baggrund en mindre anerkendt analysestrategi (Howitt, 2019). Men ikke desto mindre en hyppigt anvendt analysetilgang (Braun & Clarke, 2006, p. 77; Howitt, 2019, p. 149). Dette grundet, at tilgangen er en anvendelig metode i kvalitative studier, hvor det intuitivt giver mening at søge efter temaer i informanternes oplevelser, perspektiver, holdninger og adfærd samt viden om processer og fænomener, der påvirker konstruktion af meninger og repræsentationer i specifikke sammenhænge (Guest et al., 2012; Howitt, 2019).

Kritikken af en *tematisk analyse*-tilgang har været rettet mod, at forskere ikke har været transparente i måden, hvorpå de har identificeret analysetemaer og de gennemgående mønstre i empirien (Braun & Clarke, 2006, p. 78; Howitt, 2019, p. 149). Med afsæt i denne kritik har Braun and Clark udviklet en tematiske analysemodel, hvor hensigten er, at tematisk analyse som strategi skal kunne bibeholde en teoretiske fleksibilitet ved, at forskere tilstræber struktur og transparens:

“.. we hope to strike a balance between demarcating thematic analysis clearly – ie, explaining what it is, and how to do it - and ensuring flexibility in relation to how it is used, so that it does not become limited and constrained, and lose one of its key advantages.” (Braun & Clarke, 2006, p. 78)

Braun og Clarkes tematiske analysemodel *”Tabel 1, Phases of thematic analysis”* indeholder følgende seks trin:

Tabel 1. Phases of thematic analysis

1. Familiarizing yourself with your data:	Transcribing data (if necessary), reading and re-reading the data, noting down initial ideas.
2. Generating initial codes:	Coding interesting features of the data in a systematic fashion across the entire data set, collating data relevant to each code.
3. Searching for themes:	Collating codes into potential themes, gathering all data relevant to each potential theme.
4. Reviewing themes:	Checking if the themes work in relation to the coded extracts (Level 1) and the entire data set (Level 2), generating a thematic 'map' of the analysis.
5. Defining and naming themes:	Ongoing analysis to refine the specifics of each theme, and the overall story the analysis tells, generating clear definitions and names for each theme.
6. Producing the report:	The final opportunity for analysis. Selection of vivid, compelling extract examples, final analysis of selected extracts, relating back of the analysis to the research question and literature, producing a scholarly report of the analysis.

(Braun & Clarke, 2006, p. 87)

I nedenstående procesbeskrivelse er hensigten at skabe transparens i identifikationen af analysetemaer og gennemgående mønstre i det empiriske materiale i afhandlingen. Jeg har ladet mig inspirere af ovenstående Braun og Clarkes model. Men jeg har ikke fulgt alle seks trin stringent. Diskussionen peger dybest set tilbage i spørgsmålet om det induktive og deduktive, dvs. hvorvidt analysen af empirien synes at tale for sig selv i form af temaer, der "træder frem", eller om man i højere grad forstår analysen som en teoretisk informeret proces, der også bestemmer, "hvad der træder frem og hvorfor" – uden at det af den grund behøver at være teoretisk overdetermineret (at man vrider empirien til den absolut passer til de teoretiske kategorier. I henhold til Braun og Clarke kan empirien kodes, og temaer identificeres på enten et semantisk eller et latent niveau eller i en kombination af de to niveauer (Braun & Clarke, 2006, p. 86). I nærværende analyse har jeg valgt at fokusere på både det semantisk niveau og et niveau med latente temaer, hvilket er årsagen til, at jeg visse steder i empirien anvender relativt lange citater. Det har til formål at illustrere både, hvad informanten siger på et semantisk niveau, og for at give mulighed for at begrunde, hvorfor jeg læser de betydninger ind i udtalelserne, som jeg gør. Dvs. gennem brug af citater kan læseren bedre selv vurdere, om mine forståelser af det sagte er rimelige, specielt når det kommer til at indfange latente og underliggende temaer, der ikke udtrykkes helt eksplicit, men netop med tydelighed kræver en fortolkning af empirien.

I analysen af de kvalitative interviews startede jeg med at gennemlytte lydoptagelserne og derefter transskribere alle interviews ord for ord i interviewenes fulde længde (jf. transskriberingsproceduren). Derefter har jeg printet og læst alle de transskriberende interviews, hvor jeg har lavet mit eget kodesystem via notater samt markeringer ved de passager, hvor jeg blev optaget af formuleringer, eller hvor et eller andet fangede min opmærksomhed af den ene eller anden årsag. Herefter foretog jeg endnu en gennemlytning af interviews, hvor jeg med en ny opmærksomhed, baseret på gennemlæsningen af materialet, lyttede til betoning af visse passager og fik afklaret nogle uklarheder, der var opstået ved gennemlæsningen.

I det følgende trin i den analytiske proces gennemlæste jeg materialet igen og nedskrev koder/noter om udsagn og temaer, som jeg blev optaget af, og som samlet set skabte analysetemaer. Det, der fangede min opmærksomhed ved gennemgang af empirien som potentielt stof til analyse, er netop påvirket af en forforståelse af fænomenet. Forforståelse har betydning for alle fortolkende tilgange, der har til sigte at undersøge meningskabelse

blandt forskellige aktører i et givet felt. Med andre ord kan der ikke hævdes objektivitet eller ren induktion i denne form for kvalitativ forskningsmetode (D. A. Winther-Lindqvist, 2006, p. 137). I processen med at tilegne mig viden om sorggrupper i skoleregi har spørgsmål, tematikker og refleksioner vist sig på forskellig måde undervejs i hele processen. Forskningsspørgsmål, spørgeguides og det tematiske analytiske nedslag er skabt på baggrund af min meningshorisont – mine grundlæggende antagelser. Analysen er derfor præget af ”øjnene, der ser”. Min blikretning – mit fokus, min subjektivitet – har sin egen gyldighed. Ligesom andre personers subjektive blik på materialet også har en gyldighed. Den almene gyldighed er betinget af, at det publikum, der læser afhandlingen, via en synlig og transparent formidling af mine overvejelser, refleksioner om blandt andet den analytiske proces, får mulighed for at vurdere og forholde sig til den videnskabeligt producerede viden (L. Bøttcher, D. Kousholt, & D. A. Winther-Lindqvist, 2018b; Gilje, 2017; Køster et al., 2018, p. 43; Olsen, 2003; D. A. Winther-Lindqvist, 2006, p. 27).

I interviewsituationerne fik jeg flere gange fornemmelsen af at have ”fat i noget”, som var af særlig betydning for den enkelte informant eller for gruppen af informanter. Det skabte indikationer af, at der var noget væsentligt på spil, som kunne være relevante tematikker til videre udforskning og teoretisering (Bøttcher et al., 2018b, p. 23). Der opstod analysens spirer. Med betegnelsen ”analysespirer” henviser jeg til Dorte Kousholts beskrivelse af en analysespire: ” *ved nærmere granskning var der noget på spil her, der kunne åbne for både empirisk og teoretisk videre arbejde – en analysespire*” (Kousholt, 2018, p. 267). Næste trin i processen var at arbejde mere fokuseret med empirien, hvor der blev identificeret bestemte udsagn/citater fra empirien, som synes at indramme hele passager eller udgøre overskrifter for det, der i øvrigt blev sagt eller ment jf. semantisk og latent tematiske analyseniveau (Braun & Clarke, 2006). Nedenfor giver jeg et eksempel på citater fra forskellige interviews for at illustrere, hvordan råmaterialet fra empirien er identificeret som analysespirer om informanternes forståelse af sorg, der har formet et analysetema, jeg kalder *sorgforståelse*:

Altså, for mig er det et livsvilkår. Selvfølgelig er det det. Og det er under ingen omstændigheder en sygdom, det kunne man også snakke om, hvad det ikke er. Det kan det blive, hvis man ikke får hjælp, ikke.

Interview A, linje 201-203

Den komplicerede sorg. Og det er en længere snak, vi måske ikke behøver komme ind på, men for mig er det et livsvilkår. Og det er jo, det har jo ligesom været det, der har drevet det altid. Man fejler ikke noget, fordi man er ked af det.

Interview A, linje 205-207

Hvis der findes for mig noget, der hedder kompliceret sorg, så bør der også i den verden være noget, som opleves som ukompliceret sorg. Og jeg har ikke mødt nogen, som synes, at deres sorg er ukompliceret.

Interview B, linje 512-514

: *Eh sorg er for mig en ikke almindelig tilstand man kan komme i med baggrund i en eller anden hændelse, man har været udsat for i sit nærmeste netværk og som kræver en følelsesmæssig bearbejdning, og den bearbejdning kan jo være, øh kan aftegnes på mange måder. Ehm men en ikke-normal følelsesmæssig tilstand.*

Interview D. linje 12-16

Øh. Jeg tænker, at sorg egentlig er en naturlig følelse, når man mister noget man har kært, og at man kan have mange forskellige typer af sorg igennem sit liv.

Interview C, linje 13-14

Jeg tænker, sorg er en følelse, som alle vil bemærke. Går jeg ud fra på et eller andet tidspunkt i livet. Og jeg tænker sagtens, man kan have sorg i

forbindelse med tab af kæledyr eller nogle andre ting. Men jeg tænker, dybden vil være voldsommere, hvis det er tab af et nærtstående menneske.

Interview H, linje 22-26

Og da vi - da jeg lærte at blive sorggruppeleder, så siger Jes Dige: "En sorg er en sorg. Og det er, uanset om den kommer ud fra en skilsmisse, eller den kommer fra en bedstemor, der er død, eller min kanin der... Alle sorg er lige vigtige at få bearbejdet." Så det er sådan set den tese, vi arbejder ud fra.

[..] Jamen sorg er jo, når man bliver ramt på sine følelser. Noget, man ikke selv helt kan – altså man kan bare mærke, man har en kæmpe knude inde i maven. Det er sådan, barnet beskriver det, når de kommer ind, øh, og det-det er lige gyldigt, hvad de kommer ind med, og om de græder eller ikke græder, så bliver den simpelthen bare ved med at være der.

Interview J, linje 29-38

Analysespirerne fra ovenstående citater kredser om forskellige perspektiver på sorg f.eks. en forståelse af, at sorg ikke er en sygdom. Men at sorg kan blive en sygdom, hvis ikke man får hjælp. Der bliver nævnt noget om kompliceret sorg /ukompliceret sorg, sorg ved død, sorg ved andre tab end død, sorg som en knude i maven. Disse analysespirer samler jeg til et analytisk tema: *sorgforståelse*. Man kan sige, at råmaterialet i kombination med min forskningsinteresse, der er formuleret i problemformuleringen og forskningspørgsmål, afgør, hvad der bliver fremhævet, og hvad der falder ud af analysens videre behandling. Jeg vil først præsentere eksempler på analysespirer og dernæst de tre analytiske hovedtemaer, der er valgt som afsæt til videre analytisk bearbejdning.

Analysespirer:

- *Børn i sorg har brug for hjælp.*
- *Skolen er et naturligt sted at have sorggrupper.*
- *Flere børn i sorg kan få hjælp, når sorggruppen er placeret på den lokale skole.*

- *I sorggruppen tales om svære følelser, og der skabes rum for spejling og identifikation.*
- *Sorg kan være knyttet til andre tab end tab ved død.*
- *Man skal tale om sin sorg.*
- *Børn, hvis forældre er skilt, er akkurat så kede af det som dem, der mister en forælder.*
- *Sorg skal bearbejdes.*
- *Deling af følelser forebygger ensomhed.*
- *Man behøver ikke at være psykolog eller psykiater for at hjælpe børn i en sorggruppe.*
- *Skolens personale kender børnene.*
- *Sorggruppe i skolerne er ikke et terapeutisk tilbud.*

Analysespirene har jeg kategoriseret inden for tre tematiske overskrifter:

- Sorgforståelse
- Interventionens karakter
- Skolens rolle.

7.4. Analysens tre tematiske overskrifter

Analysen tager afsæt i de tre tematiske overskrifter: *sorgforståelse, skolens rolle og interventionens karakter*. Interviews af NGO'erne, KB og Skyggebørn, der tilbyder sorggruppeleder-/samtalegruppelederkursus, bliver analyseret først. Dernæst bliver interviews af skoleledere og sorggruppeledere, der har erfaring med sorggrupper på deres lokale skoler, analyseret, og derudover vil jeg inddrage analyse af interviews med en skoleleder og fire lærere fra to skoler, der ikke tilbyder sorggrupper på skolen.

Hensigten med denne struktur er at skabe mulighed for at se på empirien med et blik, der får forskelle på informanternes roller og positioner mht. sorggrupperne i skoleregi frem analytisk, hvilket gør det lettere at undersøge deling og skabelse af sociale repræsentationer. I den analytiske bearbejdning er proceduren i tråd med den indledende analytisk bearbejdning, hvor råmaterialet er nærlæst og citater udvalgt på baggrund af

identifikation af analysespiser og analysekategorier. Ved analytisk bearbejdning af citaterne bliver disse gennemgået med blik for nye temaer, herunder både analyse af både semantiske og latente niveauer i tematikkerne. Med udgangspunkt i det teoretiske perspektiv, Social Repræsentations Teori (SRT), forankres analysen i begreber og grundantagelser fra SRT. De udvalgte teoretiske begreber bliver anvendt i tolkning af de analytiske fund, der vil danne rammen for afhandlingens diskussionsafsnit og videre konklusion.

8. Analyse

8.1. Dokumentanalyse

For at identificere hvilke sociale repræsentationer, der er i spil i forhold til etablering af sorggrupper i skolen, foretager jeg, som beskrevet i metodeafsnittet, en afgrænset dokumentanalyse, også kendt som "diskret dokumentanalyse". Betegnelsen diskret refererer til, at udvælgelsen af dokumenter til analysen udelukkende er baseret på offentligt tilgængeligt skriftligt materiale som f.eks. avisartikler, informationsmateriale, håndbøger, pjecer, bøger og rapporter. Der er ikke medtaget materiale, som har krævet nærkontakt med kilder, f.eks. via ytringer fra personlige interviews (Duedahl & Jacobsen, 2010, p. 18).

I metodeafsnittet fremgår oversigten over dokumenter, der indgår i analysen, samt udvælgelseskriterierne, og ligeledes skriver jeg i kapitlet "Analysestrategi" om Moscovicis dokumentanalytiske tilgang. Moscovicis dokumentanalytiske tilgang har inspireret mig til at tilgå dokumentanalysen på den vis, at jeg vil identificere temaer og links i dokumenterne, der kan skabe et overblik over konstitueringen af "budskabstemaer" [message schema] (Moscovici, 2008/1961, p. 199). Jeg indleder med analyse af dokumenter fra dagspressen og de landsdækkende medier, eftersom de er relevante for den offentlige debat og meningsproduktion i form af viden og holdninger i befolkningen bredt betragtet. Derefter snævrer jeg blikket ind på de dokumenter, der er henvendt til bestemte/relevante fagfolk og andre særligt interesserede læsere, for til sidst at analysere det materiale, kommende sorggrupeledere bliver præsenteret for, og dermed bidrager som vidensgrundlag for deres praksis med sorggrupper i skolerne.

8.1.1. Artikler fra dagspressen

Den første omtale af sorggruppe i skoleregi, jeg fundet frem til, stammer fra en avisartikel fra avisen Nordjyske fra 2006:

"Som den eneste skole i Danmark har Klostermarksskolen i Aalborg dannet en sorggruppe for børn, der har mistet f.eks. en far eller mor. Jes Dige fra

Kræftens Bekæmpelse, der står bag flere sorggrupper i hele landet, opfordrer andre skoler til at gøre det samme. - Skolen har bedre chance for at få fat i alle de børn, der har brug for at være med i en sorggruppe, siger han [...] Skolen vil også selv få glæde af den viden, der kommer frem i sorggruppe. Lærerne vil f.eks. få at vide, hvorfor en elev ikke kan koncentrere sig, fortæller Jes Dige. Han understreger, at det er vigtigt, at børn der har mistet, snakker med andre end familien, og får mulighed for at møde andre børn i samme situation.” (Bøye, 2006)

I ovenstående citat ses et budskab, hvor der opfordres til at etablere flere sorggrupper i skolerne. Dette er med afsæt i udsagn om, at børn har behov for at tale med andre om deres sorg, og skolen har adgang til at finde frem til de sorgramte børn. Endvidere fremgår en repræsentation om, at skolerne ved at etablere sorggrupper bedre kan forstå børns sorgreaktioner. Samme dato, d. 12. oktober 2006, som ovenstående artikel er publiceret, ses endnu en artikel på Danske Kommuners hjemmeside, hvor der henvises til DR Nordjylland som kilde til historien:

”Klostermarkskolen er en af de første skoler i landet med egen sorggruppe, men i Kræftens Bekæmpelse så man gerne, at idéen bredte sig. På den måde får man et indblik i det enkelte barns problem. Lærerne kan meget lettere gå hen til deres kolleger og sige, du skal lige være opmærksom på Peter, fordi de gennem gruppen ved lige præcist, hvad der trykker ham, siger terapeut og socialpædagog Jes Dige fra foreningen til DR Nordjylland” (Jensen, 2006)

Budskaberne i ovenstående tekster er enslydende: KB ønsker sorggrupper udbredt på skolerne, og at skolerne gennem bedre kendskab til børnenes individuelle historier og særlige situation har særligt gode forudsætninger for at kunne tage vare på de børn, der har det svært. Endvidere trækkes der i begge artikler på den samme person (en KB-ansat) som videnskilde. I ovenstående citater ses det, der med Mosovicis (2008/1961) dokumentanalytiske begrebsapparat vil blive kaldt links og sammenfaldende tematikker. Her henviser jeg til de enslydende budskaber og sammenfaldende publikationsdatoer, samt at videnskilden i begge artikler er den samme ansatte fra KB.

I en artikel i Politiken citeres flere forskellige aktører om fænomenet sorggrupper i de danske skoler (Meinz, 2012). Herunder en medarbejder fra KB, der er citeret således: *Børnene oplever det at komme i en sorggruppe som en stor lettelse, fordi de møder en forståelse her, som de ofte ikke møder i deres egen klasse.* Dette bakkes op med et citat fra en børnepsykolog: *Sorggrupper i skolen har en enorm betydning. Derudover vil der være en lille restgruppe, der har behov for behandling i det etablerede system.* Ydermere bliver der tilføjet et perspektiv fra Børn, Unge og Sorg, som kun har anerkendende ord at sige om forsøget på at etablere flere sorggrupper i skoleregion. Men det påpeges også, at det ikke er alle børn, der har behov for at komme i en sorggruppe. Endvidere er der også inddraget en udtalelse fra formanden for Børne- og Kulturudvalget i Kommunernes Landsforening (KL): *Nu får vi afdækket, at der er ventetider, og så tror jeg, at man laver nogle flere sorggrupper sammen med Kræftens Bekæmpelse (Meinz, 2012).* I artiklen er der antydning af kognitiv polyfasi i og med, at forfatteren trækker på flere forskellige personers viden og positioner. Herunder en børnepsykolog og Børn, Unge og Sorg, der påpeger, at ikke alle børn behøver en sorggruppe, og at nogle børn skal have hjælp i det etablerede system. Disse perspektiver skaber en alternativ repræsentation om sorggrupper i en ellers overordnet repræsentation om sorggrupper i skoler, som er, at sorggrupper er et godt og hjælpsomt tilbud til børn i sorg.

Fra et andet landsdækkende medie, Berlingske avis, ses en artikel med overlap af den overordnede sociale repræsentation, hvor den primære videnskilde atter er KB, og budskabstemaerne er overlappende med de øvrige dokumenter, der er præsenteret i ovenstående analyse (Andreasen, 2010). På dr.dk's online nyhedssite viser sig et nyt perspektiv, hvor en 12-årig piges personlige erfaringer med deltagelse i en sorggruppe i skolen er præsenteret (Varming & Würtz, 2019). I artiklen fremgår det, at begrundelsen for at denne pige deltager i et gruppeforløb i skolen er sociale årsager og ikke skyldes et tab som følge af dødsfald. Der er problemer derhjemme, som hun kan tale med de andre børn om i gruppen på skolen.

Pigen bliver citeret for følgende: *"Det er rart at høre fra andre, at man ikke er den eneste med problemer. Jeg ved, at jeg ikke er alene, og jeg kan komme ud med tingene på en meget bedre måde"* (Varming & Würtz, 2019). Eftersom pigen ikke har et dødsrelateret tab, og hendes deltagelse i sorggruppen skyldes, at hun har det svært af andre årsager,

har skolen valgt at ændre navnet på deres gruppetilbud: *"har omdøbt sorggruppen til omsorgsgruppe, fordi tilbuddet ikke kun er for børn, der har mistet. Børn fra eksempelvis skilsmisse- og misbrugsfamilier eller børn, som kæmper med andre udfordringer, er også velkomne"* (Varming & Würtz, 2019). Temaerne i artiklen fra dr.dk er enslydende med de tidligere identificerede temaer: Børn i sorg har gavn af en sorggruppe i skolen, hvor der kan sættes ord på følelser og skabes forståelse. I artiklen bliver argumenteret med udgangspunkt i et gennemsnitligt tal for, hvor mange børn på en skole, der vil miste en forælder samt ud fra et barns personlige oplevelse (Varming & Würtz, 2019).

Det fremtrædende i den sociale repræsentation er, at børn, der har det svært, har gavn af et gruppetilbud på skolen, hvilket er et interessant perspektiv i lyset af, at argumenterne for etablering af sorggrupperne handler om at møde ligesindede, der har mistet et nærtstående familiemedlem. På anden måde end i medierne og den offentlige debat er det sorg over død, der primært skrives om, mens virkelighedens grupper kan være mere inklusive i praksis.

Når jeg ser på artikler fra lokalaviser, er der ligeledes links til ovenstående tematikker og sammenfald mht. videnskilder. I nedenstående eksempel på en artikel fra en lokalavis er formidleren af budskabet om sorggrupper en formand fra en lokal afdeling i KB. Citatet bringes i fuld længde, da det indeholder essenserne af de forskellige budskaber om sorggrupper, der viser sig på tværs af artikler fra aviser og andre nyhedsmedier:

"Børn viser sorg på mange forskellige måder. Nogle reagerer med vrede, andre vender sorgen indad og bliver stille. Konsekvensen er, at det kan være svært at følge med i skolen, og at man bliver socialt isoleret. Derfor har disse børn brug for hjælp fra voksne. En af de bedste måder at hjælpe på er at oprette sorggrupper i skolerne. De giver børnene bedre trivsel og hjælper dem til at komme videre i livet. Vores erfaringer viser, at der er bedst effekt af sorggrupper, hvis de er placeret på skolen. Det giver mulighed for tættere kontakt mellem lærer og elev, som kan bruges i det pædagogiske arbejde, og som på sigt kan betyde mindre behov for specialundervisning. Det kan også medvirke til at fremme samarbejdet mellem forældre, lærere og pædagoger. Endelig viser erfaringerne, at det er vigtigt, at sorggruppen er på skolen, fordi børnene bruger en meget stor del af deres tid her. Men også fordi mange ikke

kan deltage i sorggrupper, hvis det foregår uden for skoletiden, fordi der ikke er tid og ressourcer til det i familien. Brøndby Kommune har i 2018 besluttet at indføre sorggrupper på alle kommunens skoler.” (H.-H. Jacobsen, 2019)

Temaerne i citatet handler om sorgens mangfoldighed, sorgramte børns problemer med at følge med i skolen, social isolation, behov for støtte fra voksne, og der fremhæves erfaring med, at der er større effekt af sorggrupper i skoleregi på grund af den tætte kontakt mellem lærere og elever. Men det er uklart, hvilke erfaringer og effektmålinger der konkret henvises til. KB fremgår igen som den primære videnskilde, og budskabstemaerne er, at skoleorganiserede sorggrupper er et trygt sted for børn, hvor deling af følelser i en gruppe vil skabe lindring, samt at der i sorggrupperne etableres et fællesskab for de sorgramte børn.

I stort set alle artikler fremgår det, at der er planer om en markant øgning af sorggrupper i de danske skoler og overskrifter som ”*Oplæg til etablering af sorggruppe på alle skoler*” (Warrer, 2013), ”*Sorggrupper på folkeskolerne er kommet godt fra start*” (Kæhler, 2019), ”*Debat: Opret sorggrupper på alle kommunernes skoler*” (H.-H. Jacobsen, 2019) viser, at kommunikationen støtter op om etableringen af sorggrupper. Samarbejdet mellem skoler og KB er et centralt omdrejningspunkt i artiklerne, og kilderne til de forskellige artikler er henholdsvis sorggruppeledere, der har været på sorggruppelederkurser hos KB, ansatte fra KB, og i en enkelt artikel fremgår en elevs oplevelser med sorggruppen, om end dette barn ikke deltog i sorggruppen på grund af en sorg relateret til et dødsfald men på grund af dårlig social trivsel (Varming & Würtz, 2019). Med andre ord er der tale om en hegemonisk repræsentation af sorggrupper i skoleregi i medierne.

8.1.2. Dokumenter fra skoler og fra fagbladet ”Folkeskolen”

I dette afsnit vil jeg gennemgå informationsmateriale fra forskellige og tilfældigt udvalgte skoler, der tilbyder sorggrupper, samt artikler fra fagbladet Folkeskolen. For at kunne foretage en fyldestgørende indholdsanalyse af materialet fra skolerne har jeg valgt at inddrage nogle forholdsvis lange citater, således at indholdet ses i en større sammenhæng. Den første citat, jeg inddrager, er udvalgt, fordi det indrammer budskabet og opfattelsen af sorggrupperne på tværs af materialer fra de andre skoler:

” Et dødsfald er dybt traumatisk for børn og unge. De kan derfor ofte have behov for at mødes med ligestillede for at kunne dele smerten og erfaringer med hinanden. I gruppen skaber vi et fortrolighedsrum hvor de unge trygt kan dele de udfordringer de nu står i som for eksempel, hvad gør jeg med min sorg, min smerte, tanken om aldrig at skal se min forælder mere osv. [...] Det at være sammen med andre som har oplevet det samme tab og som står i den samme livssituation, giver oplevelsen af at de både kan være med til at trøste og styrke hinanden. Målet med gruppen er: - At de unge føler sig set, hørt, forstået og støttet i deres forsøg på at håndtere og bearbejde de res sorg. - At de unge vil opleve, at de ikke er alene om deres tanker og følelser, idet der er andre, der har det på samme måde. - At de unge lærer at mærke, udtrykke og dele deres følelser i forhold til det at være uden sin far eller mor. - At de unge får støtte til at forstå og erkende deres individuelle problemer/ udfordringer. - At dødsfaldet bliver en accepteret del af deres livshistorie. [...] Jeg taler med de unge og lytter til deres historier - De unge hører hinandens historier og oplevelser, og de erfarer dermed, hvordan andre har oplevet det at miste en forælder. - Gennem samtalerne vil de unge opleve, at de ikke er alene med deres tanker og følelser. - Der planlægges forskellige temaer til hvert møde med udgangspunkt idet, som de unge er optaget af og bringer frem. Gruppens samtaler guides i en hensigtsmæssig retning, når der er behov for dette.- Alle kommer til orde i løbet af mødet – og alle lærer at lytte og give hinanden plads. - Der vil også være tid til hygge med the og noget spiseligt. - Vi arbejder under tavshedspligt i gruppen.[...] Vi mødes hver anden tirsdag kl.8.00 – 9.30” (Lukas Skolen, u.å.)

I henhold til ovenstående citat er sorggruppen på den pågældende skole målrettet børn med tab, der knytter sig til død, og hvor sorg bliver anskuet som en traumatisk hændelse. Sorggruppen bliver beskrevet som et fortrolighedsrum, hvor der er tavshedspligt. Samtale og deling af følelser i et fællesskab med ligesindede fremstår som centrale behov for børn i sorg. Sorggruppelederens (skolens personale) opgave er, i henhold til ovenstående citat, at facilitere en bearbejdning af sorgen med henblik på, at eleverne skal mærke og sprogliggøre følelser og dermed opnå accept af sorgen. Det viser sig i citatet, at

sorggrupper på denne skole foregår i skoletiden. Der fremgår ikke i informationsmaterialet, om der i sorggruppen bliver tilbudt læringsrettede (didaktiske indsatser). Deling af følelser er et omdrejningspunkt, der går på tværs og skaber links i skolernes kommunikation om sorggrupperne:

" Alvorlige tab påvirker trivslen og der bliver mindre plads til det faglige og sociale, som skolen ellers danner rammen om. Disse børn skal ikke svigtes af skolen, og derfor har Gug Skole oprettet en sorggruppe.[...] Det er i samarbejde med Kræftens Bekæmpelses projekt "OmSorg" vi har oprettet sorggruppen. "OmSorg" har erfaringer med børnesorggrupper gennem de sidste 20 år. Man kan gå i gruppen så længe man har behov. Udover at snakke, kan vi finde på at skrive breve, tegne, lytte til musik, spise boller, besøge kirkegården mv." (Gug Skole, u.å)

I citatet bliver skolens ansvar betonet, og det ekspliciteres, at sorggruppen ikke er et behandlingstilbud men et rum for erfaringsudveksling. Dog bliver en sondring mellem erfaringsudveksling og behandling ikke uddybet eller forklaret. Ved at kategorisere sorggrupper i skolerne som rum for erfaringsudveksling og nævne, at det ikke er et behandlingsrum, vil jeg hævde, at det kan anskues som udtryk for, hvad Jodelet (2008) fremhæver som meningsskabende niveauer i en forankringsproces, hvor det ukendte, det ufamilære objekt, som i denne kontekst er sorggrupper i skoler, tilskrives *mening* ved at blive inkorporeret i en eksisterende konceptuel ramme sammen med en fortolkning af betydning, og der sker en instrumentaliseringsproces i form af f.eks. navngivning, klassificering eller oversættelse af det sociale objekt. (Jodelet, 2008, p. 425). Den forankrende meningsskabende proces bliver således at navngive samt klassificere og måske ligefrem oversætte rammen i sorggrupperne fra behandling til "rum for erfaringsudveksling".

Endvidere bliver der henvist til, at sorg kan påvirke barnets sociale og faglige trivsel, og skolen tilbyder sorggrupper for ikke at svigte børn i sorg. Her vil jeg hævde, at dette kan læses som et implicit budskab om, at skoler, der fravælger dette tilbud, svigter sorgramte børn. I citatet fremgår det, at sorggruppen er etableret i et samarbejde med KB, hvilket også er et tværgående fund ved gennemgang af informationsmateriale fra skolerne

(Frederiksberg Kommune, u.å.; Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen, 2017; Skive Kommune, 2020, u.å). Der viser sig atter sammenfaldende budskabstemaer på tværs af skolernes dokumenter. Temaerne er, at børn i sorggrupperne kan dele de svære følelser med andre og få sat ord på sorgen, hvilket vil skabe bedre psykosocial og skolefaglig trivsel. Det er ikke blot et fælles fodslag om temaet "de forløsende ord". Der er tale om identiske formuleringer i budskaberne om, f.eks. at sorggrupper ikke er et behandlingstilbud, men et erfaringsrum. I materialet fra en af skolerne ses kobling mellem det at få hjælp til at sætte ord på tanker og følelser som et trivselstiltag og forudsætninger for læring. Der anvendes i det skriftlige materiale en terapeutisk term om *spejling*, samtidig med at der tages eksplicit afstand til, at sorggruppen er et behandlingsrum. (Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen, 2017).

Selvom det fremgår, at skolerne samarbejder med KB og har sammenfaldende budskaber og enslydende kommunikation, viser der sig dog nogle nuanceforskelle omkring skolernes formidling omkring sorgforståelsen og rammen for inklusion af børn i sorggrupperne. Blandt andet i det fælles informationsmateriale, der omhandler sorggrupper i tre skoler i Skive Kommune, er der tale om en bredere inklusionsramme end tab ved død: *"...hvis mor, far, søster eller bror eller en anden nærtstående person er død eller lider af en livstruende sygdom. Børn der har lidt/lider alvorlige tab grundet skilsmisse eller alkohol/stofmisbrug, samt børn med udsendte forældre"*. (Skive Kommune, u.å).

I citatet fremgår en bredere sorgforståelse, inklusion i sorggruppen knytter sig ikke til alvorlig livstruende sygdom eller død. I denne sorggruppe kan der ske inklusion af elever med forskelligartede tabsproblemstillinger,²⁷. Men rammen om intervention og formålet med sorggrupperne har sammenfald med fund fra andre informationstekster, der er præsenteret i denne analyse. Skolerne fra Skive skriver i pjecen: *Her kan man tale om sit tab og sin sorg – og man kan lytte til andres historie. [...] Udover at snakke, kan vi finde på at skrive breve, tegne, lytte til musik, besøge kirkegården mv.* (Skive Kommune, u.å) Også denne passage er formuleret akkurat som i informationsmateriale fra en anden skole (Gug Skole, u.å). I informationsmateriale fra de tre skoler i Skive Kommune fremgår en

²⁷ Udsendte forældre antages at være forældre, der er udsendte soldater.

repræsentation om, at børn kan have forskellige sorgreaktioner, og der opremses en række sorgreaktioner:

” Børn viser sorg på mange forskellige måder. Nogle reagerer med vrede, andre vender sorgen indad og bliver stille. Nogle af de mest almindelige sorgreaktioner hos børn er: • Angst • Mareridt • Søvnproblemer • Tristhed, længsel og savn • Vrede og opmærksomhedskrævende adfærd • Skyld, selvbebrejdelse og skam • Skoleproblemer • Fysiske gener • Regressiv adfærd • Social tilbagetrækning ” (Skive Kommune, u.å)

Sorgreaktionerne, der opremses, spænder vidt. Det fremgår ikke i materialet, om der er tale om reaktionerne, der kan forventes umiddelbart efter f.eks. et uventet dødsfald, eller om det er reaktioner, man generelt kan forvente ved børn i sorg over tid. I denne sorggruppe inkluderes børn med forskellige tabsproblemstillinger, men det fremgår ikke, om de beskrevne sorgreaktioner går på tværs af tabsårsager. Vil et barn med skilte forældre opleve f.eks. mareridt, regressiv adfærd, angst m.v. i samme omfang som et barn, der har mistet en forælder i en trafikulykke? Og kan man antage, at børn, der har mistet en forælder til langvarig sygdom, også kunne forventes at have de samme sorgreaktioner?

De gennemgående tematikker i dokumenterne fra skolerne er, at skolerne arbejder tæt sammen med KB, hvilket er eksplicit men også fremtræder i de ensrettede formuleringer i informationsmaterialet. Indholdsanalysen viser, at der er enslydende tematikker i kommunikationen om de skoleorganiserede sorggrupper, som handler om, at skolen skal hjælpe børn med at skabe fællesskaber med ligesindede for at opnå tryghed og mindske ensomhed/isolation. Det sikres bedst ved deltagelse i lokale skoleorganiserede sorggrupper, hvor børnene kender omgivelserne og personalet.

Et andet tema, der viser sig gennemgående i analysen af ovenstående dokumenter fra skolerne, er ”de forløsende ord”. Børnene skal sætte ord på følelser, oplevelser og dele disse med andre, og i den kontekst viser sig endnu et tema om interventionens karakter. Her bliver det fremhævet, at sorggrupper ikke er et behandlingstilbud, men et tilbud om erfaringsudveksling, hvor indsatsen bliver begrundet med, at sorg kan få negativ betydning for elevernes sociale og faglige trivsel. Der fremgår ikke tilbud om f.eks. lektiehjælp eller

ekstraundervisning i sorggrupperne. Der er tydelige links til samarbejdet og dermed sammenfaldende kommunikation med KB, hvilket også viser sig i materiale fra andre skoler, der tilbyder sorggrupper (Frederiksberg Kommune, u.å.; Skive Kommune, 2020)

I fagbladet for undervisere "Folkeskolen" ses følgende udsagn om sorggrupper i skolerne: *"Skolerne er i stand til at finde de børn, som har brug for hjælp og dermed også de børn, hvis forældre ikke selv opsøger hjælp. Børnene er i trygge rammer, og deres sorggrupeledere er nogle af de voksne, som er på skolen i forvejen. Derfor er skolen et ideelt sted at tilbyde sorggrupper"* (Aisinger, 2008). Fire år senere, i 2012, bliver der publiceret endnu en artikel om sorggrupper i samme fagblad, hvor omdrejningspunktet er formidling af viden fra en evalueringsrapport. Hovedbudskabet i artiklen er, at sorggrupper kan være en stor hjælp for både børn, forældre og lærere. *"Det er lærerne, der foreslår børnene, at de kan komme i sorggruppen, og taler med deres forældre. Lærerne vurderer i rapporten, at sorggruppen har været betydningsfuld for børnene"* (Aisinger, 2012). I artiklen præsenteres sorggruppen i skolen som et frirum, hvor man kan få lov til at græde. *"Her kan børnene komme og tale med lederen og med hinanden om deres oplevelser, tanker, frygt og savn. De ser det ifølge rapporten som et frirum"* (Aisinger, 2012).

At kalde sorggruppen for et frirum kan anskues som en kategorisering, altså en forankring for at gøre det abstrakte, ufamilære ved fænomenet sorggruppe til noget genkendeligt (Jodelet, 2008; Moscovici, 1988, 2000) I de to artikler fremstår den sociale repræsentation hegemonisk, og der trækkes udelukkende på videnskilder fra ansatte i KB, der arbejder med sorggrupper. I artiklerne fra "Folkeskolen" fremgår det, at budskab om kommunalreformen er årsagen til, at mange sorggrupper for børn må lukkes ned, og etableringen af skoleorganiserede sorggrupper opstår som følge af, at der ikke længere er basis for KB's sorggrupper i eget regi. KB bliver citeret for at rette en kritik rettet mod "de nye storkommuner", som i henhold til artiklens budskaber ikke længere yder opbakning til KB's sorggrupper i kommunalt regi.

Der tegner sig et tema, der handler om KB's implicite incitament for at udbyde sorggrupelederkurser samt en hegemonisk social repræsentation, der bliver kommunikeret fra skolerne. I den sociale repræsentation er budskabstemaer, at skoleorganiserede sorggrupper er rum for erfaringsudveksling, og dermed at det ikke er et behandlingstilbud men et tilbud, der støtter børn til at sætte ord på sorgen og bearbejde de

svære følelser i et fællesskab med ligesindede, hvor indsatsen fordrer bedre faglig trivsel. Skolen er i henhold til den sociale repræsentation et naturligt sted for etablering af sorggrupper grundet den tætte og tillidsfulde kontakt mellem skole og børn.

8.1.3. Dokumenter om sorggruppelederkurser og sorggruppernes formål

I analysen af skolernes skriftlige materiale ses det, at der refereres til deres samarbejde med KB (og Skyggebørn²⁸) i deres materialer. Skyggebørn tilbyder samtalegruppelederkurser, der stort set retter sig til den samme målgruppe som KB henvender sig til i salget af sorggruppelederkurser (Grøn, 2017; Skyggebørn, u.å.-b, u.å.-c). Både KB og Skyggebørns kurser i sorggruppeledelse (Skyggebørn kalder deres kurser samtalegruppeledelse) er åbne betalingskurser, hvor alle principielt kan tilmelde sig og herefter etablere en sorggruppe for børn (Kræftens Bekæmpelse, 2019a; Skyggebørn, u.å.-d).

Jeg vil indlede med at se på KB's informationsmateriale om deres sorggruppelederkurser (Kræftens Bekæmpelse, 2019a). Her fremgår det, at deres kursus henvender sig til personer, herunder lærere, pædagoger samt sundhedsplejersker m.v., der efter kurset ønsker at etablere sorggrupper på skolerne. Det grundlæggende sorggruppelederkursus er af tre dages varighed og koster 4500 kr. KB skriver om indholdet i sorggruppelederkurset således:

” Du vil på kurset få viden om sorgteori, rollen som sorggruppeleder, om gruppedynamikker og grundlæggende samtaleteknikker. Herudover vil du lære om de organisatoriske og praktiske aspekter, det kræver at oprette og drive en sorggruppe. Du vil blive introduceret til, hvordan du kan sikre et godt forældresamarbejde og afholde forsamlinger. Desuden vil vi i løbet af kurset komme ind på børns forskellige sorgreaktioner samt hvilke

²⁸ Skyggebørn tilbyder samtalegruppelederkurser, der stort set retter sig til den samme målgruppe som KB henvender sig til i salget af sorggruppelederkurser

temaer, der ofte tales om i en børnesorggruppe. Du vil bl.a. få redskaber til at:

- *Stille cirkulære spørgsmål*
- *Arbejde med gruppedynamikker*
- *Erfaringsudveksle med kollegaer og ledelse om sorggruppearbejde (i skoleregi)*
- *Samarbejde med forældre*
- *Fordele roller og ansvar samt samarbejde med sorggruppemakker”*

(Kræftens Bekæmpelse, 2019a)

Endvidere tilbyder KB et opfølgingskursus for erfarne sorggruppeledere til en pris på 1500 kr. (Kræftens Bekæmpelse, 2019b). Skyggebørns samtalegruppelederkurser er også målrettet alle, der ønsker at etablere en sorggruppe for børn. I en pressemeddelelse fremgår det, at Skyggebørn ved opstarten i 2017 havde en intention om at udbyde kurser og samarbejde med skoler om etablering af sorggrupper i skolerne (Skyggebørn, 2017). Skyggebørn skriver følgende om deres kursus og målgrupper:

” Kurset er for dig, de overvejer at starte en samtalegruppe. Dig, der allerede arbejder med børn og unge i sorg, men gerne vil have flere redskaber, eller dig, der ønsker viden om sorg. Det er ikke et krav, at du har en børnefaglig uddannelse eller baggrund. Det kan være, at du selv har oplevet et stort tab og gerne vil bruge dine erfaringer til at hjælpe børn, der står i en lignende situation. På kurset bliver du trænet i den ”børnefaglige” samtale. Hvordan taler man med et barn i sorg? Stiller man åbne eller lukkede spørgsmål? Hvad gør man, når barnet bliver meget berørt? Vi sætter også sorgen ind i et kulturelt perspektiv: Hvordan tackler vi, i den danske kultur, døden og sorgen, og hvordan smitter kulturen af på den måde, vi forholder os til børn i sorg?”

(Skyggebørn, u.å.-e)

I det følgende vil jeg gå nærmere ind i analysen af, hvordan de forskellige aktører, der arbejder med sorggrupper via skriftlige kilder, beskriver sorggruppernes karakter, altså hvilken form for intervention, der tilbydes børnene i sorggrupperne, og begrundelserne for disse tiltag. Ligeledes vil jeg se på, hvordan der bliver argumenteret for udbyttet af

sorggrupperne. Om formålet med sorggrupper i skolerne skriver KB i deres "Håndbog for sorggruppeledere i skoler" følgende:

"De primære mål med sorggrupperne er: øge børnenes muligheder for at håndtere sorgen og tabets konsekvenser, mindske børnenes følelse af ensomhed, mindske børnenes oplevelse af at være anderledes. Formålet med sorggrupperne i et bredere perspektiv er også, at: Børnene for nemmere ved at indgå i klassen – både indlæringsmæssigt og socialt, børnene får bedre muligheder for at tale med deres forældre om sorgen, Skolen får en fælles og levende sorgkultur.(Hartmann, 2017, p. 53)

Endvidere skriver to ansatte fra KB følgende om sorggrupper i skolerne:

" I en sorggruppe mødes børn og unge under en ansvarlig voksens ledelse for at dele tanker, erfaringer og sorg med andre jævnaldrende, der har mistet en nær pårørende med en livstruende sygdom. Der er typisk mellem seks og 12 børn i en sorggruppe [...] Forskellen på at gå i terapi hos en psykolog og i en sorggruppe er, at der i en sorggruppe sker en normalisering af sorgen [...] Kerneydelsen i gruppeforløbene er samtale – ikke terapi. Det vil sige, at sorggruppelederne ikke behøver at have en terapeutisk-psykologisk baggrund, men kan være rekrutteret fra skolens eget personale." (Bøge & Lytje, 2017b)

Det bliver fremhævet, at interventionen i sorggrupperne har karakter af samtale og ikke af terapi, hvilket med Moscovicis (2008/1961) dokumentanalytiske tilgang kan betegnes som "link" til skolernes kommunikation om sorggrupper, hvor det fremhæves, at sorggrupperne er et erfaringsrum og ikke et behandlingstilbud. I henhold til et af ovenstående citater er budskabet, at en sorggruppe, der er forankret i samtale og ikke er terapi/behandling, skaber normalisering af sorgen. Men dette bliver ikke yderligere udfoldet eller begrundet. Det primære formål med skoleorganiserede sorggrupper handler således om følelsesmæssig håndtering af sorg og forebyggelse af psykosociale konsekvenser, hvor de indlæringsmæssige perspektiver ikke indgår som primært formål, men som et bredere perspektiv i sorggruppernes formål, hvilket er interessant, eftersom sorggrupperne er etableret i en skolekontekst.

Skolens opgave, i henhold til ovenstående citater, er at løfte en opgave, der har et primært psykosocialt formål, der bygger på den "forandrende samtale". Om den forandrende samtale skriver KB:

"Begrebet den forandrende samtale skal fremhæve den udvikling, som samtalen skal sigte imod [...] Ved at arbejde med børnenes fortællinger om sig selv og den syge eller den, de har mistet, arbejder du med børnenes fortælling om sig selv og deres relationer. Det giver dem mulighed for at få en smule kontrol tilbage over deres liv. Du kan gennem fortællingerne give dem en aktiv stemme i deres eget liv. Der er mulighed for i sorggruppens fællesskab at vende problematikker og undersøge, om og hvordan børnene kan håndtere dem."(Hartmann, 2017, p. 57)

Som beskrevet flere steder i nærværende dokumentanalyse viser det sig gennemgående og som et kommunikationslink på tværs af dokumenterne, at interventionen, der ledes af skolens personale, skal forstås som et fælles erfaringsrum og ikke en terapeutisk intervention. Dette på trods af, at der i sessionerne arbejdes målrettet med, at gruppesamtalerne sigter efter en udvikling, der handler om barnets relationer til sig selv og andre, om livsfortælling og at skabe en aktiv stemme i barnet. Her hævder jeg, at den gråzone, der eksisterer, omkring hvad der er behandling/terapi, og hvad der er en intim/fortrolig samtale og rum for erfaringsudveksling, lader sig bøje efter interesser, som i dette tilfælde er, at alle i princippet kan lede grupperne.

Interventionsmetoden, som KB anviser sorggruppelederne at anvende, er forankret i en narrativ tilgang, hvor tre grundantagelser fremhæves: 1. *Børnenes fortælling er betydningsfuld*, 2. *børnene indgår i forskellige og foranderlige sammenhænge*, og 3. *enhver fortælling er en version af virkeligheden* (Hartmann, 2017, pp. 61-62). Disse grundantagelser bliver omsat til seks centrale råd, som sorggruppelederne bliver opfordret til at anvende i sorggrupperne. For det første opfordres sorggruppelederne til at "tykne" børnenes fortællinger, så disse bliver mere fyldige og detaljerede. Dernæst opfordres de til at "genforfatte samtaler", hvor sorggruppelederen skal lede efter undtagelser og unikke hændelser. Endvidere bliver de anvist at stille cirkulære spørgsmål, hvor børnenes fortællinger kan udforskes ved at spørge ind til relationer og sammenhænge. Et fjerde

greb, der anvises til samtalerne, er at facilitere en eksternalisering, således at problemet ikke bliver rodfæstet til barnets psyke men til noget, der opstår i samspil mellem mennesker i særlige situationer. Den femte anvisning er "stilladserende samtaler", hvor der skal være fokus på opbygning af potentialer for udvikling og handling, og den sidste er anvisning af plads til tavshed i samtalerne i sorggruppen (Hartmann, 2017, pp. 132-135). De nævnte anvisninger og grundantagelser har indirekte referencer til Michael Whites narrative teori og terapeutiske praksis (White, 2006a, 2006b).

Analysen peger på endnu en gråzone omkring ansvaret for børnene og de betydninger og konsekvenser, som interventionen i sorggrupperne kan få. I håndbogen skriver KB om ansvaret for børnene:

" Uden for gruppen er du ikke den ansvarlige voksne over for børnene i gruppen – det er der mange der er: børnenes forældre og lærere og de øvrige voksne i deres liv. Men du er sammen med din gruppemakker – ansvarlig for at gøre opmærksom på, hvor de øvrige voksne kan støtte børn i sorg" (Hartmann, 2017, p. 56)

Når jeg vælger betegnelsen *gråzone* henviser jeg til, at der ved en intervention, der sigter mod en udvikling af børnenes selvfortælling, og som omhandler relationer til en afdød og i det hele taget omhandler sårbare forhold i børnenes liv, kan risikeres at få emotionalitet til at eskalere (Dyregrov, 2004; Høeg et al., 2017a; Jordan & Neimeyer, 2003).

I en pjece, der er baseret på en evalueringsundersøgelse, som KB har lavet af skoleorganiserede sorggrupper, beskrives sorggrupperne som et socialt læringsrum med muligheder for social læring:

" Undersøgelsen viser nemlig at sorggrupperne er mere end et sted, hvor børnene får mulighed for at tale om deres sorg. Grupperne betragtes som et socialt læringsrum, hvor der er mulighed for at børnene lærer nyt om de andre børn i gruppen – på tværs af skolens normale strukturer og hierarkier. De forudindtagede meninger, de har om andre børn på skolen, får mulighed for at blive ændret i sorggruppen. Der er i gruppen mulighed for, at børnene får styrket deres forståelse af og medfølelse fra andre børn [...] Som

sorggruppeleder kan man bl.a. være med til at nære den sociale læring ved at skabe en tryghed i gruppen, og ved at være en god model for, hvordan man viser omsorg for hinanden og taler med hinanden. (Kræftens Bekæmpelse, 2015, pp. 12-13)

Det centrale tema er psykosocial indsats, hvor essensen i ovenstående citat peger i retning af en intervention med rødder i, eller inspiration fra, mentaliseringsbaseret terapi, hvor temaet om "social læring" i sorggrupperne kan knytte sig til mentaliseringsterapiens "sociale kognition". I bogen "Manual for mentaliseringsbaseret gruppeterapi" skriver Sigmund Karterud følgende:

" Mentaliseringsbaseret terapi (MBT) bygger på teorien om mentalisering. Mentalisering har både en selvreflekterende og interpersonel komponent ("the problem of other minds"). Det innebærer å forstå seg selv og andre, opplevelser og handlinger, i lys av mentale fenomener, det vil si i lys av antakelser, følelser, holdninger, ønsker, håp, kunnskaper, intensjoner, planer, drømme, flask tro, løgn evt. Mentalisering er i sitt væsen "social cognition" (Karterud, 2012, p. 15)

Uanset om der er tale om inspiration fra mentaliseringsbaseret terapi eller ej, er det et centralt tema, at interventionens fokus har forrang i en psykosocial indsats, hvor samtale er et centralt værktøj.

I KB's evalueringsrapport fra 2012 fremgår det, at børnenes deltagelse i sorggrupperne handler om at have nogen at tale med: "*Det var et ønske om at få snakket ud, der fik dem hen i sorggruppen*", [...] *og flere børn oplevede, at sorggruppen var det første sted, hvor de rigtigt havde talt med nogen om hvordan det havde [...] børnene beskrev sorggruppen som et trygt, frit og socialt rum, hvor de kunne få det ud, som de gik med inden i* (Dencker, 2012, pp. 39, 42). Disse udsagn stemmer med den narrative metode, hvor forandring forstås som en proces, der bliver faciliteret gennem tale: *talen i sig selv er den direkte kilde til forandring af klientens psykiske realitet (i form af klientens bevidste livshistorie)* (N. L. Nørgaard, 2007, p. 143; White, 2006a, 2006b). Det konkluderes i KB's evalueringsrapport fra 2012, at både børn, forældre og sorggruppeledere oplevede, at sorggruppen var et sted, hvor børnene kunne tale om deres sorg, deltagelse i sorggruppen normaliserede

sorgen, og børnene fik bedre mestringsstrategier. Endvidere fremhæves fællesskabet som betydningsfuldt for børn i sorggrupperne (Dencker, 2012).

I "Håndbog for sorggruppeledere i skoler – viden, vejledning og inspiration til arbejdet med børn i sorg" (Hartmann, 2017, p. 58) skriver KB, at der ikke findes videnskabelige studier, der udelukkende har undersøgt sorggrupper i skolerne, men fremhæver: *at kvalitative studier og Kræftens Bekæmpelses egne undersøgelser peger på, at børn i sorg generelt profiterer af sorggrupper, og at sorggruppen kan forebygge svære sorgreaktioner* (Hartmann, 2017, p. 60). Der henvises til kvalitative studier, der peger på, at børn generelt profiterer af sorggrupper, men det fremgår ikke, hvilket studier der henvises til.

I evalueringsrapporterne fra henholdsvis 2008 og 2012 samt i en pjece fra 2015 finder jeg et tema om børn, som ikke umiddelbart havde lyst til at deltage i en sorggruppe i skolen (Dencker, 2008, 2012; Kræftens Bekæmpelse, 2015). *"Ikke alle børn havde lyst til at starte i sorggruppen, da de hørte om det. En var blevet "lokket" og "overtalt" til at komme hen i sorggruppen"* (Dencker, 2012, p. 38). Et barn begrundede sit nej til sorggruppen med, at vedkommende har *"skod"* nok i sit liv. Og et andet barn vil ikke tale om sin fars selvmord i en gruppe på skolen, men havde brug for at skolen var et frirum for sorg (Dencker, 2008, p. 69). Det er interessant, at det som af de voksne opfattes og fremstilles som et frirum til at sørge, kan opfattes af børnene som et tab af frirum fra sorgen, som de ellers kunne nyde i skolen. Ligeledes fremgår det af evalueringsrapporten fra 2008, at nogle forældre ikke svarede på skriftlige henvendelser fra skoler, der søgte børn til sorggrupper, og andre familier meldte tilbage, at børnene ikke havde behovet (Dencker, 2008, p. 69). Det konkluderes i evalueringsrapporten fra 2012, at der kan være børn, hvis problemstillinger er så alvorlige, at de ikke kan rummes af en sorggruppe i skolen, og der må søges hjælp i et andet regi (Dencker, 2012, p. 89).

I pjecen *"Samtaler, savn og fællesskaber – at skabe rammer for sorggrupper i skoler"* fremgår det, at der er sorggruppeledere, der oplever, at børnenes fremmøde i sorggrupperne er en udfordring:

"Gruppelederen Camilla fortalte, at hun var modstander af at sige til børnene: I skal komme!". Hun ønskede ikke at gøre sorggruppen til en pligt for børnene. Hun oplevede samtidig, at der ofte var børn, der ikke mødte op, hvilket

frustrerede hende. Hun fortalte, at det blev en ond cirkel: Når to af børnene ikke dukkede op den ene gang, sad de øvrige børn tilbage med en fornemmelse af, at det måske ikke var så vigtigt, om de selv kom og at gruppen og implicit dem selv) ikke var vigtige nok at prioritere for de andre [...] En anden gruppeleder, Britta, holder et indledende møde med barnet og en forældre [...] Det, Britta, gør er i forsamlingen, er at forpligte barnet på deltagelse i sorggruppen. Hun tager udgangspunkt i barnets lyst til at være med, men sætter herefter nogle rammer op for den videre deltagelse i gruppen”(Kræftens Bekæmpelse, 2015, p. 18)

I pjecen uddyber KB spændingsfeltet mellem pligt og frivillighed, hvor der diskuteres med et antropologisk blik på det forpligtende fællesskab, og konklusionen er følgende: "Ja, frivillighed forpligter. Det er vigtigt, at også forældre og f.eks. SFO-personale er klar over det, så de kan støtte op om barnets deltagelse" (Kræftens Bekæmpelse, 2015, p. 19). På den ene side får børnene at vide, at deres deltagelse er frivillig, og på den anden side lader det til, at der er en vis opmærksomhed rettet mod at få børn til at deltage og fastholde deres deltagelse, og så forbi det punkt hvor de ikke selv længere har lyst til at være med.

I de forskellige dokumenter viser sig temaer om børn, der ikke møder op, børn, der føler sig lokket ind i sorggruppen, og børn, der ikke passer ind i sorggrupperne (Dencker, 2008, 2012; Hartmann, 2017; Kræftens Bekæmpelse, 2015). Samtidig bliver det påpeget, at de voksne skal minde børnene om det forpligtende fællesskab (Kræftens Bekæmpelse, 2015, p. 19). I og med at sorggrupperne er etableret i en skolekontekst, vil det efterlade børn, der ikke ønsker deltagelse i sorgen, med en ganske snæver mulighed for at sige fra og undlade at deltage i sorggruppen. Man kan hævde, at barnets nej er under pres. Fremmøde til sorggrupperne viser sig at være en udfordring i nogle grupper, og der er børn (og forældre), der ikke umiddelbart ønsker barnets deltagelse i sorggrupperne. Men dette perspektiv er underrapporteret i den hegemoniske repræsentation, hvilket med SRT kan anskues som en konstruktion af *Intethed* (Bang, 2009; Barreiro & Castorina, 2016).

Det, som i en sammenhæng og tekst optræder som viden og information om en given situation, bliver i anden sammenhæng til *Intethed* i oversættelsen mellem aktører, fra KB til medierne og fra KB's informationsmateriale og til skolernes hjemmesider. Min påstand er

her, at den underrapportering eller bias af bestemt indhold ikke sker tilfældigt, men er sammenfaldende med interessen i at bringe en positiv historie om hjælp til børn i sorg (for journalisterne) og den positive historie: her hjælper vi børn i sorg (for skolerne) – snarere end at bringe det langt mere komplekse budskab, at mange børn har glæde af det, andre børn har ikke, en helt tredje gruppe har måske slet ikke brug for den form for hjælp, og nogle får det muligvis værre af det. Den enkle positive fortælling understøtter endvidere forretningen forbundet med at udbrede sorggrupperne, hvilket fuldstændig flugter med den strategi, NGO'erne har om at øge antallet af sorggrupper og dermed øge det fremtidige salg af sorggruppelederkurser.

Den dominerende SR om børn i sorg og sorggrupper i skolen handler om, at de fleste børn i sorg har gavn af at dele deres tanker og erfaringer om sorgen ved at tale med andre ligesindede. Der er tale om hegemonisk repræsentation om børns behov og gavn af deltagelse i en sorggruppe. Der argumenteres ud fra forskellige stadier af kognitiv polyfasia, hvor der trækkes på viden i form af forskning om børn, der mister forældre, "common sense" [sund fornuft], andre aktørers erfaringer, KB's egne evalueringsrapporter (der baserer sig på observationsstudier, interviews af børn, der har deltaget i sorggrupper, og deres forældre, lærere på skoler og sorggruppeledere), og der trækkes på et narrativt begrebsapparat. Sameksistensen af disse videnskilder bliver meningsskabende i forhold til at etablere overbevisende ræsonnementer for at etablere sorggrupper i skolen.

KB udtrykker eksplicit, at kerneydelsen i sorggrupperne i skolen er *samtale* og ikke *terapi*. At kalde interventionen for samtale kan anskues som en forankring af det ufamilære og abstrakte ved at etablere en praksis, hvor børn skal dele svære tanker og følelser i en sorggruppe, der er organiseret i en skolekontekst, og hvor argumentet er, at samtale i modsætning til terapi hos en psykolog kan normalisere sorg. Der er tale om en aktiv objektiveringsproces, der forvandler det abstrakte ved interventionsformen i de skolebaserede grupper til noget konkret, ufarligt og velkendt, nemlig samtalen.

Overordnet fremstår den sociale repræsentation om sorggrupper i skolerne hegemonisk i materialet fra KB, eftersom der i materialet ikke sker en udfoldelse af flere perspektiver og nuancer i forhold til, hvorvidt samtaler, der omhandler død og sorg i en narrativ tilgang og metode, kan reduceres til en samtale, der ikke har karakter af terapi. Dette perspektiv forbliver uimodsagt i materialet. Men i materialet fremgår det, at der er blik for, at børns

reaktioner og livsomstændigheder er forskellige, og ikke alle har brug for at deltage i en sorggruppe. Via den nuancering åbner sig en mulighed for etableringen af en emanciperet repræsentation. Men temaet forbliver underrapporteret, og det primære fokus er koblet på de positive fortællinger.

Ser vi på Skyggebørn, der i modsætning til KB tilbyder sorggrupper i eget regi, arbejder med samt sælger samtalegruppelederkurser, er tilgangen til børns sorg en kende anderledes end hos KB. Hvor KB har fokus på sorg, der knytter sig til alvorlig sygdom og død, opererer Skyggebørn med en bredere sorgdefinition:

” Vi har generelt en bred definition af ”sorg” – det vil sige, at vi stræber efter at hjælpe de børn og unge, der har et behov, og vi går mindre op i, hvilken årsag deres sorg har. [...] Udover at en samtalegruppe tilbyder en unik mulighed for at få sat ord på sin sorg og blive rummet og forstået af fællesskabet, så går vi også op i at have det hyggeligt sammen” (Skyggebørn, u.å.-a)

Skyggebørn har ingen referencer til evalueringsrapporter eller videnskabelige undersøgelser i deres webbaserede informationsmateriale. De henviser til, at stifteren og daglige leder af Skyggebørn har 30 års erfaring med sorggrupper via sin tidligere ansættelse hos KB. I følge stifteren af Skyggebørn hersker der ingen tvivl om effekten af sorginterventionen i grupperne, og i en pressemeddelelse fra Skyggebørn står der følgende:

” Han er pædagogisk-psykologisk konsulent, underviser og foredragsholder, og så er han meget anerkendt for sit mangeårige arbejde med børn i sorg. Det var ham, der stod bag oprettelsen og driften af de allerførste samtalegrupper i Danmark (under Kræftens Bekæmpelse), og her, 25 år senere, er konklusionen klar: Samtalegrupperne virker” (Skyggebørn, u.å.-b)

Det er stifteren af Skyggeborns²⁹ erfaring, der træder frem i materialet som eneste henviste videnskilde, og budskabet om samtalegrupper er, at det er samtalen, der forstås som forløsende for børns sorg, og at samtalegruppen skaber et fællesskab for børn i sorg.

8.2. Opsummering af dokumentanalysen

Samlet set peger dokumentanalysen på det som Moscovici (2008/1961, p. 199) kalder temaer og links, der tilsammen bliver til grupperinger af viden, der konstituerer *message schemas*. I nærværende dokumentanalyse viser analysen, at ”*message schemas*” om sorggrupper i skoleregi er bygget på videnskilder, der stammer fra KB samt Skyggeborn³⁰, hvor skolen bliver tildelt en central rolle som ansvarlig aktør for arbejdet med børn i sorg med en underlæggende tone om, at skoler, der ikke tilbyder sorggrupper, risikerer at svingte sorgramte børn.

Der er tale om en hegemonisk social repræsentation, hvor fokus er psykosociale aspekter i interventionen, hvor skolen skal facilitere en sorgbearbejdning med en sprogliggørelse af sorgen, om end at der i den sociale repræsentation indgår en præmis om, at interventionen i gruppen skaber et erfaringsrum, og der tages afstand fra, at interventionen har karakter af behandling. Argumentet for etableringen af sorggrupper i skolerne handler om, at børn er trygge ved skolen og personalet, og det bliver nemmere at finde børn, der kan deltage i sorggrupperne i en skolekontekst. Der bliver argumenteret for, at den psykosociale intervention skaber bedre trivsel og dermed en bedre faglig trivsel for sorgramte børn.

I analysen er det identificeret, at der i den hegemoniske repræsentation sker en underrepræsentation af eksisterende viden om børn og familier, der ikke ønsker at deltage, om børn, der udebliver fra sorggrupper, og om børn, der ikke passer ind i skolernes sorggruppetilbud. Denne viden er formidlet i KB's evalueringsrapport og fremgår

²⁹ Jes Diges faglige baggrund fremgår i nogle dokumenter som pædagogisk-psykologisk konsulent og i andre dokumenter som psykolog (Dige, 2019, p. 14; Flytkjær, 2016; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-d; Lytje, 2016, p. 61; Skyggeborn, u.å.-c)

³⁰ Skyggeborn anskues som en videnskilde, eftersom der ofte henvises til Jes Dige, når der tales om KB, eftersom vedkommende i perioden 1991-2017 har været en nøgleperson i sorggruppearbejdet for børn, hvorefter vedkommende stiftede Skyggeborn (Bøge, 2017; Flytkjær, 2016; Lytje, 2016, p. 61)

også i informationsmaterialet (Dencker, 2008, 2012; Hartmann, 2017; Kræftens Bekæmpelse, 2015). Men netop denne viden forsvinder i pressens omtale såvel som i skolernes materialer. Et gennemgående analytisk fund er således, at der viser sig en polyfasi af repræsentationer om sorg, ord, der forløser, vigtigheden af at dele følelser med ligesindede som samler sig i en ret hegemonipræget social repræsentation om, at der er behov for hjælp til denne gruppe børn i skolen. Der er ikke et tilsyneladende refleksivt eller kritisk stillingtagende lag i formidlingen af sorggruppernes legitimitet og succes, men det er den gode sags tjeneste, der berettiger udbredelsen og formidlingen af viden om sorggrupper.

8.3. Analyse af kvalitative interviews

I den spæde analytiske fase byggede jeg analysen på en stringent struktur, hvor semistrukterede interview blev analyseret for sig og fokusgruppeinterviews for sig. Dette med en antagelse om en stringent opdeling vil skabe systematik og dermed en omhyggelighed som vil sikre lødighed i behandlingen af empirien (Bøttcher et al., 2018a, p. 33). Men denne analytiske håndtering fungerede ikke. Den stringent tilgang blev en blindgyde, hvor jeg oplevede at analysen blev manualiseret og jeg mistede den improvisatoriske og kreative del af den analytiske proces og analysen fremstod fragmenteret. Af den årsag er der lavet en samlet analyse af de kvalitative interviews ved vidende at de ikke bygger på de samme interviewformer. På trods af empirien, der udspringer fra de forskellige kvalitative interviewformer, vil jeg hævde at der i den analytiske håndtering er blik for kompleksitet og nuancering. Her har jeg også forhold mig til at fokusgruppernes størrelse har betydet at der har været basis for at analysere disse interview sammen med semistrukterede interviews. Det er et analytisk greb, der kan have styrke og begrænsninger. Og her har jeg in mente at der uanset hvilke metoder og analytiske håndteringer, som bliver anvendt er der tale om et grundlæggende asymmetriske magtforhold, der påvirker forsker og informanter i både interviewsituationen og i den efterfølgende analyse og fortolkningsproces (Kvale & Brinkmann, 2009; Lillrank, 2012).

8.3.1. Analysetema 1. Informanternes sorgforståelse

I alle interviews spørger jeg til informanternes sorgforståelse og særligt deres forståelse af børns sorg. Jeg indleder med analyse af NGO-interviews med henholdsvis KB (Interview A) og Skyggebørn (Interview B).

8.3.1.1. Interview af NGO'er (Interview A og B)

I interview A italesætter informanterne sorg som et livsvilkår og fremhæver, at sorg ikke er en sygdom, men udtrykker, at sorg kan blive en sygdom, hvis ikke børnene får hjælp og støtte af ansvarlige voksne, som ikke behøver at være en psykolog eller psykiater:

Y2: [...] Altså, for mig er det et livsvilkår. Selvfølgelig er det det. Og det er under ingen omstændigheder en sygdom, det kunne man også snakke om, hvad det ikke er. Det kan det blive, hvis man ikke får hjælp, ikke.

X: Og hvis du siger sygdom, tænker du så på diagnoser, eller hvad tænker du på?

Y2: Ja. Vi nærmer os jo det felt i øjeblikket, ikke. Den komplicerede sorg. Og det er en længere snak, vi måske ikke behøver komme ind på, men for mig er det et livsvilkår. Og det er jo, det har jo ligesom været det, der har drevet det altid. Man fejler ikke noget, fordi man er ked af det. Øhm, men altså, det har jeg for øvrigt også puttet på, men når det handler om børn, så er det et voksent ansvar. Så, så derfor er vores målgrupper, jo sådan set været børn, men det er jo de voksne, vi skal have i tale, det er dem, vi skal have til at ændre adfærd, ikke. Og fordi det er et livsvilkår, kan man sige, så kan alle jo, på et eller andet plan, være med. Det kræver ikke, at du er psykolog eller psykiater, nej, det kræver, at du er et medmenneske. Det er jo sådan, det er jo vores slagord. Det kræver ikke, at du er overmenneske, det kræver bare, at du er medmenneske. Det er let sagt, det er skide svært at få gjort. Det kræver selvfølgelig, at man kan finde hjælp og rådgivning og vejledning og støtte. Og det er så det, vi prøver at bakke op om.

(Interview A, linje 199-214)

Dette særlige ansvar, som informanterne bakker op om, kan i en analytisk ramme forstås som en implicit henvisning til, at organisationen målretter et sorggruppelederkursus til skolernes personale, som må støtte og vejlede børnene i sorg. Ligeledes kobles sorgen som et livsvilkår til argumentet om, at hjælpen til børn i sorg ikke behøver at være tilbudt via en psykiater eller en psykolog. Informanterne taler om, at børn har brug for råd og vejledning fra ansvarlige voksne, og det er "skide svært at få gjort". Og det bliver italesat, at denne hjælp ikke behøver at være forankret i en særlig faglig ekspertise. Et voksent ansvar med medmenneskelighed er en tilstrækkelig hjælp til børnene. I forhandlingerne i

ovenstående citat ses antydning af, hvad der i en STR-forståelse kan kaldes en objektiverings- og forankringsproces (Moscovici, 2000; Moscovici & Marková, 1998).

Som beskrevet i teoriafsnittet, kan objektiveringsmekanismen kendetegnes ved, at der udvælges aspekter af et fænomen, som bliver repræsenteret i konstruktion af en figurativ proces, der har til formål at transformere det abstrakte nye og ufamilære objekt til et nyt konkret genkendeligt objekt. Informanterne fremhæver, hvad, de mener, sorg *ikke* er: det er *ikke* en sygdom, og sorg handler *ikke* kun om død. Der bringes flere perspektiver ind i informanternes dialog om sorgforståelse:

Y1: [...] Altså man kan sige, sorgfeltet er på mange måder domineret af sådan en psykologisk diskurs, så det er meget de begreber, man bruger til at beskrive det, og det er også det, man finder i litteraturen. Og det vil også derhen af der, når vi har beskrevet det her, altså sorg og sådan en række af følelsesmæssige, fysiske konsekvenser af at have mistet noget konkret, et eller andet, det er mest den. Men jeg tror, hvis jeg skulle, sådan, sige det sådan mere antropologisk, [...] Altså, det er et fravær af en relation. Eller relationen er der sådan set stadigvæk, men det er, øh, men det er, du har mistet nogen, du har elsket, og på den måde bliver vedkommende fraværende, men der bliver ved med at være et nærvær.

(Interview A, Linje 222 – 231)

[....]

Y3: Ja, i tabet af noget, man har haft. Men når vi typisk taler om det, så taler vi jo om tabet af noget, som er defineret ved nogen, man elsker, som er som udgangspunkt. [...]

Y1: En omsorgsperson af en slags, eller en kærlighedsrelation...

Y3: [...] Der vil jeg så sige, det er det i alle... Men i vores, fordi det nok også oftere rammer ind i noget, der er det værst tænkelige, vi alle sammen. Fordi de fleste, hvis vi så går over i den målgruppe, vi primært har, lærere, pædagoger. Mange af dem vil jo have den alder, hvor de kunne være dem,

der var forældre til de børn, som de skulle hjælpe. Så sorg er også noget, der er rigtigt, rigtigt svært, fordi sorg det er noget med følelser. [...]

Y1: I relationen.

Y3: Ja. Og, altså det der med, at det manifesterede, som man elskede, er der ikke mere. Men følelsen er stadigvæk inde i en, og hvad stiller man op med den. Så sorg er både en grund... Altså er et grundvilkår, det er en følelse, og det er tabet af noget, man primært definerer med tabet af nogen i denne her kontekst.

(Interview A, linje 250-270)

I citatet bliver tab en fællesnævner i definitionen af sorg. Ved at benytte begrebet tab er det muligt for informanterne at konkretisere, hvad, de mener, sorg er, og hvad børn i sorg har brug for. Informanterne taler om sorg, som et komplekst og sammensat fænomen, der optræder i forskellige sammenhænge, der med et SRT-perspektiv kan ansues som udtryk for kognitiv polyfasi (Moscovici, 2000, 2008/1961). De tre informanter lader deres forskellige forståelser og opfattelser af sorg sameksistere (Provencher & Arthi, 2012). Informanterne nævner i deres beskrivelser af sorgforståelse en psykologisk diskurs og et antropologisk perspektiv. Den psykologiske diskurs kan tolkes som en henvisning til den terapeutiske kultur, hvor følelser og sorgbearbejdning af disse er i fokus, hvilket læner sig op ad en freudiansk sorgforståelse (S. Freud, 1981[1917]; M. H. Jacobsen & Petersen, 2018; Kofod, 2017; Køster et al., 2018, p. 39). Den antropologiske diskurs, der nævnes, kan forstås relateret til en teoretisk sorgforståelse, der omhandle "vedvarende bånd" [continuing bonds, red.] (Dennis Klass & Edith Steffen, 2018; Klass, Silverman, Nickman, & Parkes, 1997).

Relationer bliver introduceret sammen med et tema, der handler om, at lærere og pædagoger, i rollen som sorggruppeledere, kan få bragt deres egen dødelighed i spil, og dermed forestille sig at være vidner til deres egne børns potentielle sorg i mødet med børn i sorggrupperne. Der fremstår ikke uenigheder mellem informanterne i deres forhandlinger om sorgforståelsen, men snarere en spirende konsolidering af deres sorgforståelser. Informanterne taler videre om deres opfattelse af, hvad sorg er:

Y3: Ja, og sorg er individuelt. Det tænker jeg også er sådan en af vores rigtige-, øhm, og det er en følelse, så ligesom at kærlighed mærkes forskelligt.

Y1: Så jeg tænker, i princippet kan man også godt tale om, at der kan være en sorg knyttet an til andre typer tab, det tror jeg slet ikke, at vi ikke vil anerkende, men det er ikke det, der er vores arbejdsfelt.

Y3: Det er en rigtig vigtig definition.

Y1: Altså, på den måde, så er det en anerkendelse af at det, altså så. Fordi jeg vil aldrig modsige nogen, der siger, nå, men der kan også være sorg over at ens forældre bliver skilt. Så ville jeg sige: ja, det tænker..... Det er ikke den sorg, og jeg vil stadig sige, at der er en forskel, der gør, at når man fortsat kan se sin mor og far, så bliver den sorg, det sorg og savn, det bliver anderledes, end hvis man har mistet sine forældre til død.

Y3: Og jeg tror noget af det, der også er rigtigt, det er, men det betyder på ingen måde, at vi ikke. Vi har heller ikke et hierarki af det, af hvad der er værst. Det synes jeg også er en af vores rigtig, rigtig vigtige, øhm. Men vi er meget, meget konkrete omkring, hvem er det så, der er i vores målgruppe i Omsorg [Afdeling i Kræftens Bekæmpelse]. Men det betyder ikke, at vi ikke synes, at børn af voldelige, alkoholiserede, psykisk syge, øh, eller noget andet.

Y1: Handicappede.

Y3: Vi mener ikke, at de ikke skal have hjælp. Men det er nemlig rigtigt, rigtigt vigtigt, og vi håber at vores materiale, vores erfaringer, kan blive brugt til at hjælpe alle de børn. Men vi er meget konkrete på, så det er ikke en favorit sorg, eller en større sorg.

(Interview A, Linje 273-291)

I citatet taler informanterne om sorg som en individuel oplevelse, samt at der kan være en kvalitativ forskel mellem sorg ved oplevelsen af svære livsvilkår og sorg relateret til død. KB målretter deres sorggruppekursus til sorg ved død, som de kalder "vores arbejdsfelt". Men i citatet drøfter informanterne anerkendelse af andre perspektiver på sorgens årsager

end sorg relateret til et dødsfald. I deres indbyrdes forhandling kommer de frem til en overensstemmelse, hvor der skelnes mellem deres tilbud, som er rettet mod den bestemte målgruppe, sorg som følge af død, og sorg, der kan knytte sig til andre tabsoplevelser. Der bliver talt om et specifikt arbejdsfelt, og samtidig forhandler informanterne sig frem til, at organisationens materialer og erfaringer kan anvendes til sorg og tabsoplevelser, der ikke knytter sig til sorg ved død.

Her ser jeg en dobbelthed i informanternes argumentation. Først argumenteres der for, at deres tilbud, herunder deres materiale og erfaring, er udviklet specifikt til en særlig målgruppe, der er børn i sorg som følge af død. Og samtidig kan dette særligt udviklede materiale anvendes uden for den definerede målgruppe med argumentet, at de ikke vil arbejde med et sorghierarki, hvor nogen sorg er mere rigtig eller mere vigtig end en anden sorg. Formuleringen og konkretisering af et specifikt arbejdsfelt og en målgruppe kan fra et SRT-perspektiv tolkes som en objektiveringsproces i organisationen (Moscovici, 2000, 2008/1961). Der sker en forankring med indsnævringen af arbejdsfeltet til en målgruppe, der er børn, som har mistet ved død. Analytisk set kan denne kategorisering bidrage til, at informanterne kan skabe afstand mellem det ukendte og abstrakte ved en sorgdefinition, der handler om tab af andre årsager end død.

Informanterne udtrykker, i forbindelse med at de taler om sorgens forskellige årsager, at organisationen ikke ønsker et sorghierarki. Temaet om sorghierarkier fører til, at informanterne taler videre om, at børn og unges sorg er forskellig, og at ikke alle børn kan rummes i en skolebaseret sorggruppe: *mængden af presserende hændelser er så voldsomme og sorgen så nærværende, at det kræver en anden type hjælp. Eller reaktionerne omkring sorgen er så voldsom, at det næsten ikke kan rummes på ordentlige vilkår sammen med de øvrige* (Interview A, linje 313-314). Og det leder videre til, at diagnosen om kompliceret sorg bliver bragt ind i dialogen mellem informanterne. En diagnostisk retning, som informanterne forholder sig kritisk til:

Y2: Men vi tillader os at stille os skeptisk an, indtil der er en diagnose og se, hvad den kommer til at rumme. Jeg synes, det er et enormt farligt felt at kaste sig ud i, alt sådan noget, inden at man har retningslinjer. Som nogen har gjort en del år efterhånden.

(Interview A, linje 316-320)

Y3: [...] Men når vi nu taler om det, så kommer vi til at tale om det ind i en meget, meget lille, snæver kontekst, som hedder kompliceret sorg. Fordi der er nogle børn, der kan have nogle livssituationer, eller børn der har haft syge forældre hele deres liv, eksempelvis, eller meget, meget voldsomme dødsfald, Altså, der er alle mulige ting. Hvis mor pludselig dør i et trafikuheld, og far han ligger og kører langt på samme strækning hver dag, der ved jeg, så, så har der altid været børn, som har noget, som er særligt kompliceret. Men vi skal også bare huske, så kan vi jo ikke bare dumme dem, der taler om kompliceret sorg, spørgsmålet er bare, dels om man helt har fanget det rigtigt, når vi forsøger at putte ting i nogle kasser, og så om det passer til børns udvikling.
(Interview A, linje, 338- 345)

Essensen i argumentationen i ovenstående citat er, at informanterne stiller sig kritiske over at anvende en sorgdiagnose til børn, hvilket de finder ekstremt farligt, og udtrykker, at kategoriseringen "kompliceret sorg" er forståelse af fænomenet i en snæver kontekst. Informanterne ud fra forskellige videnskilder og fra forskellige sammenhænge. Informanterne bekræfter, supplerer og nuancerer deres respektive betragtninger. I ovenstående citat rettes en implicit kritik mod "nogen" og "dem", der taler om, og som inddrager, definitionen kompliceret sorg. Citatet efterlader et indtryk af, at informanterne i dette interview i virkeligheden diskuterer med andre aktører på feltet, som f.eks. Det Nationale Sorgcenter såvel som bestemte forskerpositioner, der advokerer for en diagnose for kompliceret sorgreaktion (Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-c, p. 46).

I afhandlingens teori afsnit har jeg præsenteret Gillespies videreudvikling af SRT-teorien, der omhandler mennesker og grupper positioneringer i et argumentationslandskab (Gillespie, 2020; Holt, 2000) . Gillespie kalder denne form for argumentation for en forsvarstaktik med et konversationstaktisk greb, der tjener til at neutralisere forstyrrende og potentielt truende perspektiver (Gillespie, 2008, 2020; Moscovici, 1961). I citatet ovenfor kan potentielt truende perspektiv handle om forståelse af sorg som en diagnostisk kategori.

Der viser sig en lignende forsvarstaktik i det andet NGO-interview, interview B, hvor informanten også taler om kompliceret sorg med en vis skepsis:

Y4: [...] Hvis der findes for mig noget, der hedder kompliceret sorg, så bør der også i den verden være noget, som opleves som ukompliceret sorg. Og jeg har ikke mødt nogen, som synes, at deres sorg er ukompliceret. Jeg har mødt mange, som ikke evner at tale om deres sorg. Det er noget andet, men jeg har aldrig mødt nogen, der har sagt, jamen det er mig, det enkelte, det kommer jeg hurtigt over, jeg skal bare lige gøre de her øvelser, øh, jeg skal bare skrive et afskedsbrev, øh og så siger jeg farvel. Det er jo den freudianske tanke, som er 150, 200 år gammel nu, ikke.

X: At hvad?

Y4: Freuds ide om, at hvis man rettidig, med rettidig indsats, øh, går ind og forholder sig til sit forandrede livsvilkår, øh. Så kan du, øh, øh, så kan du frigøre dig af den tyngende byrde, der, det er jo det, man har bygget nogle sorgteorier på, som Kübler Ross og Cullberg og andre, har været og Marianne Davidsen-Nielsen egne herhjemme, ikke. Og det er jo der, de der sorgfaseteorier er kommet, også hvor det der med afskedsbreve og sådan noget er blevet, blevet, øh, blevet til i fortsættelse af en, øh - Jeg deler ikke den der [...]. Jeg blev jo også undervist i 1991 af Marianne Davidsen-Nielsen og lavede grupper sammen med hende og, og vi lavede meget rigtigt, men vi lavede godt nok også meget forkert.

(Interview B, linje 511-527)

I citatet argumenteres imod en anvendelse af kategorisering af sorg som "kompliceret sorg". Argumentationen tager udgangspunkt i informantens egne erfaringer som gruppeleder suppleret med referencer og kritik af forskellige aktører og teoretikere fra sorgfeltet. Informanten giver udtryk for, at vedkommende har erfaret, at der er mennesker, som ikke evner at tale om deres sorg. Og informanten udtrykker, at det ikke giver mening at tale om kompliceret sorg ud fra et argument om, at der således også burde være en tilsvarende kategori for ukompliceret sorg. Informanten veksler mellem et direkte perspektiv og et metaperspektiv i positionering af argumentationen, hvilket kan anskues som at være et eksempel på Gillespies antagelse om, at den sociale verden er intersubjektiv og består af en matrix af perspektiver, at der ofte sker et skift mellem direkte

perspektiv til meta-perspektiv med en positionering af sig selv i et argumentatorisk landskab (Gillespie, 2020; Holt, 2000).

I samme interview viser sig en række forskellige perspektiver på informantens sondring mellem det vedkommende, formulerer som *normal sorg* og *kompliceret sorg*. I interviewet forsøgte jeg at ridse disse forskellige udsagn op sammen med informanten:

[...]

X: Ja. Så jeg må lige forsøge at ridse op. Det, du siger, det er, at i forhold det med en normal sorgproces, sorgreaktion versus kompliceret sorg, det mener du altså ikke et relevant? Har jeg forstået dig eller...

Y4: Men, men rent fagligt, synes jeg, rent forskningsmæssigt, synes jeg, at det er dybt angribeligt, at man bruger en undersøgelse af plus 65 segmentet, nu snakker vi om prolonged grief disorder.

X: Ja.

Y4: Vi snakker complicated grief, vi snakker Columbia University, vi snakker Harvard University, de to universiteter. Når man kender de amerikanske historier og traditioner omkring universitetet, så kæmper de jo mod hinanden, altså de er jo ikke, de kan jo aldrig blive enige om noget som helst, fordi de vil gerne have anseelse på grundlag af de undersøgelser, de har lavet. Men de har lavet næsten identiske undersøgelser af det, der hedder plus 65 segmentet.

X: Jeg kender slet ikke noget til det...

Y4: Ældre mennesker som mister ægtefæller.

X: Ja.

Y4: Hvordan at man overhovedet ikke tænker nogen bias ind i forhold til ukritisk at overføre det til børn. Det fatter jeg simpelthen ikke. Altså, så meget har jeg dog lært om forskning, ikke. At der er al mulig usikkerhed forbundet

med at ville overføre det, lige nøjagtigt til det segment, der hedder børn og unge.

(Interview B, linje 549- 566)

Her udfolder informanten en eksplicit kritik, som rettes mod forskere og personer, der arbejder med forståelse af sorg som en forlænget sorgreaktion eller som en kompliceret sorgreaktion. Og informanten kritiserer kliniske undersøgelser, der omhandler komplicerede og forlængede sorgreaktioner med et argument om, at disse studier ikke er baseret på børn og derfor ikke kan anvendes til at forstå børns sorg. Citatet kan analytisk forstås som en forsvarspositionering af eget perspektiv og kimen til formationen af en social repræsentation (Gillespie, 2020; Moscovici, 1961). Informanten taler endvidere om at anskue sorg som en naturlig reaktion på brud af en relation:

Y4:[...] Sorg er en naturlig reaktion på en, en, nogen tætte bånd eller nogle relationer. Altså, det er den måde, jeg plejer at sige det på øh, at, at det, der vil enhver relation har en reaktion, ikke. Altså, brud på en relation skaber en reaktion og reaktionen er jo sorgen. Så kan man diskutere, ja Cecchin, som er en af den, som jeg også har haft fornøjelsen af at arbejde sammen med. Han udfordrede os alle sammen, ved altid at sige, jamen sorg er en biologisk proces, og den er en uadskillelig del af din, altså af din identitet, og der er din krop, eller af dig selv. Du kan ikke adskille dig fra din sorg.

(Interview B, linje 329-335)

I citatet udspecificeres det ikke, om bruddet i relationen er sket på grund af et dødsfald, eller om brud af relationen skal forstås i en anden kontekst som eksempelvis brud af relationer i form af brudte venskaber, et opløst ægteskab/samlivsbrud eller lignende. Informanten refererer til Cecchin som en inspirationskilde til at begrunde og understøtte egen sorgforståelse som værende biologisk kropsligt forankret. I interviewet spurgte jeg til informantens forklaring om udsagnet om sorg som biologisk proces, og informanten uddyber:

Y4: Jamen, det er en nødvendig. [...] Det er en nødvendig del af en reaktion. [...] Biologisk fysisk reaktion på en adskillelse, et tab. [...] Selv de helt små børn

reagerer jo på separation eller adskillelse. [...] Det er jo deres måde at sørge på. Men de har jo ikke nogen erindring om den. Bevidst, altså.

X: Så hvad kunne være biologisk reaktioner? Altså, for lige at forstå det sådan helt.

Y4: Det er gråden [...] Det er gråden for eksempel, ikke. Det er den der med at trække sig ind i sig selv, altså. [...] Isolere sig socialt i det følelsesmæssigt. Når du ikke bliver stimuleret følelsesmæssigt af den, der har betydning for dig. Vi, vi har jo set det i utal af dyreforsøg efterhånden, men, men vi ser det jo desværre også i den virkelige verden, at børn der er understimuleret i relation til voksne mennesker eller til et voksent menneske. Altså, eller har et diffust, en diffus relation til mange voksne, øh. At, at de ikke, de bliver tidligt skadet børnene, ikke, uden at vi egentligt kan forklare, hvad det er. Jo, vi ved det jo egentligt godt, øh, men vi har svært ved at forklare det i detaljen, ikke. Når de nu bare har en voksen kontakt

X: Er det så en adskillelse i pga. misrøgt, altså i omsorgssvigt, eller er det sorg, du taler om nu her?

Y4: Det er sorg [...] Når et lille barn mister sin mor mange år før, øh, at der kan være en forståelse af betydningen af det og reagerer på det. Når man er næsten en måned gammel og hedder xx [anonymisering af et barn, red.] og mister sin mor og den eneste erindring er, at "jeg har været indlagt med hende og hun har været i intensiv kemobehandling", og hun [barnet, red.] kan ikke forstå, når hun besøger far på sygehuset, der er læge, at hun er ved at kaste op. Så har hun fysiologisk eller en fysisk reaktion på, øh, noget hun har en ikke meget klar erindring om.

X: Ja.

Y4: Hun kan ikke forstå, hvad det er, der gør det så ubehageligt at være på det sygehus, hvor far arbejder. Øh, og det, det er jo en ikke bevidst. Men en lagret erfaring, som hun bærer med sig.

(Interview B, linje 407-451)

Informantens anvendelse af eksemplet med den syge mor kan analytisk anskues som en måde, hvorpå informanten udtrykker sin forståelse af barnets sorg som en kropslig erfaring. Informanten kobler yderligere argumenter til sin forståelse af sorgen som en biologisk og fysisk reaktion på relationsbrud ved at henvise til forskning om dyr for at understrege sit standpunkt om sorgen som et biologisk fænomen. Den analytiske fortolkning af informantens kategorisering af sorgen som biologisk er, at sorg kan forstås som en naturlig reaktion. Blandt lægmænd kan begreberne "naturlig" og "biologisk" opfattes som at have samme betydning. En anden analytisk fortolkning kan være, at der i passagen er tale om en henvisning til Bowlbys tilknytningsteori, hvor det påstås, at tilknytning er en del af vores biologiske og dermed naturlige beredskab for at opnå beskyttelse (Bowlby, 1994). Og i den kontekst vil sorg kunne forstås som en naturlig reaktion på et brud på en tilknytning.

På Skyggeborns hjemmeside fremgår det, at organisationen arbejder ud fra en bred definition af sorg. I interviewet spørger jeg informanten om betydningen af en bred sorgdefinition:

X: Ja. Okay. Jeg kan se på jeres hjemmeside, der, der står der, at I arbejder med en bred definition af sorg, og hvad betyder en bred definition af sorg?

Y4: Jamen, det er jo en af de der. Øh, faglige grundlæggende uenigheder, der er, at sorg. For nogen knytter sorg sig alene til tab. Så ved jeg, øh [...] Jeg har en bredere definition. [...] Når jeg har xxx [anonymisering af antal søskende og anonymisering af køn, red] som, øh, da de er ganske små får at vide, at deres mor har et halvt år at leve i, og mor insisterer på, at de skal være med i en gruppe, fordi det tænker hun [moderen til børnene i eksemplet, red], at det, det er den tryghed, hun kan give sine børn, når hun er alene med dem, og hun ved ikke helt, hvem der skal tage over, når hun, når hun dør. Så lever hun x et år [anonymisering af antal år, red]. Og så er jo hele, hele, hele processen er jo, at visse steder i, i det faglige netværk, der får jeg at vide om, om jeg ikke traumatiserer. Min pointe er, at når jeg spørger børnene, hvad de gerne vil, så vil de gerne. Og der får jeg så at vide, at det er børnene ikke gamle nok til at have en mening om. Det, det er jeg dybt uenig i.

(Interview B, linje 452-471)

I ovenstående citat omtaler informanten sin egen praksis med sorggrupper på en måde, hvor vedkommende imødekommer og foregriber en kritik af, at organisationen sammensætter samtalegrupper med børn, hvor sorgen skyldes meget forskellige livomstændigheder. Først argumenterer informanten for, at børn, der har en syg forælder, kan have lige så stor gavn af og brug for at være i sorggruppen, som børn med en afdød forælder. Ligeledes taler informanten om, hvorvidt børnene skal høres og inddrages i forhold til egen medbestemmelse, mht. hvor længe de skal være tilknyttet sorggruppen. I ovenstående citat kan jeg ikke læse mig frem til en konkretisering af informantens definition på en bred sorgforståelse. Men det synes at knytte an til, at mange forskellige tabsoplevelser berettiger til at komme og deltage i sorggruppen.

I henhold til informantens udsagn er der personer i sorginterventionsmiljøet, der mener, at informanten potentielt traumatiserer børn i sorggrupperne. I interviewet får jeg ikke spurgt specifikt ind til informantens udsagn om disse uenigheder mht. traumatisering, og derfor udfoldes dette tema ikke direkte i interviewet. Men temaet om traumatisering fangede min opmærksomhed allerede i den tidligere gennemlæsning af interviewet, hvilket gav anledning til, at der formede sig et analytisk tema om interventionens karakter i sorggrupperne.

Under interviewet af informant Y4 kom jeg i tvivl om, om jeg havde forstået sammenhængen mellem *"en bred definition af sorg"* og informantens svar, som handlede om uenighed med *"det faglige netværk"*, mht. hvor længe børn kan være i en sorggruppe, og jeg spurgte derfor igen ind til nogle af udsagnene:

X: Så det, du siger, er det er at den brede definition af sorg for dig, det er ikke noget, der er kun er relateret til død, det kan også være langvarig sygdom?

Y4: Det kan sagtens. Det er for mig: langvarig sygdom, det er for mig: det at vokse op i en familie med en far eller en mor med et misbrugsproblem [..]

X: Uden, uden der er død i [afbrydes]

Y4: Uden der nødvendigvis er død.

X: Et misbrug?

Y4: *Det er en langvarig påvirkning af det normative, kan man sige, ikke. Det at vokse op i en familie med en mor eller far, der er psykisk syg, alle de undtagelser, der er fra det normative.*

X: *Hvad, hvad med skilsmisse, fordi skilsmisse står også på jeres liste, som [afbrydes]...*

Y4: *Jamen, den vil jeg også antage som en, en naturlig sorg.*

(interview B, linje 486-498)

I citatet definerer informanten sorg som et fænomen, der kan knytte sig til mangfoldige livsvilkår hos børn: død, langvarig sygdom, at vokse op med misbrug i hjemmet, forældres skilsmisse, psykisk sygdom i familien. Denne forståelse blev også bragt i spil i Interview A, hvor informanterne ligeledes gav udtryk for, at sorg kan opstå på baggrund af mangfoldige livsvilkår, og at de, informanterne i interview A, ikke ønsker et sorghierarki. Analytisk viser der sig en forskel mellem informanten i Interview B og informanterne i interview A's blik på sorg. Informanterne i interview A italesætter, at der er nogle kvalitative forskelle mellem sorg ved død og sorg i andre kontekster (Interview A, linje 273-291). Denne kvalitative sondring ses ikke hos informanten i interview B. Nærværende analyse viser, at der er enighed blandt de to NGO'er mht., at børn i sorg skal have hjælp – uanset sorgens årsager.

Informantens udsagn i interview B om en bred sorgdefinition kan i SRT-analyse betragtes som en forankringsproces, der bidrager til at gøre det abstrakte og ufamilære ved børns forskellige livsvilkår begribeligt ved at kalde børnenes potentielle reaktioner på tværs af de forskellige livsvilkår for sorg (Jodelet, 2008; Moscovici, 1988, 2000). De forskellige perspektiver på sorg, som informanten nævner: "*naturlig sorg*", "*påvirkning af det normative*", "*påvirkning af relationer*", "*diffuse relationer til mange voksne*" kan anskues som en del af en meningstilskrivende forankringsproces, hvor misbrug, skilsmisse, psykisk sygdom m.v. bliver samlet i en konceptuel ramme med en fortolkning af betydning, og der sker en instrumentalisering, hvor reaktioner som følge af disse livsvilkår defineres som en sorg. Essensen af de identificerede temaer er, at informanten argumenterer for, at sorg kan være reaktion på en række forskellige livsvilkår hos børnene, hvor forstyrrende livsvilkår, der belaster et barn, kan forstås som sorg, hvor informanten taler om sin

definition af sorg som et kontrapunkt til andre forståelser af sorg, og vedkommendes eget perspektiv står uimodsagt i egne forhandlinger.

8.3.1.2. Informanter fra skolerne (både med sorggrupper og skoler uden sorggrupper)

I den videre analyse af sorgforståelsen inddrager jeg interviews med skoleledere og sorggruppeledere fra skoler, der tilbyder sorggrupper, samt en skoleleder og fire lærere fra skoler, der ikke tilbyder sorggrupper. På tværs af disse interviews viser det sig, at hovedparten af informanterne beskriver sorg som en naturlig følelse:

Y5: [...]. Jeg tænker, at sorg egentlig er en naturlig følelse, når man mister noget, man har kært, og at man kan have mange forskellige typer af sorg igennem sit liv. Det kan jo være fra de små børns sorg over et dødt kæledyr eller en bedsteforælder. Det bliver jo straks værre, hvis det ligesom er sorg over nogen, man mister, som går i den forkerte rækkefølge. Fordi der ligger noget naturligt i, at vi skal miste, og det har vi rigtig svært ved at have med at gøre. Men, men hvis det ligesom går i den helt forkerte retning, og man som lille barn mister en mor eller en far eller en søskende, så bliver det bare så forkert, så der er en sorg meget dybere. Så er sorg for os noget, som ikke kan, vi kan ikke bare sige, at det er noget, der er entydigt, og at måden at sørge på har ét ansigt. Fordi at sørge er at, at være i sorg har rigtig, rigtig mange forskellige ansigter og rigtig mange forskellige måder at vise sig på. Og det skal vi passe på at ikke, at ikke prøve at sætte på en formel og samtidig skal vi også passe på, at vi ikke sygeliggøre sorg, fordi det er, og det er nødt til at være en naturlig del af et liv, at sådan er det. Så, så, det er sådan det, der for mig er sorg. Og jeg tænker at sorg, at sorg hører naturligt med til et liv, og det er vi nødt til at tale om.

(Interview C, linje 13 25)

Informanten, en skoleleder fra en skole, der tilbyder sorggrupper, anvender udtryk som "den forkerte rækkefølge" eller "den forkerte retning" til at forklare, hvordan vedkommende betragter sorgen som "værre" og "dybere", hvis børn mister en forælder eller en søskende. Der tales om en dybere sorg med en implicit henvisning til, at det må være særligt

belastende for børn at miste forældre eller en søskende i forhold til at miste f.eks. et ældre familiemedlem, hvor det er naturens orden, at de ældre dør før de unge (modsat den "forkerte rækkefølge"). Samtidig betoner informanten, at sorg ikke er entydig, og måden at sørge på kan være forskellig fra person til person. Vedkommende kobler ordet "naturlig" til sorg fire gange i ovenstående passage og udtrykker, at vi skal være opmærksomme på, at sorg ikke skal sygeliggøres, og der skal tales om sorg som en naturlig del af livet.

I citatet nedenfor taler informanten, en skoleleder fra en skole, der ikke tilbyder sorggrupper på skolen, om sorg ikke nødvendigvis forsvinder og er noget, man lever med måske hele livet, men at sorgen kommer til udtryk på forskellig vis på forskellige tidspunkter og opleves individuelt fra person til person:

Y7: Nogle børn bliver ramt meget hårdt i situationen, nogle børn bliver ramt måske ikke i situationen. Men bliver ramt efterfølgende. Jeg tror, den måde sorg udtrykker sig i den enkelte kan være meget forskellig. Du ved sikkert meget mere om det, hvad der udtrykker sig i sorg og kan sige noget mere generelt om, hvad det er for nogle kendetegn, der er. Men jeg tænker, jeg tror, at det kan være meget forskelligt, og så tror jeg, at man skal være opmærksom på, at sorg måske ikke nødvendigvis er noget, der bare går væk.

(Interview E, linje 117-122)

En anden skoleleder fra en skole, der tilbyder sorggrupper, taler om sorg som en ikke-almindelig tilstand, der ikke nødvendigvis knytter sig til et dødsfald og argumenterer for, at børn i sorg skal have hjælp til følelsesmæssig bearbejdning:

Y6: Eh sorg er for mig en ikke almindelig tilstand, man kan komme i med baggrund i en eller anden hændelse, man har været udsat for i sit nærmeste netværk, og som kræver en følelsesmæssig bearbejdning, og den bearbejdning kan jo være, øh kan aftegnes på mange måder. Ehm, men en ikke-normal følelsesmæssig tilstand.

X: Okay, er det noget, du mener knytter sig til specifikt et dødsfald?

Y6: Nej. Og det vil vi også komme ind på senere. Vi har i høj grad defineret sorg bredere. Eehm, for ellers kan man jo nærmest heller ikke have sorggrupper, heldigvis er der jo ikke så mange forældre, der dør på en skole

*med xxx [anonymisering af antal elever på skolen for at sikre informanten og skolen anonymitet, red] elever, at der vil være basis for at danne sorggrupper hele tiden så eh...[...] *ja, så vi har også defineret i vores sorg- og kriseplan skilsmisse som en potentiel sorg i hvert fald. Det kan sådan set også være lykke, men det er noget andet, det har jeg aldrig oplevet dødsfald være. Men sorg er, tænker jeg, bredere.**

(Interview D, linie11-25)

Informantens sorgforståelse knytter an til sorggruppens etableringsgrundlag på den lokale skole. Hvis der ikke er ret mange elever på skolen, der har mistet en forælder eller anden nær relation ved død, kan der ikke etableres en sorggruppe, medmindre sorg bliver defineret bredere, og der kan blive inkluderet elever i sorggruppen med andre tabsoplevelser. I citatet ovenfor nævner informanten skilsmisse som en hændelse, der potentielt kan føre til sorg. I samme sætning fremgår det også, at skilsmisse kan skabe lykke, men at informanten ikke har oplevet, at død kan skabe lykke. Denne passage kan betragtes som en måde, hvorpå der laves en kvalitativ sondring mellem sorg ved død og sorg ved f.eks. skilsmisse, og børn med disse forskellige tabsoplevelser samles i de samme sorggrupper, da der ellers ikke vil være tilstrækkeligt etableringsgrundlag for en sorggruppe på skolen. Den brede sorgforståelse finder jeg repræsenteret i flere interviews, her eksemplificeret med citat fra et interview med en sorggruppeleder:

Y8: Altså sorg er jo faktisk rigtig mange ting. Altså, hvis man sådan helt, skal gå helt ud, så er det at miste sin sut jo også en sorg, altså. Men det er jo ikke dér, vi opererer med i en sorggruppe. Altså hos os så er det, når man øh (tøven), har en alvorligt syg pårørende, som... Som er tæt på at være døende eller terminal. Og... Eller har mistet. [...] Jamen, der tænker jeg jo, at det er jo også det, at der er noget, der bliver taget fra én. Altså, man skal forholde sig til, at der mangler noget. At... Den frustration. Den (pause). Man mangler et eller andet og altså, man kan ikke få det. Det er jo ligesom - i værre grad, selvfølgelig. Men det er jo det, vi hele vejen op igennem livet vender os til. Så dør katten, så dør et eller andet andet. Altså mor går, og mor kommer tilbage. Alle de her forskellige ting i livet, som vi bliver nødt til at forholde os til, som også er en sorg, altså - en anden form for sorg, men som vi skal bearbejde.

(Interview F, linje 32-35, 48-53)

[...]

Y8: Og som jeg [tøven, red] synes, der er en tendens til, at vi prøver at skåne børnene for. [...]. Og jeg kan også mærke, at nogle af de børn, der kommer ind - altså forældre kan ikke tåle, at deres børn de er kede af det. Altså, de vil helst ikke have, at de er kede af det. Og vi skal helst ikke tale om, at far er død, eller at jeg er alvorligt syg. Altså, jeg har haft det i en forsamtale med en mor, der havde kræft, og hun ville simpelthen ikke tale om det. Og jeg sagde, "Det er jo betingelsen for at kunne være i gruppen." Og det gjorde, at hun ikke ville have sine børn med i gruppen.

(Interview F, linje 57-62)

I dette citat udfoldes en sorgforståelse, hvor tab over et mistet objekt er i fokus. Objektet nævnes både som sut, en mor i en adskillellesproces med barnet, et mistet kæledyr eller dødsfald. Eksemplet med sutten tolkes som objektiveringsmekanisme, hvor det sproglige billede "at miste sutten" assimileres i psykologisk forstand (Bjerre, 2017, p. 67). De fleste personer er bekendt med, at små børn kan reagere negativt på at miste en sut. Eksemplet med sutten kan således fortolkes analytisk som en måde, hvorpå forståelsen af sorg transformeres fra noget abstrakt til noget velkendt og noget, som de fleste kan forholde sig til (Moscovici, 2000, p. 49). Informanten giver i det fremhævede citat udtryk for en kvalitativ forskel mellem alvorlig sygdom, død og andre tabsoplevelser, og derfor handler sorggrupperne på skolen om sorg, der knytter sig til død og alvorlig sygdom. Men vedkommende taler også om forskellige livssituationer, der kan skabe andre typer af sorg. Fællesnævneren er, at sorg skal bearbejdes, og at det på denne skole er et krav at ville tale om sorgen for at deltage i sorggruppen.

En lignende beskrivelse af sorgen som et livsvilkår viser sig blandt andre sorggruppeledere:

Y9: Jamen, det er jo en ting, som alle mennesker kommer til at opleve, det er når vi mister eller oplever et tab af noget. Sorg kan være mange ting, det kan være, at man flytter, og man taber sin omgangskreds; sine venner og familie,

det kan være en identitet, man taber og mister, fordi man mister en arm eller man bliver arbejdsløs, så sorg kan være mange ting. Det kan være skilsmisse, det kan være død, det kan være sygdom, når man taber noget af den ene eller den anden art.

(Interview G, linje 25-30)

[...]

Y10: hmm...jeg tænker, sorg er en følelse, som alle vil bemærke. Går jeg ud fra på et eller andet tidspunkt i livet. Og jeg tænker sagtens, man kan have sorg i forbindelse med tab af kæledyr eller nogle andre ting. Men jeg tænker, dybden vil være voldsommere, hvis det er tab af et nærtstående menneske.

(Interview H, linje 25-28)

De fire informanter, der er lærere på en skole, der ikke tilbyder sorggrupper, taler ligeledes om sorg som et fænomen, der kan opstå af mange forskellige årsager, og om kvalitative forskelle mellem at miste ved død og andre svære livsvilkår. Disse informanter udtrykker, at de alle fire har oplevet, at børn viser eller udtrykker deres sorg på forskellige måder samt, at deres erfaring er, at nogle børn ikke har lyst til at tale om deres sorg på skolen:

Y13: Jamen også det der med, at man viser det forskelligt, og der er jo ikke noget (...) nogle, der er mere kede af det end andre, men at man viser det forskelligt, og der skal være plads til, at "sorg" kan have alle ansigter.

Y14: Så, de skal føle sig set, ikke? Altså, i den sorg, de nu er i, netop, ikke? Altså, at det er meget forskelligt. Og jeg har i hvert faldt også oplevet, at nogle børn er helst fri for, overhovedet, at man bringer det banen, og de, de skal have et frirum her i skolen. Der vil de slet ikke snakke om den der sorg, overhovedet. Det synes jeg også, vi skal respektere. Fordi, det er jo måske rigtig vigtigt for dem.

(Interview K, linje 50-57)

Budskabet i ovenstående citat er i et modsætningsforhold til det dominerende perspektiv, der er i spil blandt de informanter, der arbejder med sorggrupper, hvor samtalen, og det at sætte ord på sorgen, er centralt for deltagelsen i de skolebaserede sorggrupper.

Eksempelvis siger informant Y8, der fungerer som sorggruppeleder, at betingelsen for at deltage i en sorggruppe er, at man vil tale om sorgen. Som tidligere fremhævet i analysen knytter sorgforståelsen sig til interventionens præmis: Man skal tale om sin sorg, og dermed er det meningsfuldt at tale om sorgen i en skoleorganiseret sorggruppe. At sætte ord på sorgen bliver essensen af at yde hjælp til børn i sorg, hvor sorggrupperne i en fortolkende SRT-analyse i skoleregi kan forstås som en materialitet af hjælpen, en objektivisering af en hjælp, der bidrager til en meningstilskrivende proces om at hjælpe børn i sorg. Det abstrakte ved børns sorg og svære ved at finde ud af, hvordan man bedst hjælper børn i sorg, bliver en mere konkret, genkendelig og enkel opgave, når samtalen er virkemidlet, og samtalen finder sted i skolen, som er et genkendeligt sted for de fleste borgere i Danmark.

Informanterne, der ikke arbejder med sorggrupper, skelner mere mellem at være ked af det og at være i sorg end de andre informanter:

Y13: Sorg kan jo komme af mange, mange forskellige årsager, ikke? Så jeg synes ikke, man kan sætte én "label" på, eller hvad skal man sige, altså "sorg", det kan være så mange, mange forskellige ting og give sig udtryk på rigtig, rigtig mange forskellige måder også. Men al sorg, for mig at se, det er en eller proces, man skal igennem, så man kan lære at leve med det. [...]

Y16: Jeg tænker også, det er noget mere alvorligt end bare at være ked af det. Når man er i sorg, så er man (...) så er der noget mere på spil på et eller andet plan, ikke? Alt efter, hvor, hvor, hvor grelt det er, ikke? Om det er en forælder eller, man har mistet, eller om det er en bedstemor, som egentlig bare er syg lige nu, så kan man jo reagere forskelligt, ikke, tænker jeg.

(Interview K, linje 27-35)

På trods af at der umiddelbart viser sig en overensstemmelse i en stor del af citaterne mht., at sorgen er et grundvilkår, og sorg kan opstå af forskellige årsager, så peger citaterne dog i forskellige retninger med hensyn forståelse af kvalitative forskelle mellem forskellige tabsoplevelser, hvor vilkår, f.eks. små børn, der mister deres forældre eller søskende, anskues som mere "grelle", det vil sige mere alvorligt indgribende i børnenes liv, og beskrives som dybere sorg end ved sorg, der knytter sig til tab af en familiestruktur (skilsmisse/samlivsbrud), et venskab eller andre livsændringer. Disse forskellige

anskuelser peger på et analytiske tema om snæver (smal) og bred sorgdefinition, hvor kvalitative forskelle mellem død og andre eksistentielle tabsoplevelser er i spil. En skoleleder fra en skole med sorggrupper siger:

Y6: [...] Ehm, så hvad angår forskellene i hvordan man både tackler sorg, og hvordan man rammes af det, der tænker jeg egentlig, at spændet i hvert fald kan være lige stort, om man er barn eller voksen, hvordan man rammes af det. Men det kognitive niveau et barn her, det er man selvfølgelig nødt til at tage med også ift. de muligheder, der er. Ehm altså voksne, kan man sige, er jo langt hen ad vejen deres egne herrer ift. at skulle søge hjælpen, og det kan man jo ikke forvente, at børn aktivt skal gøre. Derfor skal hjælpen gerne faciliteres

(Interview D, linje 90-97)

Denne informant nævner, at børn ikke på egen hånd kan søge hjælp på samme måde som voksne, og dermed skal hjælpen tilbydes børn. Og i denne kontekst forstås, at et tilbud om hjælp eksempelvis kan være en skolebaseret sorggruppe. Sorggruppen i skoleregi bliver forankret som det naturlige valg om at hjælpe børn i sorg. En anden informant, en sorggruppeleder, udtrykker umiddelbart en tvivl om, hvorvidt der er forskelle mellem børn og voksnes sorg. men finder frem til, at børn generelt har et andet udgangspunkt end den voksne for at forstå kompleksiteten ved eksempelvis endegyldigheden ved et dødsfald:

Y:10: [...] Det er svært lige helt at forklare, men at den- den er bare sværere at komme væk fra. Men jeg er i tvivl om altså forskellen, og- men så kan man sige i forhold til forståelsesaspektet hvor, at idet man er yngre, altså der- der vil være nogle ting hvor, hvis vi snakker virkelig små børn, som ikke ville kunne forstå konsekvensen af, okay, nu er mor død, eller hvem det nu er, der er død, og at det er for evigt det her, så altså der vil jo også ske noget i deres udvikling, at lige pludselig så forstår de sorgen på en anden måde, at..at det her det er endegyldigt. Hvor der tænker jeg, i for sig, altså hvis vi sammenligner med voksne, som vil have forståelse af, om end flere beskriver, at det virker uvirkeligt, og at man har en følelse af, at måske kommer personen tilbage lige pludseligt, når der sker noget, altså...

(Interview H, linje 42-66)

En anden sorggruppeleder taler om barnets alder som betydningsfuldt samt om relationen til den person, som barnet har mistet, vil have betydning for tabsoplevelsen.

X: Du nævner alder. Hvilken betydning mener du alderen har?

Y11: Jeg tænker, det betyder noget, i hvilken grad man er i stand til at tænke over eller forstå, hvilken konsekvens det har, det der er sket i ens familie eller ens nære omgivelser. Det kan være forskelligt. Det kan være, hvilken tabsfølelse man har. Det betyder også noget, hvor tæt den person, man har mistet, er til en.

(Interview I, linje 23-39)

[..]

Y5: Det, jeg har oplevet med børns sorg, det er, at de rent faktisk, at de egentligt, at de sørger meget naturligt, de allerfleste børn. De sørger i en meget, i sådan en meget, nogle korte sekvenser. De kan ikke holde ud at være i det for længe af gangen, i hvert fald ikke i det, de viser. Det er også det, vi taler om, når vi har nogle børn her på skolen, der mister: at man skal huske på som den voksne, at de kan godt sidde i det, de kan godt sidde og græde og være rigtig kede af det, men så pludselig er de nede og lege og så gynger de på gyngen, og de siger: Nej, nu skal vi noget andet. For de kan ikke være i det så lang tid.[...] Men det er ikke et udtryk for en overfladiskhed, hvis man sådan skal sætte det på en formel. Og samtidig så er det vidt forskelligt, hvordan de reagerer de børn. Og det skal vi også hele tiden huske på. At selvom det er søskendebørn – vi har, på den her skole har vi tre søskende, som mistede deres mor for halvandet år siden, og de reagerer vidt forskelligt. Og det skal vi huske på. At der ikke er den der ene måde, der er den rigtige.

(Interview C, linje 13-44)

Hovedparten af informanterne oplever, at børn kan have forskellige reaktioner på sorg, og har erfaret, at børnene kan gå ind og ud af sorgen. Informanterne anvender kognitiv

polyfasi i argumentationen, hvor de trækker på forskellige kilder til viden om børns reaktioner på sorgen.

Informant Y12, en sorggruppeleder fra en skole, hvor de inkluderer børn ud fra en bred sorgforståelse (skilsmisser, død m.v.), adskiller sig fra den dominerende repræsentation af sorg blandt informanterne. Y12 udtaler, at vedkommende ikke oplever forskelle i børnenes sorg, uanset om der er tale om død eller skilsmisse, og at sorg skal bearbejdes ved at dele sorgen med andre.

Y12: Og da vi- da jeg lærte at blive sorggruppeleder, så siger Jes Dige, ” En sorg er en sorg. Og det er uanset, om den kommer ud fra en skilsmisse, eller den kommer fra en bedstemor, der er død, eller min kanin der... Alle sorg er lige vigtige at få bearbejdet.” Så det er sådan set den tese, vi arbejder ud fra.

X: Okay. Og hvad tænker du så, sorg er, når du siger det? Nu siger du det, Jes Dige siger, men hvad tænker du, sorg er?

Y12: Jamen sorg er jo når, at man bliver ramt på sine følelser. Noget man ikke selv helt kan- altså man kan bare mærke, man har en kæmpe knude inde i maven. Det er sådan, barnet beskriver det, når de kommer ind, øh, og det- det er lige gyldigt hvad, de kommer ind med, og om de græder eller ikke græder, så bliver den simpelthen bare ved med at være der. Og så siger de så, når de har siddet herinde [i sorggruppen, red], [...] Men når de har snakket med nogle andre børn, spørger ind til eller kommenterer på det, de har sagt. Så synes de, at den der knude bliver mindre.

X: Mm. Men hvad tænker du så kendetegner børns sorg? Du noget med, børn siger noget med en knude. Hvad- hvad- kan du uddybe det?

Y12: Jamen børnenes sorg.. de, mange af dem bliver indadvendte. Og går stille langs væggene her. Og har ikke... men der kan også være nogle af dem, der fuldstændig tænder af på ingenting. Det er sådan en- der er ikke sådan en gylden mellemvej. Enten er man det ene sted eller det andet sted. Vi har jo også børn her, der ikke må være i sorggruppe.

X: Nå?

Y12: Fordi det mener forældrene, det kan man godt klare selv. Det skal andre ikke blande sig i... De har det hårdt. Altså det er hårdt at gå at se på, at...

Især sådan i skilsmisse, hvor forældrene synes, "Ej, men det har du styr på, og vi er enige om det hele, og der kan ikke være noget i..."

X: Mm. Ser du nogle forskelle mellem skilsmissebørn og så de børn, der har mistet til død? Altså- nej?

Y12: Altså- nej? Nej. De er fuldstændig lige kede af det. Altså... Og, hvad hedder det, et eller andet håb, går skilsmissebørn med. Hvorimod at håbet er væk ved dem, der har mistet.

(Interview J, linje 25-59)

Først taler informanten om, at alle børn er lige kede af det, uanset om sorgen skyldes skilsmisse eller dødsfald. Men alligevel nævner informanten i samme passage, at børn, der er i sorg på grund af død, mister håbet til forskel for børn med skilte forældre. På den ene side ligestilles alle børns sorg – og samtidig defineres en forskel, der er et forankret håb, der forsvinder hos børn, der har mistet ved død. Informanten vender tilbage til at ligestille alle børnenes sorg i perspektivet om børnenes fysiske oplevelse af sorg. Informanten taler om sorgen som en kropslig erfaring og gør brug af metaforen: en *"kæmpe knude i maven"*. Uanset sorgens årsag og uanset, hvordan børnene udtrykker deres sorg, så har de, i henhold til denne informant, en kæmpe knude i maven, hvor informanten argumenterer for, at knuden forsvinder ved, at børnene taler med andre og deler deres sorg i skolens sorggruppe. Det abstrakte og svært definerbare ved børns sorg bliver genkendeligt og håndgribeligt ved at kalde det *en knude i maven*, som bliver mindre ved, at børnene sammen sætter ord på sorgen i sorggruppen. Sorggruppen bliver en del af objektiviseringsprocessen, hvor faciliteringen af at sætte ord på sorgen og deling af følelser fremgår som den centrale intervention.

Informanten giver udtryk for at have ondt af de børn, hvor forældrene, særligt skilsmisseforældrene, ikke ønsker, at børnene deltager i sorggruppen. Der anes en konflikt mellem nogle af forældrenes blik på børnenes behov for hjælp i skolen og skolens antagelser om hvad, der gavner børnene. Der italesættes en konflikt, hvor informanten og en navngiven underviser har været uenige med KB. Denne konflikt handler om sorgforståelsen, den brede og mere snævre definition på sorg, som skaber konflikter mht., om børn med forskellige tab kan deltage i samme sorggruppe. Her vil jeg atter henvise til SRT-beskrivelsen af, at *objektiveringsmekanismen*, eller *objektiveringsprocessen*, rummer

et spændingsfelt af magt i og mellem sociale grupper, hvilket betyder, at sociale grupper skal forhandle om selektion af, hvilke dele af det velkendte objekt, der skal repræsenteres i den nye repræsentation, og hvilke dele eller elementer, der ikke vil blive repræsenteret. I dette tilfælde er genstanden for ovennævnte konflikter: hvilke børn skal i sorggruppe? Skal alle børn i samme sorggrupper?

Ifølge Moscovici kan konflikter i og mellem grupper forårsage, at en hegemonisk repræsentation ændres til at blive en polemisk repræsentation (Moscovici, 1988). I det foregående citat kategoriserer informanten sorgreaktioner blandt børn til to bestemte reaktioner, som kan beskrives som enten-eller reaktioner. Enten meget udad-reagerende eller indadvendte, stille reaktioner, og vedkommende har ondt af de børn, hvor forældrene ikke ønsker, at børnene skal i sorggruppe på skolen. Denne "enten-eller" beskrivelse af børns sorg står i modsætning til sorgforståelsen, der viser sig blandt hovedparten af de øvrige informanter. De øvrige informanter beskriver, at børn i sorg kan træde ud og ind af forskellige sindstilstande, og derudover viser det sig forskelligt fra individ til individ. I dette interview er sorgforståelse mere kategorisk på den måde, at børn med svære livsvilkår bliver betragtet som børn i sorg og har en knude i maven, der kan løsnes ved at tale med andre børn, uanset sorgens årsag, i sorggruppen på skolen. Denne sorgforståelse peger i retning af formation af en polemisk repræsentation, hvor de øvrige informanters sorgforståelse viser sig som mere hegemonisk (Moscovici, 1988).

Det er et tværgående fund, at mange af informanterne taler om sorg som et grundlæggende livsvilkår, som vi alle på den ene eller anden måde vil opleve i vores liv. Dog ses forskelle i informanternes forståelse af sorg ved f.eks. skilsmisse og tab ved død, som tidligere i analysen er identificeret som smalle og brede sorgforståelser. Den brede sorgforståelse er forankret i, at alle svære livsforhold kan skabe sorg, og at den mere smalle forståelse sorg er knyttet til død. Uanset om informanter knytter an til en bred eller smal sorgforståelse, er der overvejende enighed blandt de informanter, som arbejder med sorggrupper om, at børnene behøver hjælp. Der sker en formation af en hegemonisk repræsentation, der handler om, at børn i sorg behøver hjælp til at dele og tale om deres sorg i skolen. Analytisk kan denne fællesnævner, at børn i sorg behøver hjælp i en skoleorganiseret sorggruppe, fortolkes som et udtryk for en hegemonisk forståelse af børnenes behov, når de er i sorg. Uanset årsagen til børnenes sorg.

Informanter, der er ansat på skoler, hvor der ikke er en sorggruppe, har et andet blik for børnenes behov for hjælp i skoleregi. Disse informanter mener, at børn i sorg har brug for omsorg i skolen, men at denne hjælp og omsorg ikke behøver at knytte sig til at tale om deres sorg i skolen i en sorggruppe. Det er således et analytisk fund, at de skoler, der ikke arbejder med sorggrupper, lader til at se mere bredt på, hvordan man kan hjælpe børn i sorg, mens de informanter fra skoler, der tilbyder sorggrupper, ser hjælp og sorggrupper som synonyme. Dette fører videre til det næste analysetema om skolens rolle i forhold til børn i sorg og etableringen af sorggrupper i skoleregi.

8.3.2. Analysetema 2. Sorggrupper og skolens rolle

I interview A fortæller informanterne om NGO'ens historik og erfaringer mht. etablering af sorggrupper i skoleregj:

Y2: [...] Øhm, og et af hjørnesteenene har altid været sorggrupper i skolerne, fordi [anonymisering af end tidligere medarbejder], også som var medarbejder her i mange, rigtigt mange år, var meget optaget af det. Og vi kunne se at det fungerede, men vi kunne også se, at det var en tung og en sej vej, fordi det er svært at fastholde frivillige. Så da det var allerbedst, det var lige inden kommunalreformen, der var der næsten 320 grupper, faktisk, altså for børn og unge, drevet af frivillige. [...] Så kom kommunalreformen, og der røg halvanden hundrede i svinget, sådan.[...] Så man tog de der lavt hængende frugter, der var nemme at plukke og fjerne, og det var så bare sådan noget typisk, de bløde ting, ikke. Det betyder jo ikke at vi er holdt op, vi bliver ved med at lave kurserne. Det var [anonymisering af tidligere medarbejder], der har lavet dem i gamle dage, men sådan, for en syv, otte, ti år, otte år siden, blev vi enig om, at når alle skoler har en handleplan, så kunne man måske begynde at kigge den vej. Man kunne sige, var det ikke en god ide at skolen oprettede sorggruppen? Og vi lavede så et formelt samarbejde med [anonymisering af en kommune], og [anonymisering af en kommune], og [anonymisering af en kommune] kommune [...] Så, så man kan sige, vi snakker altså, vi snakker virkelig til sådan, ja, alle voksne, hvad hedder det, men selvfølgelig synes vi jo så skolen og pædagoger har er særligt ansvar, sådan som vi har skruet det hele sammen. Så mange timer de er sammen med børnene, ikke, så det har været meget det, vi har prøvet at sætte ind. Men så er det jo bare, som jeg sagde før, i højere og højere grad landet på alle mulige andre målgrupper, som også gerne vil have hjælp og kan bruge vores ting, det er spændende. Og søger rådgivning, også.

(Interview A, linje 119-136 og linje 214-219)

I citaterne fremgår det, at KB i mange år har tilbudt sorggrupper til børn i sorg i kommunalt regi, hvor medarbejdere fra KB og frivillige varetog interventionen. Dette tilbud var især

baseret på en tidligere medarbejders engagement. En kommunalreform og problematikker mht. at fastholde frivillige medarbejdere ændrede vilkårene for arbejdet med de kommunale sorggrupper, der blev faciliteret i KB-regi. Endvidere fremgår det af citatet, at ideen om skolebaserede sorggrupper opstod i kølvandet af KB's arbejde med sorghandleplaner til skolerne, og KB etablerede et formelt samarbejde med et mindre antal kommuner om etablering af sorggrupper i skolereg. Et af argumenterne for at etablere sorggrupper i skolen er, at skolens personale bærer et særligt ansvar, fordi de er sammen med børnene i mange timer på daglig basis. Skolens rolle mht. børn i sorg kobles således sammen med blandt andet den mængde tid, som skolens personale tilbringer med børnene.

Informanterne fortæller om sorggruppernes placering i skolereg og om de positive erfaringer, der knytter sig til de skolebaserede sorggrupper:

F2: Og der er ingen tvivl om, at det er en smadder god ide, det kan vi jo se, Jamen, nu er du her jo ikke for at høre om evalueringer. Men vi skriver bøger om det, vi laver og.[..] altså vi følger op på det, vi laver,[..] Så kan vi jo se at det blomstrer. Og de er rigtigt glade for det. I [anonymisering af en kommune] kommune har skolelederen helt uhjulpet sagt, at efter de har fået grupperne, øhm, så kan de simpelthen mærke, at der er ikke det samme pres på specialundervisning. Øh, og integra- hvad hedder sådan noget der, ikke, ikke integration, et eller andet, andet.

X: Er det det der inklusion?

Y1: Inklusion, ja

Y2: Inklusion. At det går faktisk, øh, lidt mere.... Så det er jo ret vildt, det kan man jo ikke måle, man kan jo ikke lave en eller anden cost-benefit på det, men, men det er da skønt nok at have sådan nogle udsagn, ikke. Og det driver selvfølgelig også værket meget.

(Interview A, linje 153-166)

Sorggruppen fremstår i henhold til ovenstående citat som en forebyggende indsats, der afhjælper skolens pres på et andet pædagogisk indsatsområde og som en indsats, der fremmer børnenes faglige formåen. Sorgen forstås som en livsomstændighed, der kan få negative konsekvenser for børns læringsmuligheder og betyde, at børnene kan få behov for specialundervisning. Essensen i argumentationen er, at sorggrupper i skoleregi er et tilbud, der kan ændre på sorgens negative betydning for børnenes læring og reducere behovet for specialundervisning og inklusionstiltag.

Der bliver talt med etablerede terminologier og forståelser om sorggrupper som en ny praksis i skolen, hvor der bliver skabt mening i argumentationen om at etablere sorggrupper i skoleregi ved at forankre med henvisning til eksisterende praksisser i skolen. Der er tale om en værdiladet kategorisering, baseret på positiv feedback fra skolerne, selvom informanten ikke mener, at de positive effekter kan måles. Længere fremme i analysen vil der specifikt blive set nærmere på temaet om sorggruppers betydning for børns faglige standpunkt. Men inden da vil fokus være at analysere informanternes argumentation mht. at foretrække sorggruppers placering i skolerne.

Jeg spurgte informanterne om strategien i organisationen, hvor man målretter sorggruppers placering i skoleregi til sammenligning med f.eks. placering af sorggrupper i andre regi som f.eks. PPR, kirker, andre lokaliteter m.v.:

Y2: Jamen, ret pragmatisk, så er det sgu, fordi der er de alle sammen. Man kan sige, når [tidligere medarbejder, red] og jeg i sin tid satte os ned og sagde: Det er her må vi kunne gøre bedre. Så var det selvfølgelig fordi, at det var hårdt hele tiden at fastholde de frivillige. De holdt ikke særlig længe af mange grunde.

X: Nej. Det var dengang de var uden for skolerne, eller hvad?

Y2: Ja nemlig, ikke. Indtil for en 7-8 år siden [...] Men vi kunne også se. Og det er ikke videnskabelig bevist. Men det er helt åbenlyst, at de børn, der frekventeret de der frivilligt drevne grupper som regel var børn, der i forvejen havde et stærkt netværk omkring sig og faktisk fik hjælp i mange andre sammenhænge [...] At det, at det ikke egentlig dem, du kunne kalde den tunge gruppe, måske dem, altså, det var ikke socialt retfærdigt. Kan vi kalde det det. Ikke? Og det var med den tanke, at på

skolen, der er de allesammen, og hvis man ellers har en smule opmærksomhed på det, hvad en skole altså ikke har så, jamen så, kan man også identificere de børn hurtigt, som har behov for det her. Og især, hvis man også anerkender sorg over tid. Der kan også være børn der var det 3-4-5-6-7 år siden, at de havde mistet som kan få lidt glæde der, ikke. Ehm. Så det var sådan set tankesættet. For at kunne hjælpe alle og fordi, at det lå ligesom også i, med de mange timer børnene er i skole. Synes vi, at der lå et sted og det var måske også et sted, der var nemmere at fastholde tilbuddet. Når det nu også var et åbent tilbud ikke. Fordi, at der hele tiden kommer nye børn til.

(Interview A, linje 1162-1186)

Informanternes argumentation for at tilbyde sorggrupper i skoleregi handler om, at det på skolerne er lettere og hurtigere at identificere børn, der er kandidater til at indgå i en sorggruppe end andre steder. Et argument er, at det bliver muligt at hjælpe alle børn, når sorggrupperne placeres i skoleregi – heriblandt børn, hvor den sorgudløsende årsag ligger flere år tilbage. Endvidere taler informanterne om, at placeringen af sorggrupper i skoleregi gør det lettere at fastholde tilbuddet, hvilket var svært for KB, da de tilbød sorggrupper i deres eget regi med hjælp fra frivillige. Tidligere i dette afsnit er der præsenteret et citat, hvor forståelsen af sorggruppen som en forbyggende indsats mht. specialundervisning og inklusion i skolen fremgår. I nedenstående citat taler informanten om børn, der mister, kan være truet på deres faglige standpunkt:

Y3: [...]. Men en af grundene var vel også, at vi havde en idé om, at børn, der havde mistet en forældre fik dårligere karakterer. [...] Og det er noget af det, vi også har lavet den der model. Så man kan sige. Det er selvfølgelig fordi, at børn skal have nogle af at snakke med og en anden ansvarlig voksen. Det vi har talt om. Men så faktisk også fordi, at vi gerne vil forbygge nogle af de langsigtede konsekvenser. Eksempelvis det her med, nu ved vi jo så fra registerforskning, at de rent faktisk får dårligere karakterer

X: Ja. Altså, de klarer sig dårligere i skolen?

Y3: De klarer sig dårligere.

X: Fagligt?

Y3: Ja. Så jeg tænker, at en af grundene til, at det også er på skolerne, og det er jo det som i kan se. [...] At, hvis det er i skolerne, bliver der også en anden måske mulighed for en anden koncentration og en anden forståelse for besværlige Peter [opdigtet navn til et barn, red].

X: Men er der noget didaktisk i grupperne? Er der noget lektiehjælp? Er der noget i selve grupperne, som fremmer, nu siger du, at I gør opmærksom på, at de klarer sig dårligere ud fra registerdata. Er der noget i grupperne, der er læringsrettet?

Y3: Nej, men der er det i grupperne, at vi håber ved, at flere børn får et tilbud om at gå i gruppe, og vi dermed kan give de her fællesskaber, der kan forebygge ensomhed og forhåbentlig give mere koncentration, og så man ikke føler sig alene, kan gøre, at de kan have det bedre i skolen. Plus, at hvis det er på den samme matrikel, kan man håbe, at der kan være nogle, hvad hedder sådan noget?-

Y1: Sidegevinster?

Y3: Ja. Og jeg tænker, at kan blive oversat nogle af de ting, der sker i mellem faggrupper. Ja, men nej, der er ikke.

(Interview A, linje 1992-1218)

Informanterne taler om skoleorganiserede sorggrupper som et tilbud, der kan bidrage til at forebygge fald i fagligt standpunkt. Sorggruppen bliver præsenteret som et psykosocialt skolebaseret tilbud med samtaler og en særlig forståelse for de "besværlige børn". Det er den psykosociale indsats med gruppesamtaler, der anskues som den form for hjælp, der kan forebygge, at børnene klarer sig dårligere fagligt. Endvidere tales der om en "sidegevinst" ved, at sorggruppen er organiseret i skolen, hvor der kan ske en faglig udveksling mellem faggrupper. Personalet, der fungerer som sorggruppeledere, kan dele deres viden og observationer fra sorggruppen til f.eks. børnenes lærere, der skal varetage den faglige undervisning. Og den viden, der kan bringes i spil og blive delt via en skoleorganiseret sorggruppe anskues som en fordel, der tjener den overordnede intention om at skabe en bedre psykosocial helhedsorienteret støtte for børn i skolen.

Informanterne taler om deres positive erfaringer samt den gode feedback, de har fået fra skolerne angående etablering af sorggrupper i skolerne. I evalueringsmaterialet fra KB fremgår det, at ikke alle børn bryder sig om at tale med deres lærere om sorg, og det er

ikke alle børn, der ønsker at deltage i en sorggruppe (Dencker, 2012, pp. 36,38). I den kontekst blev informanterne spurgt til deres overvejelser mht., at det er skolens personale, der varetager rollen som sorggruppeleder:

Y3: Men er vores erfaring? Fordi jeg tænker...Nu siger jeg det lige ud af det blå. Min erfaring er faktisk, at dem der kommer, det er sjældent klasselæreren i 3B. Det er rigtig tit enten en pædagog ovre fra klubben, Øhh, eller AKT Læreren. Eller trivselslæreren, eller hvad det nu hedder.

X: Nogle som har en anden rolle på skolen?

Y2: Eller en sundhedsplejerske.

Y3: Jeg tænker, det kan ikke være mange tilfælde, hvor det faktisk er..

Y2: Det tror jeg heller ikke, nej.

Y3: Men selvfølgelig kan det lade sig gøre, eller det kan ske.

Y1: Det kan ske, og så tænker jeg så igen som alt muligt andet, og være, men et eller andet synes jeg bare, at det må hjælpe en til at have en skærpet bevidsthed om sin egen rolle, som vi i forvejen opfordre, at man har, uanset om du er matematiklæreren, eller om du er mere perifer lærer er, hvad er det for, og så igen lav det så transparent som muligt.

X: Hmm.

Y1: Altså, hvis det er det, hvis du oplever, at her er der en eller anden knast, et eller andet der gør, at vedkommende bare ikke fortæller noget så sig: "jeg tænker, det er min forestilling, hvad tænker du om det"? Altså øh.

(Interview A, linje 1238 – 1253)

Informanterne fremhæver, at det primært er pædagogisk personale og ikke så ofte en lærer, der fungerer som sorggruppeleder, og dermed forhandler informanterne sig frem til, at det ikke er en problemstilling, der ses så hyppigt, og de anviser en løsning, hvor læreren må konfrontere barnet med sin fornemmelse for en potentiel modstand hos barnet. Det bliver således barnets opgave at sige fra over for læreren, eller andet personale fra skolen,

hvis ikke barnet ønsker at tale om sin sorg i skolen eller ikke ønsker at deltage i en sorggruppe på skolen.

Informanternes argumentation om børn, der ikke vil tale om sorg på skolen, kan med Gillespies videreudvikling af SRT-begreberne anskues som en social forsvarstaktik – en undgående forsvarstaktik (Gillespie, 2020) – undgående forsvarstaktik forstået på den måde, at informanterne nævner, at det primært er pædagoger, der varetager interventionerne i sorggruppen og ikke så hyppigt børnenes lærere, der arbejder med børnene i sorggruppe. I argumentationen har informanterne undgået at udfolde temaet om, at der er nogle børn, der ikke vil tale om sorgen i skolen ved at reducere problemstillingen med begrundelser om at det er ganske få børn, der møder deres lærer i rollen som sorggruppeleder, da det ofte er pædagoger, der er sorggruppeledere. Temaet om børn, der ikke vil tale om sorgen i skolen, bliver afbøjet til at handle om børn, der ikke så gerne vil tale med deres egne lærere. Temaet om børn, der ønsker et frirum i skolen, forsvinder i argumentationen. Derved undgås det perspektiv, som kan opleves som forstyrrende og potentielt truende mod den sociale repræsentation.

En central del af de positive argumenter for sorggrupper i skolerne har som omdrejningspunkt, at sorggruppeledelsen bliver varetaget af skolens personale, og som det fremgår af nedenstående citat, er målet at udbrede de positive erfaringer:

Y3: [...] Altså, det er jo ikke, jo det er sorggruppeskolerne, jeg synes, der er rigtig mange kvaliteter. Men at få øjnene på det i skolen. Det er jo noget af det, vi taler om.

X: Altså det at få opmærksomhed på sorg i skolerne?

Y2: Altså at få kollegaerne til at forstå, at det her faktisk er et skidegodt tilbud

(Interview A, linje 1264-1268).

KB ønsker at udbrede sorggrupper på skolen. Men der er udfordringer med at få udbredt sorggrupperne, og det viser sig, at økonomi spiller en rolle i den sammenhæng:

Y2: Ja. Ja, og det er også kurserne, tit, som vi kan se, der gør det lidt besværligt med kommunerne, fordi de vil egentlig tit gerne i gang, men de har ingen penge. Og de kan slet ikke overskue, hvis de skal have 30 mennesker på kursus, at de så skal betale 4000 kr. per næse. Det, det er ligesom det, så det er sådan noget af det, vi bøvler med at prøve at finde en anden model for, hvordan kan vi hjælpe kommunerne mere kvikt i gang, uden at vi taber penge på det, i hvert fald, ikke.

(Interview A, linje 144-147)

Det økonomiske aspekt er i henhold til ovenstående citat en hindring mht. at få etableret sorggrupper. KB forsøger at finde en løsning, således at de undgår at miste omsætning på salg af sorggruppekurser. Det fremgår ikke i interviewet, hvilken løsningsmodel der forsøges etableret. Men det er eksplicit, at KB sigter efter en løsning, hvor de ikke mister deres indtjening på 4000 kr. pr. kursusdeltager. Indtjeningsgrundlaget må antages at være af en betydelig størrelse i og med, at KB har en strategi med en målsætning om, at der skal være sorggrupper på halvdelen af de danske skoler inden for en given tidsramme:

Y2: Så er det i øvrigt også blevet et prioriteret område i Kræftens Bekæmpelse, og vi har fået en seks-syv år til at se, om ikke vi kunne få halvtres procent af alle skoler i gang.

(Interview A, linje 166-168)

Foruden den gode intention om at hjælpe børn i sorg indgår også et økonomisk incitament for at udbrede etableringen af sorggrupper til halvdelen af de danske skoler.

Lad os gå tilbage til temaet om børn, der ikke ønsker at tale om deres sorg med en lærer. Informanterne nævner at de har erfaret, at en mandlig sorggruppeleder valgte at tage børnene ud i naturen fremfor at sidde og tale med børnene i en gruppe på skolen:

Y3: Altså, jeg synes noget af det jeg netop, en ting er, at gruppe ikke er det rigtige for alle, og det er meget kvinde....., kvindefag, det kan vi jo se rundt på kurserne-

Y1: Ja.

Y3: Hvis man så har, om det så er en pige eller dreng, det kan i princippet være ligegyldigt, men et barn som ikke trives med at sidde i de her grupper, så er det jo nogle gange synes jeg også en rigtig, noget af det vi, en fornem opgaver er, altså også hvis....man nu kan huske [xxxxx, anonymisering af en lærer], læreren vi havde der bare sådan Ud og spark på nogle træer.. Så er det jo bare det.

(Interview A, linje 1254-1261)

Det fremhæves, at det var en mandlig sorggruppeleder, der valgte en anden intervention end samtalen. Og det bliver nævnt, at hovedparten af kursusdeltagerne på sorggruppelederkurset er kvinder. Dermed indikeres det, at det er en kvindelig præference at foretrække samtalen som intervention.

Tilbuddet om sorggrupper i skolen handler ifølge informanterne om at tilbyde hjælp til alle børn i sorg, og der bliver spurgt ind til informanternes overvejelser om både fordele og potentielle ulemper ved at organisere sorggrupper i en skolekontekst, hvor målet er at hjælpe alle børn:

Y2: Altså, fordelene ved at have det væk fra skolen er selvfølgelig for de børn, der på, en eller anden grund synes, at det er ubehageligt, at det skal foregå i skoletiden. De vil gerne have det adskilt. Så er det jo godt, at der er et andet tilbud. Der er bare ikke ret mange tilbud.

X: Nej.

Y3: Jo. Det er vel også forældrene, som synes der er nogle ting, eksempelvis nu har far eller mor har fået en ny kæreste, og det synes man faktisk ikke kommer skolen ved. [...] Jeg tænker det kunne, det er i hvert fald noget af det, jeg hører, at nogle fortæller, at der nogle lærer, der ikke vil have deres børn i gruppe. Men om det så er på skolen eller ej, det ved jeg ikke. Men der kan jeg forestille mig, at der også kan være sådan noget med, at man tænker det er simpelthen for privat. Det skal de ikke sidde og fortælle om oppe på skolen.

X: Mm-

Y3: Men men det ved jeg ikke.

X: Nej nej-

Y2: Så kan man sige, der er måske også nogle børn, som er bange for, at deres historie kommer i omløb

Y1: Ja ja-

Y3: Lige præcis. Hvis man nu ikke kender de andre børn [afbrydes]

Y2: Og det er jo det der med visitationssamtalen, hvor vigtig den er. Man snakker om, at det godt kan godt være, at de voksne indbyrdes er nødt til at udveksle erfaringer. Men altså børnene i gruppen går ikke ud og fortæller kammeraterne om, hvad der er sket i det der rum.

Y3: Så er der ... Jeg har ikke hørt det fra nogle forældre eller børnene, men det bliver det nævnt, at hvis det nu er fra kl. 10-12 om tirsdagen. Så kan man miste rigtig meget engelsk undervisning.

(Interview A, linje 1281-1304)

I citatet fortæller informanterne, at de har kendskab til børn, der ikke ønsker at deltage i en sorggruppe i skoleregi. Men der er også lærere og forældre, der ikke bifalder tilbuddet. Årsagerne til at afvise at deltage i sorggruppen kan ifølge informanterne handle om et ønske om at adskille skoleliv og privatliv, om en frygt for, at der bliver delt fortrolig viden uden for sorggruppen, eller om at deltagelse i sorggruppen kan betyde, at børnene går glip af undervisningslektioner. Det nævnes i citatet, at der kan være børn, som ikke passer ind i en sorggruppe i en skolekontekst, men at barnet kan have brug for et andet tilbud.

Der tales om privatliv og tavshedspligt i sorggrupper, hvor der er forskellige præmisser i spil, afhængig af om det handler om de voksnes præmisser eller om børnenes præmisser. Familierne bliver ved en visitationssamtale på skolen informeret om, at sorggruppelederne må dele den viden, de får i sorggruppen, med andet personale fra skolen, hvorimod børnene ikke må dele det, de taler om, oplever og hører med andre uden for sorggruppen. Der er en konflikt i spil mellem skole og privatliv. I henhold til citatet kan en potentiel overskridelse af privatsfæren være afgørende for, at nogle børn og forældre ikke ønsker deltagelse i en sorggruppe på skolen.

De positive erfaringer om sorggrupper i skolerne lader til at være dominerende i både avisartikler, tv-udsendelser, informationsmateriale og i nærværende kvalitative interviewmateriale (Aisinger, 2008; Boesen, 2018; Dencker, 2012; Kæhler, 2019; Mortensen et al., 2019). Fremhævelse af de positive erfaringer med sorggrupper i skoleregi kan undertrykke de negative erfaringer, hvor nogle forældre, lærere og børn har en skepsis mod at dele svære følelser i en skoleorganiseret sorggruppe.

Dette analytiske fund korresponderer med et tema, der er identificeret i anden empirisk forskning, der har taget afsæt i SRT (Barreiro & Castorina, 2016). Det er beskrevet, at der har været tradition for, at det er de positive manifesterede sociale repræsentationer, som bliver fremtrædende, og som gøres til genstand for undersøgelse, alt imens den "undertrykte" sociale repræsentation i praksis er af afgørende betydning (Gillespie, 2020), men som ofte bliver underrepræsenteret – og bliver til *Intethed* på grund af vægten af den positivt manifesterede sociale repræsentation. (Barreiro & Castorina, 2016, p. 69).

Skyggebørn tilbyder, som KB, kurser af tre dages varighed til personer, som ønsker at etablere en sorggruppe. Hos Skyggebørn kaldes sorggrupperne for samtalegrupper. Men skolens rolle viser sig ikke tydeligt hos Skyggebørn på samme måde som hos KB. Til forskel fra KB tilbyder Skyggebørn samtalegrupper for børn i sorg i eget regi flere steder i landet og ikke direkte målrettet skolerne som KB, om end Skyggebørn målretter kurser til personer med børnefaglig baggrund (Skyggebørn, u.å.-e). Informanten bliver spurgt om baggrunden for, at Skyggebørn tilbyder samtalegruppelederkurser, eftersom nogle af kursisterne kan være personale fra skoler, der senere vil etablere en sorggruppe:

Y4: Fordi vi har en interesse i, at mange flere børn får det her tilbud, så enkelt er det. [...]

X: Og sådan, hvis man så skal gå ind i jeres kursus, hvilken målgruppe er det, det er rettet mod, hvis man sådan skal starte der?

Y4: Det er ikke nogen specifik målgruppe, men vi skriver, og vi siger, at voksne med en børnefaglig baggrund ikke? Så det er målgruppen jo.

X: Ja, og børnefaglig, hvad er det?

Y4: Jamen, det er jo en sygeplejerske, for eksempel. Det er jo en sundhedsplejerske, det er jo en lærer, det er jo en pædagog, det er jo en psykolog. Det er typisk også dem, der frekventerer, øh, de her kurser.

X: Altså, sådan nogen som på en eller anden måde, i deres professionelle virke, arbejder med børn i deres hverdag? Øhm, og hvorfor denne her målgruppe?

Y4: Fordi det er dem, der har en daglig omgang med børnene. Det er det, der er retningen, eller retningsbestemt for os.

(Interview B, linje 1621-1638)

Målgruppen til de to NGO'ers kurser er stort set den samme. Informanten fra Skyggebørn fortæller, at deres samtalegruppelederkursus er bygget op ud fra det materiale og de personlige erfaringer, som vedkommende har fra sit tidligere virke i KB. Dog påpeger informanten, at vedkommende har lavet ændringer i kursets ramme, hvilket handler om sorgforståelsen:

X: Ja. Så det arbejde med kurset, hvor man kan sige, det har du erfaring med i mange, mange år fra Kræftens Bekæmpelse, men nu er det så i Skyggebørns regi?

Y4: Ja, Ja.

X: Er det det samme så eller hvad? Fordi, nu er jeg ikke så meget inde i det..

Y4: Nej, øh, det, der er jo, alle slidsene [powerpoint-slides] vi bruger hedder jo Skyggebørn i hverdagen-

X: Ja.

Y4: Men. Og der sker jo også i forhold til den ramme, øh, Kræftens Bekæmpelse har sat om mit arbejde igennem 25 år. Der sker jo en udvidelse eller en udvikling af rammen, ikke.

X: Ja.

Y4: Man kan sige før, var det jo meget kræft orienteret, kræft relateret. Nu siger vi, at alle børn har adgang til vores grupper-

X: Altså, det er her i Skyggebørn?.

Y4: Ja, Uanset baggrund, ikke.

X: Okay.

Y4: Det havde de, øh, ikke i princippet. Men det havde de sådan i situationstegn også tidligere, vi nævnte det bare ikke, vi snakkede ikke så højt om det.

X: Når du siger, alle mulige baggrunde, hvad er det så?

Y4: Jamen, det er jo det, du kan spejles i, i grupperne, når du sidder i dem.

Altså, der er børn, der har mistet, selvfølgelig ved kræft, men, øh, for at blive i sygdomsbilledet, ALS er for eksempel en af dem, som, som jo også rammer rigtig mange børn, øhm. Der er jo alle de, kan man sige, sygdomme som resulterer i, i tidlig død hos forældre.

X: Ja,

Y4: Men det er jo også ulykker, det er jo, øh, selvmord, og der er jo mord.

X: Ja

Y4: Øh, trafikulykker. Alt sådan noget.

(Interview B, linje 178-210)

Det fremgår, at både Skyggeborns samtalegrupper i eget regi samt deres samtalelederkurser er forankret i en bred sorgforståelse. Det betyder, at kursisterne, og dermed skolepersonale, der skal etablere en sorggruppe, bliver introduceret for en antagelse om, at børn med forskellige livsvilkår kan være i sorg, og at de kan opnå spejling ved at møde andre børn i en samtalegruppe. Sorgforståelsen knytter sig til interventionen om, at børn i sorg har brug for at kunne spejle sig i andre, hvor spejling kan opnås, uanset om børnenes tab knytter sig til skilsmisse, selvmord, sygdom, mord m.v.

I citatet henviser informanten til en konflikt om hvilke børn, der skal i en sorggruppe. Informanten fremhæver, at den nye ramme, vedkommende arbejder ud fra, er den brede forståelse af sorg og ikke afgrænset til en målgruppe, hvor det blot er børn med kræft i familien, der kan være sammen i en sorggruppe. Informanten fortæller, at vedkommende har arbejdet ud fra en bred sorgforståelse i flere år, hvilket har været i konflikt med den formelle strategi på vedkommendes tidligere arbejdsplads. Som tidligere fremhævet i analysen kan ideologiske konflikter i en gruppe, i henhold til SRT, føre til formation af polemiske repræsentationer som et fænomen, hvor der ofte ses tendens til kun at have ét

alternativ. Polemiske repræsentationer kan være dominerende i en gruppe og genstand for afvisning i en anden gruppe, hvilket analysen af ovenstående citat peger i retningen af mht. sorgforståelsen i forhold til hvilke børn, der skal deltage i en sorggruppe, og om man skal foretage en opdeling af børn i grupperne med udgangspunkt i årsagen til deres sorg.

Informanten oplever, at Skyggebørn får mange henvisninger om at inkludere børn i deres samtalegrupper. Vedkommende er tilfreds med at få henvisninger, men mener samtidig, at kommunerne selv skulle tilbyde flere samtalegrupper:

Y4: [.....] Øh, og så, så mener de, at det barn ville have godt af at komme i en gruppe, øh, hvor jeg sådan lidt tænker, det ville også være godt, hvis kommunen selv havde et tilbud. Øh, så- så der er jeg sådan nogen gange udfordret på, at jeg synes kommunerne finder de billigste og letteste løsninger i den rækkefølge

X: Så de skulle selv lave det, synes du, i princippet?

Y4: Ja.

(Interview B, linje 1577-1582)

Der tales om et fordelagtigt økonomisk perspektiv for kommunerne, der gratis kan henvise børn til Skyggebørns samtalegrupper. Tilbuddet er gratis, da Skyggebørn er finansieret af fondsmidler og donationer. Samtidig udtrykker informanten, at kommunerne, og dermed skolerne, burde tilbyde sorggrupper i eget regi, hvilket vil betyde, at skolerne skal betale for et sorggruppeleder kursus til det personale, der skal varetage sorggruppeledelsen.

8.3.2.1. Informanter fra skoler, der tilbyder sorggrupper

To skoleledere, der tilbyder sorggrupper på deres respektive skoler, taler om skolen som en naturlig aktør mht. at hjælpe børn i sorg på lige fod med, at skolen tilbyder andre sundheds- og psykosociale tilbud, der har til formål at fremme børnenes trivsel eller forebygge mistrivsel:

Y5. [...] jeg synes, det var så vigtigt, at vi lavede noget, der var tæt på børnene. Netop fordi jeg tænker, at i en familie i sorg er der ikke ret meget overskud, fordi alle sørger. Og det betyder, at det kan være rigtig svært at komme langt væk eller få opsøgt den rigtige hjælp, hvis der er brug for den hjælp. Hvis kunne gøre det lidt mere naturligt og sige, jamen, det er noget vi har. Ligesom vi har en tandlæge og en sundhedsplejerske og en skolepsykolog, øh, AT, AKT-lærer, hvad vi ellers har til at hjælpe, når der er noget der knaser, så synes jeg også, det var væsentligt at have sorggrupper på skoler.

(Interview C, linje 48-54)

Y6: [...] Og en del af det arbejde, det er egentligt, at man som organisation arbejder helhedsorienteret ud fra et systemisk perspektiv med børnenes adfærd ud fra sådan en anerkendende tænkning, hvor de gerne skulle komme mest mulig i trivsel. Og da det modsatte af trivsel også er en del af pakken, nemlig mistrivsel, så blev det ret hurtigt egentlig et issue at kigge både på vores sorg- og kriseplan. [...] Så det var egentlig sådan det første sted, hvor jeg sådan rigtig begyndte at forholde mig til både vores egen sorg-krise-plan, men også muligheden for at etablere nogle tilbud, hvor børn er sammen om en behandling. [...] de fleste forældre her på skolen, de har en stor tillid til os, og det at man ikke skal ind og måske starte med at være bange for, hvad det er for nogle myndigheder, der skal ind og arbejde med ens barn og ens barns sorgbehandling, så er der en større tryghed ved, hvis det er skolen, der gør det, fordi dem kender vi, og vi kender lokalerne, og vi kender de folk, der står bag og sådan noget, så allerede der kan man godt være nogen skridt foran. (Interview D, linje 33-45 og linje 199-203)

I citatet ovenfor anvender den ene informant ord og begreber fra en terapeutisk terminologi, og skolens sorggrupper anskues som en naturlig del af en sorg/kriseplan, hvor ordet behandling bliver brugt om interventionen i sorggruppen. Anvendelsen af de terapeutiske begreber og kategoriseringen af sorggrupper i skolen som et tilbud, hvor børnene er fælles om en behandling, kan med et SRT-blik anskues som en

meningsskabende forankringsproces. Sorggruppen er den gode intention, hvor skolerne tilbyder psykosocial hjælp, der har til hensigt at støtte op om børnenes trivsel. Det bliver endvidere nævnt i begge citater, at det er en fordel, at sorggruppen er placeret i skolen, hvor børnene ikke skal flytte sig fysisk væk i en svær tid, og at børnene kender personalet på skolen. Antagelsen er, at disse faktorer skaber en tryghed mellem børn, forældre og skolen.

Begge informanter har haft overvejelser om potentielle ulemper ved etableringen af sorggrupper i skolerne. Overvejelserne har handlet om skolepersonalets kompetencer i funktionen som sorggruppeledere i forhold til at tale med sorgramte børn om deres svære følelser:

Y5: Og det gjorde jeg mig nogle overvejelser over, om vi var dygtige nok, om dem der skulle være sorggruppeledere, eller... om vi rent faktisk var dygtige nok. Men, men da vi var på sorggruppe-kurser hos Kræftens Bekæmpelse blev vi jo overbeviste om, at det handler om at tale med børn og turde tale om det, der er svært. At turde tale om noget, som i virkeligheden gør nogen kede af det. Og når man først havde lært det af det, så syntes jeg, at så var det meget naturligt at have på skolen. [...] I starten havde jeg klart nogle etiske overvejelser i, om vi gik for langt. Altså jeg har også været rørt af det der med, om vi går for langt ind i noget, der egentlig er terapi, eller vi går for langt ind i noget, der er familiens privatsfære. Det har jeg så lært af Jes [tidligere ansat i Kræftens Bekæmpelse, red], at det gør vi ikke, fordi vi skal turde spørge, og vi kan ikke spørge om noget, der gør folk mere kede af det, end de er i forvejen. (Interview C, linje 54-59 og linje 466-470).

Y6: Der er både fordele og ting, man skal være opmærksom på. Jeg tror der er flere fordele. [...], så er der en større tryghed ved, hvis det er skolen, der gør det, fordi dem kender vi, og vi kender lokalerne, og vi kender de folk, der står bag og sådan noget [...] Så vil jeg sige, at der er mange ting, som retteligt er skolens opgave. Men der er også en tendens til i samfundet, at de opgaver

vi ikke rigtig kan placere, dem placerer vi i skolen. Det slås vi også med. Derfor er det vores forpligtelse nogle gange at sige til folk udefra; ”den her opgave, den skal vi ikke løfte, det skal vi have nogle andre til”. Fx hvis vi vurderer i en sorggruppe, at det der er mest behov for her, det er ikke at barnet sidder i en sorggruppe, men at vedkommende får mere psykologhjælp end det der er bevilget, eller mere terapeutisk baggrund, så kan det ikke hjælpe noget, at vi render rundt som halvstuderende røvere, for at sige det lidt specielt [...] det vil også være vigtigt, at vi er klar over, hvor vores grænser de stopper, altså hvor vi ikke formår at hjælpe barnet længere.

(Interview D, linje 198-217)

De to informanters overvejelser om skolens rolle mht. kompetencer som sorggruppeleder peger i hver sin retning. Den ene informant er skeptisk mht., om intervention var terapeutisk, og om de ”gik for langt”, da skolen i sin tid etablerede sorggrupper. Men vedkommende har fået afkræftet sin skepsis efter deltagelse på et kursus, hvor det blev fortalt, at man ikke kan gøre børn mere kede af det i en sorggruppe. Dette overbeviste informanten om, at det er et naturligt tilbud i skolen. Videnskilderne, som informanten trækker på, er informantens egen erfaringer samt rådgivning fra en tidligere underviser hos KB. Informantens overvejelser om grænser i interventionen blev modtaget med et rationaliseringsargument om, at samtaler i sorggruppe ikke kan gøre børn mere kede af det. I Alex Gillespies teori (Gillespie, 2020) er rationalisering en del af begrebet ”begrænsende forsvarstaktikker”, som indeholder et magtperspektiv om f.eks. overbevisning, hvilket også ses i nærværende citat. Den anden informant taler om en grænse for, hvad der er skolens rolle, og hvilke opgaver skolen skal varetage. Vedkommende italesætter en problemstilling i forhold til kompetencegrænsen mellem skolens sorggruppeledere og psykologer/terapeutisk uddannede professionelle. Der viser sig en dobbelthed i dette analytiske fund, hvor der tales om skolebaserede sorggrupper med terapeutiske termer, og samtidig at skolen skal være klar over, hvor grænsen går, således at de ikke laver ukvalificeret terapi. Ligeledes tales der om skolens mange roller og de opgaver, de pålægges.

En fællesnævner blandt informanternes udsagn er, at sorggrupperne fremstår som et psykosocialt skoletilbud, der skal bidrage til bedre trivsel for børn i sorg. Trivsel og tryghed er nøgleordet i argumentationerne mht. at etablere sorggruppe i skoleregi. De to informanter, der arbejder som skoleledere, giver begge på forskellig vis udtryk for, at de ikke entydigt har erfaret, at børn i sorg klarer sig dårligere fagligt, men at børnene kan have en længere periode, hvor fokus er et andet sted og fagligt kan præstere under deres vanlige faglige niveau, alt imens der også bliver nævnt erfaringer, hvor børn midt i sorgen har udvist særlig fokus på skolearbejdet og klaret sig rigtig godt fagligt. (Interview C, linje 432-439 - Interview D, linje 422-443).

8.3.2.2. Sorggruppeledernes perspektiv på skolens rolle mht. sorggrupper

Blandt sorggruppelederne er de generelle argumenter mht. at tilbyde sorggrupper i skolerne forankret i, at skolen ansues som et trygt sted for børnene. Dels fordi børnene på forhånd har et kendskab til sorggruppelederen fra enten SFO'en eller fra undervisningen, og dels fordi børnene er bekendt med de fysiske omgivelser på skolen. Endvidere nævnes det, at det er en fordel, at skolens personale kan rette en særlig opmærksomhed på børn i sorg, når skolens personale varetager rollen som sorggruppeledere. En anden fordel, der nævnes, er, at skoleorganiserede grupper gør det lettere for børn fra mindre ressourcestærke familier at deltage, da der ikke er transport til og fra sorggruppe, og tilbuddet er gratis for alle børnene. Et eksempel på, hvorledes dette tema kommer til udtryk i empirien, ses i følgende passage:

Y10: [...] Så det, at det bliver tilbudt på skolen som en mulighed, gør, at de kommer i sorggruppe og ellers ikke ville komme i sorggruppe. Og nogle af familierne er sådan nogle familier, hvor at den efterladte aldrig ville have fundet ud af, at det var en mulighed. Eller tilbuddet her er det specielt tosprogede børn, faktisk, som jeg kan tænke lige pludseligt får en chance, som de ikke ville have fået ellers. I forhold til transport og det, at det er gratis, sådan nogle ting gør også, at vi kan få alle med. [...] men vi har en dreng, som ikke har haft lyst til, at det skulle være på skolen. Fordi han havde ikke lyst til, at den del af hans liv skulle ind i skoleverdenen. Der ville han gerne

være fredet. Men ellers resten har faktisk synes, at det har været rigtig rart, at det var på skolen. Og har godt kunnet lide det der med, at de lige kunne hilse på mig eller den samarbejdspartner, som jeg har. Og der... De har virket som om, at de synes, det har været trygt og rart og egentlig også godt kunnet lide at der var sådan en sammenhæng mellem det, de oplevede derhjemme og det, der var i skolen, at det ligesom blev bundet sammen på en eller anden måde. Det er sådan det positive, altså...

(Interview H, linje 98 -111)

Flere informanter giver udtryk for, at sorggrupper i skoleregi skaber sammenhæng for børnene. Eksempelvis formulerer en informant, at sorggrupper i skolen er et tilbud, der skaber en naturlig sammenhæng mellem skolens forskellige opgaver. Opgaver, der både handler om læring og sikring af børnenes trivsel (Interview I, linje 128-131). Blandt denne gruppe af informanter bliver det på forskellig vis beskrevet, at de oplever, at børn i sorg kan have svært ved at samle sig om det faglige indhold i skolen.

Ingen af de skoleorganiserede sorggrupper tilbyder faglig støtte som f.eks. lektiehjælp eller lignende i sorggruppen eller andre specifikke tilbud til elever i sorg. Nogle informanter fortæller specifikt, at de faglige forventninger til de sorgramte børn nedtones i en periode, hvor en informant specifikt begrundet denne tilgang med, at børnene i sorg husker dårligere og har brug for restitution og ikke bør udsættes for et fagligt pres (Interview F, linje 437-450). Skolens rolle er at tilbyde en psykosocial indsats, som har til formål at styrke børns trivsel, hvilket vil give dem bedre muligheder for at klare det faglige skolearbejde. Kontinuerlig faglig støtte indgår ikke som en del af indsatsområderne i sorggrupperne. Nedenstående citat er et eksempel på vægtningen mellem læringsmæssige indsatser og fokus på bearbejdning af følelser i sorggrupperne:

Y9: Jeg tænker, det der vil være bedst, det er at give dem et rum, hvor de kan få delt deres følelser, få gang i den sorgproces. For det skal igennem. Hvis man lukker helt af, så popper den jo op om mange år. Så det vil jo være det bedste.

(Interview G, linje 421-423).

Citatet illustrerer et grundtræk blandt de informanter, der arbejder med sorggrupper i skolen: Skolens primære opgave mht. børn i sorg er at tilbyde dem hjælp til facilitering af en sorgproces, hvor ord og deling af ord i sorggruppen forløser sorgen og forhindrer, at barnet "ophober" sorgen. Der ses en sammenkobling mellem interventionen i det skolebaserede tilbud og en sorgforståelse, hvor grundantagelsen er, at sorg skal bearbejdes med deling af følelser.

Analysen viser, at den fysiske placering af sorggrupper i skolen er forankret i en intention om, at flest mulige børn skal kunne deltage. Denne intention betyder, at nogle skoler vælger at afholde sorggruppesessionerne i skoletiden. En af informanterne fortæller, at de på skolen havde erfaringer med, at der var børn, som ikke kunne deltage i sorggruppen, hvis sorggruppen blev afholdt om eftermiddagen, hvor flere børn er tilmeldt sportsaktiviteter eller andre fritidsaktiviteter. På den baggrund bliver sorggruppen på den pågældende skole nu afholdt i skoletiden også. Også på trods af den eksplicitte erfaring med at nogle børn ikke har lyst til at få tingene blandet sammen jf citatet på forrige side m interview H)

Y12: Så vi har lavet det om nu, så nu kører vi det midt på dagen. I en lektion. Sådan alle får mulighed for at deltage i det. Altså der er ikke nogen, der skal til noget. Men de går glip af en kristendomstime eller... Et eller andet.
(Interview J, linje 84-86)

Den faglige undervisning må vige for intentionen om at sikre flest mulige børns deltagelse i sorggrupper, hvilket kan tolkes som et eksempel på en antagelse om, at en psykosocial intervention har afgørende betydning for, at børnene kan mestre de faglige krav, og derfor har sorggruppen højere prioritet end undervisningen. Baseret på udsagn fra hovedparten af de informanter, der arbejder med sorggrupper i skoleregi, tegner sig et analytisk billede af, at sorggrupperne anses som en væsentlig, og til tider afgørende, indsats mht. at børn i sorg på sigt kan få mere ud af den faglige undervisning, alt imens direkte konkrete faglige tiltag om støtte ikke tilbydes i sorggrupperne på trods af, at sorggrupperne er placeret og organiseret i en skolekontekst. Begrebet Intethed synes relevant i denne kontekst, hvor sorggruppen er fysisk placeret i skolen og varetaget af skolens personale, mens den

faglige støtte til børn i sorg, forstået som konkret lektiehjælp m.v., ikke er repræsenteret i sorggrupperne. Men argumenterne for at tilbyde psykosocial intervention er forankret i læringsperspektivet og et mål om sikring af faglige standpunkter. Analytisk indtager fraværet af faglig didaktisk støtte en tom plads i repræsentationen af sorggrupper i skolerne. Den tomme plads er subeksistensen af et objekt, skolens didaktiske rolle, er bliver til *Intethed* (Bang, 2009).

Informanterne giver på forskellige måder udtryk for, at skolerne gør en ihærdig indsats ved at tilbyde sorggrupper til så mange børn i sorg som muligt. Proceduren for, hvorledes skolerne finder frem til de børn, viser sig forskellig fra skole til skole og fra situation til situation. Et eksempel herpå fremgår i nedenstående citat:

Y9: Jeg har skrevet til dem på mail. Men til skilsmissegrupperne, der havde jeg lavet sådan en folder, som man fik med hjem. Så kunne man tilmelde sig, hvis man ville.

X: Men ved død og sygdom som der er i sorggrupperne, kan du prøve og fortælle; hvordan gør du?

Y9: Jamen, jeg havde jo en [...] der fortalte at hendes [...] var meget syg og sådan. Så spurgte jeg, om hun kunne tænke sig at snakke med mig om det, for jeg var faktisk sådan en, der var uddannet i at snakke med børn om sådan nogle ting. Og det sagde hun til mig, at det kunne hun rigtig godt tænke sig. Så skrev jeg hjem til hendes forældre, og hendes forældre tog jo bare imod det med kyshånd.

(Interview G, linje 359-368)

En anden informant mener, at invitationer om deltagelse i sorggrupperne skal rettes til forældrene og ikke direkte til børnene. Dette begrundes med regler om samtykke (Interview H, linje 862). Samme informant, der arbejder på en stor skole, giver udtryk for, at det var svært at finde børn til sorggrupperne. Vedkommende måtte bede om hjælp fra pædagoger og lærere for at finde ud af, hvilke børn der havde mistet en forælder eller søskende og hvilke børn, der havde skilte forældre. Når disse børn blev identificeret, kontaktede informanten forældrene via e-mail eller telefon (Interview H, Linje 881-896).

De familier, der var interesserede, blev inviteret til møde med sorggruppelederen, hvor informanten generelt oplevede, at forældrene var positive over for skolens tilbud om sorggrupper og ønskede, at deres barn/børn deltog i sorggruppen. Dog oplevede informanten en tilbageholdenhed blandt børnene:

Y10: Ja, der var nogen, der sagde, "Ej, det vidste de ikke, om de havde lyst til." Men det vi så snakkede med dem om, det var, at det var ikke noget, man skulle, det her var et tilbud, og vi ville blive så glade for, hvis nu de kom... Og prøvede det af. Og hvis nu de syntes, at det fungerede ikke for dem, så skulle de bare stoppe. Men vi ville rigtig gerne have, at de kom tre gange. Så det blev ligesom aftalen. Så det var- det føltes som med de fleste som om, okay, jamen... Det kunne de godt være med til, og det ville de egentlig gerne prøve af. (afbrydes)

X: Kunne de sige noget om, hvorfor de umiddelbart ikke havde lyst? Eller var det bare sådan en [afbrydes]

Y10: Det var en- ikke helt til at vide, hvad det var. Hvad gik det her ud på, og det er heller ikke rart at snakke om? Det har været sådan lidt forskellige ting.[...] Men der var faktisk, altså og så var der ham drengen, hvor at han ikke syntes, det var rart på skolen. Så han var den eneste, han kom faktisk og sagde, han havde ikke lyst til, at det skulle blandes sammen. Så han var den eneste, som så er gået ud hos os. Altså... Men de andre har været rigtig glade for det.

(Interview H, Linje 954-966)

En anden informant har gjort sig tilsvarende erfaringer, der var samstemmende med ovenstående citat, hvor forældrene ønskede, at børnene skulle deltage i sorggruppen mens nogle af børnene udtrykte skepsis. Begge citater er fremhævet for at analysere informanternes tolkning af børnenes skepsis eller afvisning af tilbuddet om sorggruppe i skoleregi. Informanten i nedenstående citat fortæller om to konkrete eksempler på børn, der ikke umiddelbart ønskede at være i sorggruppe på skolen:

Y11: [...] deres mor meget gerne ville have, at de kom med. Det ville de ikke. Så gik der et stykke tid, [...] og så var vedkommende med og var med en 2-3 gange, og så meldte herefter pas [...] Jeg tror simpelthen, det hænger sammen med, at hun bare ikke var der, hun sagde: "Jamen, jeg kan ikke mærke det, jeg savner [anonymisering, red.] faktisk ikke, jeg tænker overhovedet ikke på [anonymisering, red.]" [...] Jeg tænker, at hun var en tidligt skadet pige, der rent følelsesmæssigt ikke var i stand til at være i det. Jeg tror måske heller ikke, hun kunne rumme de andres historier, hun kunne have svært ved at lytte til dem [...]

X: Og hun stoppede så?

Y11: Ja hun stoppede. jeg har også haft to xxx [personhenførbare oplysninger udeladt i denne passage, red] [...] Det sagde de ja til, det ville de smadder gerne, og deres mor ville meget gerne have det også...[...]. De kom med, og så var de med to gange, så ville de ikke mere. Det var så svært for dem.

X: Hvad tror du der var svært for dem ved at være i sorggruppen?

Y11: [...] deres kultur på en eller anden måde havde betydning. De havde meget svært ved at sætte ord på det, [...] Men de var meget sådan lukkede omkring det; de ville ikke fortælle, hvordan det var. Når jeg sådan prøvede at gribe nogen af de bittesmå bolde, de sendte ud, og spurgte; "hvordan var det? Har I lyst til at fortælle?", så sagde de "nej". Fik dem lidt til at fortælle om minder, hvad de havde oplevet sammen med ham, hvornår de savnede [anonymisering, red.] mest. Men de ville ikke fortælle om forløbet, død, begravelse eller, hvordan det har været at være dem, og hvordan det havde været derhjemme og sådan noget. Der sagde de bare; "nej, det har jeg ikke lyst til at sige. Nej, det vil jeg ikke fortælle" eller "nej, det vil jeg ikke".

X: Hvad gjorde I så?

Y11: Så kunne vi ikke mere. Så meldte de sig ud, og jeg ringede og snakkede med deres mor og sagde; det havde de jo valgt at gøre, og det var jeg rigtig ked af, de skulle vide, at de måtte henvende sig igen, hvis det var. Men hun skulle vide, at de var ikke klar til at sidde i en gruppe, det var simpelthen for ... intimiderende, kan man ikke sige det?

(Interview I, linje 157-196)

Eksemplerne illustrerer forhandling om det, som analytisk kan kategoriseres som barnets nej og informanternes tolkninger af barnets nej. Det er tydeligt, at sorggruppeledere, informanterne Y10 og Y11, ønsker børnenes deltagelse i sorggrupperne og gør et ihærdigt arbejde for at inkludere børnene. Deltagelse i sorggruppen præsenteres som et frivilligt tilbud, men det er et tilbud der er hægtet op på så mange positive forventninger at barnets nej, næsten må tolkes som: du ved ikke hvad der er bedst for dig....derfor foreslås en ordning med at man skal give det chancen tre gange. Uanset, hvad bliver børnenes nej til en del af et forhandlingsforslag, hvor børnenes nej bliver tolket som et midlertidigt og umiddelbart nej, som ikke stopper arbejdet med at forsøge at få dem med i sorggruppen. Børnene får præsenteret den mulighed, at de frit kan træde ud efter 3 gange el lign. hvorpå de så kan vælge at træde ud, hvis de fortsat ikke bryder sig om det.

I to af eksemplerne tolker informanten på børnenes fravalg af sorggruppen. Den ene tolkning forstår barnets nej som en følge af psykisk udviklingsskade, hvor konsekvensen er, at barnet ikke følelsesmæssigt kan mestre at være i kontakt med sin sorg samt har svært ved at forholde sig til de andre gruppedeltageres sorg. Endvidere bliver eksemplet med de to børn, der ikke ville tale om deres sorg, tolket ind i en kontekst, der omhandler børnenes kulturelle herkomst, hvor der ikke sættes ord på følelser, og børnene derfor ikke ønsker at dele deres følelser i en gruppe. Informanten tolker børnenes nej til gruppen som et udtryk for, at de ikke er klar til gruppesessioner. Den ene informant, Y10, fremhæver i et af citaterne, at de fleste børn, trods deres skepsis, ender med at udtrykke tilfredshed med deres deltagelse i sorggruppen.

I de præsenterede citater fremgår det, at hovedparten af forældrene til børn, der bliver inviteret til sorggrupper, tager positivt imod skolens tilbud om sorggruppe og nogle forældre opsøger selv tilbuddet. Men der er også forældre, der siger nej tak til skolens tilbud om sorggruppe. Informant Y12 giver et eksempel på sine erfaringer, når der har været en fornemmelse af, at forældre ikke har ønsket, at skolen skal blande sig i deres private forhold. Informanten fremhæver, at det særligt er forældre, der er skilte, som ikke ønsker, at deres børn skal deltage i en sorggruppe:

Y12: Fordi det mener forældrene, det kan man godt klare selv. Det skal andre ikke blande sig i... De har det hårdt. Altså det er hårdt at gå at se på, at... Især sådan i skilsmisse, hvor forældrene synes, "Ej, men det har du styr på, og vi er enige om det hele, og der kan ikke være noget i..."

(Interview J, linje 53-55)

Informanten arbejder med en sorggruppe, der har en bredere sorgforståelse. I citatet ovenfor fremgår det, at informanten har ondt af de børn, som ikke må deltage, og nævner specifikt, at vedkommende oplever denne skepsis blandt forældre, der er skilte. En anden informant, en skoleleder fra en skole, har opdelt deres sorggrupper, således at børn med tab som følge af død og sygdom ikke er i samme gruppe som børn med skilte forældres skilsmisse. Informanten taler om forældrenes skepsis på følgende måde:

Y6: [...] modstanden fra forældrene blev for tydelig. Altså barnet bar simpelthen for mange af forældrenes mistænkelige spørgsmål til gruppen med ind på mødet, så det faktisk ikke fik mulighed for at være tilstede på mødet på den måde, det skulle være.

(Interview D, linje 114-117)

I de to eksempler, der handler om børn i skilsmissefamilier, tolker informanterne forældrenes skepsis som en modstand, der handler om, at skolen ikke skal blande sig i deres privatliv, samt at forældrene har mistillid til det, som sker i sorggrupperne, hvilket i det ene eksempel forklares som en hindring for, at barnet kunne være til stede på en måde, som skolen eller sorggruppeledere havde til hensigt. Forældrenes modstand, skepsis og mistillid skaber en obstruktion, der viser sig i barnets adfærd i sorggruppen. En anden informant, en sorggruppeleder, udtrykker, at vedkommende har oplevet, at forældre siger nej til børnenes deltagelse i en sorggruppe på baggrund af, at familien helst ville lukke sorgen ned (Interview G, linje 144-145), og en tredje informant taler om familier, der takker nej til en sorggruppe, fordi familien ikke ønsker, at børnene skal tale om sygdom og sorg i en gruppe på skolen (Interview F, Linje 57-62).

Temaet om forældres mistillid og modstand står i kontrast til argumentationen for, at sorggrupper er baseret i skoleregi, fordi børnene og familierne i forvejen er tryk ved skolen og skolens personale. Der viser sig en dobbelthed og en implicit konflikt i informanternes egen interne kommunikation omkring antagelserne, de sociale repræsentationer og om fordelene ved at organisere sorggrupper i skoleregi. Det at lytte til andres svære følelser og tale om disse er en præmis for deltagelse i en skolebaseret sorggruppe. Hvis ikke barnet eller forældrene accepterer denne præmis, eller kan leve op til den, opleves dette som modstand og i visse tilfælde som en obstruktion af den tiltænkte gode intention om at hjælpe børnene og deres familie. Den analytiske essens er, at deling af følelser opfattes som den rette måde, at skolen hjælper børn og familier i sorg på.

De gode intentioner om at hjælpe børn i sorg er tydelige. Sorggrupperne bliver svaret på, eller objektiveringen af den gode intention om at hjælpe. Uagtet, at der er tale om gode intentioner, kan der i en analytisk SRT-ramme dog peges på, at forsvarstaktikker bringes i spil for at underminere eller overvinde visse aktørers skepsis mod den gode intention, sorggruppen i skoleregi. I Gillespies definition af de begrænsende forsvarstaktikker indgår overtalelse og manipulation som en del af kendetegnet ved denne type forsvar (Gillespie, 2020). Det kan være børn, der ikke umiddelbart ønsker at deltage, eller sorggruppeledere, der bliver overtalt til at deltage, med et forhandlingsudspil, hvor magten er hos forældre og lærere. Ligeledes kan overtalelse finde sted ift. forældre, der umiddelbart ikke er positivt stemt for at lade børnene deltage i en skolebaseret sorggruppe. Der er tale om en flydende rotation af forskellige overbevisende argumentationer, der alle peger i retning af den uniforme anbefaling af at sorgramte børn, bør tilbydes og deltage i sorggrupper på skolen.

I en hegemonisk repræsentation findes der ikke et alternativ til den dominerende repræsentation. Der er ikke noget etisk eller gangbart alternativ til at drage omsorg for sorgramte børn og forebygge mistrivsel når skolebaserede sorggrupper ses som svaret på problemet for sorgramte børn. Derfor legitimeres overtalelse af børn og forældre, aftaler der ikke respekterer et umiddelbart nej fra barnet, og fordømmelse af de børn der af forskellige grunde ikke formår/eller vil dele deres følelser på den forventede måde (ved at tale og lytte) i sorggruppen. I sidstnævnte tilfælde ser vi konturerne af en polemisk

repræsentation hvorpræmisserne for deltagelse i en skoleorganiseret sorggruppe sættes op i et enten eller perspektiv, og hvor omsorgen for de omtalte børn (og familier) kan være svær at få øje på. Objektiviseringsprocessen hvor grupperne sidestilles med den gode intention, viser sig som et spændingsfelt af magtpositioner mellem børn, forældre og skolen, hvor argumentet om tillid og tryghed bliver udfordret og modargumenteret af informanterne selv.

8.3.2.3. Informanter, der ikke arbejder med sorggrupper

Alle informanter udtrykker på forskellig vis intentionerne om at hjælpe børn i sorg på bedst mulig måde i en skolekontekst. Den skoleleder, der ikke tilbyder sorggrupper på skolen, har også haft overvejelser om, hvordan børn i sorg får den bedste hjælp i skolen. I den forbindelse har vedkommende og personalet på skolen overvejelser om, at en skoleorganiseret sorggruppe kunne være et relevant tiltag på skolen:

Y7: Men det er også stadigvæk en vurdering af, om vi synes, vi på skolen og i den kontekst både om i hvor høj grad, det er vores opgave. Men også i hvilket omfang vi har kompetencerne til at løfte opgaven. [...] Grundlæggende så, sådan som vi har det i dag, så mener jeg ikke, at vi har de fornødne kompetencer til at løfte opgaven med at lede en sorggruppe på en professionel måde. Mit personale de er uddannede lærer og pædagoger og deres opgave er i princippet en anden. Det betyder ikke, at vi ikke er uddannet til at kunne give alle vores elever, børn og unge omsorg, når der er brug for omsorg i en given situation. Men, men og udføre et professionelt stykke arbejde ind i en sorgbearbejdning, eller hvad det nu kan være ind i en sorggruppe. Det mener jeg ikke, vi er klædt på til. Og derfor har jeg faktisk også efterlyst et tættere samarbejde med PPR.

(Interview E, linje 47-66)

Vedkommende er ikke kategorisk afvisende overfor, at der på sigt kunne etableres en sorggruppe på skolen, men udtrykker samtidig en skepsis vedrørende skolepersonalets

kompetencer i forhold til at arbejde med en sorggruppe. Der bliver nævnt overvejelser om faglighed og professionalisme i argumentationen, hvor skolepersonalets faglighed italesættes som et andet kompetencefelt end det, som informanten benævner som ”*sorgbearbejdning*”. Informanten taler om en differentiering mellem det, vedkommende anser som skolens opgave, og skolepersonalets kompetencer mht. at kunne løfte opgaven med en sorggruppe. Interventioner i en sorggruppe knyttes til en faglighed, der skal findes i PPR (psykologisk-pædagogisk rådgivning, red.).

Lignede overvejelser ses i interviewet med de fire informanter, der arbejder på en skole, der ikke tilbyder sorggrupper. Nedenstående lange citat indeholder flere perspektiver. Indledningsvis taler informanterne ud fra et tænkt scenarie. De forestiller sig, at deres arbejdsplads skulle tilbyde sorggrupper, og i den kontekst debatterer informanterne deres forskellige overvejelser om et potentielt arbejde med en sorggruppe. Ligesom informant Y7 taler disse fire informanter om temaer som faglighed og kompetencegrænser:

Y15: Jeg mener bare, vi har et kæmpe ansvar som skole, der vælger at sige, vi vil gerne udbyde den mulighed, har et kæmpe ansvar for at definere, hvem er det, der kommer i de sorggrupper? Er vi nødt til at have flere grupper, måske? Så man deler dem op, sådan så man [...]. Der skal man være meget skarp på, hvad ..[Afbrydes]

Y13: Der er også forskel på aldersgrupperne, ikke? Altså, der er også forskel på, hvordan du reagerer, om du er i 1. klasse eller 9. klasse, ikke?

Y15: Men der har de så også defineret, altså, og, jeg synes da også, der er forskel på, om det er en skilsmisse, eller om det er et dødsfald, altså, alvorlig sygdom kan jo også udløse sorg.

Y16: Det kan også være en kronisk sygdom, hvor. [Snakker i munden på hinanden].

Y15: Ja, det er det. Altså. Jeg er sådan lidt... Jeg er nok meget skeptisk omkring det.

X: Prøv at sig noget mere om det. Hvad det er, du skeptisk over?

Y15: Jamen, jeg tænker bare, at det er jo, altså det er igen, vi er ikke uddannet til det her arbejde.

Y16: Nej, jeg skulle lige til at sige det.

Y15: Og de har fået sådan et tretimers kursus, eller hvad de har fået, det er altså ikke okay. Det synes jeg simpelthen ikke. Altså vi skal holde os for. Vi skal være professionelle på vores område.

Y16: Ja.

Y15: Og så skal vi, ligesom, og nu siger jeg noget andet, at pædagogerne skal holde nallerne væk fra vores arbejde, så skal vi holde nallerne væk fra sundhedsfagligt arbejde, som jeg vil mene, det her hovedsageligt er eller Psykologisk arbejde.

Y16: Ja, lige præcis. PPR arbejde, ikke?

Y15: Altså jeg ved godt, at vi bliver stillet i sådan nogle situationer rigtig, rigtig ofte som lærere, og vi skal kunne være der og rumme dem og have dem og tale med dem, men vi skal ikke decideret, synes jeg, have sorggrupper, hvor vi skal sidde og bearbejde det her og sådan noget, fordi det er vi ikke uddannet til. Og jeg tror, vi nogle gange kan komme til at gøre mere skade end gavn.

Y14: Jeg tror i hvert fald ikke, man skal tro man skal sidde og bearbejde noget som helst. Men jeg tror, det er mega vigtigt at sidde i en gruppe, hvor man rent faktisk opdager, at, "Okay, jeg er ikke den eneste, der har mistet en forælder."

Y15: Men så skal der være nogle fagprofessionelle omkring den gruppe.

Y14: Men jeg tror også godt. jeg ved ikke, hvor lang et kursus. men jeg tænker, hvis man, hvis man, hvis man har en læreruddannelse, og man har, øh, hvad man nu har af sparsom pædagogik og psykologi der, men man så også har interessen, og man så får et kursus, men man skal have lyst til det, og man skal have noget kursus, det vil jeg give dig ret i.

(Interview K, linje 220-254)

De taler om skolens ansvar mht. fordeling af børn i grupper, hvor de mener, at der skal tages højde for børnenes alder, årsagen til deres sorg og andre forhold, som kunne have individuelle betydninger for børnene. I citatet viser sig en forståelse af børns sorg som et individuelt anliggende, hvor børnene ikke umiddelbart vil kunne få gavn af en sorggruppe,

hvis børn inkluderes i en sorggruppe ud fra en bred definition af sorg. Informanterne forhandler i deres argumentation om faggrænser og kompetencer. Der bliver udtrykt en skepsis, om en lærer eller pædagog kan varetage interventionen i en sorggruppe, hvis ikke de er tilstrækkeligt uddannede til opgaven. Informanterne taler med skepsis om, hvorvidt et kursus kan betragtes som en tilstrækkelig kvalificering til en opgave som sorggruppeleder. Der bliver rejst et tema om potentielle skadelige effekter af en skolebaseret sorggruppe: Kan man gøre mere skade end gavn i en skolebaseret sorggruppe? Samtidig bliver der bragt et perspektiv ind i forhandlingerne, som handler om, hvorvidt en sorggruppe kan gavne børn ved at skabe et fællesskab om at være et barn, der lever med en sorg.

Informanternes forhandling bærer umiddelbart præg af en emanciperet tilgang til skolens rolle mht. børn i sorg. Informanterne udveksler og deler overvejelser og mulige fortolkninger. De er skeptiske, men er ikke kategorisk afvisende overfor, at fællesskabet i en sorggruppe kan være af positiv betydning for børn i sorg. Dog kredser forhandlingerne blandt informanterne vedvarende om, hvorvidt skolens personale, med eller uden et kursus i sorggruppeledelse, er fagligt kvalificerede til at varetage en sorggruppe. Denne tematik korresponderer med det følgende analysetema, hvor jeg vil se nærmere på informanternes udsagn om karakteren af interventionen i de skoleorganiserede sorggrupper.

8.3.3. Analysetema 3. Interventionens karakter

I KB's håndbog for sorggruppeledere opfordres sorggruppeledere til at iværksætte forskellige aktiviteter (tegne, gå, spise sammen mv.) i sorggrupperne. Men samtalen er beskrevet som en central del af de skolebaserede sorggruppens aktiviteter og der henvises til en narrativ tilgang til samtalen. (Hartmann, 2017, pp. 57, 61) I avisartikler om skolebaserede sorggrupper og i informantionspjecer fra skolerne fremstår samtalen ligeledes central i de skolebaserede sorggrupper, hvor omdrejningspunktet er at dele svære følelser med ligesindede (Aisinger, 2012; Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen, 2017; Roslev Skole, u.å; Varming & Würtz, 2019). En del af de forskningsmæssige spørgsmål og forundringen, der har motiveret denne undersøgelse, kredser om interventionens karakter i de skolebaserede sorggrupper, hvilket er det tematiske afsæt for analytisk fokus i det nærværende analysetema. Jeg vil atter starte med analysen af interview A, hvor der bliver spurgt til KB's skelnen mellem samtale og terapi:

X: [...] I skriver, at de her grupper, det er ikke terapi, det er samtaler. Hvordan skelner man mellem det?

Y1: Det ved jeg heller ikke, om man gør. Hvem er det nu, der har sagt terapi er bare at tale ordentligt med folk ikke?

Y2: Jo

Y1: Hvem er det, der har sagt det? Altså, jeg ved, jeg ved faktisk, altså helt ærligt så er jeg selv lidt rundforvirret over hvad der er hvad. Jeg tænker, jeg tænker lidt om det er, jeg tænker lidt, når jeg tænker, men altså det er sådan lidt min egen ..[...] Jeg tænker terapi som en eller anden form for behandling, og det vil jo så kræve, at det er en sygdom, altså, at man skal have terapi, og man så sidder og arbejder terapeutisk med det, ikke? Øh, men jeg altså jeg synes, jeg tror også måske også, at vi skriver det lidt, fordi altså det er jo sådan lidt et pudsigt felt, det der med hvem har.... hvem har ret til tale ordentligt med børn? [...] Men det har alle vel? [...] Men vi tænker lige præcis i forhold til sorg, som er på denne her måde et livsvilkår, så kræver det, at man taler ordentligt med børnene, og det kan man.. [...]

Y2: Ja, jo men altså, at det er som udgangspunkt, så mener vi også det, at øh øh altså øh. Det kræver ikke øh øh specialuddannelse for at lave det her, og det er jo den helt pragmatiske holdning. Når vi etablerer det i skoler, og det er for alle børn.

Jamen, så er det jo fordi, Herre Gud, altså de børn er jo i skole, men øh og de skal jo kunne rummes. Altså med inklusion og sådan noget, de skal jo kunne rummes. Så det er jo hjælp til selvhjælp, og og og hvad skal man sige, vi identificerer dem og giver dem noget ekstra støtte. Og der handler det jo altså igen, nej, altså det er jo en hårfin balance. Vi siger jo, det er lærerne, pædagogerne, det er sundhedsplejersker, der kører det her. Og vi kræver jo selvfølgelig, at de er uddannet for ligesom at kunne sige, at det er fint nok-

X: Og uddannet, det er hos på kurset her?

Y2: Ja, for at vi også at godkende det, men altså det skal også siges lidt i modvægt til det Børn, Unge og Sorg tilbyder, hvor de kalder det et terapeutisk rum, og det er lukket gruppe, og det er 10 gange, og kun psykologerne, der kan lave det. Så er det også for at sige øh altså, her er det mere det der med trivsel.

(Interview A, linje 1363-1399)

I citatet taler informanterne om en forvirring mht. hvad der kan defineres som forskellene på samtale og terapi. Terapi bliver først defineret som en måde at tale ordentligt med folk på. Dernæst bliver der inddraget et perspektiv, hvor samtaler, der knytter sig til sygdom og et behandlingssigte, forstås som terapi, hvorimod samtaler i sorggrupperne knytter sig til trivsel. Herefter tales om sorggrupper som "*et pudsigt felt*" og om hvem, der har retten til at tale ordentligt med børn. Formuleringen "*pudsigt felt*" tolkes som en implicit henvisning til delte meninger om hvem, der er kvalificeret til at have med børn i sorg at gøre, og hvorvidt samtaler i sorggrupper for børn kræver en særlig faglighed. Der sker en objektiveringsproces, hvor terapi objektives til at "*tale ordentligt*" med andre, og dermed assimileres terapien til almindelige ordentlige og respektfulde samtaler mellem mennesker, der ikke kræver specialistuddannelse.

KB, igennem informanterne, positionerer sig således i feltet med en anskuelse af sorg som en tilstand, hvor børn i sorg har behov for at blive "*talt ordentligt med*", hvilket i henhold til citatet ikke kræver en specialistuddannelse, når samtalerne sker i en skolekontekst, hvor alle børn skal kunne rummes og skal have hjælp. Sorggruppens berettigelse i skoleregi forankres i at *tale ordentligt med børn*, der ikke tilhører en særlig faggruppe. Dog fremgår det i henhold til citatet at tale ordentligt med børn i sorg, at sorggruppelederne på skolerne

har en uddannelse fra KB. På den ene side bliver der argumenteret for, at samtaler med børn i sorg ikke kræver en specialuddannelse; men alligevel kræver det, at sorggruppelederne har været på kursus i sorggruppeledelse.

Der bliver formuleret en kontrast mellem de faglige kvalifikationer, der kræves i henholdsvis de skoleorganiserede sorggrupper og i det terapeutiske rum, der tilbydes i sorggrupper, der er faciliteret af psykologer hos Børn, Unge og Sorg. Sorggruppernes fysiske placering i skoleregi med interventioner af skolens personale bliver omdrejningspunktet for, at samtalerne ikke betragtes som terapi, og at tilbud i skolen handler om almen trivsel og dermed i kontrast til et behandlingstilbud. Måske skyldes denne vinkling også en form for arbejdsdeling mellem aktørerne på feltet: Børn, Unge og Sorg tager sig af den terapeutiske behandling, og KB tager sig af samtalegrupper for at øge trivslen. Endvidere taler informanterne om, at samtalens målsætning er afgørende mht., om en intervention kan kategoriseres som terapi eller som samtale:

Y3: Altså, hvor man har et mål. Hvor her er det netop at skabe netværk, og det er at skabe samhørighed. Så det er nogle helt andre, det det er os, der definerer, vi tager jo ikke det enkelte barn og definerer, hvad det enkelte barn har som.... Det er i hvert fald en stor forskel for mig

X: Mmm

Y2: Hmm, klart.

Y3: Selvom at samtaleteknikkerne og meget af det er jo det samme-

X: Er det samme som hvad?

Y3: Men det det er forskellige mål. Altså den måde jeg taler- Og jeg har en individuel samtale med et barn, der ikke kan sove, eller jeg om har en gruppe, så...

X: Mmm

Y3: Hele ydmygheden og de forskellige spørgsmål er de sammen. Men her i grupperne er, er målet at lave samhørighed, mindre ensomhed og have et fælles sprog.[...] Og hjælpe dem med at bevidne hinandens historier, altså så de ikke er alene. Men men man har ikke på forhånd defineret målet, og det er i hvert fald for mig en ret stor forskel på at terapi og lave samtale i netværksgrupper.

(Interview A, linje 1406-1422)

Det springende punkt i ovenstående argumentation om, hvorvidt sorggrupper i skoleregi kan forstås som terapi eller samtale i en netværksgruppe, er definitionen af målsætningen for samtalen. I citatet argumenteres for, at sorggrupper i skoleregi ikke er terapi, da interventionen ikke er planlagt ud fra et forhåndsdefineret mål for hvert barn, men ud fra et fælles mål om at skabe samhørighed via "bevidning". Det vil sige, at der er et mål omkring at skabe fællesskab for at forebygge ensomhed. Det, der adskiller samtaler og terapi, er således ikke at der ikke er mål – men at, at der i terapi er et individuelt målorienteret fokus, mens man i samtalegrupperne arbejder med over-individuelle mål. Dog må det påpeges at der også andre steder henvises til at man ønsker at øge trivslen hos de sorgramte børn, hvilket vel også er et individuelt mål? Der bliver talt om interventionen med ordet "bevidning", som er et terapeutisk begreb, der stammer fra narrativ terapi (White, 2006a) Derved anerkendes det indirekte at flere af teknikkerne, der bliver anvendt i sorggrupperne, stammer fra terapeutiske traditioner og dermed må betragtes som beslægtede herved. Den vanskelige argumentation kan ses som et led i en forankringsproces, hvor der forsøges at skabe mening med klassificeringen af interventionen, som ikke-terapi, for det formål at fastholde at lærere og pædagoger er kvalificerede til at foretage den. Forankringen sker via objektivisering af interventionen ved at tale om, hvad interventionen ikke er.

Informanten fra den anden NGO, Skyggebørn, argumenterer for, at det slet ikke giver mening at skelne mellem terapi og samtale:

X.: [...] hvordan skelner du mellem samtaler og terapi i det her?

Y4: Altså, jeg skelner slet ikke.

X: Nej. Og hvad, hvordan det?

Y4: Jamen jeg, jeg synes ikke det er vigtigt. Jeg kan huske engang, hvor vi havde den der selvhøjtidelige snak om, hvad det var, vi lavede med de der mennesker. [...] Ja. Han siger sådan her, enhver meningsfuld samtale rummer terapeutiske elementer. Men det er ikke alt terapi, der er meningsfuldt, siger han så.

X: Nej, okay. Er der nogen grund til det?-

Y4: så det der, det der skal skabes mellem dig og mig, det er relationer, det meningsfyldte.

X: Ja. Så du- der skelner du ikke mellem, om det er terapi eller ikke terapi?

Y4: Nej, jeg- jeg kigger på om det virker. Meget enkelt.

[...]

X: Ja, okay. Øhm. I forhold til det, at du har en terapeutisk uddannelse, og nogen af dem du underviser ikke har det: er der så noget, der er relevant i forhold til det, du sagde, med ikke at skelne imellem terapi og samtaler? Er der nogen overvejelser, du har der? I forhold til dem, der går hjem fra dit kursus, som ikke er terapeutisk forankret i narrativ teori, eller i terapi i det hele taget, øhm.

Y4: Jamen, altså, der er jo den helt grundlæggende respekt for at, at nogen gange, så møder vi nogen mennesker, som er autodidakte, der kan stort set alt det, vi andre vi drømmer om, at vi kunne.

X: Altså hvor de simpelthen kan noget, som du mener, øh altså-

Y4: Ja, XX [anonymiseret person], hvad var det nu han var, ikke? Han- han var sgu ingenting. Men han var jo alt, altså.

(Interview B, linje 1744 – 1760)

Informanten har drøftet temaet om interventionens karakter med andre og refererer til disse drøftelser som "selvhøjtidelige" samtaler. Informanten argumenterer for, at meningsfulde samtaler rummer terapeutiske elementer, mens ikke alle terapeutiske samtaler er meningsfulde. Informanten gør brug af henvisning til samtaler med andre som en del af sine videnskilder. Analytisk anskues henvisningen til disse drøftelser som en implicit skepsis mod at skelne mellem terapi og samtaler. Citatet er et eksempel på, hvordan informanten positionerer sig selv i et argumentatorisk landskab mht. interventionens karakter i sorggrupperne. Analytisk kan informantens argumentation anskues som et eksempel på en de-legitimerende forsvarstaktik (Gillespie, 2020). Informanten udtrykker at være interesseret i, om interventionen virker og tillægger det ikke betydning, om interventionen kategoriseres som samtale eller terapi, hvormed informanten også positionerer sig i debatten om faggrænser og fagsnobberi mht. "selvhøjtidelige" samtaler om hvilke uddannelser, der kvalificerer til hvilke arbejdsopgaver.

Informanten finder ikke, at sondringen mellem samtale og terapi har betydning for de kursister uden terapeutisk baggrund, der deltager på de sorggruppe-/samtalelederkurser, som vedkommende er ansvarlig underviser på. Derimod fremhæver informanten det autodidakte som en særlig kompetence i samtaleregi, hvor det autodidakte kan have forrang for en terapeutisk uddannet person, såfremt den autodidaktiske person er et naturtalent. Informanten taler om en dygtig autodidakt, der kunne alt. Analytisk kan man udlede essensen af citatet sådan, at den autodidakte samtalepartner i henhold til denne informant ikke har nogle begrænsninger i samtalerne med børn i sorg og kan være en ligeså god eller bedre kvalificeret person end en med formel uddannelse i ryggen. Informanten underkender en skelnen mellem terapi og samtale med en argumentation om, at alle meningsfulde samtaler kan være terapeutiske, men ikke alle terapeutiske samtaler er meningsfulde. Med denne argumentation bringes det vanskelige spørgsmål om forskelle på terapi og samtale af vejen via de-legitimering i en hegemonisk repræsentation, hvor udsagnet fremstår uimodsagt, idet der ikke nævnes noget om den autodidaktes potentielle begrænsninger.

8.3.3.1. Informanter, der arbejder med sorggrupper i skolen

Informanterne bliver spurgt om karakteren af interventionen i sorggrupperne på skolen. I citatet nedenfor giver informanten udtryk for, at interventionen i sorggrupperne er samtaler, der ikke følger en bestemt struktur, og hvor børnene ikke konfronteres individuelt med specifikke temaer, og vedkommende forstår denne samtaleteknik som en modsætning til terapi:

Y5:: Jeg tænker, i det her regi, at samtalen kan sagtens være en samtale på halvanden time, hvor der ikke er en, der har nævnt død og ulykke eller om en svær oplevelse eller noget som helst, hvor det egentlig kan lyde som om de bare taler sammen. Jeg opfatter terapi, hvis man går til terapi, så griber terapeuten fat i det, vi talte om sidst og noget af det, som de oplevede gjorde ondt og bringer en videre i det. Og det gør vi ikke. [...] Så derfor oplever jeg egentlig at samtalen sagtens kan være lidt mere løs i det. Og der skelner jeg imellem, at det er ikke et terapiforløb

eller et enkeltmandsforløb, eller et gruppeforløb, hvor man sidder. Der tænker jeg at der har man mere bevidsthed omkring, at det er det her, vi taler om, og det er der, vi går længere ind i psyken. Og det gør man ikke her, her holder man fast i samtalen.

(Interview C, Linje 492-507)

Informanten forklarer sin opfattelse af, at strukturen i en terapeutisk samtale er mere stringent i forhold til at forfølge den enkeltes individuelle historie. Terapi bliver formuleret som en udforskning af psyken via en målrettet intervention, der undersøger udsagn og tematikker med sigte om udvikling. Dette eksempel korresponderer med andet analytisk fund i analysen, hvor interventionens karakter bliver defineret og kategoriseret ved at tale om, hvad interventionen *ikke* er. Det er et generelt træk på tværs af empirien, at informanterne kategoriserer erfaringer, oplevelser eller informationer i allerede fastsatte kategorier.

Den anden skoleleder, som har sorggrupper på skolen, benævner i første omgang interventionen i sorggrupperne som en behandling. Det viser sig, at vedkommende ikke mener, at interventionen er terapeutisk ud fra den betragtning, at sorggruppelederne ikke formelt er uddannede terapeuter:

X: Nu nævnte du, at I har nogle andre roller end forældre har, og så nævnte du, at her er en fælles behandling. Hvad ligger der i behandlingen?

Y6: Jamen, jeg ved heller ikke, om det ligger i ordets...., om det er korrekt at kalde det en behandling, fordi behandling så bliver det tit sådan lidt, så er det nogle, der formaliseret har en terapeutisk baggrund eller et eller andet, det er jo ikke på det niveau.

(Interview D, linje 70-74)

I dette eksempel er det sorggruppelederens uddannelse, der er afgørende for, om interventionen bliver forstået som terapeutisk og dermed som et behandlingstilbud eller ej. Informanten nævner ordet behandling flere gange i interviewet, hvilket leder til at spørge, om informanten ved, hvad der sker i sorggruppesessionerne:

Y6: Eh, ikke andet end at det handler om at få lov til at få ordet og tale og altså, vi har haft en opgave med at fortælle dem, hvad sorg er, og hvad man kan gøre med sorg til børnene. Så har børnene fået lov til at fortælle lige præcis, hvad de føler, og så har vi haft til opgave og lytte til børnene og egentlig følge den retning som de har, som behovet er [...] Især facilitetere skilsmissegruppemødet mellem børnene i forhold til, at de har kunne lytte til hinanden, og det er noget af det, der virkelig har gjort en forskel, [...] Og der skaber gruppen noget, som ingen af os og heller ikke forældre har nogen chance for, nemlig at skabe en anden virkelighed for børnene [...] altså jeg ved konkret, at det er blevet legitimt at man kan være i gruppen uden at snakke så meget. Men at man faktisk også godt kan være der som lytter. Øhm, det bliver faktisk også normalt accepteret af børnene [...] Så ligesom det er i orden at græde, det kan være i orden at åbne meget op, det er i orden at blive overrasket over sine egne følelser, så kan det også være i orden ikke at ville sige så meget. Men bare ville lytte.

(Interview D, linje 231-239 og linje 335-341)

I sorggruppen er det ifølge informanten sorggruppelederens opgave at fortælle børn om sorg, og om hvordan man kan hjælpe børn i sorg. Både informanten i Interview C og denne informant fortæller, at samtalerne i sorggrupperne har en løs struktur, hvor børnene må tale om alt, hvad de har lyst til. At børnene taler sammen og at skabe adgang til de svære følelser fremstår som et omdrejningspunkt for sorggruppernes formål og dermed også som fokus for sorggruppeledernes intervention.

Interventionen i henhold til ovenstående citater handler om, at sorggruppelederne varetager facilitering af gruppen, således at børnene kan lytte til hinanden og få et udbytte, som giver mulighed for udvikling. Informanten taler flere steder i interviewet om terapeutroller, psykologansvar og skolens rolle:

Y6: Det spørgsmål har jeg faktisk konkret også fået af medarbejder; "hvornår er det at vi går fra at slippe en rådgiverrolle, en sparringsrolle og så sige; nu må det være terapeuterne." [...] Hvor er snitfladen? Hvornår er det, vi kalder på familiehuse? Hvornår kalder vi på psykologerne? Hvor jeg siger til dem;

"det kan vi ikke finde i bogen på side 238". Det er igen maven og hjernen og hjertet, altså fornemmelser af, og fornemmelsen kan bl.a. være; "jeg føler for mange gange, at jeg kommer til kort, jeg bliver i tvivl om, hvad jeg skal, jeg bliver i tvivl om hvilke retning jeg skal, jeg bliver i tvivl om jeg nu hjælper barnet her, eller vi står i stampe eller værre, at vi slet ikke er hjælpsomme". Så er det i hvert fald et tegn på, at nu gøre noget andet, eller i hvert fald stoppe op og reflektere sammen og sige; "er vi det rigtige sted?"

(Interview D, linje 375-386)

Citatet viser, at informanten og sorggrubelederne har oplevet tvivl og usikkerhed med hensyn til interventionsstrategier og faggrænser, og om sorggrupperne gavner børnene i det hele taget, hvilket har givet anledning til refleksioner. Informantens videnskilde er egen mavefornemmelse og "hjernen", dvs. en intuitiv dømmekraft i de konkrete situationer. På trods af at de på skolen har oplevet tvivl og usikkerhed om sorggrupper, fastholdes tilbuddet dog med en opdeling i forskellige sorggruppetilbud, således at børn i sorg som følge af tab ved død ikke er i samme gruppe som børn, hvor tabet f.eks. skyldes forældres skilsmisse. Temaet om forskellige typer tab viser sig på tværs af det empiriske materiale, og jeg vil indlede det næste afsnit med et eksempel på en sorggrubeleder, der tager skarpt afstand fra at samle grupper med børn, der har mistet ved død, med børn, der har lidt andre former for tab.

8.3.3.2. Sorggrubeledere

En af informanterne taler om, at det vil være en hån mod børnene med forskellige tabsårsager, at sætte dem i samme sorggruppe (Interview H, linje 264-275). Informanten fortæller om de forskellige oplevelser fra sorggruppen, hvor børn bliver påvirkede af hinandens fortællinger, når de deler deres historier. Informanten anvender et eksempel om et barn, der har mistet og oplevet et voldsomt traume, hvor flere familiemedlemmer døde, hvilket er meget sjældent og voldsom situation for andre børn at høre om. Informanten udtrykker en antagelse om, at børnene på trods af meget forskellige forhold omkring de respektive dødsfald, også når der er tale om voldsomme traumatiske hændelser, kan opnå spejling i hinandens fortællinger. Interventionens karakter i en konkret situation, hvor et

barn i sorggruppen fortæller om at miste flere familier i en ulykke, bliver beskrevet på følgende måde:

Y8: Men de andre sidder og bliver sådan meget (choklyd) - hvordan, hvordan er det sket? Altså. Og der er vores opgave jo at prøve at få det pillet fra hinanden og sige, ja, hvordan er det egentlig sket. Altså sådan så det ikke bliver sådan traumatiserende for de andre børn.

(Interview H, linje 314- 317)

Intervention i ovenstående handler om, at informanten i rollen som sorggruppeleder skal facilitere en gruppeproces, hvor børn hører om voldsomme traumer, og hvor sigtet med interventionen er at give mulighed for f.eks. spejling. I selve interventionen trækker denne informant på forskellige gruppeaktiviteter og redskaber. Blandt andet laver de huskekasser, hvor børnene samler ting, der minder om den afdøde, eller genstande, der tilhørte den afdøde, og gemmer dem i kasser. Informanten fortæller, at de anvender "talekort" til at skabe associationer til samtaleemner, og der anvendes ekspertpanel, hvor børnene er eksperter og kan få råd af hinanden. Der bliver også anvendt humørregistrering, hvor børnene angiver deres humør før og efter en gruppesession på et humørbarometer, og ligeledes arbejder de specifikt med interventioner til at identificere psykisk smerte:

Y8: Så har jeg også en anden øvelse, hvor vi sådan skriver - eller hvor de maler ind, hvor smerten sidder, hvor angsten sidder, hvor... Hvor sidder det henne, når du bliver bange og sådan nogle ting. Så maler de sådan ind. Og det gjorde de, lige da de startede, og nu har de lige gjort det igen, og det var faktisk sådan en øjenåbner, "Gud, det har flyttet sig. Nu sidder det ikke oppe i halsen mere, nu sidder det andre steder." Så det var faktisk meget sjovt.

(Interview F, linje 191-196)

Interventionerne i denne sorggruppe retter sig mod de følelsesmæssige og kropslige aspekter af sorgen. Det er et specifikt fokus på sorgens kropslighed, og interventionen bygger på en antagelse om, at børnene kan identificere og lokalisere sorgen som fysiske

manifestationer forskellige steder på kroppen. Informanten mener ikke, at interventionerne er terapi, da de griner meget og har det sjovt i sorggruppen, hvilket vedkommende fremhæver som en mere uformel tilgang til gruppeinterventionerne, end hvad informanten mener vil finde sted i et terapeutisk forløb hos en psykolog. Dog nævner informanten, at interventionen i sorggrupperne kan udvikle sig i en terapeutisk retning, hvis ikke gruppelederen er opmærksom på dette (Interview F, linje 288-294).

En af informanterne arbejder med sorggruppen ud fra en struktur, hvor hver session er bygget op omkring et specifikt tema fra gang til gang. Informanten beskriver, hvorledes en sorggruppesession kan forløbe:

Y9:[..]. Jeg har klargjort er rum, så det er hyggeligt og dejligt, jeg har sørget for, at jeg selv lige er "grounded" og er klar, at jeg er tom i hovedet. Starter første mødegang med frugt, vand [..] Så efter vi har kørt rundt og taget en runde om, hvad har der været siden sidst, så går vi op og tænder lys; vi tænder altid lys, og de elsker det. Jeg har sagt, det der med, man må ønske eller mindes, og man må sige det inde i hovedet, eller man må sige det højt, det bestemmer man selv. [..] Så skulle vi så [..] en tegnefilm [..] Så ser vi den, og så snakker vi om den, så er vi jo inde omkring sorgprocessen. [...] Så bagefter, så laver vi noget øvelse, hvor man trækker vejret, trækker ind og ud. Og så til afslutning, så spiller vi et spil fisk, så man egentlig kommer væk. Så siger vi tak for denne gang og fortæller om næste møde. Sådan er det bygget op.

(Interview, G, linje 265-278)

I nærværende citat fremgår det, at bødrene i denne sorggruppe har en "bordet rundt"-session, og der knytter sig noget specifikt til organisering af rummet for at skabe en særlig stemning, hvor der skal tændes lys og i henhold til beskrivelsen efterlades et indtryk af en tilnærmelsesvis andægtighed i rummet. Der rettes fokus på sorgens kropslighed ved at bede børnene om at lave vejrtækningsøvelser. Andre eksempler på intervention i sorggrupperne, hvor man også anvender "samtalekort", "bordet rundt" og besøg på kirkegården, beskrives på forskellige måder:

Y11: [...] der er ikke sådan talepligt, vi gør også meget ud af, når vi starter op og sige; hvordan er det, man skal ikke nødvendigvis fortælle en helt masse. Man skal kunne sige, hvorfor man er med. Men man skal ikke. Det er selvfølgelig dejligt, når alle vi bidrage med noget, og det gør de alle sammen. Så har vi arbejdet meget med kortene

X: Samtalekortene?

Y11: Samtalekortene ja

Y11: Altså hovedoverskriften for mig er et eller andet sted at få skabt det rum, hvor der er den mulighed for at være med i et fællesskab. Det er det, jeg tænker, er noget af det væsentligste. Og jeg tænker både det, og at bevidne hinandens historier giver en fællesskabsfølelse, de historier man fortæller, at opleve; det har jeg også oplevet. Mange af dem føler sig ensomme, tror jeg, har en følelse af at jeg er forkert, og jeg er anderledes. Også en vrede; hvorfor sker det her for mig? Så tænker jeg oplevelserne, hvor vi tager ud af huset også er dejligt for dem at glæde sammen. At have siddet, seriøse og lyttet til hinandens historier, triste historier og skæbner, til så også at springe over på noget leg – at lege og grine på vej derover [til kirkegården, red.]

(Interview 1, Linje 304-317)

[..]

Y12: Jamen det var jo lidt som sådan et redskab [informanten taler om samtalekort, red.]. Altså til at gå dybere ind i nogle ting, som vi nemt kan glemme, når... Hvad hedder det. Altså, øh, man kommer nemt til sådan at køre i det samme og det samme.

X: Ja.

Y12: Hvorimod lige pludselig et billede det kan, åh åh, det er også rigtigt, det... Fordi det er jo heller ikke altid, vi kan finde ud af at stille de rigtige spørgsmål og... Komme... Men det der, det er altså guld værd.

(Interview J, linje 273-279)

Blandt de interviewede sorggruppeledere er fællesnævneren, at intentionen med sorggrupperne er, at børnene skal sætte ord på deres følelser. Der bliver anvendt samtalekort, processer som "ordet er frit", "bordet rundt" og andre måder at få børnene til at tale om deres sorg. Flere af informanterne taler om at "skabe et rum", hvor børnene kan bevidne deres historier og skabe et fællesskab. I dette rum, i fællesskabet, kan børnenes historier bevidnes ved at dele svære følelser i mødet med andre. Samtalekort anvendes med det sigte at bidrage til at komme "dybere ind" i børnenes følelsesliv, hvor billederne på disse samtalekort give adgang til tematikker, der ellers ikke vil komme frem ved almindelige samtaler uden disse samtaleredskaber.

Analytisk kan man udlede, at nogle af informanterne argumenterer for, at det, som adskiller almindelige samtaler i sorggrupper fra terapeutiske gruppesamtaler, er, at sorggrupperne har en mere løs struktur, hvor der blandt andet ikke samles op fra tidligere sessioners tematikker. Dog viser det sig i henhold til citaterne, at flere af informanterne anvender en interventionsstrategi, hvor børnene bliver bedt om at fortælle, hvad der er sket siden sidst, de mødtes i sorggruppen. Denne måde at gribe interventionen på vil, som det er præsenteret i tidligere passager i analysen, af nogle informanter beskrives som en terapeutisk intervention. Men således forstår informanterne fra interview G og J ikke interventionen:

Y9: Jeg laver ikke terapi, jeg laver bare et rum, hvor børnene kan dele deres følelser eller plads til, at de kan komme op med det der [...] det er jo fordi, jeg ikke har psykologuddannelsen, at jeg ikke laver terapi, jeg laver medmenneskelig omsorg kan man sige. Terapi, det er jo ... der har man jo en uddannelse iff. det, hvor min, der har jeg jo noget, og jeg gør nogle af de samme ting, men der mangler jeg jo helt klart noget med viden.

X: Hvad er det for nogle du mener du mangler? Nu kender jeg jo ikke til [afbrydes].

Y9: Jamen det må da være noget i forhold til. ... de har jo læst i mange år, jeg ved ikke...

(Interview G, linje 73-74 og linje 85-91)

Y12: Ja. Ja. Øh, altså der, det har- det har- jeg er ikke gået over i terapi. Altså jeg har stadigvæk kørt inden for- for det har jeg jo ikke kompetencer til.

X: Hvad mener du terapi er, hvis man skulle- eller hvad er forskellen mellem terapi og samtale

Y12: Jamen terapi der skal man vel egentlig også måle noget på... Hvor er man henne i en eller anden sorg... Tilstand. Eller hvad nu det er, man er i.

(Interview J, linje 493-497)

Ovenstående citater er eksempler på udsagn der vidner om, at definitionen af interventionens karakter kobles til sorggruppelederens faglige profil samt til, at terapi er noget, hvor man måler på effekten af interventionen. Hvis ikke man måler på effekten af interventionen, eller hvis sorggruppelederen ikke er uddannet psykolog eller terapeut, er der ikke tale om terapi, men om en samtale. Det er et kontrasterende perspektiv til den position jeg fremanalyserede blandt nogle andre informanter der mente, at man som sorggruppeleder bør have opmærksomhed på, hvorvidt man træder ind i et terapeutisk felt i de skolebaserede sorggrupper.

Tematikken om interventionens karakter, kompetencegrænser samt kvaliteten af sorggruppelederkurser bliver udfoldet yderligere i et eksempel, hvor en informant fortæller om et supervisorsforløb hos en psykolog. Informanten fornemmede, at supervisoren indirekte anfægtede skolepersonalets kompetencer i rollen som sorggruppeledere:

Y10: Og så synes jeg bare, at alt fra X [anonymisering af supervision, red.] udstrålede, at altså I er lærere. I har jo ikke nogen uddannelse inden for det her felt. Altså... Det kan umuligt være jer, der skal varetage det.

(Interview H, linje 735-738)

Efter informanten havde været i supervision og fået fornemmelsen af supervisors skepsis, fik vedkommende nogle overvejelser om sin egen rolle som sorggruppeleder og begyndte selv at stille spørgsmålstegn ved interventionens karakter i de skolebaserede sorggrupper. Vedkommende havde tænkt over, at der i skolens informationsmateriale om sorggrupper eksplicit fremgår, at sorggrupperne er et samtaletilbud og ikke et terapeutisk tilbud. Selv

om vedkommende anskuer sig selv som en erfaren og kompetent lærer, der har god fornemmelse for børns behov, havde vedkommende en spirende skepsis mht. interventionens karakter og det sorggruppelederkursus, skolens personale har været på:

Y10: [...] Hvor jeg tænker, jamen... Er det ikke terapi, når nu vi sidder og taler om det her. Hvornår er- altså hvad er så terapi? Altså... Det synes jeg, i hvert fald er meget interessant. Samtalen der... jeg kan godt tænke, altså jeg kan godt tænke, ” Tredages kursus, øv, hvorfor har man ikke... Hvorfor laver man ikke noget, der er meget længere?” [...] Men der hvor, at man kunne forbedre det, altså der er en kæmpe potentiale til forbedring, det er i forhold til at gå ind og lave nogle cases, når man er på det her kursus. Det er der ikke. Nogle cases, hvor man simpelthen prøver ting af. Og der også sidder én og har noget viden og kan hjælpe én og guide én. Enten det, eller at man sagde, nå, det første forløb man har, der sætter man en erfaren terapeut ind. Og er med i det, så man simpelthen kun- noget mesterlære.

(Interview H, linje 769 – 779)

Informantens skepsis er rettet mod sorggruppelederkurset, som vedkommende har deltaget i. Kurset var af tre dages varighed, og informanten finder, at der manglede samtaletræning med erfarne terapeuter på kurset. Anfægtelserne går på manglende træning med erfarne terapeuter på sorggruppelederkurset, men ikke en grundlæggende præmis, at skolen tilbyder interventioner, som informanten selv opfatter som potentielt terapeutiske. Analytisk set kan dette anses som et ønske om at fastholde en intervention i de skolebaserede sorggrupper, hvor fokus handler om at blive bedre til at anvende teknikker fra det terapeutiske kundskabsområde – dette på trods af, at informanten har en skepsis, der går på, om skolen laver terapi eller ej.

Dette paradoks træder frem som et grundlæggende analytisk fund, der handler om uklarhed i forhold til interventionens status og deres egen kvalificering i forhold til opgaven. Flere informanter taler om at passe på ikke at gå for langt i samtalerne med børnene i sorggruppen og samtidig anvender de metoder og teknikker, der har en forankring i samtaleterapien med sigte på at gå derhen hvor det gør ondt, og skabe udvikling gennem

ordets forløsende kraft. På spørgsmålet om hvad terapi er, hvordan terapi adskiller sig fra samtalegrupper, og hvor de to har snitflader, er der ikke konsensus eller en hegemonisk social repræsentation blandt informanter, der arbejder med sorggrupper. Analysen peger på, at der snarere er tale om terapi/samtale/behandling som flydende og uklare betegnelser.

8.3.3.3. Informanter, der ikke arbejder med sorggrupper i skolen.

Informanterne, der ikke arbejder med sorggrupper på skolerne, taler om faglighed, skolens rolle og faglige kompetencer i forhold til sorggrupper i skolen. Der viser sig et tydeligere forbehold overfor skolepersonalets kompetencer mht. gruppeinterventionerne:

Y15: Altså, jeg ved godt, at vi bliver stillet i sådan nogle situationer rigtig, rigtig ofte som lærere, og vi skal kunne være der og rumme dem og have dem og tale med dem, men vi skal ikke decideret, synes jeg, have sorggrupper, hvor vi skal sidde og bearbejde det her og sådan noget, fordi det er vi ikke uddannet til. Og jeg tror, vi nogle gange kan komme til at gøre mere skade end gavn.

Y14: Jeg tror i hvert fald ikke, man skal tro man skal sidde og bearbejde noget som helst. Men jeg tror, det er mega vigtigt at sidde i en gruppe, hvor man rent faktisk opdager, at, "Okay, jeg er ikke den eneste, der har mistet en forælder."

Y15: Men så skal der være nogle fagprofessionelle omkring den gruppe. [...] Så lad os henvise dem til de grupper, hvor der sidder nogle fagprofessionelle, og vi har jo AKT, og vi har alt muligt som vi, som vi kan gøre brug af, hvis der er nogle, der har brug for (...).

(Interview K, linje 243-268)

[...]

Mit personale, de er uddannede lærer og pædagoger, og deres opgave er i princippet en anden. Det betyder ikke, at vi ikke er uddannet til at kunne give

alle vores elever, børn og unge omsorg, når der er brug for omsorg i en given situation. Men, men og udføre et professionelt stykke arbejde ind i en sorgbearbejdning, eller hvad det nu kan være ind i en sorggruppe. Det mener jeg ikke, vi er klædt på til. Og derfor har jeg faktisk også efterlyst et tættere samarbejde med PPR og psykologerne derude, hvor jeg mener, at de har kompetencen.

(Interview E, linje 56-61)

Argumenterne peger på, at forståelsen af interventionen i sorggrupperne er af psykosocial karakter og har et kundskabsområde, der fjerner sig fra informanternes forståelse af skolens rolle og primære opgave. Der tales om psykologfaglighed versus pædagog- og lærerfaglighed. Hvor omsorgsarbejde bliver italesat som en naturlig del af skolepersonalets opgaver, men forståelsen af sorggruppeinterventioner træder ud af skolens omsorgsarbejde. En af informanterne taler dog om, at en sorggruppe kan være betydningsfuld for børnene mht. at skabe en følelse af ikke at være alene, men der tages afstand fra et fællesskab, hvor skolen skal bearbejde følelser.

Det er en tydelig forskel i forståelsen af interventionen i sorggrupper mellem informanterne, der arbejder med sorggrupper, og informanter, som ikke arbejder med sorggrupper. Som et gennemgående tema blandt personale fra skoler, der arbejder med sorggrupper, og hos NGO'erne, ses en tæt sammenkobling mellem interventionen og sorgforståelsen og omsorgsopgaven i, hvad der muligvis er ved at blive etableret som en ny social repræsentation af sorggrupper i skolen.

Hovedparten af informanterne fra skolerne med sorggrupper taler om sorgen som en individuel oplevelse, der kan udløses af forskellige former for tab fra mange mulige livssituationer, hvor interventionen hjælper børn med at få sat ord på de svære følelser i et særligt rum med mulighed for spejling og dermed skabelse af et fællesskab. På de skoler, der ikke arbejder med sorggrupper, sker der ikke på samme måde en tæt sammenkobling mellem sorgforståelse, opfattelsen af omsorgsopgaven i skolen og interventionen. Blandt disse informanter ses et andet blik for den tematik, hvor der argumenteres for, at skolen har en omsorgsopgave, men sorggrupperne forstås som en måde at bearbejde sorg på,

der ligger uden for skolepersonalets kompetencefelt, hvor personalet ikke vil kunne opnå tilstrækkelig kvalificerede kompetencer til at varetage opgaven ved at deltage i et tredages sorggruppelederkursus.

Et centralt fund i analysen er, at alle aspekter af spørgsmålet om den ny praksis er præget af flertydighed og mangfoldige argumentationer på tværs af det empiriske materiale mht., hvad sorg er, og hvad samtalegrupperne er (terapi vs. ikke-terapi). Der bliver givet en række forskellige begrundelser for, at interventionen er samtale og ikke terapi.

Videnskilderne lader til at have sit ophav i NGO'erne, der underviser i sorggruppeledelse, hvor den ene NGO italesætter begrundelser for at adskille terapi fra samtale, hvorimod den anden NGO ikke finder det relevant at adskille disse to begreber, men i stedet for ser på, om interventionen virker, og i den kontekst fremhæver den autodidakte samtalepartner, som den bedst kvalificerede, hvormed hele distinktionen de-legitimeres.

Det afvises af hovedparten af informanterne, at interventionen er terapeutisk. Alligevel spiller terapeutiske metoder, begreber og aktiviteter med rødder i det terapeutiske kundskabsområde en væsentlig og strategisk rolle i de skolebaserede sorggrupper. Ikke mindst når det kommer til kvalificeringen gennem de udbudte kurser. På trods af dette er det dominerende budskab blandt informanterne, der arbejder med sorggrupper, at interventionen er samtale i netværksgrupper og ikke terapi. Begrebet Intethed som analyseinstrument viser, at de sociale repræsentationer om interventionens karakter, der undertrykkes reelt, har en strategisk rolle og betydning på trods af deres fravær.

8.4. Opsummering af analysen af de kvalitative interviews

Analysen viser, at der er stor variation i og mangeartede forståelser af, hvad sorg er, og hvad samtalegrupperne er, og hvilken karakter interventionen, der finder sted, har. Der er til gengæld overvældende konsensus blandt NGO'erne og blandt informanter, der arbejder med sorggrupper, om at børn i sorg har brug for hjælp i form af sorggrupper, hvor børnene kan opnå en følelse af fællesskab med ligesindede. Der er lige så stor konsensus om, at kvalificeringen til at varetage den opgave kan klares ved, at personale fra skolerne deltager på de udbudte sorggruppeleder-/samtalegruppelederkurser, og ligeledes er der

konsensus om, at rollen som sorggruppeleder på skolerne generelt ikke kræver yderligere kvalificering, når personalet i øvrigt er børnefagligt uddannede.

Der ses dog enkelte informanter, der arbejder med sorggrupper, hvor de sociale repræsentationer er mindre hegemoniske afprøvende og mere kritisk-reflekterende. Disse informanter udtrykker flere spørgsmål til både skolens rolle, interventionens karakter, og om hvorvidt sorggrupper skaber en fællesskabsfølelse for alle børn, og om man kan gå for "tæt på" børnene. Der er også her mindre skråsikre overbevisninger om, hvorvidt alle børn i sorg har brug for en sorggruppe, og om sorggruppelederkurserne er tilstrækkeligt kvalificerende. Blandt de informanter, der ikke arbejder med sorggrupper, er den sociale repræsentation emanciperende og rummer både en forståelse af sorggruppen kan skabe en ramme for et meningsfuld fællesskab blandt børn i sorg – men at det ikke er alle børn, der ønsker deltagelse, og børns forskellighed i sorgen kan betyde, at det ikke er alle, der har lyst eller gavn af en sorggruppe på skolen. Endvidere er der blandt disse informanter et eksplicit fokus på spændingsfeltet mellem terapi og samtale, fagetiske perspektiver og kompetencegrænser og barnets individuelle behov for hjælp, der tilsammen former en reflekterende skepsis mht. skoleorganiserede sorggrupper.

9. Diskussion

I følgende afsnit diskuterer jeg analysens centrale pointer og fund og implikationerne af de sociale repræsentationer i forhold til etableringen af sorggrupper i skoleregi. Men også i et bredere samfundsmæssigt perspektiv.

9.1. Sorgforståelse i lyset af aktørernes indbyrdes konkurrenceforhold

I indledningen til bogen "*Giv sorgen ord*" bliver to forskellige perspektiver på sorgforståelser præsenteret. Den ene sorgforståelse er forankret i tab af en nærtstående ved død og den anden som en reaktion på tab af noget væsentligt i et menneskes liv (M. H. Jacobsen et al., 2019, p. 19). Analysen viser, at disse to sorgforståelser er repræsenteret blandt informanterne, og jeg har valgt en kategorisering som henholdsvis *smal sorgforståelse* eller *bred sorgforståelse*. Uanset om informanterne, der arbejder med sorggrupper i skolerne, læner sig op ad en bred eller smal sorgforståelse, er der tale om overordnet hegemonisk social repræsentation om, at børnene har brug for hjælp til at håndtere deres sorg i et forum, hvor de kan tale om deres svære følelser og blive en del af et fællesskab for ligesindede. Og i den hegemoniske repræsentation er sorggrupper i skoleregi et relevant og kvalificeret tilbud om hjælp, hvor børn i sorg kan tale med ansvarlige voksne fra skolen. Den sociale repræsentation knytter an til sorggruppernes etableringsgrundlag, hvilket kan anskues som et udtryk for, at der former sig en ny social repræsentation, som er ved at finde fodfæste blandt aktørerne i sorgfeltet. Når det specifikt handler om skolen, bevæger denne praksis sig på et videnskabeligt udforsket felt, hvor der ikke er lavet uafhængige videnskabelige undersøgelser af hverken systematisk målte effekter eller kvalitative perspektiver på børnenes oplevelser og udbytte af tilbuddet, hvilket skaber et væsentligt argument for at diskutere denne nye praksis, som har til sigte at blive udbredt til sorgramte børn på skoler i hele landet.

Som det fremgår af analysen, anskuer de fleste informanter sorg som livsvilkår og ikke som en sygdom. Men blandt informanterne i NGO-regi lader det til at være væsentligt at opretholde en skelnen mellem sorg som et livsvilkår og sorg som en sygdom. Eksempelvis bliver det pointeret i et citat, at sorg kan blive til sygdom, hvis ikke børnene får hjælp. Det

perspektiv bidrager til at berettige etableringen af skolebaserede sorggrupper, hvor professionsforankrede terapeutiske kompetencer bliver forkastet til fordel for hjælp fra en ”*medmenneskelig og ansvarlig voksen*”. Det er et centralt fund, at der bliver kommunikeret dobbeltmeldinger blandt NGO-informanter, hvor der på den ene side viser sig et perspektiv om, at det ikke kræver særlig faglig ekspertise at hjælpe børn i sorg, og der er endda en informant, der udtrykker, at lægmandsekspertise kan betragtes som bedre kvalificeret end det, uddannet personale kan tilbyde. Og på den anden side bliver det italesat, at de ansvarlige voksne, der skal hjælpe børn i sorg, behøver rådgivning og vejledning, som de kan finde via et sorggruppelederkursus i NGO-regi. Hvordan kan denne dobbeltmelding forstås som en meningsfuld melding til trods for dens umiddelbare modstridende indhold?

Ved søgning i sorgvejviser.dk fremgår det, at der i Danmark pr. august 2020 er 200 sorgstøttetilbud for børn og unge i hhv. kirkeligt, kommunalt, regionalt regi, NGO-regi og skolereg (Sorgvejviser, u.å.-b). I nærværende kontekst vil jeg afgrænse mig til at se på de respektive sorgforståelser, der informerer om indsatserne i sorggrupper og sorggruppelederkurser hos NGO’er, der taler for at lovsikre kommunal sorgstøtte til børn og unge (NB-Nyt, 2019). Her viser sig væsentlige forskelle i deres tilgang til sorggrupper, hvor Børn, Unge og Sorg tilbyder psykologfaglig gruppeterapi til børn i sorg, når tabet er relateret til død eller alvorlig sygdom. Sammensætningen af børn i sorggrupperne er baseret på børnenes alder og en psykologfaglig vurdering af deres livssituation og belastningsgrad. I og med at Børn, Unge og Sorg tager afsæt i en sorgforståelse, der stiller sig positivt over for en sorgdiagnose, om end diagnosen ikke er godkendt specifikt til børn, tjener sorgforståelsen til at tydeliggøre, at specialfaglig viden er ønskelig, hvis ikke nødvendig, når man skal vurdere, hvilke behov for hjælp et sorgramt barn har (Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-a, u.å.-b).

Blandt informanterne, der arbejder med sorggrupper i skolerne eller tilbyder sorggruppelederkurser, hvor der eksplicit tages afstand fra, at sorg skal forstås som en sygdom, er der konsensus om, at sorggrupper i skolerne ikke er et behandlingstilbud, hvilket er et argument for, at skolens personale, *de ansvarlige voksne*, er de rette til at hjælpe børn med at sætte ord på sorgen og sikre, at børnene kan dele deres følelser og oplevelser med hinanden i sorggruppen. Dobbeltigheden er dog, at der bliver argumenteret for, at skolens personale, behøver viden, råd og vejledning om sorg og samtaler med børn i sorg for at kunne forebygge, at sorgen alligevel kan udvikle sig til en sygdom (Hartmann,

2017; Skyggebørn, u.å.-e). Der træder et diagnostisk sprogbrug ind i en kontekst, hvor der samtidig bliver argumenteret imod en patologisering af sorg hos børn. Med patologiseringen henviser jeg til, at psykiatrisk diagnostik indgår i hverdags sproget på tværs af forskellige grupper i samfundet og i stadig stigende grad bliver anvendt som forklaringer på menneskets udfordringer (Brinkmann, 2010c; Furedi, 2004; Horwitz, 2020; M. H. Jacobsen & Petersen, 2018; Madsen, 2018).

Essensen er, at sorgforståelsen blandt informanterne er farvet af den sammenhæng som opstår til sorggruppernes placering og faglige professionsprofil. Konstruktionen i argumentet tjener et specifikt formål, der berettiger etableringen af sorggrupper i henholdsvis skole, eller professionelle terapeutiske rum. Der er således en dominerende hegemonisk repræsentation om, at alle børn i sorg har brug for hjælp. Dette på trods af, at der blandt NGO'erne ikke er konsensus om, hvorvidt det er berettiget at forstå børns sorg som en potentiel sygdom eller ej, når sorgdiagnosen formelt ikke er rettet til børn (Bøge & Lytje, 2017a; Engelbrekt, 2018b). Diagnosticering af sorg har delt vandene inden for forskningen, blandt praktikere såvel som blandt de sørgende selv, hvor der er forskellige forståelser af, hvad en diagnose vil betyde (Brinkmann, 2018; Kofod, 2017; Larsen et al., 2018; Maciejewski & Prigerson, 2017; Shear et al., 2011).

Men på trods af divergerende forståelse af sorgdiagnosen og uenigheder om, hvad en diagnose vil kunne betyde for børn i sorg, har NGO'erne (Kræftens Bekæmpelse, Skyggebørn og Børn, Unge og Sorg), som fremhævet tidligere, vist et fælles fodslag i organisationernes bestræbelser på at få kommunale sorgtilbud til børn fastsat ved lov:

” I organisationen Børn, Unge og Sorg har man tilbud om sorggrupper i København, Aarhus og Odense. Skyggebørn har tilbud i Aalborg og København og i Kræftens Bekæmpelse arbejder man med at uddanne sorggruppevejledere ude på skolerne. Men ingen af de tre organisationer har plads nok til at hjælpe alle de børn landet over, der rammes af sorg. De kritiserer derfor, at børn i Danmark i dag ikke er lovsikret hjælp, hvis de mister en forælder. [...] I Danmark har vi retningslinjer og handleplaner men ikke direkte lovgivning, siger Per Bøge, børne- og ungechef i Kræftens Bekæmpelse. [...] Derfor skal politikerne på Christiansborg på banen, lyder det fra Preben Engelbrekt. – For at sikre en fælles indsats landet over og sikre

fælles standarder ude i kommunerne, siger Preben Engelbrekt til DR P4 København". (NB-Nyt, 2019)

Man kan sige, at citatet ovenfor peger ind i tematikken om en overordnet social hegemonisk repræsentation, der handler om, at børn i sorg skal have hjælp. Dog viser analysen af de kvalitative interviews, at der på trods af en fælles interesse i at få fastlagt kommunale tilbud ved lov også er "spændingsfelter" og konkurrerende perspektiver i positioneringen mellem de to NGO'er, der udbyder sorggruppe-/samtalegruppeleder kurser, der er målrettet strategien om at øge antallet af kommunale sorggrupper i f.eks. skoleregi. Trods fælles engagement i at få kommunale sorgtilbud fastsat ved lov, er specifikke uenigheder om sorgforståelsen fraværende i bestræbelserne på f.eks. at lovsikre kommunale tilbud til børn i sorg.

Ifølge Barreiro & Castorina (2016) vil fraværende diskussioner i sådanne spændingsfelter sjældent skyldes tilfældigheder, men snarere undertrykkelse af bestemte konkurrerende perspektiver ud fra strategiske grunde. En sådan strategisk årsag kunne være, at en fælles strategi om at få lovsikret kommunale tilbud vil kunne sikre de forskellige aktører en fast og langsigtet berettigelse på markedet. Det er væsentligt at have et blik for, at en NGO's berettigelse ikke alene handler om at etablere hjælp til børn i sorg. Det handler også om at sikre sin eksistensberettigelse som en arbejdsplads, der varetager de ansattes sikkerhed mht. fastholdelse i job, og som dermed er afhængig af faste og relativt stabile indtægter (enten sponsorater, fondsstøtte eller salg af kurser), som kan sikre fortsatomsætning i organisationen. Derfor kan de konkurrerende aktører enes om at efterspørge en lovmæssig sorgindsats på baggrund af en fælles hegemoniskrepræsentation om børn i sorg som nogle der har krav på hjælp. En sådan fælles SR kan øgepolitisk opbakning til de forskellige sorgindsatser til børn.

Ser vi specifikt på udbud af sorggruppe-/samtalegruppeleder kurser viser analysen, at økonomi har en implicit betydning i etableringen af sorggrupper i skoleregi, forstået på den måde, at salg af sorggruppe-/samtalegruppeleder kurser til skolepersonale indgår i NGO'ernes omsætning, og det kan dermed have betydning for eksistensberettigelsen hos NGO'en. Dette er ligeledes et underrepræsenteret tema i debatten om den strategiske

målsætning om at øge antallet af sorggrupper til børn i skoleregi. Lad os se på økonomien baseret på den formulerede strategi om at have sorggrupper på halvdelen af de danske skoler inden for et de kommende seks - syv år (Interview A, linje 166-168). I henhold til Børne- og Undervisningsministeriet er der i 2019 1084 folkeskoler og 556 privatskoler i Danmark (Børne og Undervisningsministeret, 2020). Hvis halvdelen af disse, i alt 1640, skoler skal etablere en sorggruppe, vil man kunne antage, at minimum én ansat fra hver af disse skoler vil skulle deltage på et sorggruppe/samtalegruppeleder kursus til 4500 kr. (Kræftens Bekæmpelse, 2019a; Skyggebørn, u.å.-e). 3.690.000 kr. er et væsentlig omsætningspotentiale for de respektive NGO'er og et marked, der således er værd at konkurrere om.

Løfter vi blikket en anelse, får man øje på, at vi har at gøre med en samfundstendens, som ikke kun handler om sorggrupper i skoleregi. Inden for sundhed, omsorgssektor, skole og trivsel ses stadig flere aktører, der udbyder omsorgsopgaver og kurser med diverse certificeringer til professionelle, herunder skolepersonale, der skal opgraderes til at varetage en stadig bredere vifte af opgaver. Dette med hensigten om at være til gavn for de borgere, der skal modtage ydelsen/service og at være en virksomhed/levevej, der i sagens natur også er til gavn for de NGO'er og firmaer, der udbyder de respektive indsatser, kurser, uddannelser m.v. Jeg finder det relevant at forholde sig til disse konstruktioner i et samfund med stadig flere konkurrenceudsatte midler til velfærd, hvor velfærds- og omsorgsopgaver skal løses af vores offentlige institutioner, som eksempelvis i skolen, hvor det nu er de sorgramte børn, som er modtagere af endnu en velfærdsydelse i form af sorggrupper.

9.2. Skolens rolle

Som ridset op ses en stigende tendens til, at der bliver udbudt kurser, uddannelser med certificeringer og seminarer, der skal kvalificere lærere, pædagoger eller f.eks. sundhedsplejersker til i øget grad at kunne hjælpe eleverne med følelsesmæssige problemer såsom håndtering af sorg, angst eller svære følelser i forbindelse med forældres skilsmisse/samlivsbrud m.v. (Center for Familieudvikling, u. å; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-f; Seminarer, u.å-a; Skyggebørn, u.å.-e; Vestager, 1999) Og her rejser

sig spørgsmålet: Hvilken rolle har skolen i den slags tilbud, og hvilke implikationer er der på spil, når disse tilbud flytter ind i en skolekontekst?

Tilbage i 1999, hvor Magrethe Vestager³¹ var undervisningsminister i Danmark, blev der allerede stillet spørgsmål ved, hvilke af samfundets omsorgs- og velfærdsopgaver, der hører til i skolen, og hvad der hører til skolens opgave, og hvad der falder udenfor, og diskussionen er således ikke ny. Vestager skrev i en kronik i Fagbladet Folkeskolen følgende:

” Jeg mener, vi må diskutere, hvad vi bruger undervisningstiden til, og om vi bruger den rigtigt [...] Vi må konstatere, at skolen gang på gang bliver inddraget, når der ønskes handling i forhold til samfundets problemer. Skolen må gøre noget ved det! Ved stofmisbrug, ungdomskriminalitet, vold, selvmord, spiseforstyrrelser, fedme, sorgarbejde, tobaksskader, aborter, ludomani, dårlig tandhygiejne og børns færden i trafikken. På den ene side kan man være stolt over, at skolen vises så stor tillid. På den anden side må vi fra skolens side erkende, at der ikke er plads til det hele. [...] Alle, der har tætte relationer til børnene i hverdagen, har et ansvar for at medvirke til, at børnene hver især får et godt liv” (Vestager, 1999).

Vestager påpeger, at alle med tætte relationer til børn har ansvar for at hjælpe dem til at få et godt liv. Dvs hun anerkender ansvaret for omsorg for børnene, men hun problematiserer samtidig, at forebyggelse og støtte til alverdens problematiske livsvilkår skal høre ind under skolens ansvarsområde på en måde, hvor der bliver brugt undervisningstid og ekstra ressourcer, på disse mangfoldige indsatsområder. Man kan sige, at Vestager rejser en kritisk røst mht., at skolens kerneopgaver risikerer at træde i baggrunden til fordel for en bred vifte af trivselstiltag og forebyggende tiltag, som kunne opfattes som opgaver, der faldt uden for skolens opgaveportefølje. Man kan konstatere, at det dilemma og de afvejninger af skolens opgave stadig er et aktuelt problem, som også ser ud til at udvikle sig i takt med et øget fokus på trivsel i skolerne. Man kan også konstatere at mens der stilles øget krav om, at vi alle skal have det godt og trives i skolen, stiger udbuddet af

³¹Tidligere minister <https://www.ft.dk/medlemmer/mf/m/margrethe-vestager>

løsninger i samme takt - og NGO'er og velfærdsindustrien vil næppe være de aktører som rejser kritiske røster.

Analysen af informanternes argumentationer for etableringen af sorggrupper i skoleregi peger direkte ind i de dilemmaer, som Vestager ridser op i kronikken (Vestager, 1999). Etablering af sorggrupper i skoleregi bliver begrundet med, at skolen som institution har et særligt ansvar for at hjælpe børn i sorg, og derfor er det kun naturligt/rimeligt at anvende undervisningstiden til dette formål. Som det fremgår af analysen, knyttes sorggrupperne og skolens rolle sammen med argumentet om, at sorggrupper kan forebygge, at sorgramte børn falder bagud fagligt, og at indsatsen i sorggrupperne kan lette presset på specialundervisningen. Det interessante er dog i denne sammenhæng, at ingen af informanterne kan berette om indsatser i sorggrupperne, der direkte retter sig mod at styrke elevernes læringsudbytte som f.eks. støtte til lektiehjælp eller anden didaktisk støtte. Det er samtalen og de socioemotionelle trivselsaspekter i sorggrupperne, der er omdrejningspunktet for interventionen, og som anses for at være hjælp, der forebygger negative, psykiske og faglige konsekvenser af sorgen. Sorggrupper i skoleregi lader dermed til at være et eksempel på en tendens, der går under betegnelsen "*therapeutic education*", der har vundet indpas i skoler og uddannelsessystemet i den vestlige verden i løbet af de seneste 20 år (Ecclestone & Hayes, 2019; Madsen & Holth, 2019; Sommers & Satel, 2005).

Katryn Ecclestone and Dennis Hayes forholder sig yderst kritisk til, at terapeutisk læring i stigende grad vinder indpas og overtager pladsen fra traditionel læring i skolerne. I den seneste udgave af deres bog "*The Dangerous Rise of Therapeutic Education*" skriver de følgende:

" Over the past 20 years, support for state intervention in psychological and emotional development has grown, encompassing policy discourses of "social and emotional learning [...] Using learning support staff, teachers and students and pupils to act as counsellors, support mentors and mental health first aiders, and to run institutional "therapy day" and mental health campaigns, de-professionalises and outsources therapeutic expertise. Vested interest are therefore rife" (Ecclestone & Hayes, 2019, pp. x, xii)

Samme tendens kritiseres og diskuteres i en norsk sammenhæng, hvor udviklingen ligner den danske til forveksling (Holterman & Vedvik, 2020; Madsen, 2020; Madsen & Holth, 2019; Skårderud, 2019; Sommers & Satel, 2005). Eksempelvis forholder Ole Jacob Madsen sig skeptisk til, at psykologiske metoder og teknikker slippes "løs" og målrettes børn i det offentlige rum, herunder i skolerne, hvis indsatserne bygges på praksisser, der savner forskningsmæssigt belæg, og han stiller spørgsmålet: Hvad er skolens rolle? (Madsen, 2020, p. 9; Madsen & Holth, 2019, p. 53). Madsen henviser til et nyt projekt, der i efteråret 2020 vil blive implementeret i de norske skoler, kaldet "Folkehelse og Livsmestring", som bliver et tværfagligt fag (Utdanningsdirektoratet, u.å.). Disse projekter problematiseres yderligere af både Madsen og Jørgen Flor i en artikel, hvor Flor citeres for følgende:

" Jeg er generelt skeptisk til at barn skal utsettes for tiltak som ligner på psykologisk behandling eller terapi, sier psykolog Jørgen Flor [...] Selv enkle lavterskeltilbud er ikke risikofrie.[...] I flere av undervisningsoppleggene som går på livsmestring er det lærerne som leder praten, blant annet i Timen Livet, hvor læreren sitter i ringen med elever og prater om ulike tema. Jørgen Flor anerkjenner at lærere er dyktige pedagoger som er vant til klasseledelse, men frykter at det å styre en slik time er vanskelig.[...]. Det kan dukke opp svært mye i slike situasjoner og det å håndtere slikt i en gruppe med andre barn er noe helt annet enn en-til-en, sier han. Som psykolog har jeg erfaring med å styre grupper av mennesker som deler sine tanker og følelser med hverandre, og det er ingen oppgave man skal ta lett på. Det er lett å miste «kontrollen» over en slik gruppe, blant annet fordi folk reagerer på hverandre. Å gi lærere slike oppgaver tenker jeg er på grensen til uforsvarlig".(Holterman & Vedvik, 2020)

Temaerne om skel mellem faggrænser og potentielle skadelige effekter af (misforståede) terapeutiske teknikker, som Flor rejser i citatet, stemmer overens med skepsis og diskussioner jeg har fundet i analysen. Informanter, der ikke arbejder med sorggrupper, deler en sorgforståelse om, at sorg er individuel, og børnene reagerer forskelligt på deres tab, og der er kvalitative forskelle på tab ved død og andre tabsoplevelser. Den gruppe af

informanter udtrykker, at skolen på grund af børnenes individuelle forskelligheder derfor bør være varsomme med at tilbyde sorggrupper ud fra en antagelse om, at alle kan og vil tale om sorgen i en gruppe. Endvidere taler informanterne om fagprofessioner, om potentielle konsekvenser af interventioner i sorggrupperne, og samtidig er der en forståelse af, at nogle børn kunne have gavn af et fællesskab i en skolegruppe. Det genkender jeg som en mere emanciperet repræsentation af skolens rolle i forhold til at hjælpe børn i sorg i modsætning til den hegemoni, der på visse punkter nærmer sig en polemisk repræsentation om, at børn ikke kan blive mere ked af at tale om sorg end de allerede er. Blandt NGO'erne er det en eksplicit holdning, at grupperne ikke kan skade børnene, og at tale om sin sorg sammen med andre, nødvendigvis er trivselsfremmende.

Antagelsen om, at børn ikke kan blive mere ked af det, står i stærk kontrast til Flors udsagn i citatet ovenfor om, at lavtærskeltilbud ikke er risikofrit og stiller høje krav til den eller de personer, der leder intervention af en gruppe, der deler følelser med hinanden. Det rejser spørgsmålet om skolen har kompetencerne til at mestre opgaver af den type. Flor har sammen med psykologiprofessor Leif E Ottensen Kennair skrevet bogen *"Skadelige samtaler – myten om bivirkningsfri terapi"* (Flor & Kennair, 2019). I bogens forord bliver opmærksomheden henledt på, at interventioner af terapeutisk karakter beror på et magtforhold mellem klient og terapeut, hvor terapeuten har en etisk forpligtelse til at være kritisk i forhold til egen rolle som terapeut og være bevidst om egne begrænsninger (Skårderud, 2019). Den refleksion kan man føre tilbage på udsagnet om, at børn ikke kan blive mere ked af det end de er i forvejen, når de er i sorg. Til det kan man indvende: Når vi ikke kender årsagen til, at nogle børn ikke vil deltage i sorggrupper, og når vi ikke kender til deres begrundelser for at stoppe i sorggruppen og udelukkende har de voksnes tolkninger, ved vi ikke, om sorggrupperne risikerer at skabe utilsigtede reaktioner hos nogle børn.

9.3. Børnenes behov for fællesskab. Og er barnets nej en mulighed?

Allan Køster præsenterer fænomenologiske betragtninger over tabserfaringers affektive dybde i forbindelse med forældretab i barndommen (Køster, 2019). Køsters forskning viser, at tidligt forældretab kan manifestere sig som en særlig måde at være i verden på,

som for nogle kan skabe en oplevelse af eksistentiel ensomhed, hvor barnet, og senere den voksne, kan føle sig fundamentalt alene i verden (Køster, 2019). En af Køsters pointer er, at der blandt børn med tidligt forældretab i barndommen kan være tale om reaktioner på sorg i form af affektiv afkobling og non-resonans, som ikke er at forveksle med andre kropslige reaktioner, der kan skyldes det, som Køster kalder "*en stresset krop i et accelereret samfund*" (Køster, 2019, p. 58). En kort, og på ingen måde fyldestgørende, forklaring på affektiv afkobling og non-resonans vil være, at barnet oplever at være afkoblet fra verden og fra andre mennesker, hvor de kan være meget mere modtagelige for egne tanker end fra omverdenen (Køster, 2019).

I henhold til Køster er manifestationerne af non-resonans og affektiv afkobling og "*en stresset krop i et accelereret samfund*" vidt forskellige, og det, mener han, giver afsæt for overvejelser om implikationer for behandlingsstrategier og rationaler (Køster, 2019). Det kan også tilføje perspektiver i forbindelse med etablering af sorggrupper i en skolekontekst. Viden om børn, der som følge af tab kan have en oplevelse af affektiv afkobling og non-resonans, kan anskues som et perspektiv, der kan bidrage med et perspektiv til den forskning, der peger på, at sorgramte børn kan have svært ved at komme tilbage i skolen (Lytje, 2016). Hvis et barn føler sig afkoblet fra verden og fra andre mennesker, kan skolens rammer og krav for nogle børn være overvældende og dermed true barnets skolegang. Og spørgsmålet er hvilken form for hjælp et barn i den tilstand har brug for i en skolekontekst? Kan skolens sorggrupper tilbyde en kvalificeret intervention med blik for dette? Og er det skolens opgave? Ditte Winther-Lindqvist, udviklingspsykolog, fremhæver, at langvarige forstyrrelser i omsorgsrelationen, herunder et relationsbrud som følge af en forældres død, udgør en af de altovervejende største risikofaktorer for, at barnet udvikler mistrivsel, men ved forældretab er det ikke alene de ændrede forhold i familierelationerne, der er afgørende for barnets trivsel, men også at kontinuitet i barnets institutionelle liv, herunder deltagelse i undervisningen i skolen og i de sociale netværk med venner og jævnaldrende, potentielt forstyrres (Kvello, 2013; D. Winther-Lindqvist, 2021, in press). Fællesskabet med andre børn og unge i skolen har således understøttende betydning for det sorgramte barns udvikling og trivsel.

Ser jeg på udsagn fra informanterne, der arbejder med sorggrupper, anser de skolernes sorggrupper som et tilbud, der imødekommer børn, som føler sig alene og har svært ved at komme tilbage i skolen efter tabet. Og at børnene oplever et fællesskab med ligesindede i sorggrupperne. Informanterne argumenterer for, at sorggrupper i skoleregi gør det lettere at hjælpe flere børn til at finde et fællesskab eftersom det er lettere på skolen, hvilket stemmer overens med Kræftens Bekæmpelses evalueringer af sorggrupper i skoleregi (Dencker, 2012) . Men er sorg som en overordnet kategori for tab en fyldestgørende fællesnævner i intentionen om at skabe et meningsfuldt fællesskab for børnene?

Flere informanter fortæller , at det kan være svært at finde børn, der har mistet, til sorggrupperne. På de mindre skoler er der ikke ret mange børn, der mister forældre og dermed et spinkelt grundlag for at etablere en sorggruppe lokalt på skolen. I den forbindelse forsøger nogle skoler at finde og opsøge børn, der har mistet for flere år siden, for også at tilbyde disse børn plads i sorggrupperne. En konsekvens ved, at det kan være svært at finde tilstrækkeligt med børn til sorggrupperne, er, at nogle skoler samler børn med forskellige tabsårsager (skilsmisse, død, bedsteforældres død, social mistrivsel) for at fylde grupperne op. Erfaringerne med terapeutiske sorggrupper hos Børn, Unge og Sorg er, at sammensætningen af børn med blik for deres mulighed for identifikation og spejling betragtes som afgørende for at skabe et fundament for fællesskab og for at minimere en risiko for at skabe negative konsekvenser på baggrund af deltagelse i sorggruppen (Guldberg, 2010). Den viden kolliderer med, at sorggrupper på visse skoler inkluderer børn der har været udsat for f.eks. skilsmisse, død grundet selvmord, død som følge af langvarigt misbrug, mord, langvarig sygdom etc. Som må formodes at skabe forskellige former for tabsreaktioner og livssituationer, der udfordrer den sociale repræsentation om at sorggrupper skaber fællesskabsfølelse hos alle børn, der deltager.

I analysen har jeg identificeret, at informanterne generelt, med få undtagelser, har oplevet et eller flere børn, som ikke har følt sig tilpas med at være i en sorggruppe i skolen. Nogle børn ønsker ikke at deltage, mens andre ønsker at stoppe behov for at fortsætte i gruppen efter de første gange, , og der er også børn som af forskellige årsager ikke passede ind i sorggruppen. Dette fremgår også i evaluering af sorggrupper i skolen og i

undervisningsmateriale (Dencker, 2008, p. 121; 2012, pp. 38,67,73; Hartmann, 2017, p. 77). Alligevel optræder modstand mod deltagelse og børn, der ikke "passer ind" i sorggrupperne i skolen, som en form for tavs viden i den dominerende sociale repræsentation af sorggrupper i skoleregi. En strategisk betragtning er, at denne viden forbliver tavs, da den ved eksplicitering kan skabe usikkerhed om hele fundamentet for sorggrupper i skolen.

Set i et større perspektiv er denne tavse viden samstemmende med, at afbrudte forløb eller manglende fremmøde samt negative og potentielt skadelige effekter af interventioner, i psykoterapeutisk regi, er et underrepræsenteret og overset emne inden for den kliniske forskning (Dueholm et al., 2019; Flor & Kennair, 2019; Lilienfeld, 2007). Inden for det psykoterapeutiske område kaldes patienter, der pludselig udebliver fra terapi eller ønsker at stoppe mod terapeutens råd, for "drop-outs". En meta-analyse af frafald viser en drop out-rate blandt voksne i psykoterapi på 19,7 % (Swift & Greenberg, 2012). På trods af en høj drop out-rate har vi ikke ret meget viden om specifikke årsager til dropout (Hougaard, 2019), og der er endnu mindre forskningsbaseret viden om drop-outs blandt børn, der har været i terapi (Kazdin, 2016; Kazdin & Mazurick, 1994). Nu præsenterer sorggrupper i skolen sig ikke som terapi, en som forandrende samtaler, ikke desto mindre ses samme tendens til at "overse" drop-outs i begge sammenhænge (Bøge, 2017; Dencker, 2008, p. 13; Frederiksberg Kommune, u.å.; Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen, 2017; Gug Skole, u.å; Hartmann, 2017, p. 57).

Der er ingen videnskabelige undersøgelser af den praksis, der finder sted i de skolebaserede sorggrupper (Rose & Suhr, In Press), og dermed ingen forskningsbaseret viden om årsagerne til, at nogle børn stopper i sorggrupperne. Den sociale repræsentations positive manifestation af sorggrupper i skoleregi efterlader en meget begrænset opmærksomhed på de erfaringer, der er med børn, som ikke ønsker at være med. I den kontekst kan man stille spørgsmålstegn ved, om skolerne i den gode sags tjeneste overser, at der kan være børn, som ikke ønsker at deltage, og at nogle børn kan få det dårligere, end de ellers ville have haft det, af at deltage – og ikke nødvendigvis udviser "forstyrrende adfærd" ("ballademagere" og "krudtugler"), som ellers giver anledning til at overveje andre tilbud eller indsatser end skolebaserede grupper (Hartmann, 2017, pp.

73,76). På baggrund af en hegemonisk repræsentation om, at børn har gavn af sorggrupper uanset hvad, bliver det svært at få øje på modstandere, som andet end ballademagere/obstruktive. Men med den sparsomme forskning i drop-outs i psykoterapi in mente, er det nærliggende at overveje, om børn i en skolekontekst reelt har mulighed for "drop-out". Sorggrupper er placeret i skole med personale fra skolen, og på de fleste skoler finder sessionerne sted i skoletiden. Har børnene her reelt en mulighed for at sige nej?

Lad mig lave et tankeeksperiment: Forestil dig, at en pige har mistet sin far i en trafikulykke. Alle i familien, inklusive pigens mor er dybt ulykkelige. Skolen kontakter familien og fortæller om skolens tilbud om sorggruppe med argumenter om forebyggelse af ensomhed og fagligt tilbagefald, støtte til at mestre sorgen, forebyggelse og etablering af et fællesskab rundt om pigen i et trygt og velkendt miljø. Hvilken familie ville afskære et sorgramt barn fra et sådan tilbud? Hvis vi så vender blikket mod barnets perspektiv. Hun har måske ikke lyst til at tale med sin lærer om sin sorg i en gruppe og hun har ikke specielt meget tillid til sine skolekammerater. Hun har faktisk aldrig haft nemt ved at dele sine private tanker med andre og der er ikke tradition i familien om at tale så meget om hvordan man går rundt og føler. Hun kan ikke magte at høre om kræft, sygdom, død og andres problemer. Hun ønsker, at skolen er et sted, hvor hun får en pause fra at blive mindet om ulykke og død, som fylder rigtig meget derhjemme. Hun vil hellere være sammen med sin klasse, som alle sammen kender til hendes far død, uden at de taler om det hele tiden. Hvordan kan en pige i ovenstående tænkte eksempel sige nej til sorggruppen, hvis læreren siger: Du kan bare være med et par gange og så stoppe, hvis du ikke har lyst, når pigens mor samtidig ønsker, at hun får støtte via gruppen.

I min optik er der risiko for, at et barn som pigen i eksemplet bliver udsat for et dobbelt pres. Det er i en barn-/voksenrelation, hvor de voksne, både sorggruppelederen og den tilbageværende forælder, mener, at det er godt for barnet at deltage i en sorggruppe. Og der er endnu en risiko for at presset øges, idet skole-/elevrelationen bevirker at læreren også fagligt er i en vurderingsposition overfor eleven. Der mangler, i min optik, et blik for, at børn ikke nødvendigvis anser skolen som et trygt sted for deling af følelser.

Jeg hævder, at præmissen om fortrolighed og tavshedspligt, som både fremgår i informationsmateriale om sorggrupper (Hartmann, 2017, pp. 56,79) og blandt informanterne i de skoleorganiserede sorggrupper, kan bevæge sig ud i en gråzone. Lad mig illustrere, hvad, jeg hævder, kan være en gråzone i tematikken om fortrolighed, tavshedspligt i en skolebaseret sorggruppe:

” Og det er jo det der med visitationssamtalen, hvor vigtig den er. Man snakker om, at det godt kan godt være at de voksne indbyrdes er nødt til at udveksle erfaringer. Men altså ekstra børn i gruppen går ikke ud og fortæller deres kammerater om hvad der er sket i det der rum”. (Interview A, linje 1299-1301)

Der hersker ingen tvivl om, at hensigten med at de voksne kan udveksle erfaringer, handler om barnets bedste. Men ikke desto mindre kan det i et barneperspektiv være abstrakt og måske utrygt, at børnene ikke må dele fortrolige oplysninger, mens de voksne må udveksle erfaringer med andre voksne. Hvor går grænsen mellem fortrolighed, erfaringer og formel tavshedspligt i børnenes oplevelser? Der er noget i spil omkring skolens rolle og en potentiel overskridelse af privatsfæren, der i henhold til analysen viser sig afgørende for, at nogle børn og forældre måske ikke ønsker deltagelse i sorggruppe på skolen, hvilket bliver understøttet af forskningsprojektet ”Fortrolige voksne i de unges liv”, hvor det fremgår, at de unge ikke nødvendigvis betragter lærere som fortrolige voksne i forhold til problemer, der handler om livet uden for skolen. Den hjælp og omsorg, eleverne efterspørger fra deres lærere, retter sig derimod om livet i skolen (H. R. Hansen, Winther-Lindqvist, & Nielsen, 2015, p. 14). Et andet perspektiv, der rejser sig som relevant i denne diskussion, og som er i tråd med perspektivet om sorgens affektive dybde og non-resonans, er, om skolen kan foretage en kvalificeret vurdering af børnenes emotionelle tilstand mht. at dele svære følelser om tab og traumer i en gruppe og tilbyde intervention i grupperne, således at intentionen om at etablere et meningsfuldt fællesskab finder sted? Det tema vil jeg diskutere længere fremme i afhandlingen i afsnittet om interventionens karakter.

9.4. Sorg som en fællesnævner

Det er interessant at diskutere de sociale repræsentationer om sorggruppers relevans som skolebaseret indsats til børn i sorg. Udgangspunktet for diskussionen må tage afsæt i henholdsvis den smalle og brede sorgforståelse, der kommer til udtryk blandt informanterne. Informanterne fra NGO'erne og informanterne, der arbejder med sorggrupper, agerer ud fra en hegemonisk repræsentation om, at alle børn har brug for hjælp og de fleste børn har gavn af at deltage i en sorggruppe, hvorimod de informanter, der ikke arbejder med sorggrupper, tilgår dette tema med en emanciperet repræsentation. I den hegemoniske repræsentation er udgangspunktet, at alle sorgramte børn har gavn af at deltage i sorggrupperne på trods af, at informanterne er stødt på børn og forældre, der umiddelbart har udvist skepsis, tvivl eller definitivt ikke ønsker deltagelse i en sorggruppe i skoleregi .

Lad os se nærmere på nuancerne i den hegemoniske repræsentation, om at samtalegrupper i skoleregi er til gavn for alle/de fleste børn i sorg. Trods det overordnede hegemoni blandt informanterne, der arbejder med sorggruppelederkurser eller på skoler med sorggrupper, er der divergerende holdninger til, om børn i sorg, på tværs af sorgens forskellige årsager, har gavn af at være i samme sorggruppe. Hos KB og blandt hovedparten af de informanter, der arbejder med sorggrupper, bliver der taget afstand fra at sammensætte grupper for børn, der har mistet til død med børn der har andre tabsoplevelser. Mens der hos informant fra Skyggeborn og en informant, der eksplicit læner sig op ad Skyggeborns antagelser, sker en de-legitimisering af skeptiske perspektiver mht. den brede sorgforståelse og sammensætning af sorggrupper på tværs af sorgårsager. Dette er endnu et eksempel på et indbyrdes konkurrenceforhold mellem de NGO'er, der tilbyder sorggruppelederkurser, og hvordan dette konkurrenceforhold lader til at påvirke opfattelsen af, hvad der er god praksis blandt informanter, der arbejder med sorggrupper.

Antagelserne om, hvad der er god praksis, kan dog blive udfordret og tilsidesat i de situationer, hvor der ikke er børn nok til at samle en sorggruppe, hvor fællesnævneren er tab ved død. Analysen viser, at der i praksis sker det, at nogle skoler kan have svært ved at fylde sorggrupperne med børn, der har mistet ved død, og derfor sætter børn med forskellige tabshistorier i samme sorggruppe på trods af, at dette konflikter med deres

sorgforståelse om, at sorg ved død er markant anderledes end f.eks. sorg ved skilsmisse. Derved er det således ønsket om at fastholde sorggruppetilbuddet, der bliver styrende, og ikke antagelserne om det enkelte barns livssituation, der er afgørende for hvem der inkluderes i sorggrupperne.

Som jeg har henvist til tidligere, er sorg knyttet til død i sig selv ikke altid en fyldestgørende fællesnævner blandt børn, der deltager i terapeutiske sorggrupper, eftersom børnenes øvrige livsomstændigheder kan være vidt forskellige, og det til tider kan være kontraindicerende at sammensætte børn med vidt forskellige taboplevelser. På den baggrund tilstræber organisationen en mere homogen gruppesammensætning. (Guldborg, 2010; Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-a). Perspektiver og refleksion om børns forskellige livssituationer, forskellige reaktioner på sorg samt deres forskellige behov viser sig hos hovedparten af informanterne samt i KB's evalueringsmateriale af sorggrupper i skoleregi (Dencker, 2012). Ikke desto mindre lader det til, at sorg i praksis bliver forstået som overordnet fællesnævner for børnene i de skolebaserede sorggrupper, hvilket potentielt kan forklares med "black boxes" inden for feltet (Hviid & Lima, 2009). Det kan også skyldes en benægtelse eller undgåelse af et forstyrrende perspektiv, der kan true fundamentet for videre udbredelse af de skolebaserede sorggrupper (Gillespie, 2020; Oute, Glasdam, & Ness, 2020), hvilket konkret viser sig i praksis ved at forbehold og nuancer, underordnes, så snart det bliver et spørgsmål om sorggruppe eller ej. Her synes logikken at blive: *"hellere en sorggruppe med nogle mangler/problemer"* end ingen sorggruppe, hvilket eksempelvis også viser sig som en holdning blandt informanter, der har en skepsis i forhold til skolens rolle mht. sorggrupper:

" Men frem for ikke at have en sorggruppe, så tror jeg, det er vigtigere at have en sorggruppe, der er dårligere. Eller, nej, måske ikke "dårligere", altså man skal jo ikke sidde og ikke have styr på det, men jeg tror, det er mega vigtigt, at de der børn har et sted at gå hen" .

(Interview K, linje 261-263)

Trods en overordnet målsætning om at hjælpe børn i sorg peger analysen på, at det ikke alene er hensynet til børnenes bedste, der er styrende for de beslutninger, der træffes. Når den gode intention om at etablere sorggrupper i skolen og de tilhørende investeringer af

forskellig art er bragt i spil, viser det sig, at Gillespies pointe med systemlogikker er afgørende og det er ikke kvalitetssikring, der er mest muligt fri af konkurrenceinteresser, som synes at råde (Gillespie, 2020). Problemet i den kontekst er, at det kan være meget vanskeligt at anfægte sorggruppernes udformning, hvordan grupperne sammensættes samt om en sorggruppe er en god idé på nogle skoler - men ikke på andre. Essensen er, at det kan være svært at lave en kritik af en god intention og det kan være vanskeligt at opretholde høje standarder når man arbejder ud fra mantraet: alle har brug for hjælp – koblet med, man kan ikke tage skade af at tale om sin sorg. Hvis der etablerer sig en social repræsentation, som siger: *alle har brug for hjælp i form af samtalegrupper* – så vil skeptiske refleksioner eller kritiske perspektiver kun kunne opfattes som et svigt af nødstedte børn i sorg og blive skudt til hjørne som kynisme, der begrænser børn en nødvendig omsorg og støtte. Og hvem vil være en familie, en skole, en organisation en politiker eller en forsker, der positioneres som modstander af den gode intention om at hjælpe børn i sorg?

9.5. Barrierer for vidensdeling på tværs

Som gennemgået ovenfor viser der sig erfaringer, viden og fortællinger om børn, der ikke umiddelbart ønskede at deltage i sorggruppen. På trods af disse erfaringer lader det til, at den hegemoniske repræsentation om, at børn skal have hjælp i en skolebaseret sorggruppe, "trumfer" de perspektiver, der udfordrer den dominerende repræsentation af børns behov for hjælp. Denne tavse viden eller det manglende fokus kan skyldes, at dette konkurrenceperspektiv kan skabe dilemmaer omkring hele fundamentet for sorggrupperne – og udfordre forståelsen af ord som forløsende, den brede og smalle sorgdefinition, skolens rolle, fag- og kompetencegrænser samt interventionens karakter, hvilket trækker tråde til Gillespies (2020) teoretiske greb om forsvarende taktikker (ikke at forveksle med psykodynamiske forsvarstaktikker), der har til formål at undgå en destabilisering af kerneantagelserne i en dominerende social repræsentation.

Som beskrevet, findes der ikke videnskabelige undersøgelser, der understøtter den danske praksis om sorggrupper i skoleregi (Rose & Suhr, In Press). Det fraværende forskningsgrundlag indgår i KB's håndbog til sorggruppeledere (Hartmann, 2017, p. 56).

Dog har den manglende forskning på området ikke nogen umiddelbar betydning for planerne om udbredelsen af sorggrupper, og perspektivet viser sig ikke i informanternes argumentation eller refleksioner om etablering og erfaringer med sorggrupper i skoleregion. Dette er interessant i en tid, hvor kvalitetssikring og dokumentation ellers udgør et stigende krav til skolens øvrige funktionsområder (Undervisningsministeriet, 2014). Og sorggrupper er endvidere en intervention, der er tiltænkt børn i sårbare positioner.

Ved ikke at udfolde det svage videnskabelige fundament på området og andre repræsentationer, herunder konkurrerende perspektiver og tilhørende interesser ved de respektive sorgforståelser og tilhørende sorggruppetilbud, konstrueres *Intethed*, eller det jeg også har kaldt tavs viden i spændingsfeltet mellem de sociale repræsentationer om børns sorg og deres behov for hjælp. Hvilke konsekvenser det kan få for børnene og de tilbud, de indgår i, når betydningsnuancer i de sociale repræsentationer og de forskellige aktørers interesse bliver utilgængelige for drøftelser og fælles refleksioner? Psykologerne Pernille Hviid og Christian Lima har forsket i kommunikation mellem forvaltningsniveau og institutionsniveau i dagtilbud, hvor de har identificeret et fænomen, som de kalder "Black Boxes", som er en metafor for barrierer i kommunikationen mellem de forskellige parter i et fælles projekt (Hviid & Lima, 2009). Jeg tillader mig at trække på denne metafor og overføre tematikken om "black boxes" til nærværende kontekst, som indeholder komplekse meningskonstruktioner om børns sorg, interventionspraksisser, begreber og erfaringer, der ikke bliver "pakket op" og dermed risikerer ikke at blive inddraget til udfoldelse på tværs af de forskellige aktører (herunder NGO'er, skoler, forældre og børn – og på sigt politikere, der bliver bedt om at forholde sig til at sikre kommunale sorgtilbud ved lov.

Det er ikke blot inden for sorgområdet, at problemstillinger om konkurrerende perspektiver om god praksis gør sig gældende. Tre forskere, Jeppe Oute, Stinne Glasdam og Ottar Ness (2020) har skrevet om konfrontationer og konkurrerende forestillinger om god praksis inden for det psykiske sundhedsområde, hvor de i en artikel belyser nogle grundlæggende forestillinger, som kontekstualiserer faglige uenigheder, etiske dilemmaer og magtkampe om definitionsretten på, hvad der er god praksis inden for det psykiske sundhedsområde (Oute et al., 2020). Deres konklusion er, at det vil være mere hjælpsomt for brugerne af de

psykiske tjenester, hvis fordele og ulemper ved de forskellige grundantagelser blev drøftet, frem for at de respektive parter fastholder deres konkurrerende positioner og kæmper om definitionsmagten. Endvidere påpeger forfatterne, at viden om forskellige forestillinger om god praksis kan skabe et fundament, der kan bidrage til, at alle implicerede parter kan forholde sig reflektivt og etisk over for både egen og andres praksis (Oute et al., 2020). Herved bliver der rettet opmærksomhed på en problemstilling om at drøfte konkurrerende positioner med den hensigt at skabe øget refleksion og etisk opmærksomhed på de implikationer, der er i kølvandet af konkurrerende positioner. Denne konklusion synes relevant i forhold til etablering af sorggrupper i skolerne, eftersom jeg i analysen konstaterer, at de forskellige aktørers indbyrdes konkurrenceforhold skinner igennem i argumentationerne, og udpeger eksplicite og implicite uenigheder om sorgforståelsen. Herunder hvem der bedst varetager hjælpen til børn i sorg, og hvilken hjælp børn i sorg har brug for.

9.6. Den gode intention og godhedsmagt

Tematikken om kritik og skepsis i forhold til "den gode intention" bliver diskuteret af to norske forskere, Mari Pettersvold og Solveig Østerem, i bogen "*Mestre, mestre ikke: jakten på det normale barnet*" (Pettersvold & Østrem, 2012). I bogen præsenterer forfatterne begreberne "godhedsmagt" og "godhedsargument", hvor de sætter den gode intention i pædagogiske kontekster under lup. De skriver om "godhedsargumenter frem for gode argumenter" i forbindelse med indsatser og procedurer, der er sat i verden for børnenes bedste og specifikt i forhold til registrering af data om forældre til børn i børnehaver i Norge (Pettersvold & Østrem, 2012). Forfatterne skriver følgende om at forholde sig kritisk til den gode intention:

" Det vises til et overordnet formål: Man vil Det Gode for alle barn. Kritikken mot kartleggingsiveren tilbakevises med godhetsargumenter som nærmest er uangripelige. For når godhet brukes som argument, kan ingen være uenig uten samtidig å være imot det gode. Den som argumenterer med godhet, setter seg i det godes sted, som godhetens høye beskytter" .(Pettersvold & Østrem, 2012, p. 19).

Pettersvold & Østrem er inspireret af to norske professorer, Jill Loga og Siri Meyer, som på hver deres vis arbejder med magtperspektiver i en godhedskontekst (Loga, 2005; Meyer, 2003, 2005; Pettersvold & Østrem, 2012). Meyers pointe er, at behovet for godhed er stort og rummer en betydelig magtdimension, hvor den gode intention kan gøre kritikere afmægtige og kan anfægte moralen hos den, der udviser skepsis, hvorved en "godhedsmagt" skaber en form for immunitet mod kritik og skepsis (Meyer, 2005). Loga retter opmærksomheden på godhedsmagt som et værdiladet begreb og på det vanskelige ved at problematisere magttemaer, eftersom magt ikke kun handler om dikotomierne magt/ikke magt, men ofte også om dikotomien god/ond og den moralske dimension af god/ond (Loga, 2005, p. 309). I en moralsk magtdiskurs kan det i henhold til Loga blive anset som magtudøvelse blot at pege på et magtforhold – ud fra den betragtning, at påpeging gør handlingen potentiel ond og illegitim (Loga, 2005, p. 311).

Der indgår perspektiver om "*asymmetrisk relation*" i godhedsrelationer, der kan have karakter af paternalisme (Loga, 2005; Pettersvold & Østrem, 2012). Forstået på den måde, at godhedsgiveren har en overlegen position over for modtageren, hvor modtageren risikerer at komme i en form for taknemmelighedsgæld. Godhedsgiveren kommer i en gunstig subjekt position, og modtageren får produceret subjektivt på den godes præmis (Loga, 2005, p. 321). Det er en dynamik, som jeg finder særlig relevant med blik for at modtageren af en omsorgsydelse i et ethvert forhold, der er defineret som en omsorgsrelation, er den sårbare part (Tronto, 2009). De sorgramte børn i skolernes sorggrupper er i en sårbar livssituation og er på alle planer at betragte som modtagere både af den obligatoriske undervisning, men også af tilbuddet om sorggrupper. Der er ikke blot positionerne som henholdsvis omsorgsgiver og omsorgsmodtager i spil, men også voksen-/barn, samt en elev-/skolepersonale relation i spil i konteksten om sorggrupper i skoleregi.

Forskerne Martin Lytje og Line Thoft Carlsen har i en videnskabelig artikel skrevet om børns deltagelse i kvalitativ forskning, hvor sorgramte børns sårbarhed og forskningsansvaret bliver diskuteret med blik for de etiske implikationer (Carlsen & Lytje, 2018). Om end Lytje og Carlsens artikel omhandler etik vedrørende børn som informanter i forskning, finder jeg essensen af deres budskaber relevante i forhold til asymmetrien, der kan opstå i en relation mellem en omsorgsgiver og en omsorgsyder, sorggruppeleder

(ansat på skolen) og børnene i sorggrupperne (elever på skolen), som også trækker tråde til temaet om barnets muligheder for at sige nej til sorggrupper i en skolekontekst.

Analysen identificerede, at den emanciperede sociale repræsentation, der indeholder et mere nuanceret blik på sorggruppers muligheder og begrænsninger, er underrepræsenteret og dermed risikerer at forsvinde eller stå i skyggen af den dominerende hegemoniske repræsentation. Godhedsargumenterne om skolebaserede sorggrupper er forankret i, at hjælp til sorgramte børn mest af alt handler om at skabe et fællesskab i et "særligt rum", baseret på medmenneskelighed ledet af ansvarlige voksne, hvor børnene kan tale om deres svære følelser og sorg blandt ligesindede, og hvem vil sige nej til det Loga (2005) påpeger, at den gode sag i sig selv kan være et tilstrækkeligt argument for berettigelse. Og Pettersvold & Østrem (2012) påpeger, at godhedsargumenter kan være ekstremt effektive og skabe immunitet, også selvom de ikke er holdbare. Desto mere er det relevant at forsøge at kortlægge godhedsargumenterne i en given kontekst.

Lad os gå ind på den provokerende præmis, og se nærmere på "godhedsargumenterne" for skoleorganiserede sorggrupper. Analysen viser, at argumenterne blandt informanterne er, at børnene har gavn af at sætte ord på deres følelser, at sorggrupper i skolen skaber et fællesskab og kan forebygge trivselsproblemer og på sigt skabe bedre betingelser for, at barnet kan klare det faglige skolearbejde (og undgå at sorgen kan blive til en sygdom). Disse fund er samstemmende med konklusionen i KB's evaluering af deres eget projekt med etablering af sorggrupper i skoleregion. Essensen i konklusionen er, at børnene oplever sorggruppen som et mentalt fællesskab, hvor der er et frirum til at tale med ligesindede om emner og følelser, som de havde svært ved at dele med andre (Dencker, 2012, p. 13). Ligeledes er der sammenfald med hovedfund i en mindre kvalitativ videnskabelig undersøgelse af børns oplevelser af deltagelse i terapeutiske sorggrupper hos Børn, Unge og Sorg, hvor det at tale om sorgen i en gruppe med andre ligesindede viste sig at have positiv betydning for børnene (Dueholm et al., 2019). KB's evalueringsrapporter rummer desuden interessante perspektiver om skolebaserede sorggrupper som et betydningsfuldt støttende fællesskab for børn i sorg som et rum (Dencker, 2008, 2012).

Om end disse evalueringsrapporter rummer interessante perspektiver, der støtter op om sorggrupper i skoleregion, er det væsentligt at have in mente, at de ikke er uafhængige

videnskabelige forskningsprojekter. Som beskrevet tidligere, er konteksten for sorggrupper i skoleregi, at tilbuddet ikke skal ansues som et behandlingstilbud men et samtaletilbud. Af den grund vil det være problematisk og i en videnskabelig kontekst uholdbart at lave en direkte overførsel af fund fra undersøgelser, der omhandler gruppeterapeutisk forankrede sorggrupper til børn i sorg til de sorggrupper vi har i Danmark. Ligeledes er der sorggrupper i skoleregi, der inkluderer børn ud fra en bred sorgforståelse, hvor sorgen skyldes andre tab end ved død, hvilket skaber endnu et perspektiv, der kvalitativt adskiller sig fra en undersøgelse blandt børn i gruppeterapi, hvor fællesnævneren var, at børnene havde mistet en forælder (Dueholm et al., 2019).

Sagen er, at der ikke findes videnskabelige uafhængige undersøgelser af sorggrupper i skolerne, hvor interventionen er ledet af sorggruppelederen med pædagog-/lærerbaggrund, som det er tilfældet i Danmark (Hartmann, 2017, p. 58; Rose & Suhr, In Press). Det betyder med andre ord, at den sorggruppepraksis, der aktuelt finder sted i de danske skoler, er et forskningsmæssigt udforsket område (Rose & Suhr, In Press). Der er generelt svag evidens for effekt af gruppeterapi for børn og unge, der er i sorg som følge af tab af forældre (Currier et al., 2007; T. P. Pedersen et al., 2019, p. 150; Rosner et al., 2010).

Det viser sig således, at de positive argumenter, godhedsargumenterne, om skolebaserede sorggrupper er en hegemonisk social repræsentation, der bygger på et spinkelt videnskabeligt grundlag, og der foregår en mere eller mindre udtalt underrepræsentation af de negative erfaringer og oplevelser med skolebaserede sorggrupper. Det lader til, at der i lyset af den hegemoniske repræsentation sker en undgåelse af dette perspektiv eller en form for immunitet mod alternative repræsentationer, der kan udfordre godhedsargumenterne, hvilket i teoretisk perspektiv kan nuanceres med Gillespies metafor om et semantisk immunsystem, hvor der kan gøres brug af forsvarstaktikker som f.eks. undgåelse af perspektiver der forstyrrer (Gillespie, 2020). Med en hegemonisk repræsentation - "børn har gavn af en skolebaseret sorggruppe" – er udfaldet, at en sorggruppe i skoleregi bliver et "one size fits all" tilbud, hvor blikket for børn der måske har brug for et andet tilbud om hjælp, bliver forsvindende lille – ligesom blikket for børn der af forskellige grunde ikke vil deltage bliver uforklarligt og illegitimt. Ligeledes kan børn, der ikke behøver et tilbud om hjælp, blive inkluderet i et

system, som de ikke har behov for, og som potentielt kan skabe negative konsekvenser for dem.

9.7. De forløsende ord og terapeutiseringstendenser

I antologien "*Giv sorgen ord – sorgkultur i forandring*" indleder bogens redaktører med at skrive, at bogens titel er inspireret af William Shakespeares skuespil Macbeth, hvor følgende replik stammer fra : "*Giv sorgen ord; den sorg, der indestænges, får med sin hvirken hjertet til at sprænges*" (M. H. Jacobsen et al., 2019; Shakespeare, 2017, p. 618). Denne replik indrammer en almen forståelse af sorgens dynamik, som også ses tydeligt ekspliciteret blandt informanterne i nærværende afhandling. Endnu en antologi om sorg har fået en titel, der henviser til den samme kulturelle antagelse om, at børn vil tale om sorgen: "*Jeg vil gerne tale om min sorg – om hjælp til sorgramte børn og unge*" (Guldin et al., 2017). Titlerne på de to antologier passer som fod i hose på de analytiske fund i nærværende afhandling, hvor en hegemonisk repræsentation blandt informanter, der arbejder med sorggrupper, er, at sorg skal bearbejdes gennem italesættelse af sorgens svære følelser. Sorgforståelsen knytter sig således til interventionens præmis: Man skal tale om sin sorg, og dermed er det meningsfuldt eller ligefrem nødvendigt for børn at tale om deres sorg i en skoleorganiseret sorggruppe. I den hegemoniske sociale repræsentation om at sætte ord på sorgen argumenteres for, at børn i sorg behøver et fællesskab, hvor de taler om sorgen, hvilket kan forebygge mistrivsel, og dermed kan en sorggruppe i denne logik være en betingelse for læring og forebyggelse af psykisk sygdom. Ligeledes er antagelsen i denne forståelse, at sorggrupperne i skoleregi bidrager til en normalisering af sorgen via samtaler om de svære følelser. Med andre ord: Omdrejningspunktet i sorggrupperne på skolerne er deling af svære følelser under devisen "ord forløser". Dette spændingsfelt finder jeg relevant at diskutere, da der aktuelt bliver arbejdet på, at sorggrupper i skoleregi bliver lovmæssigt forankret i Danmark (NB-Nyt, 2019).

Analysen viser, at intentionen med skolebaserede sorggrupper er at etablere et "særligt rum" til de sorgramte børn, hvor de via deres fællesskab i gruppen kan dele svære følelser, opnå spejling og identifikation. Nogle af sorggruppelederne anvender samtalekort som redskab til at "gå dybere ind i børnenes følelser", som en af informanterne udtrykker

det. Generelt, og ikke blot i de interviews jeg har lavet i forbindelse med nærværende afhandling, bliver der anvendt terapeutiske termer til at beskrive de skolebaserede sorggruppers formål og de interventioner, der finder sted i grupperne (Boesen, 2018; Bøge, 2017; Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen, 2017; Hartmann, 2017; H.-H. Jacobsen, 2019; Kræftens Bekæmpelse, u.å.-f; Kæhler, 2019; Suhr, 2021 in press). Dette kan anskues som en terapeutiseringstendens, hvor sorgen og den tilknyttede intervention tager afsæt i en antagelse om ordets forløsende virkning, hvor samtalen skal hjælpe børnene med at bearbejde deres sorg.

Antagelsen om det forløsende ord og at arbejde med sin sorg lader til at være forbundet med den sorgforståelse, der i sin tid blev præsenteret af Sigmund Freud i ” *Mourning and Melancholia*” (S. Freud, 1981[1917]). Freuds sorgforståelse – herunder begrebet ”*sorgarbejde*” – har bidraget til, at sorg blev til et psykologisk fænomen, der igennem tiden har været genstand for teoriudvikling, debat og uenigheder, men som den dag i dag stadig er domineret af en forståelse som et psykologisk fænomen (Kofod, 2017; Køster et al., 2018; Larsen et al., 2018). Som beskrevet ovenfor, har den psykoanalytiske skole ikke monopol på det forløsende ord. De forskellige terapeutiske retninger deler antagelsen om sprogliggørelsen som vejen til forandring, om end de har forskellige epistemologiske forståelser af sprogets betydning. (N. L. Nørgaard, 2007, p. 142). Antagelsen om ”den helbredende samtale” og ”de forløsende” ord ses ikke blot udbredt i en sorgkontekst, men også som en udbredt forståelse af vores psyke blandt både lægmand og professionelle i nyere vestlig historie (Hougaard, 2019; N. L. Nørgaard, 2007). Men hvorfra stammer forståelsen af, at sprogliggørelse af psykiske trængsler kan virke forløsende? Og hvordan får forståelserne heraf betydning for interventionen i de skoleorganiserede sorggrupper?

Baggrund for antagelsen om de forløsende ord kan relateres til ” *The talking cure*” og historien om Anna O, patienten, der var i behandling hos Freuds kollega, familielægen Joseph Breuer (S. Freud & Breuer, 1946/2004; Hougaard, 2019; Lister-Ford, 2007; N. L. Nørgaard, 2007). Her opstod kimen til den psykoanalytiske forståelse af, at det er gennem sproget, refleksionen opstår, og helbredelse kan finde sted (N. L. Nørgaard, 2007, p. 10). Den psykoanalytiske forståelse af, at sproget, via frie associationer, kan skabe adgang til det ubevidste og dermed forløsning, har ikke længere monopol i det psykoterapeutiske felt. Andre psykoterapeutiske retninger deler grundantagelsen, at sprogliggørelse er et

virksomt redskab, om end der er forskellige epistemologiske forståelser af sprogets betydning. (Hougaard, 2019, p. 51; Karpatschhof & Katzenelson, 2018; Koester & Frandsen, 2005; N. L. Nørgaard, 2007, p. 142).

Som det viser sig i nærværende afhandling, rækker antagelsen om de forløsende ord ud over en psykoterapeutisk kontekst og er blevet en del af både lægmænd og fagprofessionelles forståelser af ordenes betydning for psykisk helse og som forandringsværktøj som en del af en aktuel samfundstendens, hvor de forløsende ord går hånd i hånd med psykologiseringstendenser og patologisering af psykiske tilstande. (Brinkmann, 2010b, p. 23; M. H. Jacobsen & Petersen, 2018, p. 57). Det flugter med Moscovicis empiriske fund af lægmands-psykologiske forståelser af psyken, der var grunden til, at han foreslog termen Sociale Repræsentationer. Sorggrupper i skoleregi kan derfor anskues som et udtryk for et eksempel på en praksis, der er vokset ud af en terapeutiseringstendens, hvor sorgen og den tilknyttede intervention tager afsæt i de forløsende ord som en form for nødvendig bearbejdning, der læner sig op ad Freuds begreb om "sorgarbejde" (S. Freud, 1981[1917]; M. H. Jacobsen & Petersen, 2018; Kofod, 2017).

Forståelsen af sorg som et psykologisk fænomen, herunder diagnosticering af sorg, bliver problematiseret af forskerne Anders Petersen og Michael Hviid Jacobsen, som retter opmærksomhed på de potentielle implikationer af en overdrivelse af psykologiske forklaringer kan skabe. Dette ses i forhold til en samfundsmæssig tendens med øget individualisering af sorgen samt en generelt patologiseringstendens (M. H. Jacobsen & Petersen, 2018). Jacobsen & Petersens (2018) opmærksomhedspunkter taler ind i tematikken om sorggrupper i skoleregi, hvor sorggrupper bliver etableret med tendens til psykologisering af sorgen (sorgen består i svære følelser, der skal bearbejdes). Ud over at analysen viser et psykologiseret fokus mht. etablering af sorggrupper i skoleregi, hvor omdrejningspunktet er deling af svære følelser træder det også frem i evalueringsmaterialet om sorggrupper i skolerne: *sorggruppen forløste og normaliserede børnenes særlige situation* (Dencker, 2012, p. 42). Hvor det også viser sig, at omdrejningspunktet i konklusionen på evalueringen i NGO-regi handler om socioemotionelle tematikker. Det peger på, at skolens ansatte i rollen som skoleledere

arbejder med børn i sorg ud fra en ramme, der deler kundskabsområde med terapi. Dermed bevæger skolen sig i en retning, der bliver stadig mere inklusiv i forhold til at inkorporere trivselsopgaver på lige fod med de klassiske kerneydelser i folkeskolen om læring og uddannelse.

Informanterne fra NGO'erne taler om systemiske tilgange til samtalen med børnene, og i undervisningsmaterialet "*Håndbog til sorggruppeledere i skoler*" bliver seks centrale metoder anvist til opbygning af samtaler med børnene i sorggrupperne (Hartmann, 2017), herunder at "fortykne" fortællinger, at genforfatte samtaler, at stille cirkulære spørgsmål, at skabe eksternalisering og at give plads til tavshed (Hartmann, 2017, pp. 61, 133-135). Der er en indiskutabel inspiration fra Michael Whites narrative teori og praksis i forhold til den samtalemethode, der anvises i håndbog for sorggruppeledere og med fund i analysen (White, 2006a, 2006b) I henhold til Whites narrative ståsted vil sprogliggørelsen tjene til at kunne sammensætte ord til en fortælling – et narrativ, hvor meningen er i sproget og ikke "bag sproget". Sproget kan bidrage til individets erfaringer og skabe alternative fortællinger, der "fortyknes", som er et af de begreber, der anvendes i sorggruppelederhåndbogen (Hartmann, 2017; White, 2006b).

I en narrativ terapeutisk ramme vil klienten via en række spørgsmål blive hjulpet til at se et problem adskilt fra sig selv. Dette ud fra en antagelse om, at denne proces skaber forandringsmuligheder og en identitet, der er adskilt fra problemet. Terapeuten vil med andre ord arbejde konstruktivt med at eksternalisere uhensigtsmæssige fortællinger ved at skabe fokus på "unikke udfald", der træder ud af det dominerende narrativ (Hougaard, 2019; N. L. Nørgaard, 2007; White, 2006a). Disse narrative samtalemeter, der bliver anvist sorggruppelederne, peger på, at sorggruppelederen bliver introduceret til en metodisk tilgang til samtalen med børn i de skoleorganiserede sorggrupper, som jeg vil hævde deler kundskabsområde med den terapeutiske samtale. Dette giver anledning til en række spørgsmål: Hvilke implikationer har det, at en sorggruppeleder, på baggrund af et tredages kursus i sorggruppeledelse, skal håndtere denne terapeutisk inspirerede samtaleform med sorgramte, herunder børn med forskellige mere eller mindre traumatiske problemstillinger, i en gruppe? Det er ikke muligt for mig at give et svar på dette spørgsmål – men jeg vil rette opmærksomheden på den helt fraværende tematik omkring evt.

negative effekter af psykoterapi og potentielt skadelige konsekvenser af den type interventioner blandt udbyderne af sorglederkurser på feltet (Flor & Kennair, 2019; Køster, 2017, p. 28; Lilienfeld, 2007).

Det er et interessant analytisk fund, at informanterne, der ikke arbejder med sorggrupper, udtrykker en skepsis i forhold til, om lærere og pædagoger i rollen som sorggruppeleder kan komme til at gøre mere skade end gavn for børnene. Refleksioner om fagspecifikke kompetencer og frygten for at gå for langt i samtalerne med børn er også repræsenteret blandt sorggruppelederne og hos de skoleledere, der tilbyder sorggrupper på skolerne, om end i begrænset omfang. En informant giver udtryk for at være blevet vejledt af NGO-personale, hvor vedkommende havde fået afkræftet sine bekymringer om, hvorvidt skolens personale risikerede at gå for langt i samtalerne med børn i sorggrupperne. Der er således et slående fravær af kritisk refleksion blandt udbyderne af sorgleder kurserne når det kommer til mulige negative effekter af interventionen.

Hvorvidt en pædagogisk eller en terapeutisk intervention har de tilsigtede effekter eller også kan skade børn er en kompleks problemstilling. I det hele taget er forskning inden for psykoterapi en kompleks størrelse at gribe an, og feltet er præget af forskellige forskningsgenrer (Hougaard, 2019, p. 230; Hubble, Duncan, & Miller, 2006). Men på tværs af de terapeutiske retninger peger forskningen på, at der er flere non-specifikke faktorer, som har betydning for den terapeutiske effekt (Hougaard, 2019; Lambert, 2013; N. L. Nørgaard, 2007). Hvorvidt sorgterapi og andre præventive interventioner, har effekt har martret sorgområdet i mange år. Forskningsfeltet er præget af metodologiske udfordringer og det har vist sig yderst svært at påvise positive effekter af sorginterventioner på voksenområdet, og i visse tilfælde tyder forskningen på, at sorgterapi kan medføre negative effekter i form af at fastholde de sørgende i sorgen. Det har selvsagt givet anledning til en del diskussion, frustration og også nysgerrighed på forskningsfeltet, hvilket har resulteret i en mængde effektstudier, med det eksplicite sigte at undersøge omfanget og arten af påviselige effekter af terapi i forbindelse med sorg (Currier et al., 2007; Currier, Neimeyer, & Berman, 2008; W. Stroebe, Schut, & Stroebe, 2005; Wittouck, Van Autreve, De Jaegere, Portzky, & van Heeringen, 2011) i denne nyere forskningsbølge er det lykkedes at forskningen, at pege på, at psykoterapeutiske indsatser til voksne med

komplerede sorgreaktioner faktisk har effekt. Alt i mens præventive indsatser generelt ikke har nogen påviselig effekt (Guldin, 2014a, p. 7)

De forløsende ord, altså sprogliggørelsen, kan antages at være del af de non-specifikke faktorer, der har betydning for, hvorvidt psykoterapi er virksomt (N. L. Nørgaard, 2007, p. 11). Psykolog Nana Nørgaard påpeger et paradoks: Den helbredende terapeutiske effekt vil forudsætte en affektiv erkendelse, der skaber grundlaget for psykisk forandring hos klienten – men affekterne kan i praksis finde en anden logik end sproget (N. L. Nørgaard, 2007, p. 12). Dette kaster bolden tilbage til en anden non-specifik faktor, som i forskningen bliver tillagt betydning: Terapeutens kompetencer, forstået som strategier og metodisk intervention (Hougaard, 2019, p. 244; Lambert, 2013). Terapeuten skal have viden og kompetencer til at finde og anvende de terapeutiske redskaber i faciliteringen af klientens affektive erkendelse, hvilket atter peger på paradokset om, at affektive erkendelser ikke altid er sprogligt tilgængelige, hvilket skaber implikationer i den professionelles tilgang til affektreguleringen i interventioner til børn og unge i sorg (Køster, 2019, pp. 38, 58; N. L. Nørgaard, 2007). Køster identificerer via kvalitativ forskning om sorgens affektive dybde ved tidligt forældretab, at der kan indstifte sig et ændret resonansforhold mellem selvet og verden, som kan medføre en grundlæggende følelse af ensomhed (Køster, 2019, p. 38). Tabserfaringens affektive dybde kan ikke nødvendigvis indfanges sprogligt, og i det lys kan der være forskellige faglige og etiske implikationer ved sorggrupper, hvor omdrejningspunktet er at sætte ord på følelser og de krav, der stilles til en sorggrubeleder i den forbindelse. I den sammenhæng må man spørge er sorggrupper baseret på ikke påviselige antagelser om forløsende ord, skolens opgave?

10. Konklusion

Denne afhandling udgør en socialpsykologisk undersøgelse af fænomenet sorggrupper i skoleregi, hvor fokus er at undersøge, hvilke grundlæggende antagelser der begrundes etableringen af sorggrupper i skolerne, og diskutere nogle af de implikationer, det kan have, at sorggrupper bliver en del af skolesystemet. Jeg indleder med at præsentere afhandlingens overordnede konklusion, og dernæst udfolder jeg de delkonklusioner, der rummer en række opmærksomhedspunkter, som jeg mener er nødvendige at have med i betragtning, når man skal vurdere eller oprette skolebaserede sorggrupper.

10.1. Overordnet konklusion

Afhandlingens fund, der er baseret på et integrativt litteraturreview såvel som dokumentanalyser og kvalitative interviews, påviser, at etableringen af skoleorganiserede sorggrupper er baseret på et spinkelt videnskabeligt grundlag. Forstået på den måde, at der ikke er lignende grupper, som kan påvise god effekt af interventionen, og de grupper, som ligner mest den "danske model", har ikke nævneværdige positive effekter på børns trivsel. I fraværet af videnskabelig understøttet viden om, hvordan sorggrupper virker, og hvorvidt de er trivselsfremmende, viser der sig til gengæld en klar overbevisning blandt forskellige aktører om, at sorggrupper er en vigtig intervention for børn, der har mistet. Jeg identificerer en række sociale repræsentationer om børn i sorg, børns behov, når de er i sorg, og den hjælp, sorggruppen formodes at være, som jeg mener berettiger til at tale om, at en ny social repræsentation er under udvikling. Denne sociale repræsentation handler om, hvad sorg er hos børn, og hvordan de kan hjælpes gennem samtalegrupper på skolerne. Den her antagelse er helt sammenvævet med ønsket om at hjælpe sorgramte børn og er således bundet op på de bedste intentioner. Forestillingen er, at børn i sorg har godt gavn af at sætte ord på deres følelser og dele svære tanker med ligesindede i en gruppe på skolen, hvor antagelsen er, at de velkendte rammer og skolens personale skaber en tryghed for børnene.

Jeg konkluderer, at den nye sociale repræsentation er overvejende hegemonisk, dvs. overbevist om sin egen rigtighed, hvilket hænger sammen med, at sorggrupperne stadig er i gang med at etablere sig som mere eller mindre fast tilbud i de danske skoler. Der er også tematikker med mere emanciperede perspektiver på sorggruppers muligheder og begrænsninger, hvilke dog forbliver underrepræsenteret og dermed risikerer at forsvinde eller stå i skyggen af den dominerende hegemoniske repræsentation. Den gode intention, som er et omdrejningspunkt i den sociale repræsentation om etablering af sorggrupper i de danske skole, tapper ind i begrebet om "godhedsmagt", der er udfoldet i afhandlingens diskussion. Jeg konkluderer, at udvikling af den hegemoniske sociale repræsentation, der informerer etableringen af sorggrupper i skoleregi, er påvirket af "godhedsargumenter", som samlet bliver til et udtryk for "godhedsmagt". Godhedsmagten centrerer sig om, at sorggrupper i skolerne, hvor der sættes ord på de svære følelser, er den form for hjælp som børn i sorg har brug for.

Godhedsargumenterne knytter sig derfor til forestillingen om, at denne hjælp til sorgramte børn er nødvendig, idet de har brug for, at nogen skaber et fællesskab i et "særligt rum", baseret på medmenneskelighed ledet af ansvarlige voksne, hvor børnene kan tale om deres svære følelser og sorg blandt ligesindede. Min konklusion er, at godhedsmagten efterlader en stærkt begrænset mulighed for at forholde sig kritisk til skoleorganiserede sorggrupper, og hvorvidt sorgintervention er skolens opgave i det format, der aktuelt kendetegner grupperne. Denne begrænsede mulighed for kritik eller skepsis er kapslet ind i selve den sociale repræsentation omkring interventionen som nødvendigvis god og gavnlig for børnene – hvilket i et vist omfang udelukker diskussion om interventionens karakter og berettigelse. Undersøgelsen viser, at den gode intention skaber en form for immunitet mod kritik og skepsis, og den gode sag bliver i sig selv et tilstrækkeligt argument for sorggruppernes berettigelse. Jeg vil uddybe grundlaget for den overordnede konklusion ved at udfolde delkonklusioner med en struktur, der er forankret i afhandlingen forskningsspørgsmål.

10.2. Hvilken rolle spiller skolerne mht. etablering af sorggrupper

Hegemonien i den overordnede sociale repræsentation om skolebaserede sorggrupper består i, at alle børn i sorg har brug for hjælp, og skolen, som institution, har et særligt ansvar mht. at tilbyde børn denne hjælp, bl.a. fordi skolerne har direkte adgang til

børnene. På den måde kan interventionen nå ud med hjælp til flere sørgende børn, end hvis sorggrupperne er etableret uden for skolen. De eksplicite argumenter for, at skolen er et gunstigt sted for etablering af sorggrupper, bygger på forståelser af, at sorgramte børn er trygge ved både skolens personale og ved skolens fysiske rammer. Men det vægtigste argument handler om, at børnene har behov for at sætte ord på deres sorg og dele deres tanker, oplevelser og følelser om sorgen med andre børn i en sorggruppe. I den hegemoniske sociale repræsentation argumenteres for, at sorggrupperne skaber et særligt rum, hvor børn kan få hjælp til bearbejdning af sorgen, og bidrager til at reducere ensomhed og mistrivsel, som børnene ellers risikerer, når de er sørgende.

Endvidere er den hegemoniske sociale repræsentation formet af argumenter om, at sorgramte børn har særlig risiko for mistrivsel i skolen, og derved er antagelsen, at placering af sorggrupper i skolerne kan bidrage til at forebygge, at sorgramte børn oplever fald i deres fagligt standpunkt. Skolen er en central aktør i etablering af sorggrupper, på trods af at tilbuddet om sorggrupper ikke retter sig mod skoles traditionelle kerneopgaver, der handler om at styrke elevernes læringsudbytte som f.eks. støtte til lektiehjælp eller anden didaktisk støtte. Sorggrupperne bygger på socioemotionelle trivselsaspekter med blandt andet argumenter om at forebygge udvikling af psykisk sygdom. Dermed kan man konkludere, at etablering af sorggrupper er en del af en generel bevægelse, hvor skolen bliver stadig mere inklusiv i forhold til at måtte løse trivselsopgaver på lige fod med de klassiske kerneydelser i folkeskolen om læring og uddannelse.

Trods en overordnet hegemonisk social repræsentation i empirien er der også variation og mangeartede forståelser af, hvad sorg er, hvad sorggrupperne er, og hvilken karakter interventionen, der finder sted, har. Men de mange nuancer og flertydigheder forsvinder, når det kommer til, om alle børn har brug for hjælp i en sorggruppe. Om det sidste er der overvældende konsensus blandt NGO'er og de aktører, der har valgt at etablere sorggrupperne. Der viser sig konsensus på tværs af dokumenter og blandt informanter, der arbejder med sorggrupper, om, at børn i sorg har brug for hjælp i form af sorggrupper, hvor børnene kan opnå en følelse af fællesskab med ligesindede.

Etableringen af sorggrupper i skoleregi beror på en god intention om at hjælpe børn, men er også baseret på implicite økonomiske incitamenter om at få flest mulige børn til at deltage i sorggrupperne jf. NGO'ernes strategi om udbredelse af sorggrupper til hele

landet. Det fremgår af empirien, at sorggrupper i skolerne blev etableret som følge af, at de tidligere NGO-baserede sorggrupper fik trangere kår grundet en kommunalreform, der ændrede vilkårene for NGO'ernes tilbud om kommunale sorggrupper. Af den årsag ændrede NGO strategi i forhold til markedet for sorggrupper og begyndte at sælge sorggruppeliderkurser og supervision til skolens personale i stedet for selv at udbyde og drive grupperne.

NGO'ernes økonomiske incitament mht. etablering af stadig flere sorggrupper i de danske skoler fremgår implicit og indtager en tom plads i den sociale repræsentation om børn i sorg og deres behov. På trods af fravær af eksplicitering af økonomiske interesser er der et stærkt økonomisk incitament for at udbrede sorggrupper. De implicite argumentationer i empirien peger på, at salg af sorggruppe-lederkurser til skolepersonale indgår i NGO'ernes omsætning og dermed har betydning for ansættelser, udviklingsmuligheder og fodfæste for NGO'en. Dette økonomiske incitament, i modsætning til den gode intention, er underrepræsenteret som tema i debatten om den strategiske målsætning om at øge antallet af sorggrupper til børn i skoleregiet. NGO'ernes økonomiske incitament spiller formodentlig også ind i etableringen af en ny social repræsentation af, hvad sorg og tab er. Forstået på den måde, at den sociale repræsentation forbereder skolerne på at håndtere børn i sorg og dermed til at investere i sorggruppeliderkursus til medarbejderne, mens der i praksis ikke er børn "nok" til at danne en sorggruppe med børn, der har mistet til død. Det får blandt andet den konsekvens, at skolen som følge af investeringen i sorggruppeliderkurser til medarbejdere begynder at inkludere børn med vidt forskellige tabsoplevelser (skilsmisser, død ved selvmord, mord, langvarig sygdom mv.). Sorggrupperne, der oprindeligt er udviklet til og har handlet om sorg ved død, kan blive til sorggrupper med en bred inklusion af børn med forskellige tabsoplevelser. Dette perspektiv taler ind i tematikken om "one-size-fits-all".

Der er konsensus om, at sorggruppeliderne på skolerne ikke behøver yderligere kvalificering end deres børnefaglige uddannelse og sorggruppelider-kurset. Der bliver taget eksplicit afstand fra, at sorggrupper skulle være et terapeutisk tilbud. Kvalificeringen til at varetage den opgave med samtaler i sorggrupper kan, i henhold til den hegemoniske sociale repræsentation, klares ved, at personalet fra skolerne deltager på de udbudte

sorggruppelederkurser i NGO-regi. Der er dog enkelte informanter, der arbejder med sorggrupper, hvor de sociale repræsentationer er mindre hegemonisk afprøvende og mere kritisk-reflekterende mht. skolens rolle, interventionens karakter og om, hvorvidt sorggrupper skaber en fællesskabsfølelse for alle børn. I disse tilfælde er der refleksioner om, hvorvidt man kan gå for "tæt på" børn i skolesammenhæng, spørgsmål, der handler om, hvorvidt alle børn i sorg har brug for en sorggruppe, og om sorggruppelederkurserne er tilstrækkeligt kvalificerende. Trods disse mod-stemmer i perspektiver forbliver den dominerende repræsentation i empirien hegemonisk.

Endvidere konkluderer jeg, at der viser sig en alternativ emanciperet social repræsentation blandt informanter, der ikke arbejder med sorggrupper, og på de skoler, der ikke tilbyder sorggrupper. Situationen er på den måde præget af det, Moscovici har kaldt kognitiv polyfasi, hvor der sameksisterer forskellige, i dette tilfælde bifaldende versus skeptiske, repræsentationer af sorggrupper i skolerne i forskellige grupper inden for fagfeltet. Det er forståeligt, eftersom der er tale om en ny praksis, som endnu ikke har opnået konsensus. Dvs. endnu er der forskellige opfattelser af, om sorggrupper i skolerne er en god ide, der kan skabe rammen om et meningsfuldt fællesskab blandt alle børn ramt af tab/sorg. Det vil sige, at der findes en mere eksplicit skepsis mht. at antage, at sorggrupper er for alle, både forstået sådan, at nogle børn vil trives tilstrækkelig godt uden en gruppe, og at nogle børn vil have så store og komplekse vanskeligheder, at gruppen ikke vil være en tilstrækkelig løsning for dem. Dette står i kontrast til den hegemoniske repræsentation, som NGO'erne og aktørerne, der arbejder med sorggrupper, udtrykker.

Jeg har identificeret, at der er to sorgforståelser repræsenteret i empirien, som jeg kategoriserer som henholdsvis *smal sorgforståelse* og *bred sorgforståelse*. Uanset om der henvises til smal eller bred sorgforståelse, er der tale om en overordnet hegemonisk social repræsentation, hvor essensen er, at sorgramte børn har brug for hjælp til at håndtere deres sorg i et forum, hvor de kan tale om deres svære følelser og blive en del af et fællesskab for ligesindede. I den hegemoniske sociale repræsentation bliver professionsforankrede og terapeutiske kompetencer forkastet til fordel for hjælp fra en "medmenneskelig og ansvarlig voksen". Ved at argumentere for, at lægmand eller skolens ansvarlige personale, der har været på sorggruppelederkursus, er bedre kvalificeret, eller lige så kvalificeret til at tale med børn om sorg end psykologfagligt personale, berettiges placeringen af sorggrupper i skoleregiet, og der skabes en differentiering til det

psykologfaglige sorggruppetilbud, der tilbydes af Børn, Unge og Sorg/Det Nationale Sorgcenter, der tager afsæt i en sorgforståelse, der stiller sig positivt over for en sorgdiagnose (Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-a, u.å.-b).

10.3. Interventionen i praksis

I den hegemoniske sociale præsentation om sorggrupper i skoleregi er der konsensus om, at sorggrupper i skolerne ikke er et behandlingstilbud, men et særligt rum, hvor *de ansvarlige voksne* hjælper børn med at sætte ord på sorgen og facilitere, at børnene kan dele deres følelser og oplevelser med hinanden i sorggruppen. Dog viser der sig alternativ og emanciperet social repræsentation blandt personale, der ikke arbejder med sorggrupper. Blandt dem, som har fravalgt at have sorggrupper, er informanterne mindre overbevist om, hvad skolens rolle er og bør være over for børn i sorg. Her rejser der spørgsmål til, hvilken måde skolen skal/kan hjælpe børn i sorg, hvorvidt sorggrupper er skolens ansvar, og om interventionen i sorggrupperne kan forstås som samtale eller terapi. Det har været et overraskende fund, at de kritiske stemmer forstummer, når det kommer til spørgsmålet om, hvorvidt alle børn har gavn af sorggrupper, og om sorggrupperne bør være i skolen. Det har også overrasket mig, at diskussionen om hvorvidt det er tilstrækkelig kvalificerende med et tredageskursus, ikke fylder mere. Hvilket formodentlig kan tilskrives den sociale repræsentation, som entydigt definerer arbejdet i grupperne som samtale og ikke terapi.

Det er imidlertid langt fra entydigt, når man ser på interventionens praksis. Igennem arbejdet med afhandlingens analyser er det tydeligt, at der bliver talt om sorggrupper med terapeutiske termer, samt at der i det skriftlige materiale *Håndbog for sorggruppeledere* henvises til brug af terapeutiske metoder med rødder i narrativ terapi (Hartmann, 2017). Endvidere er de interventioner og metoder, som informanterne fortæller, at de anvender i sorggrupperne, tydeligvis terapeutisk forankrede. Men samtidig bliver der taget afstand fra, at interventionen i grupperne er terapi. I den hegemoniske sociale repræsentation om sorggrupper er det komplet uklart, hvori forskellen mellem samtale og terapi består, og jeg vil hævde, at praksis i sorggrupperne mange steder lige så vel kan karakteriseres som terapi, og årsagen til den skarpe afstandtagen herfra kan handle om, at et tredages sorggruppekursus i den kontekst ikke længere vil være tilstrækkeligt. Jeg konkluderer, at også dette tema kan forklares med blik for godhedsmagt, og jeg finder det sandsynligt, at

der er økonomiske incitamenter i konstruktionen om at tage afstand fra, at sorggrupperne er et terapeutisk tilbud. Forstået på den måde, at den gode intention om etablering af sorggrupper underordner alle andre spørgsmål, som fx spørgsmålet om personalets kvalifikationer og spørgsmålet om forskelle og ligheder mellem terapi og samtaleinterventioner i en gruppe. Målet om, at der skal laves et landsdækkende tilbud, og ønsket om stadig flere grupper lader til at veje tungere og underordner kritisk diskussion og stillingtagen til, at børn med vidt forskellige erfaringer sættes i samme grupper, der ledes af personale, som ikke nødvendigvis er terapeutisk uddannet og alligevel skal opmuntre til deling af vanskelige følelser omkring sorg (savn, længsel, vrede osv.).

Det har overrasket mig, at de kritiske perspektiver forbliver underrepræsenteret. Feltets diskussioner handler om, at tilbuddet om sorggrupper skal udbredes til flest mulige børn, snarere end om, hvorvidt skolelærere og pædagoger generelt er rustet til at lede gruppeinterventioner med temaer som forældres selvmord, mord i familien, langvarig sygdom, søskendes dødsfald, død som følge af trafikulykker m.v. Sorggrupper bliver præsenteret som et skolebaseret tilbud, der kan bidrage til at forebygge faglig mistrivsel. Dog er der ingen af informanterne eller temaer i dokumenterne, der direkte peger på, at indsatsen i sorggrupperne retter sig mod at styrke elevernes læringsudbytte via f.eks. støtte til lektiehjælp eller anden didaktisk støtte. Det er alene samtalen og de formodede socioemotionelle trivselsaspekter i sorggrupperne, der er omdrejningspunktet for interventionen. Derfor konkluderer jeg, at sorggrupper i skoleregi også må forstås som et eksempel på den terapeutiseringstendens, der præger vores samtid, og som trækker tråde ind i uddannelsessystemet i den vestlige verden (Ecclestone & Hayes, 2019; Madsen & Holth, 2019; Sommers & Satel, 2005).

10.4. Ethiske implikationer

Et afgørende fund i afhandlingen handler om risikoen for at presse børn ind i deltagelse i grupperne mod deres eget ønske. Jeg blev i diskussionen optaget af temaet om barnets mulighed for at takke nej til tilbuddet. Som beskrevet tidligere rummer sorggruppernes placering i skolerne en potentiel fare for, at et barn kan føle sig presset til deltagelse, fordi skolen ikke er et frivilligt rum for børn at være i, og personalet har en dobbeltrolle ift. barnet/eleven. Denne risiko er særlig udbredt, når skolerne har svært ved at fylde sorggrupperne op med tilstrækkelig mange børn, der har mistet ved død, hvilket bevirker,

at stadig flere kommer til at operere med en bred sorgforståelse i praksis. Også selv for dem, der måtte mene, at der principielt set er ret stor forskel på at have mistet til død, at leve med en syg forælder/søskende eller opleve forældres skilsmisse, kan disse forbehold blive sekundære, hvis der lige mangler et barn eller to for, at der er nok børn til at etablere en sorggruppe. Præmissen om, at børnene kan spejle sig i hinandens situation, kan tilsidesættes, når det i praksis viser sig umuligt at lave en gruppe af børn med lignende livsomstændigheder, fordi etableringen af sorggruppen er det centrale. Fordi sorggrupper, i henhold til den sociale repræsentation, under alle omstændigheder er gode (eller bedre end ingen sorggruppe).

På den baggrund kan man konkludere, at der er en sandsynlig risiko for, at det kan blive ønsket om at fastholde sorggruppetilbuddet, der bliver styrende, og ikke vurderinger af det enkelte barns behov og livssituation, såvel som eget ønske om deltagelse, der bliver afgørende for, hvilke børn der inviteres ind i grupperne, og hvilke børn der får mulighed for at takke nej tak. Dette skaber et etisk dilemma, når man samtidig diskuterer, at sorg til død ikke altid er en fyldestgørende fællesnævner for børn, der deltager i terapeutiske sorggrupper, eftersom børnenes tabserfaringer kan variere betydeligt (tab til alkoholisme, selvmord, ulykke og langvarig sygdom udgør i sig selv forskelle, der vanskeliggør spejling og identifikation), og det kan være kontraindicerende at sammensætte børn med vidt forskellige tabsoplevelser (Guldberg, 2010; Sorgcenter & Børn Unge & Sorg, u.å.-a) Konklusionen er, at der i lyset af en samfundsmæssig terapeutiseringstendens generelt ikke bliver sat spørgsmålstegn ved, om sorggrupper i skolen er det rette tilbud til alle sorgramte børn.

Mit ærinde er ikke at så tvivl om, at der kan være mange børn, som har gavn af at deltage i skolebaserede sorggrupper. Dog argumenterer jeg for, at den dominerende hegemoniske repræsentation, der informerer etableringen af sorggrupper i skoleregion, er et "one-size-fits-all"-tilbud, der ikke kan tilbagevises eller kritiseres med baggrund i erfaringer. Taler man om sorg ud fra en bred sorgforståelse, vil jeg hævde, at der vil være børn, som ikke har gavn af sorggruppen eller får det værre af tilbuddet, eftersom der kan være tale om store forskelle på behov og livssituationer inden for kategorien "børn i sorg".

Der er evidens for, at indsatser til traumatiserede personer kan medføre øget rumination og resultere i, at lidelsesfyldte emotionelle tilstande eskaleres (Dyregrov, 2004; Jordan & Neimeyer, 2003). Når målet er at etablere sorggrupper med flest mulige deltagende børn, vil der potentielt også være en risiko for, at nogle af disse børn har en traumatisk tabsoplevelse. Børes der rundt i sådanne traumatiske historier i samtalerne på gruppeseancer, mener jeg ikke, vi kan udelukke en risiko for re-traumatisering (Baird & Alaggia, 2019). Her vil jeg sætte spørgsmålstegn ved, om skolens personale, uanset om de er dygtige lærere og pædagoger med gode ansvarlige menneskelige egenskaber, har de rette kvalificerende kompetencer til at undgå re-traumatisering/sekundær traumatisering og til at vurdere, om det i hele taget foregår. I den kontekst vil jeg konkludere, at den hegemoniske repræsentation om, at alle børn har gavn af hjælp i form af en skolebaseret sorggruppe, skaber et paradoks, hvor intentionen om at hjælpe de sorgramte børn ikke nødvendigvis vil føre til større trivsel hos disse børn, og i værste fald kan skade dem

Konsekvensen heraf er, at der er risiko for, at en stereotyp objektivisering af børn i sorg og deres behov spreder sig i samfundet, og eventuelt på grund af NGO'ernes stærke stemme i den offentlige debat kan der opnås politisk opbakning til, at sorggrupper i skoleregi bliver et obligatorisk tilbud, selvom der ikke er videnskabeligt belæg for, at denne indsats er trivselsfremmende. Da sorggrupperne er placeret i skolerne, vil nogle børn blive presset til at deltage mod deres eget ønske. På baggrund af Moscovicis forskning i minoriteters påvirkning af majoriteter finder jeg det sandsynligt, at den forholdsvis lille gruppe af aktører, der har en stærk ideologisk tilgang til sorggrupper i skoleregi, påvirker majoriteterne i formationen af de sociale repræsentationer om sorggrupper – ikke mindst via medierne, som bringer fortællinger om vigtigheden af sorggrupper videre. Endvidere vil jeg konkludere, at der mangler fokus på de børn, der ikke ønsker at deltage i sorggrupper, eller som har valgt at stoppe. Deres perspektiv er fraværende i materialerne og i det tilgængelige evalueringmateriale, hvilket peger på et tema, der ses inden for sorgforskningen og i psykoterapeutisk forskning generelt. Vi ved ikke nok om de personer, der ikke søger hjælp, eller dem, som dropper behandlingsforløb før tid, og derfor er det væsentligt at påpege behovet for mere bevidst kritisk forskning fra uafhængige forskningsinstitutioner, der ikke har økonomiske interesser i feltet.

11. Perspektivering

Vi lever i en tid, hvor den professionelle omsorg for livet antager mange forskellige former, hvilket rykker ved tidligere tiders skarpe fagopdeling mellem skolelærere, pædagoger og psykologers interessesfærer og arbejdsopgaver. I nærværende afhandling har min hensigt været at afdække og diskutere en række af de underliggende præmisser og forståelser af sorggrupper i skoleregi, som viser sig i dokumenter og blandt forskellige aktører, der arbejder med skolebaserede sorggrupper, samt personale fra skoler, der ikke arbejder med sorggrupper. Jeg mener, at tematikken om at skabe institutionelle rum for deling af svære følelser skriver sig ind i et bredere pædagogisk og psykologisk problemfelt. Det er et felt, hvor terapeutiseringstendenser i stigende grad retter sig mod børn med forskellige problemstillinger og i særdeleshed bidrager til, at der bliver etableret forskellige psykosociale interventionsindsatser i skolerne.

På den måde er dette studie også et eksempel på en undersøgelse af en terapeutiseringstendens, som er udbredt, og som i manges øjne er upåfaldende eller nærmest selvindlysende. Her må det være den uafhængige forskningsopgave at rejse kritiske spørgsmål til de "selvfølgeligheder" og forståelser, der flourerer som overbevisninger og sund fornuft i første omgang, men som hurtigt bliver til virkelige materielle rum mellem mennesker i institutionelle strukturer som sorggrupper i anden omgang. Når NGO'er i den gode sags tjeneste bliver stærke stemmer i den offentlige debat, og meningsproduktionen omkring, hvordan vi skal forstå f.eks. børn i sorg og deres behov, er det problematisk, at det kun er de selv samme NGO'er, der evaluerer og forsker i deres egen praksis, som for en stor del berettiger de selvsamme NGO'er.

Professionelle indsatser, herunder sorggrupper i skoleregi, der er målrettet en prædefineret gruppe af børn med et specifikt problem, kan potentielt risikere at skabe en reduktion af kompleksitet i forhold til det enkelte barns situation. Her finder jeg det afgørende, om kategorien "barn i sorg" er relevant og meningsfuld for alle børn, der bliver henvist til at deltage i en skolebaseret sorggruppe. Naturligvis har et barn i sorg brug for omsorg, støtte og særlig opmærksomhed, og skolens ansvar for at tage særligt vare på disse børn er indiskutabel. Men sat på spidsen mener jeg, at man kan sætte

spørgsmålstegn ved, om alle børn i sorg har brug for at deltage i en sorggruppe i en skolekontekst, om alle børn i sorg ønsker at dele deres følelser med andre, og om dette skal ske i skolen. Den dominerende hegemoniske repræsentation om sorggrupper i skoleregi er udtryk for et kulturelt mønster med patologisering og en terapeutisering af livets problemstillinger, som i stigende grad er blevet en del af skolelivet, og sorggrupperne er et eksempel på mange trivselsproblematikker og mulige løsninger herpå, som skolen står over for at skulle tage stilling til.

De væsentligste indsigter, jeg har fået via arbejdet med denne afhandling, er, at den gode intention om børn i sorg rummer et magtperspektiv, der giver begrænset plads til kritiske spørgsmål og diskussioner af, hvorvidt og hvordan sorggrupper bør etableres, samt at børnenes mulighed for at sige nej til deltagelse er under pres i praksis. Den manglede forskningsbaserede viden efterlader et fraværende fokus på de børn, der ikke ønsker deltagelse i sorggrupper. Dem ved vi ikke noget om. I den kontekst mener jeg, at der er behov for yderligere undersøgelser med fokus på disse erfaringer, som i min optik er tavs viden. Med tavs viden mener jeg, at det fremgår i analysen, at der er viden om børn, som ikke ønsker sorggruppe, eller som ikke passer ind i sorggrupper i skolerne. Men det er alt, vi ved. I det hele taget er børneperspektivet spændende og relevant om end ganske fraværende i denne afhandling, hvilket knytter sig til afhandlingens afgrænsning. Ikke desto mindre vil det være relevant at undersøge børneperspektivet i en undersøgelse, hvor der også vægtes et fokus på "drop outs" fra sorggrupperne og på børns (og forældres) begrundelser til at takke nej til barnets deltagelse i sorggruppe i skolen. Når der argumenteres stærkt for sorggrupper i danske skoler, er det på baggrund af anekdotiske videnskilder og sund fornuft, hvilket trækker tråde til "illusionen om viden", der beskrives af psykolog Theiss Bendixen som troen på, at vi ved noget, mens vi primært synes noget (Bendixen, 2020, pp. 114, 224). Et eksempel, der understreger dette perspektiv, om end med en anden intervention end sorggrupper, er interventionen *Growth Mindset*, der har til formål at få elever til at tro på egne evner for at få mest ud af undervisningen (Sisk, Burgoyne, Sun, Butler, & Macnamara, 2018). Interventionens omdrejningspunkt er, at eleverne går til træning i at tro på sig selv, og er baseret på sund fornuft (det er vigtigt at tro på sig selv). Der er investeret mange millioner dollars i USA i denne intervention og masser tid i form af forløb for børnene, og nu viser det sig ikke at have målbare effekter

(Sisk et al., 2018, p. 569). Men ikke desto mindre har interventionen været en del af et lukrativt marked og er det fortsat (Kelly, u.å.). I lyset heraf er det et generelt og væsentligt spørgsmål, hvordan man på et institutionelt niveau navigerer i de optimeringstilbud til børn, som kan handle om f.eks. øget trivsel i forbindelse med skilsmisser, sorg eller selvtillid. Disse tilbud har det til fælles, at tilbuddene til børnene hviler på antagelser om "sund fornuft" den gode intention, hvor der samtidig indgår en økonomisk forretningsmodel. I eksemplet om *Growth Mindset* er der tilpas stor volumen og evidens til at undersøge effekterne og konkludere, at indsatsen ikke rigtig virker (Kelly, u.å.; Sisk et al., 2018). Samme lejlighed får vi næppe til at undersøge sorggruppeinterventioner (som benytter forskellige inklusionskriterier og en række forskellige modeller og sorggruppeledere med forskellig uddannelsesbaggrund etc.). Det efterlader spørgsmålet om børnenes stilling. Er de heldige at leve i en tid, hvor man tager trivsel alvorligt og investerer kostbar skoletid og energi i det? Eller er de kapret af godhedsmagtens økonomiske industri?

Den delegitimering af kritiske røster, der tager stilling til og undersøger optimeringsinterventioner til børn i skolen, tjener andre interesser end børnenes og skolernes, og den er svær at få øje på med det blotte øje. Hvis vi godtager udsagnet: Børn i sorg har brug for hjælp, og sorggrupper i skolen er den bedste form for hjælp, vi kan give, hvordan kan man så fastholde skepsis, eller fravælge denne praksis – uden at svigte børnene? Den sparsomme forskning på området peger på, at børn i sorg har glæde af at være en del af fællesskab med ligesindede. Men jeg har ikke kunnet finde forskning, der understøtter, at fællesskabet nødvendigvis og entydigt bliver skabt omkring deling af deres svære følelser i en gruppe på skolerne. Det er ikke delingen af svære følelser, der fremhæves som det lindrende af børnene selv, når de fortæller om det fællesskab, de har glæde af i grupperne, men snarere fællesskabet om positive ting. Dette fremgår også af KB's evalueringsrapport, hvor børneperspektivet indgår: "*... det kunne være svært at blive ved med at tale om "det", "for nu har man talt om det". Men det at være sammen, lave noget mad og spise frugt var rart i sig selv*" (Dencker, 2012, p. 41). Med andre ord: denne afhandling rejser i bund og grund flere spørgsmål, end den besvarer, og efterlader mig med en kvalificeret antagelse om, at der er behov for at intensivere den uafhængige forskning på dette område.

12. Referencer

- Aidt, N. M. (2019). *Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage - Carls bog*. København: Gyldendal.
- Aisinger, P. (2008, u.å.). Sorggrupper i folkeskolen er en succes. Retrieved from <https://www.folkeskolen.dk/55165/sorggrupper-i-folkeskolen-er-en-succes>
- Aisinger, P. (2012, u.å.). Sorggrupper på skoler kan hjælpe både børn og lærere. Retrieved from <https://www.folkeskolen.dk/511203/sorggrupper-paa-skoler-kan-hjaelpe-baade-boern-og-laerere>
- Alcoholics Anonymous. (2020, website). Archives and History. Retrieved from https://www.aa.org/pages/en_US/aa-timeline
- Alvesson, M. (1994/2017). *Tolkning och reflektion : vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* (3 ed.). Lund: Studentlitteratur AB.
- AmericanPsychiatricAssociation. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders : DSM-5* (Fifth edition. ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Association.
- Andreasen, S. K. (2010). Første sorggrupper for børn er startet. Retrieved from <https://www.berlingske.dk/samfund/foerste-sorggruppe-for-boern-er-startet>
- Ankestyrelsen. (2019, 30. september 2019). Børnegrupper - samtalegrupper for adopterede børn. Retrieved from <https://ast.dk/boern-familie/hvad-handler-din-klage-om/adoption/radgivning-til-adoptivfamilier/boernegrupper>
- Appel, C. W. (2015). *Long-term psychological consequences of early parental loss : PhD Thesis*. Faculty of Health and Medical Sciences, University of Copenhagen, Kbh.
- Baird, S. L., & Alaggia, R. (2019). Trauma-Informed Groups: Recommendations for Group Work Practice. *Clinical Social Work Journal*, 49(1), 10-19. doi:10.1007/s10615-019-00739-7
- Balk, D. E. (2011). *Helping the Bereaved College Student*. New York: Springer Publication Company.
- Bang, J. (2009). Nothingness and the Human Umwelt. A cultural-Ecological Approach to Meaning. *Integrative Psychological and Behavioral Science*(43), 374-392.
- Bang, J. (2016). The Nothingness of Developmental Situations. In J. Bang & D. Winther-Lindqvist (Eds.), *Nothingness: philosophical insights into psychology* (pp. 49-67). New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Bang, J., & Winther-Lindqvist, D. (Eds.). (2016). *Nothingness - Philosophical Insights into Psychology*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 2016.
- Barreiro, A. (2013). The Ontogenesis of Social Representation of Justice: Personal Conceptualization and Social Constraints. *Papers on Social Representations, Volume 22*, pages 13.11-13.26.
- Barreiro, A., & Castorina, J. A. (2016). Nothingness as the Dark Side of Social Representations. In J. Bang & D. Winther-Lindqvist (Eds.), *Nothingness* (pp. 69-87). New Jersey, United States: Transaction Publishers.
- Batel, S., & Castro, P. (2018). Reopening the dialogue between the theory of social representations and discursive psychology for examining the construction and transformation of meaning in discourse and communication. *British Journal of Social Psychology*, 57(4), 732-753. doi:10.1111/bjso.12259
- Bendixen, T. (2020). *Skeptisk : en hyldest til videnskaben og et opgør med pseudovidenskaben* (1. udgave. ed.). Roskilde: FADL.
- Bereavement Network Europe. (2017, 2020). Welcome. Retrieved from <http://bereavement.eu/>
- Berg, L., Rostila, M., & Hjern, A. (2016). Parental death during childhood and depression in young adults - a national cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(9), 1092-1098. doi:10.1111/jcpp.12560
- Berg, L., Rostila, M., Saarela, J., & Hjern, A. (2014). Parental Death During Childhood and Subsequent School Performance. *Pediatrics (Evanston)*, 133(4), 682-689. doi:10.1542/peds.2013-2771

- Berring, L. L., & Buus, N. (2018). Deeskaleringsprocesser. *Klinisk Sygepleje*(01), 16-33. doi:10.18261/issn.1903-2285-2018-01-03
- Billig, M. (1993). Studying the thinking society: social representations, rhetoric, and attitudes. In G. M. Breakwell & D. V. Canter (Eds.), *Empirical Approches to Social Representations* (pp. 39-62). New York: Oxford University Press Inc.
- Billig, M. (2013). *Freudian Repression: Conversation Creating the Unconscious*: Cambridge University Press.
- Birch, K. (Writer). (1999). En mur af tavshed [TV]. In Nordisk Film TV (Producer). Danmark: DFI/Distribution & Formidling.
- Birkler, J. (2019). *Etik : en grundbog* (1. udgave. ed.). Kbh: Munksg@ård.
- Bjerre, L. S. (2017). *Fortællinger om og konstruktioner af børn i socialt myndighedsarbejde*. (Ph.d.-serien for Det Samfundsvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet). Aalborg Universitet,
- Blodgett, L. J., Boyer, W., & Turk, E. (2005). "No thank you, not today": Supporting ethical and professional relationships in large qualitative studies. *Forum, qualitative social research*, 6(3).
- Bloor, M., Frankland, J., Thomas, M., & Robson, K. (2001). *Focus groups in social research*. London: Sage Publications.
- Boell, S. K., & Cecez-Kecmanovic, D. (2010). Literature Reviews and the Hermeneutic Circle. *Australian academic and research libraries*, 41(2), 129-144. doi:10.1080/00048623.2010.10721450
- Boesen, H. (2018, 16-03-2018). Antallet af sorggrupper er i vækst. Retrieved from <https://dsr.dk/fag-og-forskning/nyhed/antallet-af-sorggrupper-er-i-vækst>
- Botha, C. J., & Wild, L. G. (2013). Evaluation of a School-Based Intervention Programme for South African Children of Divorce. *Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 25(1), 81-91. doi:10.2989/17280583.2013.768528
- Bowlby, J. (1994). *En sikker base - tilknytningsteoriens kliniske anvendelser*. (B. Nake, Trans. 7. oplag ed.). København: Det lille Forlag.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming qualitative information : thematic analysis and code development*. London: SAGE.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. doi:10.1191/1478088706qp063oa
- Breakwell, G. M., & Canter, D. V. (Eds.). (1993). *Empirical Approaches to Social Representations* (2 ed.). New York: Oxford University Press Inc.
- Brinkmann, S. (2010a). Etik i en kvalitativ verden. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (Eds.), *Kvalitative metoder - En grundbog* (pp. 429-445). København:: Hans Reitzels Forlag.
- Brinkmann, S. (2010b). Patologiseringsstenen: Diagonser og patologier før og nu. In S. Brinkmann (Ed.), *Det diagnosticerede liv - sygdom uden grænser* (pp. 15-31). Aarhus: Forlaget Klimt.
- Brinkmann, S. (2013). *Kvalitativ udforskning af hverdagslivet* (1. udgave. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- Brinkmann, S. (2014). *Det kvalitative interview* (1. udgave. ed.). København: Hans Reitzel.
- Brinkmann, S. (2018). *Det sørgende dyr - om sorgen, selvet og samfundet*. Aarhus: Forlaget Klim.
- Brinkmann, S. (Ed.) (2010c). *Det diagnosticerede liv - sygdom uden grænser*. Århus: Klim.
- Brinkmann, S., & Petersen, A. (2015). Diagnoser i samtiden: en introduktion. In S. Brinkmann & A. Petersen (Eds.), *Diagnoser: perspektiver, kritik og diskussion*. Aarhus N: Klim.
- Brinkmann, S., & Tanggaard, L. (Eds.). (2010). *Kvalitative metoder - En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Brixtofte, M. (2019). *Kun når det regner* (1. udgave. 1. oplag. ed.). København: Gyldendal.
- Broer, M. I., & Fontana, A. (2012). Postmodern Trends: Expanding the Horizons of Interviewing Practices and Epistemologies. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. (2 ed., pp. 45-60). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Bruun, R. J. (2019, u.å.). Skilsmissebørn bliver glattere af at dele tanker i skilsmissegrupper. Retrieved from <https://www.tv2lorry.dk/gladsaxe/skilsmisseborn-bliver-glattere-af-dele-tanker-i-skilsmissegrupper>

- Bøge, P. (2017). Sorggrupper i skolerne - en orienterede beskrivelse til kommuner og skoler. In Kræftens Bekæmpelse (Ed.), (pp. 1-9): Kræftens Bekæmpelse - OmSorg.
- Bøge, P., & Lytje, M. (2017a, 4. september). Børns sorg er væsentforskellig fra voksnes, Kronik. *Politiken*.
- Bøge, P., & Lytje, M. (2017b). Læreres og pædagogers møde med børn og unge i sorgen. In M.-B. Guldin (Ed.), *Jeg vil gerne tale om min sorg. Om hjælp til sorgramte børn og unge* (pp. 95-124). København: Akademisk Forlag.
- Børne og Undervisningsministeret. (2020, 10. januar 2020). Antal grundskoler. Retrieved from <https://www.uvm.dk/statistik/grundskolen/personale-og-skoler/antal-grundskoler>
- Børnesiden. (2019). Antallet af sorggrupper til børn vokser. Retrieved from <https://bornesiden.dk/antallet-af-sorggrupper-til-boern-vokser/>
- Böss, M. (2017, u.å.). Det har samfundet betydet for vores fællesskaber. Retrieved from <https://videnskab.dk/kultur-samfund/samfund>
- Bøttcher, L., Kousholt, D., & Winther-Lindqvist, D. (2018a). Indledende refleksioner over analyseprocesser og kvalitetsdimensioner. In L. Bøttcher, D. Kousholt, & D. Winther-Lindqvist (Eds.), *Kvalitative analyseprocesser : med eksempler fra det pædagogisk psykologiske felt (1. udgave. udg.)*. (pp. 1738). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Bøttcher, L., Kousholt, D., & Winther-Lindqvist, D. A. (Eds.). (2018b). *Kvalitative analyseprocesser : med eksempler fra det pædagogisk psykologiske felt (1. udgave. ed.)*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Bøye, J. K. (2006, u.å.). Sorggruppe på skole. Retrieved from <https://nordjyske.dk/nyheder/sorggruppe-paa-skole/339bae30-6706-4e67-b83e-e7af54b3fc0f>
- Carlsen, L. T. (2018). Forskningsetik i praksis. In S. P. Olesen & M. Monrad (Eds.), *Forskningsmetode i socialt arbejde* (pp. 253-272). København: Hans Reitzels Forlag.
- Carlsen, L. T., & Lytje, M. (2018). Forskningsetik i praksis, når sorgramte børn inkluderes i kvalitativ forskning. *Psyko og Logos*, 38, 144-161.
- Center for Familieudvikling. (2014). Delebørn - hele børn. Kursusmateriale udgivet af Center for familieudvikling med støtte fra Egmontfonden. In Center for Familieudvikling (Ed.), (pp. 1-101): Center for familieudvikling.
- Center for Familieudvikling. (u. å). Børnegruppe-uddannelsen til skolebørn. Retrieved from <https://www.familieudvikling.dk/uddannelse-i-arbejdet-med-skilte-familier/boernegruppeleder/>
- Center for Familieudvikling. (u.å). Retrieved from <https://www.familieudvikling.dk/cff-shop/>
- Christensen, G. (2011). *Psykologiens videnskabsteori*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Christensen, U., Nielsen, A., & Schmidt., L. (2011). Det kvalitative forskningsinterview. In S. Vallgård & L. Koch (Eds.), *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab* (pp. 61-89). København: Munksgaard.
- Clauber, R. N., & Skjølstrup, M. (2012). *Har du talt om dine følelser i dag? Et eksplorativt, teoretisk studie af det psykologiserede og emotionaliserede samfunds doktrin omkring vigtigheden af at tale om sine følelser*. (Kandidatgrad). Aalborg Universitet, Aalborg.
- Clough, P. T., & Halley, J. (2007). *The Affective Turn. Theorizing the Social* (1. ed.). Durham and London: Duke University Press.
- Collin, C., Benson, N., Ginsburg, J., Grand, V., Lazyan, M., & Weeks, M. (2011). *The Psychology Book*. London: Dorling Kindersley Limited.
- Collin, F. (2012). Socialkonstruktivisme i humaniora. In F. Collin & S. Køppe (Eds.), *Humanistisk videnskabsteori* (2. udgave ed., Vol. 8. oplag, pp. 247-278): DR Multimedie.
- Collin, F., & Køppe, S. (2012). Afsluttende betragtninger. In S. Køppe & F. Collin (Eds.), *Humanistisk videnskabsteori* (2 ed., pp. 335-354): DR Multimetide.
- Corr, C. A., & Balk, D. E. (Eds.). (2010). *Children's Encounters with Death, Bereavement, and Coping*. New York: Springer Publication Company.
- Currier, J. M., Holland, J. M., & Neimeyer, R. A. (2007). The Effectiveness of Bereavement Interventions With Children: A Meta-Analytic Review of Controlled Outcome Research. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 36(2), 253-259. doi:10.1080/15374410701279669

- Currier, J. M., Neimeyer, R. A., & Berman, J. S. (2008). The Effectiveness of Psychotherapeutic Interventions for Bereaved Persons: A Comprehensive Quantitative Review. *Psychological Bulletin*, 134(5), 648-661.
- (2017). *Selvordstanker* [Retrieved from <https://www.dr.dk/radio/p1/selvordstanker-med-mikkel-frey-damgaard/selvordstanker-med-mikkel-frey-damgaard-6>]
- Damgaard, M. F. (2019). *Sørgekåben : en fortælling om fædre, sønner, sommerfugle og min fars selvmord* (1. udgave. ed.). Kbh: Gyldendal.
- S. K. Klingberg (Director). (2016). [Television series episode]. In Danmarks Radio (Executive producer), *Mor er død med det taler vi ikke om*.
- Dansk Psykolog Forening. (2020, u.å.). Naturlige og komplicerede sorgreaktioner ved tab hos voksne. Retrieved from <https://www.dp.dk/uddannelse-karriere/kurser-og-arrangementer/kursusbeskrivelse/180304/>
- Dansk Psykoterapeutforening. (2020, u.å.). Sorg efter dødsfald – få opdateret din viden! Retrieved from <https://psykoterapeutforeningen.dk/2020/09/sorg-efter-doedsfald-faa-opdateret-din-viden/>
- Delucia-Waack, J. L., & Gerrity, D. (2001). Effective Group Work for Elementary School-Age Children Whose Parents are Divorcing. *The Family Journal*, 9(3), 273-284. doi:10.1177/1066480701093006
- Den Danske Ordbog. (u.å.). Emanciperet. *Den Danske Ordbog*. Retrieved from <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=emanciperet>
- Dencker, A. (2008). *Evaluering af pilotprojekt: Sorggrupper i skoler* (Vol. 1. oplag): Kræftens Bekæmpelse. Projekt Omsorg.
- Dencker, A. (2012). *Sorggrupper i skoler : en evaluering af børns udbytte* (1. oplag. ed.). København: Kræftens Bekæmpelse.
- Dennis Klass, e., & Edith Steffen, e. (2018). *Continuing bonds in bereavement : new directions for research and practice*. New York, New York ;: Routledge.
- Denzin, N. K. (2012). Triangulation 2.0. *Journal of mixed methods research*, 6(2), 80-88. doi:10.1177/1558689812437186
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (5. edition. ed.). Los Angeles: Sage.
- Det Etske Råd. (2015). *Forskning i sundhedsdata og biologisk materiale i Danmark. Baggrundspapir – juridiske aspekter*. etiskraad.dk: Det Etske Råd Retrieved from <https://www.etiskraad.dk/~media/Etisk-Raad/Etske-Temaer/Sundhedsdata/Publikationer/2015-05-12-Sundhedsdata-juridiske-aspekter.pdf>
- Dige, J. (2019). Når børns sorg bliver voksen. In M. H. Jacobsen, M.-B. Guldin, & C. Busch (Eds.), *Giv sorgen ord - Sorgkultur i forandring* (pp. 361-378). København: Munksgaard.
- Doka, K. J. (2016). *Grief is a journey: finding your path through loss* (First Atria Paperback Edition ed.). New York: Simon & Schuster, Inc.
- Doka, K. J., & Gordon, J. D. (1995). *Children Mourning, Mourning Children*. London: Taylor & Francis.
- Doka, K. J., & Tucci, A. S. (Eds.). (2014). *Helping Adolescents Cope with Loss*. Washington: Hospice Foundation of America.
- Duedahl, P., & Jacobsen, M. H. (2010). *Introduktion til dokumentanalyse*: Syddansk Universitetsforlag.
- Dueholm, L. D., Pedersen, T. P., & Poulsen, S. (2019). Børn og unges oplevelser af sorggruppeforløb. *Psyke & Logos*(40), 127-146.
- Durkheim, E. (1912/2001). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York, United States: Oxford University Press.
- Duveen, G. (2000). Introduction: The power of Ideas. In S. Moscovici (Ed.), *Social Representations - Explorations in Social Psychology* (pp. 1-17). Cambridge: Polity Press.
- Duveen, G. (2013/2001). Genesis and structure. Piaget and Moscovici. In G. Duveen & B. Lloyd (Eds.), *Development as a Social Process. Contributions of Gerard Duveen (s. 157-172)*. (pp. 56-64). New York: Routledge.

- Duveen, G. (2013/2007). Culture and social representations. In G. Duveen & B. Lloyd (Eds.), *Development as a Social Process. Contributions of Gerard Duveen* (pp. 196). New York: Routledge.
- Duveen, G., & Lloyd, B. (1993). An ethnographic approach to social representations. In G. M. Breakwell & D. V. Canter (Eds.), *Empirical Approaches to Social Representations* ((2 udg.) ed., pp. 90-108). New York:: Oxford University Press Inc.
- Duveen, G., & Lloyd, B. (2013/1986). The significance of social identities. In S. Moscovici, S. Jovchelovitch, & B. Wagoner (Eds.), *Development as a Social Process. Contributions of Gerard Duveen* (pp. 157-172). New York: Routledge.
- Dyregrov, A. (2004). *Katastrofepsykologi* (E. M. Thomsen & H. Thomsen, Trans. 2 Ed.): Dansk Psykologisk Forlag.
- Dyregrov, A., & Dyregrov, K. (2018). *Mestring af sorg : håndbog for efterladte og hjælpere* (1. udgave. 1. oplag. ed.). København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Dyregrov, A., & Lytje, M. (2018). Sorgens pris. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, 15(29). doi:10.7146/tfss.v15i29.111300
- Ecclestone, K., & Hayes, D. (2019). *The Dangerous Rise of Therapeutic Education* (Classic edition. ed.). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Elsøe, M. (2017, u.å.). Er alle eksperter korrupte? (Eller er det måske bare dig, der tager fejl?). Retrieved from <https://www.mortenelse.com/blog/korrupteekspertes>
- Elsøe, M. (2020). Forord: Lad skepsis råde! In T. Bendixen (Ed.), *Skeptisk : en hyldest til videnskaben og et opgør med pseudovidenskaben*. Roskilde: FADL.
- Engelbrekt, P. (2018a). Nej, Svend Brinkmann, sorg er ikke altid kærlighedens pris. Retrieved from <https://www.berlingske.dk/kronikker/nej-svend-brinkmann-sorg-er-ikke-altid-kaerlighedens-pris>
- Engelbrekt, P. (2018b). Sorg er ikke en sygdom. Men man kan altså godt blive syg af sorg. Retrieved from <https://www.kristeligt-dagblad.dk/debat/sorg-er-ikke-en-sygdom.-men-man-kan-alsa-godt-blive-syg-af-sorg>
- Farr, R. (1993). Theory and method in the study of social representations. In G. M. Breakwell & D. V. Canter (Eds.), *Empirical Approaches to Social Representations* (2. udgave ed., pp. 15-38). New York: Oxford University Press Inc.
- Festinger, L. (1962). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, Calif.
- Finn, C. A. (2003). Helping Students Cope with Loss: Incorporating Art into Group Counseling. *Journal for Specialists in Group Work*, 28(2), 155-165. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ770626&site=ehost-live>
- <http://www.informaworld.com/openurl?genre=article&id=doi:10.1080/714860157>
- Flick, U., Foster, J., & Caillaud, S. (2015). Researching sociale representations. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, & J. Valsiner (Eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flor, J. A., & Kennair, L. E. O. (2019). *Skadelige samtaler - Myten om bivirkningsfri terapi*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Flytkjær, S. (2016, u.å.). Kræftens Bekæmpelse stopper samarbejde med anerkendt ekspert. Retrieved from <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/nordjylland/kraeftens-bekaempelse-stopper-samarbejde-med-ankendt-ekspert>
- Flyvbjerg, B. (2010). Fem mistforståelser om casestudiet. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (Eds.), *Kalitative metoder - En grundbog* (pp. 463-488). København: Hans Reitzels Forlag.
- Frederiksberg Kommune. (u.å.). Sorggrupper på folkeskolerne. Retrieved from https://www.frederiksberg.dk/sites/default/files/meetings-appendices/1645/Punkt_87_Bilag_1_Sorggrupper_paa_folkeskolerne_FINALE_Foundry.pdf
- Fredslund, H. (2001). *Når vilde problemer tæmmes : en filosofisk-hermeneutisk fortolkning af implementering af en forebyggelsessamtale på en afdeling på Bispebjerg Hospital*. (Ph.d.-afhandling). Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, København.

- Freud, A. (1976). *The ego and the mechanisms of defence* (Rev. ed., reprinted. ed.). London: Hogarth Press.
- Freud, A. (1990). Jeg'et og forsvarsmekanismerne. In (4. udgave / faglig revision: Lone Spanheimer. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- Freud, S. (1919/2003). *The Uncanny*. New York: Penguin Books.
- Freud, S. (1981[1917]). Mourning and Melancholia (J. Strachey, Trans.). In A. Freud & A. Richards (Eds.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. On the History of the Psycho-Analytic Movement. Papers on Metapsychology and Other Works* (Vol. XIV, pp. 243-258). London: Hogarth.
- Freud, S. (2001). *Psykoanalysen i grundtræk* (B. Nake, Trans. 4. oplag ed.). Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Freud, S., & Breuer, J. (1946/2004). *Studies in hysteria*. London: Penguin Books.
- Furedi, F. (2004). *Therapy culture : cultivating vulnerability in an uncertain age* (Repr. ed.). London: Routledge.
- Gadamer, H.-G. (2004). Sandhed og metode. Grundtræk af en filosofisk hermeneutik. In H.-G. Gadamer (Ed.). Århus: Systime.
- Gentofte Kommune/Tjørnegårdsskolen. (2017). Sorggrupper i skolen - Samtalegruppe for børn i sorg. Retrieved from https://maglegaard.aula.dk/sites/maglegaard.aula.dk/files/arkiv/Download_filer/Sorggruppe%20marts%202017.pdf
- George Herbert Mead, a., Charles, W. M. e., Daniel, R. H. e., & Hans Joas, e. (2015). *Mind, self & society* (The definitive edition. ed.). Chicago ;: University of Chicago Press.
- Gibson, S. (2015). From representationsto representing: on social representations and discursive-rhetorical psychology. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, & J. Valsiner (Eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 210-223). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilje, N. (2017). Hermeneutik - teori og metode. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer (Eds.), *Kvalitativ analyse : syv traditioner* (1. udgave. 1. oplag. ed., pp. 127-152). Kbh: Hans Reitzel.
- Gillespie, A. (2008). Social Representations, Alternative Representations and Semantic Barriers. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38:4 0021-8308, 375- 391.
- Gillespie, A. (2020). Disruption, Self-Presentation, and Defensive Tactics at the Threshold of Learning. *Review of general psychology*, 1-15.
- Grøn, S. V. (2017, u.å.). Skyggebørn er et nyt tilbud til alle børn i sorg. Retrieved from <https://www.dr.dk/levnu/psykologi/skyggeboern-er-et-nyt-tilbud-til-alle-boern-i-sorg>
- Guba, E. G. (1990). *The paradigm dialog*. Newbury Park, Calif: Sage.
- Gubrium, J. F., Holstein, J. A., Marvasti, A., & McKinney, K. D. (Eds.). (2012). *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* (2 ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Guest, G., MacQueen, K., & Namey, E. (2012). *Introduction to Applied Thematic Analysis*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Gug Skole. (u.å). Sorggrupper i Skolen - samtalegrupper for børn i sorg. Retrieved from https://gug-skole.aula.dk/sites/gug-skole.aula.dk/files/arkiv/Download_filer/Sorggruppe%20-%20folder.pdf
- Guldborg, A. (2010). Når sorg bliver kompliceret. *Psykolog Nyt*(1), 7-9.
- Guldin, M.-B. (2014a). Kompliceret sorg. *Psykolog Nyt*(4).
- Guldin, M.-B. (2014b). *Tab og sorg - En grundbog for professionelle*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Guldin, M.-B., Dyregrov, A., Dyregrov, K., Engelbrekt, P., Bøge, P., Lytje, M., . . . Nordenhof, I. (2017). *Jeg vil gerne tale om min sorg - om hjælp til sorgramte børn og unge*. København: Akademisk Forlag.
- Gulløv , E. (2016). Følelshåndtering i et socialhistorisk perspektiv. *Dansk Sociologi*, 27(3/4), 177-189.
- Gwynn, C. A., & Brantley, H. T. (1987). Effects of a Divorce Group Intervention for Elementary School Children. *Psychology in the Schools*, 24(2), 161-164. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/63277201?accountid=14468>
- https://soeg.kb.dk/discovery/openurl?institution=45KBDK_KGL&vid=45KBDK_KGL:KGL&genre=article&atitle=Effects+of+a+Divorce+Group+Intervention+for+Elementary+School+Children&author=Gwynn%2

[C+Carol+A.%3BBrantley%2C+Helen+T.&volume=24&issue=2&spage=161&date=1987-04-01&rft.btitle=&rft.jtitle=Psychology+in+the+Schools&issn=&isbn=&sid=ProQ%3Aeric_EJ355374](https://doi.org/10.1080/00140139.1987.10555374)

- Halkier, B. (2014). *Fokusgrupper* (2. udgave. ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hansen, A. D. (2013). Diskursteori i et videnskabsteoretisk perspektiv. In L. Fuglsang & P. B. Olsen (Eds.), *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne - på tværs af fagkulturer og paradigmer* (pp. 439-466). Frederiksberg C: Samfundslitteratur.
- Hansen, H. R., Winther-Lindqvist, D., & Nielsen, J. C. (2015). *Fortrolige voksne i de unges liv*. Retrieved from [https://dpu.au.dk/fileadmin/edu/Forskning/KULT/Ebog - Fortrolige voksne - KULT 2015.pdf](https://dpu.au.dk/fileadmin/edu/Forskning/KULT/Ebog_-_Fortrolige_voksne_-_KULT_2015.pdf)
- Hansen, P. R., & Suhr, A. (2015). *Samtalegrupper for skilsmissebørn i skolereg. Et krydsfelt mellem pædagogik og terapi?* (Kandidatafhandling). Aarhus Universitet,
- Hartmann, M. (2017). *Håndbog for sorggruppeledere i skoler : viden, vejledning og inspiration til arbejdet med børn i sorg*. Kbh: Kræftens Bekæmpelse.
- Have, P. T. (2007). *Doing conversation analysis* (2nd ed. ed.). Los Angeles: Sage.
- Heggen, K., & Guillemin, M. (2012). Protecting Participants' Confidentiality Using Situated Research Ethics Approach. In J. A. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. (2 ed., pp. 465-476). Thousand Oaks: SAGE Publication.
- Herzlich, C. (1973). *Health and Illness: A Social Psychological Analysis* (Vol. 5). London and New York: Academic Press.
- Hesse-Biber, S. N. (2011). *Mixed Methods Research : Merging Theory with Practice*. New York: Guilford Press.
- Hoffmann, T., & Persson, C. P. (2017, u.å). Forskere raser mod Politiken efter forsvar af Ninka-indlæg. Retrieved from <https://videnskab.dk/kultur-samfund/forskere-raser-mod-politiken-efter-forsvar-af-ninka-indlaeg>
- Holt, E. (2000). Reporting and Reacting: Concurrent Responses to Reported Speech. *Research on Language and Social Interaction*, 33(4), 425-454. doi:10.1207/S15327973RLSI3304_04
- Holterman, S., & Vedvik, K. O. (2020). Psykologer advarer: Livsmestrings-opplegg i skolen minner om gruppeterapi. Retrieved from <https://www.utdanningsnytt.no/fagfornyelsen-livsmestring-psykisk-helse/psykologer-advarer-livsmestrings-opplegg-i-skolen-minner-om-gruppeterapi/>
- Horwitz, A. (2020). *Creating Mental Illness*: University of Chicago Press.
- Hougaard, E. (2019). *Psykoterapi : Teori og forskning* (3. reviderede udgave. ed.). Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representations theory. *Br J Soc Psychol*, 45(Pt 1), 65-86. doi:10.1348/014466605X43777
- Howitt, D. (2019). *Introduction to Qualitative Research Methods in Psychology* (4 ed.). Harlow: Pearson Education Limited.
- Hubble, M. A., Duncan, B. L., & Miller, S. D. (Eds.). (2006). *The heart & soul of change : what works in therapy* (12. print. ed.). Washington, D.C: American Psychological Association.
- Husserl, E. (1997). *Fænomenologiens idé: fem forelæsninger*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hviid, P., & Lima, C. (2009). *Beslutninger om pædagogisk arbejde : rapportering af et forskningsprojekt støttet af SL's og BUBL's Udviklings- og Forskningsfond*. København: SL's og BUPL's udviklings- og forskningsfond.
- Høeg, B. L., Appel, C. W., von Heymann-Horan, A. B., Frederiksen, K., Johansen, C., Bøge, P., . . . Bidstrup, P. E. (2017a). Maladaptive coping in adults who have experienced early parental loss and grief counseling. *J Health Psychol*, 22(14), 1851-1861. doi:10.1177/1359105316638550
- Høeg, B. L., Appel, C. W., von Heymann-Horan, A. B., Frederiksen, K., Johansen, C., Bøge, P., . . . Bidstrup, P. E. (2017b). Maladaptive coping in adults who have experienced early parental loss and grief counseling. *Journal of Health Psychology*, 22(14), 1851-1861.

- Høeg, B. L., Johansen, C., Christensen, J., Frederiksen, K., Dalton, S. O., Dyregrov, A., . . . Bidstrup, P. E. (2018). Early parental loss and intimate relationships in adulthood: A nationwide study. *Developmental psychology*, 54(5), 963-974.
- Højberg, H. (2013). Hermeneutik. In L. Fuglsang, P. B. Olsen, & K. Rasborg (Eds.), *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne - på tværs af fagkulturer og paradigmer* (Vol. 3. udgave, pp. 289-324). Frederiksberg C: Samfundslitteratur.
- Høyer, K. (2011). Hvad er teori, og hvordan forholder teori sig til metode. In S. Vallgård & L. Koch (Eds.), *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab* (4 ed., pp. 17-41). København: Munksgaard.
- Jacobsen, H.-H. (2019). Debat: Opret sorggrupper for børn på alle kommunens skoler, online. *sn.dk*. Retrieved from <https://sn.dk/Taastrup/Debat-Opret-sorggrupper-for-boern-paa-alle-kommunens-skoler/artikel/893302>
- Jacobsen, M. H., Guldin, M.-B., & Busch, C. (Eds.). (2019). *Giv sorgen ord - Sorgkultur i forandring*. København: Munksgaard.
- Jacobsen, M. H., & Petersen, A. (2018). Sorgen socialitet - en sociologisk kommentar til psykologiseringen og medikaliseringen af menneskelige følelser. *Psyke & Logos*(39), 55-73.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. H. Lerner (Ed.), *Conversation Analysis. Studies from the first generation* (pp. 13-23). Philadelphia, PA, USA: John Benjamins Publishing Company.
- Jensen, M. M. (2006, u.å.). Vil have sorggrupper på skoler. Retrieved from <http://www.danskekommuner.dk/Nyhedsarkiv/2006/October/12/Vil-have-sorggrupper-pa-skoler/>
- Jodelet, D. (2008). Social Representations: The Beautiful Invention. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38(4), 0021–8308.
- Johansen, M. B. (2018). Etisk afgørende øjeblikke – en pragmatisk-dualistisk forskningsetik. *Studier i pædagogisk filosofi*, 6(2), 58-72. doi:10.7146/spf.v6i2.25894
- Johnson, J. M., & Rowlands, T. (2012). The Interpersonal Dynamics of In-Depth Interviewing. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. (2 ed.). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A., J. (2004). Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come. *Educational researcher*, 33(7), 14-26. doi:10.3102/0013189X033007014
- Jordan, J. R., & Neimeyer, R. A. (2003). Does grief counseling work? *Death Stud*, 27(9), 765-786. doi:10.1080/713842360
- Jovchelovitch, S. (2010). Reflections on the Diversity of Knowledge: Power and Dialogue in Representational Fields. In T. Sugiman, K. J. Gergen, W. Wagner, & Y. Yamada (Eds.), *Meaning in Action - Constructions, Narratives, and Representations*. Japan: Springer.
- Jupp, J. J., & Purcell, I. P. (1992). A School-based Group Programme to Uncover and Change the Problematic Beliefs of Children from Divorced Families. *School Psychology International*, 13, 17-29.
- Järvinen, M. (2005). Interview i en interaktionistisk begrebsramme. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer (Eds.), *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv : interview, observationer og dokumenter* (pp. 27-48). København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M., & Mik-Meyer, N. (Eds.). (2017). *Kvalitativ analyse : syv traditioner* (1. udgave. 1. oplag. ed.). København: Hans Reitzel.
- Jønsson, A. (2017, 15. januar). Få et sprog for dine følelser. Retrieved from <https://mandeterapeut.dk/faa-et-sprog-for-dine-foelelser/>
- Jørgensen, A. L. (2017, u.å.). Børn og unge i sorg får økonomisk håndrækning. Retrieved from <https://www.tv2nord.dk/nordjylland/boern-og-unge-i-sorg-far-okonomisk-handsraekning>
- Jørgensen, P. S. (1989). Om kvalitative analyse - og deres gyldighed. *Nordisk Psykologi*(41 (1)), 112-128.
- Kaplow, J. B., Saunders, J., Angold, A., & Costello, J. E. (2010). Psychiatric Symptoms in Bereaved Versus Nonbereaved Youth and Young Adults: A Longitudinal Epidemiological Study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 49(11), 1145-1154. doi:10.1097/00004583-201011000-00008

- Karpatschof, B. (2006). *Udforskning i psykologien. De kvantitative metoder*. København: Akademisk.
- Karpatschof, B., & Katzenelson, B. (Eds.). (2018). *Klassisk og moderne psykologisk teori* (2. udgave. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- Karterud, S. (2012). *Manual for mentaliseringsbasert gruppeterapi (MBT-G)*. Oslo: Gyldendal.
- Katz, A., H. (1993). Self-help in America : a social movement perspective. In A. H. Katz (Ed.). New York: Twayne.
- Kazdin, A. E. (2016). Dropping Out of Child Psychotherapy: Issues for Research and Implications for Practice. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 1(1), 133-156. doi:10.1177/1359104596011012
- Kazdin, A. E., & Mazurick, J. L. (1994). Dropping Out of Child Psychotherapy: Distinguishing Early and Late Dropouts Over the Course of Treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(5), 1069-1074.
- Kellehear, A. (1993). *The Unobtrusive Researcher: A Guide to Methods*. London: Allan & Unwin.
- Kelly, M. (u.å., u.å.). Study Finds Educational 'Growth Mindset' Interventions Aren't Effective. Retrieved from <https://research.msu.edu/study-finds-popular-growth-mindset-educational-interventions-arent-very-effective/>
- Kjær, E. (2016). *Min usynlige søn - kunsten at leve med sine døde resten af livet*. København K: Gyldendal A/S.
- Kjær, E. (2019). *Døden - en overlevelsesguide. En eksistentiel håndbog for efterladte*. København K: Gyldendal.
- Kjærum, M. (2017, 29. marts 2017). NGO. Retrieved from <https://denstoredanske.lex.dk/NGO>
- Klass, D., Silverman, P., Nickman, S., & Parkes, C. (1997). Continuing bonds: new understanding of grief. In C. Parkes (Ed.), (Vol. 36, pp. 458-459).
- Koch, L. (2007). Tekstanalyse. In S. Vallgård & L. Koch (Eds.), *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab* (4. udgave ed., pp. 141-156). København: Munksgaard.
- Koehler, K. (2010). Helping Families Help Bereaved Children. In C. A. Corr & D. E. Balk (Eds.), *Children's Encounters with Death, Bereavement, and Coping*. (pp. 311-336). New York: Springer Publication Company.
- Koester, T., & Frandsen, K. (Eds.). (2005). *Introduktion til psykologi. Teori. Anvendelse. Praksis* (2. udgave ed.). Frederiksberg: Frydenlund.
- Kofod, E. H. (2017). *PARENTAL GRIEF AFTER INFANT - LOSS GRIEF AS A NORMATIVE PRACTICE*. (Doctor of Philosophy Ph.d.-afhandling). Aalborg University, Aalborg.
- Kousholt, D. (2018). Praksisteoretisk analyse. In L. Bøttcher, D. Kousholt, & D. Winther-Lindqvist (Eds.), *Kvalitative analyseprocesser med eksempler fra det pædagogisk psykologiske felt*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Kristiansen, S. (2017). Fortolkning, forforståelse og den hermeneutiske cirkel. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer (Eds.), *Kvalitativ analyse : syv traditioner* (1. udgave, 1. oplag ed., pp. 153-172). Kbh: Hans Reitzel.
- Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2000). *Focus Groups : A Practical Guide for Applied Research* (3. ed. ed.). Thousand Oaks, California: Sage.
- Kruger, J., & Dunning, D. (1999). Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of personality and social psychology*, 77(6), 1121-1134. doi:10.1037/0022-3514.77.6.1121
- Kræftens Bekæmpelse. (2014, 1. januar 2014). Evaluering af skolernes brug af sorghandleplaner. Retrieved from <https://www.cancer.dk/fagfolk/rapporter/evaluering-af-skolers-brug-af-sorghandleplaner/>
- Kræftens Bekæmpelse. (2015). Samtale, savn og fællesskab - at skabe rammer for sorggrupper i skoler. Et inspirationsmateriale til sorggruppelædere med udvalgte resultater fra undersøgelsen af sorggruppelæderes kvalifikationer. In K. Bekæmpelse (Ed.): Kræftens Bekæmpelse.
- Kræftens Bekæmpelse. (2019a, 7. oktober 2019). Grundlæggende sorggruppelæderkursus. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/kurser-foredrag-om-sorg/grundlaeggende-sorggruppelæderkursus/>

- Kræftens Bekæmpelse. (2019b, 07.10.2029). Opfølgingskursus for erfarne sorggruppeledere. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/kurser-foredrag-om-sorg/opfoelgningskursus-for-erfarne-sorggruppeledere/>
- Kræftens Bekæmpelse. (2020, 17. august 2020). Ny undersøgelse: Vi er blevet klogere på sorggrupper i skolerne. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/nyheder/ny-undersoegelse-vi-er-blevet-klogere-paa-sorggrupper-i-skoler-p3/>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-a, 23-08-2018). Generelt om sorggrupper i skoler. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/sorggrupper-boern-og-unge/generelt-om-sorggrupper-i-skoler/>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-b, 27. maj 2019). Oversigt over sorggrupper i skoler. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/sorggrupper-boern-og-unge/sorggrupper-pa-skoler/>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-c, u.å.). Sorggrupper i skoler. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/til-fagfolk/vejledning-til-laerere-om-boern-i-sorg/sorggrupper-i-skoler/>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-d). *Sorggrupper, praktiske erfaringer og ny forskning*. Psykolog Jes Dige Kræftens Bekæmpelse. Kræftens Bekæmpelse. docplayer.dk. Retrieved from <https://docplayer.dk/16393947-Sorggrupper-praktiske-erfaringer-og-ny-forskning-psykolog-jes-dige-kræftens-bekæmpelse.html>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-e, u.å.). Sorghandleplaner. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/til-fagfolk/sorghandleplaner/>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-f). Vejledning til lærer om børn i sorggrupper i skoler. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/til-fagfolk/vejledning-til-laerere-om-boern-i-sorg/sorggrupper-i-skoler/taet-pa-sorggruppen-i-skive/>
- Kræftens Bekæmpelse. (u.å.-g, u.å.). Vejledning til lærere om børn i sorg. Retrieved from <https://www.cancer.dk/omsorg/til-fagfolk/vejledning-til-laerere-om-boern-i-sorg/sorggrupper-i-skoler/taet-pa-sorggruppen-i-skive/>
- Kuschel, R., & Jørgensen, P. S. (2005). Socialpsykologi. In T. Koester & K. Frandsen (Eds.), *Introduktion til psykologi. Teori. Anvendelse. Praksis* (2. udgave ed., pp. 365-425). Frederiksberg: Frydenlund.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interview. Introduktion til et håndværk* (2. udgave. 5. oplag ed.). København: Hans Reitzel.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2016). *Interview : det kvalitative forskningsinterview som håndværk* (3. udgave. 2. oplag. ed.). København: Hans Reitzel.
- Kvellido, Ø. (2013). *Børn i risiko* (1. udgave. ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Kæhler, O. (2019, u. å.). Sorggrupper i folkeskolerne er kommet godt fra start. Retrieved from <https://www.sonderborgnyt.dk/149874-2/>
- Københavns Professionshøjskole. (u.å, u.å.). Sorgrådgiveren. Retrieved from <https://www.phmetropol.dk/videreuddannelser/diplomuddannelser/den+sundhedsfaglige+diplomuddannelse/valgmoduler/sorgraadgiver>
- Køppe, S. (2008). En moderat eklekticisme. *Psyke & Logos*, 29(1), 15-35. Retrieved from <https://tidsskrift.dk/psyke/article/view/8426>
- Køster, A. (2017). *Embodied selfhood and narrative : phenomenological investigations : Ph.D.-thesis*. DPU - Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet, Kbh.
- Køster, A. (2019). Lidelsen i tabet. Fænomenologiske betragtninger over tabserfaringens affektive dybde. *Psyke & Logos*(40), 38-60.
- Køster, A., Kofod, E. H., Winther-Lindqvist, D., Brinkmann, S., & Petersen, A. (2018). Kulturelle og eksistentielle perspektiver på sorg og tabserfaringer. *Psyke & Logos*(39), 37-54.
- Lahlou, S. (2015). Social representations and social konstruktion: the evolutionary perspective of installation theory. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, & J. Valsiner (Eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 193-209). Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

- Lambert, M. J. (Ed.) (2013). *Bergin and Garfield's Handbook of Psychotherapy and Behavior Change* (6. Aufl. ed.). New York: Wiley.
- Landsforening for spiseforstyrrelser og selvskade. (u.å., u.å.). Samtalegrupper – Bliv en del af et fællesskab. Retrieved from <https://imsos.dk/samtalegrupper-bliv-del-faellesskab>
- Larsen, L., Lauritzen, L. R., & O'Connor, M. (2018). Kompliceret sorg og vedvarende sorglidelse - begrebsmæssig adskillelse og sammehæng. *Psyke og Logos*(39), 15-36.
- Laursen, E. (2011). George Herbert Mead. In A. Petersen (Ed.), *SELVET- Sociologiske perspektiver* (pp. 19-45): Hans Reitzels Forlag.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press.
- Lee, R. M. (2000). *Unobtrusive methods in social research*. Buckingham: Open University Press.
- Leech, N. L., & Onwuegbuzie, A. J. (2010). Guidelines for Conducting and Reporting Mixed Research in the Field of Counseling and Beyond. *Journal of counseling and development*, 88(1), 61-69.
- Lesowitz, M., Kalter, N., Pickar, J., Chethik, M., & Schaefer, M. (1987). School-based developmental facilitation groups for children of divorce: Issues of group process. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 24(1), 90-95. doi:<http://dx.doi.org/10.1037/h0085696>
- Lilienfeld, S. O. (2007). Psychological Treatments That Cause Harm. *PERSPECTIVES ON PSYCHOLOGICAL SCIENCE*, 2(1), 53-70.
- Lillrank, A. (2012). Managing The Interviewer Self. In J. A. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* (2 udg.). (2 ed., pp. 281-294). Thousand Oaks:: SAGE Publications.
- Lister-Ford, C. (2007). *A short introduction to psychotherapy*. Los Angeles, [Calif.]: SAGE.
- Loga, J. M. (2005). *Godhetsmakt. Verdikommisjonen – mellom politikk og moral*. (Ph.d). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Lukas Skolen. (u.å., u.å.). Sorggrupper for børn og unge som har mistet en forælder. Retrieved from <https://www.lukas-skolen.dk/sorggrupper/sorggrupper.pdf>
- Lund, H., Juhl, C., Andreasen, J., & Møller, A. M. (2014). *Håndbog i litteratursøgning og kritisk læsning : redskaber til evidensbaseret praksis*. Kbh: Munksgaard.
- Lund, P. C. (2020). Deconstructing grief: a sociological analysis of Prolonged Grief Disorder. *Social theory & health*. doi:10.1057/s41285-020-00135-z
- Lynggaard, K. (2010). Dokumentanalyse. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (Eds.), *Kvalitative metoder - En grundbog* (pp. 137-151). København: Hans Reitzels Forlag.
- Lytje, M. (2016). *Unheard Voices : Parentally Bereaved Danish Students'Experiences and Perceptions of the Support Received Following the Return to School*. (Ph.d.). Faculty of Education, University of Cambridge, Cambridge.
- Lytje, M., & Bøge, P. (2017). Sorghandleplan 2.0 : En praktisk manual til opdatering af skolens sorghandleplan. In: Kræftens Bekæmpelse & EgmontFonden.
- Løppenthin, R. D., & Nordahl, C. (2017). Ny analyse: Kræftens Bekæmpelse er Danmarks mest magtfulde ngo. Retrieved from <https://www.altinget.dk/artikel/ny-analyse-kræftens-bekaempelse-er-danmarks-mest-magtfulde-ngo>
- Maciejewski, P. K., & Prigerson, H. G. (2017). Prolonged, but not complicated, grief is a mental disorder. *The British journal of psychiatry : the journal of mental science*, 211(4), 189. doi:10.1192/bjp.bp.116.196238
- Madsen, O. J. (2014a). *"Det er innover vi må gå" : en kulturpsykologisk studie av selvhjelp*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Madsen, O. J. (2014b). *The therapeutic turn : how psychology altered Western culture*. London ;: Routledge.
- Madsen, O. J. (2018). *Generasjon Prestasjon - hva er det som feiler oss?* (oplag Ed.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Madsen, O. J. (2020). *Livsmestring på timeplanen. Rett medisin for elevene?* Oslo: Spartacus Forlag AS.
- Madsen, O. J., & Holth, I. (2019). Selvhjelpsverktøyet Psykologisk førstehjelp. In *Problembarna. Manualer og metoder i barnehage, skole og barnevern* (pp. 37-56). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- Marcussen, J., Houndsgaard, L., Thuen, F., & Bruun, P. (2016). Børn og unge i dobbeltsorg kræver særlig støtte. *Sygeplejersken Fag&Forskning*, 116(3), 38-47.
- Marková, I. (2008). The Epistemological Significance of the Theory of Social Representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38(461-487).
- Martinsen, B., & Norlyk, A. (2011). Three qualitative research methods. *Sygeplejersken*, 111(12).
- Mauritson, N.-B. (2007). *Kernesund familie sådan! : livsstil, uden sukker, stress og kemi, passer ind i din hverdag og ændrer den for evigt*. København: Politiken (Sacnpics).
- McKinlay, A., & McVittie, C. (2008). *Social psychology and discourse*. Malden Oxford: Wiley-Blackwell.
- Meinz, P. (2012, 23. april 2012). 14.000 børn har mistet mor eller far. *Politiken*. Retrieved from <https://politiken.dk/indland/art5402880/14.000-skoleb%C3%B8rn-har-mistet-mor-eller-far>
- Merton, R. K., & Kendall, P. L. (1946). The Focused Interview. *American Journal of Sociology*, 51, 541-557.
- Meyer, S. (2003). GODHETSDISKURSEN. In K. L. Berge, S. Meyer, & T. A. Trippstad (Eds.), *Maktens tekster* (1. udgave, 1. oplag. ed., pp. 62-80). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Meyer, S. (2005, 17. marts). Maktspill. *Dagbladet*. Retrieved from <https://www.dagbladet.no/kultur/maktspill/66054672>
- Mik-Meyer, N. (2005). Dokumenter i en interaktionistisk begrebsramme. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer (Eds.), *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv : interview, observationer og dokumenter* (pp. 193-214). København: Hans Reitzels Forlag.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (Eds.). (2005). *Qualitative data analysis : an expanded sourcebook* (2. ed., repr. ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Milne, A. A. (1971/1926). *Winnie the Pooh*. London: Methuen. New York: Dutton.
- Mindhelper. (u.å., 28. februar 2020). Del dine problemer med andre – 6 gode grunde! Retrieved from <https://mindhelper.dk/mental-fitness/del-problemer/>
- Morgan, D. (2006). *Focus Groups as Qualitative Research* (2. edition, 10th printing. ed.). Thousand Oaks, California: Sage.
- Morgan, D. (2012). Focus Groups and Social Interaktion. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* (2 ed., pp. 161-176). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Morse, J. M. (1995). The Significance of Saturation. *Qualitative health research*, 5(2), 147-149. doi:10.1177/104973239500500201
- Morse, J. M. (2012). The Implications of Interview Type and Structure in Mixed-Methods Designs. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. (2 ed., pp. 193-204). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Mortensen, C., Nørrelund, M., & Hauberg, A. (Writers) & A. Hauberg (Director). (2019). Børnene i sorggruppen 1 [Television episode]. In B-film (Producer), *Børnene i sorggruppen*. Denmark.
- Moscovici, S. (1961). *La psychoanalyse, son image et son public*. Paris: Press Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1973). Foreword. In C. Herzlich (Ed.), *Health and Illness - A Social Psychological Analyse* (pp. ix-xiv). London and New York: Academic Press.
- Moscovici, S. (1979). *Social indflydelse og social forandring* (O. Stockmarr, Trans.). London: Academic Press, Ltd.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of Social Representations'. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18, 211-250.
- Moscovici, S. (1998a). The history and actuality of social representations. In U. Flick (Ed.), *The psychology of the social*. Cambridge: Cambridge University Press. (pp. 209-247). Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1998b). Social Consciousness and Its history. *Culture & Psychology*, 4, 411-429.
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations - Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, S. (2008/1961). *Psychoanalysis Its Image and its Public* (2 ed.). Cambridge: Polity Press.

- Moscovici, S., Lage, E., & Naffrechoux, M. (1969). Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task. *Sociometry*, 32(4). doi:10.2307/2786541
- Moscovici, S., & Marková, I. (1998). Presenting Social Representations: A Conversation. *Culture & Psychology*, 4 (3), 371-410.
- Moscovici, S., & Willem, D. (1994). *Conflict & Consensus - A General Theory of Collective Decisions*. London: SAGE Publications Ltd.
- Nancy Boyd, W. (2010). *Helping bereaved children : a handbook for practitioners* (3. ed. ed.). New York: Guilford.
- NB-Nyt. (2019, 27-09-2019). Kommuner mangler tilbud til børn i sorg. Retrieved from <https://www.nb-nyt.dk/2019/09/27/47319/kommuner-mangler-tilbud-til-boern-i-sorg/>
- Nielsen, J., & Sørensen, P. (Eds.). (2013). *Brug gruppen : psykodynamisk gruppeterapi* (1. udgave. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- Nielsen, J. C., & Winther-Lindqvist, D. (2019). Trivsel hos unge efterladte og pårørende. *Psyke & Logos*(39), 183-203.
- Nielsen, K., & Tanggaard, L. (2012). *Pædagogisk psykologi : en grundbog* (1. udgave. ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Nielsen, L. (2018, u.å.). DI: Vi skal bekæmpe fake news fra de selvudnævnte sundhedseksperter. Retrieved from <https://www.altinget.dk/foedevarer/artikel/di-vi-skal-bekaempe-fake-news-fra-de-selvudnaevnte-sundhedseksperter>
- Nielson, B. (2013). *Social dynamik & selvrapportering som metodologisk princip : en kritisk dekonstruktion og rekonstruktion af fokusgruppen i et anvendt perspektiv*. Roskilde Universitet, Roskilde.
- Nordiske Gestalt Institut. (u.å., u.å.). Samtalegrupper. Retrieved from <https://nytngi.dk/samtalegrupper-2/>
- Nordjyske Medier. (2006, 2006). Et trygt sted at være. Retrieved from <https://nordjyske.dk/nyheder/et-trygt-sted-at-vaere/2419272e-a138-4203-ac32-b600858657ce>
- Nyeland, A. H. (2015). Sorg som diagnose kan man det? *Sorg som diagnose kan man det?* Retrieved from <https://dsr.dk/fag-og-forskning/blogs/udvikling-paa-tvaers/sorg-som-diagnose-kan-man-det>
- Nygaard, E.-M. (2012, 12. oktober). Skilsmisse fører til sorg i børnehøjde. *Kristeligt Dagblad*. Retrieved from <https://www.kristeligt-dagblad.dk/liv-sj%C3%A6l/skilsmisse-f%C3%B8rer-til-sorg-i-b%C3%B8rneh%C3%B8jde>
- Nørgaard, M., Nielsen, F., & Andersen, T. V. (2019, 29. november). Nu ved jeg, at jeg ikke er alene: Skilsmissegrupper hiter hos børn og voksne. Retrieved from <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/oestjylland/nu-ved-jeg-jeg-ikke-er-alene-skilsmissegrupper-hitter-hos-boern-og>
- Nørgaard, N. L. (2007). *Den helbredende samtale* (1. udgave. ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- O'Connor, M. (2018). Indledning - sorgens psykologi. Empiriske og teoretiske perspektiver på naturlige og komplicerede sorgreaktioner. *Psyke & Logos*, 39, 5-14.
- Olesen, S. P., & Carlsen, L. T. (2018). Analyse af tekst. In S. P. Olesen & M. Monrad (Eds.), *Forskningsetik i praksis* (pp. 171-202). København: Hans Reitzels Forlag.
- Olsen, H. (2003). Veje til kvalitativ kvalitet? Om kvalitetssikring af kvalitativ interviewforskning. *Nordic Studies in Education*(01), 1-20.
- Ordnet. Polemik. Retrieved from <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=polemik>
- Ordnet. (2019). Hegemoni. In (Vol. 2019). Ordnet.dk.
- Oute, J., Glasdam, S., & Ness, O. (2020). Den psykopolitiske, den kønspolitiske og den radikale - diskussioner af menneskesyn og etiske perspektiver i tre dominerende forestillinger om god praksis på psykisk sundhedsområdet. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*(2).
- Pahuus, M. (2012). Hermeneutik. In F. Collin & S. Køppe (Eds.), *Humanistisk videnskabsteori* (2. udgave ed., pp. 139-169): DR Mulitmedie.
- Pedersen, B. R. (2019, 10. januar). Projekt Sorggrupper i Skoler i Lemvig. Retrieved from https://prezi.com/p/ekhyrf_9qewf/sorggrupper-i-skoler-i-lemvig/

- Pedersen, O., & Laursen, J. (2016). "Stop – ro på – tænk!". Normativitet og selvkontrol i statens arbejde med børn og indsatte. *Dansk Sociologi*, 27(3/4), 41-62. doi:10.22439/dansoc.v27i3/4.5437
- Pedersen, T. P., Tølbøll, M. S., Berthelsen, G. K., Knudsen, H. B. S., & Jensen de Løpez, K. (2019). Et pilotstudie af gruppeterapi for børn og teenagere, der har mistet en forælder. *Psyke & Logos*, 40, 147-164.
- Pedro-Carroll, J., Alpert-Gillis, & Cowen. (1992). An evaluation of the efficacy of a preventive intervention for 4th–6th grade urban children of divorce. *The Journal of Primary Prevention*, Vol 13, No. 2, 1992, 13.
- Pedro-Carroll, J., Sutton, S., & Wyman, P. (1999). A two-year follow-up evaluation of a preventive intervention for young children of divorce. *School Psychology Review*, 28(3), 467.
- Pelleboer-Gunnink, H. A., Van Der Valk, I. E., Branje, S. J. T., Van Doorn, M. D., & Deković, M. (2015). Effectiveness and Moderators of the Preventive Intervention Kids in Divorce Situations: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Family Psychology*, 29(5), 799-805. doi:10.1037/fam0000107
- Pérez, J., Kalampalikis, N., Lahlou, S., Jodelet, D., & Apostolidis, T. (2015). In memoriam Serge Moscovici (1925-2014). *Bulletin de psychologie*, 68(2).
- Personlig kommunikation (2017a). [anonymisering].
- Personlig kommunikation (2017b, 3. juli). [Forskningssetisk rådgivning].
- Personlig kommunikation (2017c, 13. november). [Info til samtykke - fokusgruppe].
- Pettersvold, M., & Østrem, S. (2012). *Mestrer, mestrer ikke : jakten på det normale barnet*. Siggesrud: Res publica.
- Pettersvold, M., & Østrem, S. (Eds.). (2019). *Problembarna. Manualer og metoder i barnhage, skole og barnevern* (1. utgave. ed.). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Piaget, J. (1964). Part I Cognitive Development in Children. *Journal of Research in Science Teaching*, 2, 176-186.
- Piaget, J. (1972). *Strukturalismen*: Hans Reitzel.
- Piaget, J. (1995). From Noise To Order The Psychologic Development of Knowledge and Phenocopy in Biology. In H. Gruber, E & J. J. Voneche (Eds.), *The Essential Piaget* (100th Anniversary edition ed.). Northvale, N.J. : J. Aronson: Basic Books.
- Platt, J. (2012). The History of the Interview. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. (2 ed., pp. 9-26). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Prior, L. (2003). *Using documents in social research*. London: Sage Publications.
- Provencher, C. (2011). Towards A Better Understanding of Cognitive Polyphasia. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 41(4), 377-395.
- Provencher, C., & Arthi, W. W. (2012). Cognitive Polyphasia: Introductory article. *Papers on Social Representations, Volume 21*, 1.1-1.15.
- Psykiatrifonden. (u.å, u.å). Samtale- og børnegrupper. Retrieved from <https://www.psykiatrifonden.dk/boern-unge/boern-og-unge-som-paaroerende/til-foraeldre-og-andre-personer-omkring-barnet/samtale-og-boernegrupper.aspx>
- PUST. (2019, u.å.). Samtalegrupper. Retrieved from <http://www.pust.nu/samtalegrupper.html>
- Rask, C. (2017). Kunsten at miste - nyt DR K-program om danskernes forhold til sorg. Retrieved from <https://www.dr.dk/om-dr/programmer-og-konserter/kunsten-miste-nyt-dr-k-program-om-danskernes-forhold-til-sorg>
- Rendtorff, J. D. (2003). Socialkonstruktivisme og hermeneutik. In A. D. Hansen & K. Sehested (Eds.), *Konstruktive bidrag. Om teori og metode i konstruktivistisk videnskab* (pp. 99-131). Frederiksberg: Roskilde Universitets Forlag.
- Richardson, C. D., & Rosen, L. A. (1999). School-based interventions for children of divorce. *Professional School Counseling*, 3(1), 21. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/213279426?accountid=14468>

- http://wx7cf7zp2h.search.serialssolutions.com/directLink?&atitle=School-based+interventions+for+children+of+divorce&author=Richardson%2C+Christina+D%3BRosen%2C+Lee+A&issn=10962409&title=Professional+School+Counseling&volume=3&issue=1&date=1999-10-01&spage=21&id=doi:&sid=ProQ_ss&genre=article
- Rienecker, L., & Jørgensen, P. S. (2017). *Den gode opgave : håndbog i opgaveskrivning på videregående uddannelser* (5. udgave. ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Rose, P. (2020). *Samtalegrupper for børn med skilte forældre. Sociale repræsentations teoretiske analyser af samtalegrupper på danske skoler.* (Ph.d). Aarhus Universitet,
- Rose, P. (In press). At lede efter klumpen. Et analytisk afsæt til udforske følelshåndtering for børn i skilsmisse. *Nordiske Udkast*.
- Rose, P., & Suhr, A. (In Press). Samtalegrupper for børn i sorg og skilsmisse - et litteraturreview om samtalegrupper for børn i skoleregi.
- Roseby, V., & Deutsch, R. (1985). Children of separation and divorce: Effects of a social role-taking group intervention on fourth and fifth graders. *Journal of Clinical Child Psychology*, 14(1), 55-60. doi:http://dx.doi.org/10.1207/s15374424jccp1401_9
- Roslev Skole. (u.å). SOS – Samtaler Om Sorg – og det der følger med. Sorggruppe/samtalegruppe på Roslev Skole. Retrieved from <http://roslev-skole.skoleporten.dk/sp/file/9e89dd31-f83c-4c48-ae17-cc4f58a94a3b>
- Rosner, R., Kruse, J., & Hagl, M. (2010). A Meta-Analysis of Interventions for Bereaved Children and Adolescents. *Death Studies*, 34(2), 99-136. doi:10.1080/07481180903492422
- Ryen, A. (2012). Assessing the Risk of Being Interviewed. In J. A. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft* (pp. 477-494). Thousand Oaks: SAGE Publication.
- Samide, L., & Stockton, R. (2002). Letting go of grief: Bereavement groups for children in the school setting. *Journal for Specialists in Group Work*, 27(2), 192.
- Sammut, G., Andreouli, E., Gaskell, G., & Valsiner, J. (Eds.). (2015). *The Cambridge Handbook of Social Representations*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Sanders, D., & Riestter, A. (1996). School-based counseling groups for children of divorce: Effects on the self-concepts of 5th grade children. *Journal of Child and Adolescent Group Therapy*, 6(1), 27-43. doi:10.1007/BF02548512
- Sandler, I. N., Wolchik, S. A., Ayers, T. S., Tein, J.-Y., Coxe, S., & Chow, W. (2008). Linking Theory and Intervention to Promote Resilience in Parentally Bereaved Children. In M. Stroebe, R. O. Hansson, H. Schut, & W. Stroebe (Eds.), *Handbook of Bereavement Research and Practice* (pp. 531-550). Washington SD: American Psychological Association.
- Sauerberg, L. O. (2020, 7. maj 2020). A.A. Milne. Retrieved from [https://denstoredanske.lex.dk/A.A. Milne](https://denstoredanske.lex.dk/A.A._Milne)
- Schmidt, A. L. (2018). *Jeg løber*. København: Politikens Forlag.
- Schuurman, D. L. (2014). Support Groups for Adolescents. In K. J. Doka & A. S. Tucci (Eds.), *Helping Adolescents Cope with Loss* (pp. 293-304). Washington: Hospice Foundation of America.
- Schuurman, D. L., & Decristofaro, J. (2010). Principles and Practices of Peer Support Groups and Camp-Based Interventions for Grieving Children. In C. A. Corr & D. E. Balk (Eds.), *Children's encounters with death, bereavement, and coping* (pp. 359-372). New York: Springer Pub. Co.
- Schönhoff, S., Nørgaard, K. H., Jensen de López, K., & Nilsson, K. K. (2019). Risikofaktorer for kompliceret sorg. En systematisk gennemgang af den empiriske litteratur. *Psyke & Logos*(40), 84-103.
- Sct. Matthæus Kirke. (u.å., u.å.). Samtalegruppe. Retrieved from <https://www.sctmatthaeus.dk/page/277/samtalegruppe>
- Seminarer. (2020, u.å.). Bliv certificeret sorgvejleder. Retrieved from <https://seminarer.dk/uddannelser/sorgvejleder/>
- Seminarer. (u.å-a). Cool Kids Vejlederuddannelse. Retrieved from <https://seminarer.dk/uddannelser/cool-kids/>

- Seminarer. (u.å-b). Når børn deles – pædagogiske perspektiver på skilsmissebørn i praksis. Retrieved from <https://seminarer.dk/kurser/skilsmisseboern/>
- Seminarer. (u.å., u.å.). Cool Kids er kommet på skoleskemaet. Retrieved from <https://seminarer.dk/nyheder/cool-kids-er-kommet-paa-skoleskemaet/>
- Shakespeare, W. (2017). *Samlede skuespil i ny oversættelse* (1. udgave. 1. oplag. ed. Vol. Bind 1). Kbh: Gyldendal.
- Shea, S. E., Gordon, K., Hawkins, A., Kawchuk, J., & Smith, D. (2000). Pathology in the Hundred Acre Wood: a neurodevelopmental perspective on A.A. Milne. *Canadian Medical Association journal (CMAJ)*, *163*(12), 1557-1559.
- Shear, M., Simon, N., Wall, M., Zisook, S., Neimeyer, R., Duan, N., . . . Mancini, A. (2011). Complicated grief and related bereavement issues for DSM-5. *Depression and Anxiety (Hoboken)*, *28*(2), 103-117. doi:10.1002/da.20780
- Simbi, C. M. C., Zhang, Y., & Wang, Z. (2020). Early parental loss in childhood and depression in adults: A systematic review and meta-analysis of case-controlled studies. *Journal of Affective Disorders*, *260*, 272-280. doi:10.1016/j.jad.2019.07.087
- SIND - Landsforeningen for psykisk sundhed. (2020, u.å.). Samtalegruppe for mennesker med psykisk sårbarhed. Retrieved from <https://sind.dk/find-sind/aktivitetskalender/samtalegruppe-for-mennesker-med-psykisk-saarbarhed>
- Sisk, V. F., Burgoyne, A. P., Sun, J., Butler, J. L., & Macnamara, B. N. (2018). To What Extent and Under Which Circumstances Are Growth Mind-Sets Important to Academic Achievement? Two Meta-Analyses. *Psychological science*, *29*(4), 549-571.
- Skilsmisseværkstedet. (2019). Skilsmissegrupper. Retrieved from <https://www.skilsmissevaerkstedet.dk/skilsmissegrupper>
- Skitka, L. J., & Frazier, M. (1996). Ameliorating the Effects of Parental Divorce: Do Small Group Interventions Work? *Journal of Divorce & Remarriage*, *24*(3-4), 159-180. doi:10.1300/J087v24n03_10
- Skive Kommune. (2020). Sorggrupper til børn der har mistet. Retrieved from <https://www.skive.dk/borger/boern-unge-og-familie/hjaelp-til-boern-unge-og-familier/sorggrupper-til-boern-der-har-mistet/>
- Skive Kommune. (u.å, u.å.). SOS - Samtale Om Sorg og det der følger med. Retrieved from <http://docplayer.dk/14330031-Sos-samtale-om-sorg-og-det-der-foelger-med.html>
- Skovdal, M., & Cornish, F. (2015). *Qualitative research for development : a guide for practitioners*. Rugby: Practical Action Publishing Ltd.
- Skyggebørn. (2017). 1 million til Skyggebørnene. Retrieved from <https://skyggeboern.dk/boern-sorg-faar-oekonomisk-haandsraekning/>
- Skyggebørn. (u.å.-a). Børn i skyggen - hjælp til børn og unge i sorg. Retrieved from <https://skyggeboern.dk/om-skyggeboern-for-boern-i-sorg/>
- Skyggebørn. (u.å.-b). Nyt tilbud til børn i sorg. Retrieved from <https://skyggeboern.dk/skyggeboern-igang/>
- Skyggebørn. (u.å.-c). Teamet bag Skyggebørn - Jes Dige. Retrieved from <https://skyggeboern.dk/team/jes-dige/>
- Skyggebørn. (u.å.-d, u.å.). Uddannelser. Retrieved from <https://skyggeboern.dk/uddannelse/>
- Skyggebørn. (u.å.-e). Vi tilbyder. Retrieved from <https://skyggeboern.dk/om-skyggeboern-for-boern-i-sorg/foredrag-og-undervisning/>
- Skårderud, F. (2019). Forord. På godt og vondt. In J. A. Flor & L. E. O. Kennair (Eds.), *Skadelige samtaler - myten om bivirkingsfri terapi*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Smidt, S. (2011). *Vygotsky og små børns læring : en introduktion* (1. udgave. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- Sommers, C. H., & Satel, S. (2005). *One nation under therapy : How the helping culture is eroding self-reliance*. New York: St. Martin's Press.
- Somody, C., & Hobbs, M. (2008). Paper Bag Books: A Creative Intervention with Elementary School Children Experiencing High-Conflict Parental Divorce. *Journal of Creativity in Mental Health*, *2*(3), 71-87. doi:10.1300/J456v02n03_07

- Sonne-Ragans, V. (2013). *Anvendt videnskabsteori. Rereflekteret teoribrug i videnskabelige opgaver* (1. udgave, 2. oplag ed.). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Sorgcenter, D. N., & Børn Unge & Sorg. (u.å.-a). Individuel terapi og gruppeterapi ved dødsfald. Retrieved from <https://sorgcenter.dk/individuel-terapi-og-gruppeterapi-ved-doedsfald/>
- Sorgcenter, D. N., & Børn Unge & Sorg. (u.å.-b, u.å.). Komplicerede sorgreaktioner hos børn og unge. Retrieved from <https://sorgcenter.dk/kompliceret-sorg-boern-unge/>
- Sorgcenter, D. N., & Børn Unge & Sorg. (u.å.-c). Om sorg. Retrieved from <https://sorgcenter.dk/om-sorg/>
- Sorgcenter, D. N., & Børn Unge & Sorg. (u.å.-d). Oversigt over tilbud. Retrieved from <https://sorgcenter.dk/oversigt-over-tilbud/>
- Sorgvejviser. (u.å-a). Retrieved from <https://www.sorgvejviser.dk/sorgtilbud/>
- Sorgvejviser. (u.å-b). Retrieved from <https://www.sorgvejviser.dk/sorgtilbud/?audiences=2063280a-37cc-48a1-96d5-409eda93c33d%2C88cf2548-2687-4341-843e-83e8206edf18&limit=10&municipality=&offset=0®ion=&type=>
- Stolberg, A. L., & Mahler, J. (1994). Enhancing Treatment Gains in a School-Based Intervention for Children of Divorce Through Skill Training, Parental Involvement, and Transfer Procedures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(1), 147-156.
- Stroebe, M., Hansson, R. O., Schut, H., & Stroebe, W. (Eds.). (2008). *Handbook of Bereavement Research and Practice. Advances in Theory and Intervention*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Stroebe, W., Schut, H., & Stroebe, M. S. (2005). Grief work, disclosure and counseling: Do they help the bereaved? *Clinical psychology review*, 25(4), 395-414. doi:10.1016/j.cpr.2005.01.004
- Suhr, A. (2021 in press). Sorg i et institutionelt perspektiv – sorggrupper i de danske skoler.
- Swift, J. K., & Greenberg, R. P. (2012). Premature discontinuation in adult psychotherapy: A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 80(4), 547-559.
- Sørensen, G., & Hansen, M. H. (2020). Hegemoni. *Den Store Danske*. Retrieved from http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Gr%C3%A6kenland/Det_klassiske_Gr%C3%A6kenland/hegemoni
- Tanggaard, L., & Brinkmann, S. (2010). Interviewet: samtalen som forskningsmetode. In S. Brinkmann & L. Tanggaard (Eds.), *Kvalitative metoder - En grundbog* (pp. 29-59). København: Hans Reizels Forlag.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (Eds.). (2016). *SAGE handbook of mixed methods in social & behavioral research* (Second edition. ed.). Thousand Oaks, California: SAGE.
- Teacher Certification Degrees. (2020, u.å.). How to Become a School Counselor. Retrieved from <https://www.teachercertificationdegrees.com/careers/school-counselor/>
- Tedeschi, R. G. (1996). Support Groups for Bereaved Adolescents. In C. A. Corr & D. E. Balk (Eds.), *Handbook of Adolescent Death and Bereavement*. (pp. 293-311). New York: Springer Publishing.
- Thøgersen, J. (2007). *Hør dog hvad de siger: Et argument for en retorisk tilgang til holdningsundersøgelser*. (Ph.d.-afhandling). Københavns Universitet, København.
- Tillman, K. S., & Prazak, M. (2018). Kids supporting kids: A 10-week small group curriculum for grief and loss in schools. *Counselling and Psychotherapy Research*, 18(4), 395-401. doi:10.1002/capr.12190
- Trads, T. B. (2014, 8. marts). En krig, der kun havde ofre. *Information*. Retrieved from <https://www.information.dk/moti/2014/03/krig-kun-ofre>
- Tronto, J. C. (2009). *Moral boundaries : a political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.
- TV2Lorry (Director). (2018, 1. januar 2018). Sådanmark - Gæst Jes Dige [Television series episode]. In TV2 Lorry (Executive producer), *Sådanmark*. Tv2Lorry: Tv2.
- Udforsk Sindet. (2018, 20. marts). Det er terapeutisk at tale om følelser. Retrieved from <https://udforsksindet.dk/terapeutisk-tale-om-foeelser/>
- Undervisningsministeriet. (2014). *Bekendtgørelse om kvalitetsrapporter i folkeskolen. I medfør af § 40 a, stk. 5, i lov om folkeskolen, jf. lovbekendtgørelse nr. 665 af 20. juni 2014*. Retsinformation.dk

- Uddannelsesdirektoratet. (u.å.). Folkehelse og livsmestring. Retrieved from <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/folkehelse-og-livsmestring/>
- Varming, J. M., & Würtz, J. (2019, 01-02-2019). 12-årige Cecilie går i sorggruppe på sin skole: 'Jeg er ikke alene!'. Retrieved from <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/sjaelland/12-aarige-cecilie-gaar-i-sorggruppe-paa-sin-skole-jeg-er-ikke-alene>
- Vejleskov, H. (1999). *Udvalgte Piaget-tekster - uddrag fra Piagets værker med indledende kommentarer*: Dansk psykologisk Forlag.
- Vestager, M. (1999, u.å.). Skolens mange opgaver. *Folkeskolen -Fagblad for undervisere*. Retrieved from <https://www.folkeskolen.dk/6211/skolens-mange-opgaver>
- VIA University College. (u.å., u.å.). Vejleder for børn som pårørende. Retrieved from <https://www.via.dk/efter-og-videreuddannelse/uddannelsesstilbud/moduler/vejleder-for-boern-som-paaroerende>
- Vilmun, B. (2016, 8. februar). Sæt ord på dine følelser og reducer din stress. Retrieved from <https://www.vilmun.dk/saet-ord-paa-dine-foelelser-og-reducer-din-stress/>
- Voelklein, C., & Howarth, C. (2016). A Review of Controversies about Social Representations Theory: A British Debate. *Culture & Psychology, 11*(4), 431-454. doi:10.1177/1354067x05058586
- Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Marková, I., & Rose, D. (1999). Theory and Method of Social Representations. *Asian journal of social psychology, 2*(1), 95-125. doi:10.1111/1467-839X.00028
- Warren, C. A. B. (2012). Interview as Social Interaction. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. Marvasti, & K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. (2 ed., pp. 129-143). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Warrer, M. (2013, u.å.). Oplæg til etablering af sorggruppe på alle skoler. Retrieved from <https://folketidende.dk/Lokal-nyt/Oplaeg-til-etablering-af-sorggruppe-paa-alle-skoler/artikel/218114>
- Wells, A. (1987). Social Representations and the World of Science. *Journal for the Theory of Social Behaviour, 17*(4), 433-445. doi:10.1111/j.1468-5914.1987.tb00107.x
- White, M. (2006a). *Narrativ praksis* (1. udgave. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- White, M. (2006b). *Narrativ teori* (1. udgave. ed.). Kbh: Hans Reitzel.
- Whittemore, R., & Knafelz, K. (2005). The integrative review: updated methodology. *Journal of Advanced Nursing, 52*(5), 546-553. doi:10.1111/j.1365-2648.2005.03621.x
- Winther-Lindqvist, D. (2021, in press). Forældertab i ungeliv – et eksistentielt udviklingsperspektiv på sorg som en kritisk overgang. In A. Petersen & S. Brinkmann (Eds.), *Menneskets sorg - Om et vilkår i forandring*. Aarhus: Klim.
- Winther-Lindqvist, D. A. (2006). *Skal vi lege? leg, identitet og fællesskaber i børnehaven*. Kbh: Frydenlund.
- Wittouck, C., Van Autreve, S., De Jaegere, E., Portzky, G., & van Heeringen, K. (2011). The prevention and treatment of complicated grief: A meta-analysis. *Clinical psychology review, 31*(1), 69-78.
- Worden, J. W. (2009). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Practitioner* (4 ed.): Springer Publishing Company.
- Worden, W. J. (1996). *Children and grief - When a parent dies*. New York, London: The Guilford Press.
- Aadland, E. (2000). *Etik - dilemma og valg* (1. udgave. ed.). Kbh: Dansk Psykologisk Forlag.
- Aalborg Universitet. (u.å., u.å.). Sorgen Kultur. Retrieved from <https://www.kommunikation.aau.dk/forskning/vidensgrupper/cqs/sorg/>
- Aarhus Universitet. (2020, 25. september 2020). Enhed for Sorgforskning. Retrieved from <https://psy.au.dk/forskning/forskningscentre-og-klinikker/enhed-for-sorgforskning/>
- Aarup, N. (2018, 01-12-2018). Børns reaktioner og behov i skilsmisser. Retrieved from <https://altompsykologi.dk/2018/04/boerns-reaktioner-behov-skilsmisser/>

13. Dansk resume

Samtalegrupper og sorggrupper for børn, unge og voksne vinder i stigende grad indpas i det danske samfund. Aktuelt arbejder forskellige aktører med et mål om at øge antallet af sorggrupper i skolerne i Danmark, hvor interventionen i grupperne ledes af sundhedsplejersker, lærere eller pædagoger, der har været på sorggruppelederkurser i NGO-regi. Der er ikke lavet uafhængig forskning om sorggrupper i de danske skoler, og der er således tale om et forskningsmæssigt uudforsket felt. Endvidere er forskningen i sorginterventioner til børn et felt, præget af metodiske svagheder, begrebsmæssig inkonsekvens og en generel svag evidens, og det er et område, hvor videnskabelige publikationer påpeger behovet for yderligere og mere systematisk forskning. På baggrund af ovenstående problematikker er det interessant, at der er planer om at øge antallet af sorggrupper for sorgramte børn i de danske skoler på trods af manglende viden om, hvordan og hvorvidt sorggrupper i dette regi virker, og hvilke implikationer indsatserne har. I nærværende afhandling er ambitionen ikke at bidrage med viden om sorggruppers effekt eller sorggruppernes betydning for børnene. Jeg undersøger grundlaget for etableringen af sorggrupper i skolerne og de implikationer, der er forbundet med skoleorganiserede sorggrupper. Problemformuleringen lyder:

Hvilke sociale repræsentationer om børns sorg og gruppeinterventioner til børn informerer etablering af sorggrupper i de danske skoler, og hvilke implikationer har det, at sorggrupper er en del af skolesystemet?

Metodisk tager jeg afsæt i en kvalitativ forskningsmetode med brug af dokumentanalyse samt analyse af kvalitative interviews. Denne metode gør det muligt at identificere, hvilke grundlæggende antagelser om sorggrupper i skoleregiet, der bliver bragt i spil, og hvorledes disse kommer til udtryk i dokumenter om emnet i offentligheden samt blandt informanter fra NGO'er og skoler.

Det teoretiske afsæt i afhandlingen er Serge Moscovici³² socialpsykologiske teori, *Social Representation Theory* (SRT). Grundlæggende antagelser betegnes med Moscovici's termer som sociale repræsentationer. Ærindet i SRT er at bidrage med et teoretisk instrument til at undersøge, hvordan mennesker giver viden videre gennem både større og mindre grupper på tværs af generationer, kulturer og sociale institutioner. Ifølge Moscovici er sociale repræsentationer den måde, individer og grupper organiserer viden i sammenhængende meningsenheder, hvor f.eks. videnskabelige resultater med tiden bliver til hverdagslivets "sunde fornuft", der guider beslutninger og vurderinger i det offentlige liv.

Overordnet set er konklusionen i nærværende afhandling, at der er en form for ny social repræsentation i udvikling, som handler om, hvad sorg er hos børn, og denne sociale repræsentation knytter sig helt tæt til forestillingen om, at sorgramte børn behøver hjælp og støtte i en gruppe af ligesindede. Denne formation af en ny social repræsentation er forholdsvis hegemonisk. Hegemonien består i, at børn i sorg har brug for særlig hjælp og støtte, hvor sorggrupper i skoleregion skaber det nødvendige fællesskab for børnene. Den hegemoniske sociale repræsentation klassificerer børn i sorg som en samlet gruppe med enslydende behov, der i kraft af deres tab er i en særlig risiko for mistrivsel i skolen og i livet generelt. I denne hegemoniske repræsentation får skolen en central rolle ud fra en argumentation om, at placeringen af sorggrupper i skolerne betyder, at flere børn i sorg kan få let adgang til et fællesskab med ligesindede, hjælp og støtte, samt at skolen er et trygt sted for børnene, eftersom de kender omgivelserne og personalet.

Jeg konkluderer, at der trods en overordnet hegemonisk repræsentation i empirien ses stor variation i og mangeartede forståelser af, hvad sorg er, hvad sorggrupperne er, og hvilken karakter interventionen, der finder sted, har, men de mange nuancer og flertydigheder forsvinder, når det kommer til, om alle børn har brug for hjælp i en sorggruppe. Der viser sig konsensus på tværs af dokumenter og blandt informanter, der arbejder med sorggrupper, om at børn i sorg har brug for hjælp i form af sorggrupper, og at kvalificeringen til at varetage denne opgave kan klares ved uddannelse i de udbudte

³² Serge Moscovici (2025-2014). Fransk-rumænsk socialpsykolog. Se In Memoriam Serge Moscovici (Pérez et al., 2015)

sorggruppelederkurser i NGO-regi. Desuden er konsensus, at sorggruppelederne på skolerne generelt ikke behøver yderligere kvalificering, når personalet i øvrigt er børnefagligt uddannede. Der er dog enkelte informanter, der arbejder med sorggrupper, hvor de sociale repræsentationer er mindre hegemonisk afprøvende og mere kritisk-reflekterende mht. skolens rolle, interventionens karakter, og om hvorvidt sorggrupper skaber en fællesskabsfølelse for alle børn. I disse tilfælde er der refleksioner om, hvorvidt man kan gå for "tæt på" børn i skolesammenhæng, spørgsmål, der handler om, hvorvidt alle børn i sorg har brug for en sorggruppe, og om sorggruppelederkurserne er tilstrækkeligt kvalificerende. Trods disse mod-stemmer i perspektiver forbliver den dominerende repræsentation i empirien hegemonisk.

Endvidere konkluderer jeg, at der viser sig en alternativ emanciperet social repræsentation blandt informanter, der ikke arbejder med sorggrupper, og på de skoler, der ikke tilbyder sorggrupper. Situationen er på den måde præget af det, Moscovici kalder kognitiv polyfasi, hvilket gælder, når der sameksisterer forskellige, i dette tilfælde bifaldende versus skeptiske, repræsentationer om samme fænomen, f.eks sorggrupper i skolerne blandt forskellige grupper inden for fagfeltet. Blandt de skeptiske er der en forståelse af, at sorggrupper i skolerne kan skabe rammen for et meningsfuldt fællesskab blandt børn i sorg, og samtidig er der en mere eksplicit bekymring for, at sorggrupper nødvendigvis skal være for alle børn, både forstået sådan, at nogen børn vil trives tilstrækkeligt godt til ikke at behøve en gruppe, og at nogen børn vil have så store og komplekse vanskeligheder, at gruppen ikke vil være en tilstrækkelig løsning for dem.

Inden for den hegemoniske sociale præsentation om sorggrupper i skoleregi er der konsensus om, at sorggrupper i skolerne ikke er et behandlingstilbud, men et særligt rum, hvor *de ansvarlige voksne* hjælper børn med at sætte ord på sorgen og facilitere, at børnene kan dele deres følelser og oplevelser med hinanden i sorggruppen. Dog viser der sig alternativ og emanciperet social repræsentation blandt personale, der ikke arbejder med sorggrupper, hvor der er et mindre overbevist perspektiv, der handler om overvejelser for og imod skolens rolle mht. børn i sorg, hvor der rejses et kritisk perspektiv på skolens rolle mht. på hvilken måde, skolen skal hjælpe børn i sorg, hvorvidt sorggrupper er skolens ansvar, og om interventionen i sorggrupperne kan forstås som samtale eller terapi.

I analysen har jeg fundet frem til, at der bliver talt om sorggrupper med terapeutiske termer. De interventioner og metoder, som informanterne fortæller, at de anvender i sorggrupperne, har tydelige om end implicite referencer til terapeutiske metoder, særligt inden for den narrative tradition. Men samtidig bliver der taget eksplicit afstand fra, at interventionen har karakter af terapi. Jeg konkluderer, at det inden for den hegemoniske sociale repræsentation om sorggrupper er komplet uklart, hvori forskellen mellem samtale og terapi består, men at interventionen i mange sorggrupper på skolerne potentielt vil have karakter af terapeutisk intervention, om end den sociale repræsentation om sorggrupper i skoleregi, der italesættes, har et budskab om, at sorggrupper i skolerne er et samtaletilbud og ikke et terapeutisk tilbud.

Med afsæt i et mere magtkritisk perspektiv konkluderer jeg desuden, at de kritiske perspektiver, der måtte rejses over for denne ny praksis, forbliver underrepræsenteret på grund af det uanfægtelige ved interventionen, der følger af at arbejde ud fra den gode intention. Fokus i budskaber, der kommunikeres om denne praksis, handler alene om, at tilbuddet om sorggrupper skal udbredes til flest mulige børn. Faglige og fagetiske diskussioner, som hvorvidt skolelærere og pædagoger generelt er rustet til at lede gruppeinterventioner med temaer som forældres selvmord, mord i familien, langvarig sygdom, søskendes dødsfald, død som følge af trafikulykker m.v. indkapsles i argumentationen, når alle børnesagkyndige kan lede samtalerne, der ikke har karakter af terapi.

Sorggrupper bliver præsenteret som et skolebaseret tilbud, der kan bidrage til at forebygge faglig og social mistrivsel. Dog er der ingen af informanterne eller temaerne i dokumenterne, der direkte peger på, at indsatsen i sorggrupperne retter sig mod at styrke elevernes læringsudbytte via f.eks. gennem støtte til lektiehjælp eller anden didaktisk støtte. Det er samtalen og de socioemotionelle trivselsaspekter i sorggrupperne, der er omdrejningspunktet for interventionen, og det leder til en konklusion om, at sorggrupper i skoleregi er et eksempel på en terapeutiseringstendens i samfundet, der trækker tråde ind i uddannelsessystemet i Danmark, som vi kender det fra resten af den vestlige verden.

I empirien fremgår det, at nogle skoler kan have svært ved at fylde sorggrupperne med børn, der har mistet ved død, og derfor sættes børn med forskellige tabshistorier i samme sorggruppe på trods af, at dette konflikter med deres sorgforståelse om, at sorg i

forbindelse med dødsfald adskiller sig fra sorg over f.eks. skilsmisse. På den baggrund kan man konkludere, at der er en sandsynlig risiko for, at det kan blive ønsket om at fastholde sorggruppetilbuddet, der bliver styrende, og ikke antagelserne om det enkelte barns livssituation og eget ønske om deltagelse, der i praksis kan blive afgørende for, hvilke børn der inviteres ind i grupperne, og hvilke børn der får mulighed for at takke nej tak. Dette skaber et etisk dilemma, hvis der skeles til viden om, at sorg knyttet til død i sig selv ikke altid er en fyldestgørende fællesnævner blandt børn, der deltager i terapeutiske sorggrupper, eftersom børnenes øvrige livsomstændigheder kan være vidt forskellige, og det til tider kan være kontraindicerende at sammensætte børn med vidt forskellige tabsoplevelser. Der er ingen grund til at betvivle, at nogle og sikkert mange børn har gavn af at deltage i de skolebaserede sorggrupper, men der er risiko for, at den dominerende hegemoniske repræsentation, der informerer etableringen af sorggrupper i skoleregion, skaber et "one-size-fits-all", hvor det ikke er let at takke nej. I den kontekst vil jeg konkludere, at den hegemoniske repræsentation om, at alle børn har gavn af hjælp i form af en skolebaseret sorggruppe, skaber et pres på de børn og familier, som af forskellige grunde måtte fravælge at deltage i tilbuddet. Der mangler, i min optik, et undersøgende fokus på de børn, der ikke ønsker at deltage i sorggrupper, eller som har valgt at stoppe. Deres perspektiv er fraværende i den nuværende sociale repræsentation om sorggrupper i skolerne, hvilket peger på et tema, der ses inden for sorgforskningen og i psykoterapeutisk forskning generelt. Vi ved ikke nok om de personer, der ikke søger hjælp, eller de, som dropper ud af behandlingsforløb, og derfor er det væsentligt at påpege behovet for mere uafhængig forskning på området.

14. English summary

Conversation groups and grief groups are becoming increasingly common in Danish society, both for children and young people and for grown-ups. Various actors are currently trying to increase the number of grief groups in Danish schools, with such interventions led by health visitors, teachers or education professionals who have attended grief group leader courses delivered by NGOs. However, there has to date been no independent research into grief groups in Danish schools, making this an inadequately researched field. Moreover, research into grief interventions for children has so far been characterized by methodological weaknesses, conceptual inconsistencies and generally weak evidence; scientific publications emphasize the need for more in-depth and systematic research in this field. Given these issues, it is interesting to note that the number of grief groups for children in Danish schools is increasing, despite a lack of knowledge about exactly how grief groups work in this context, whether they work at all, and what implications such efforts might have.

This thesis does not aim to contribute new knowledge regarding the effects of grief groups, nor on their significance for children. Rather, I consider the basis on which grief groups are established in schools and the implications of school-organised grief groups. The key research question in this thesis is:

Which social representations about children's grief and about group interventions for children inform the establishment of grief groups in Danish schools, and what are the implications of making grief groups part of the school system?

The methodological basis for this work is qualitative research, using document analysis and analysis of qualitative interviews. This method allows me to identify the basic assumptions about school-based grief groups which come into play and to analyse how they are reflected in documentation, among the public, and among respondents drawn from NGOs and schools.

This thesis uses Serge Moscovici's³³ *Social Representation Theory* (SRT) as its theoretical basis. In Moscovici's terminology, basic assumptions are identified as 'social representations'. Moscovici's social representation theory aims to provide a theoretical tool to investigate how people convey knowledge through both large and small groups across generations, cultures, and social institutions. Moscovici describes 'social representations' as the ways in which individuals and groups organize knowledge into coherent structures, so that over time, for example, scientific results become accepted as 'common sense' in everyday life, guiding a community's decisions and judgments.

The overall conclusion of this thesis is that a new kind of social representation is developing with regard to what grief means to children, and this social representation is closely linked to the idea that children experiencing grief need help and support through a peer group. Although relatively new, this social representation is already well formed and becoming hegemonic. According to this hegemony, children experiencing grief need special help and support – and grief groups provide these children with the necessary sense of community. This hegemonic social representation classifies children in grief as a collective group with similar needs, who face specific risks to their well-being both at school and in general life. In this hegemonic representation, schools have a central role to play, based on the arguments that by placing grief groups in schools, children experiencing grief can have easy access to a sense of community with their peers, and that school is a safe place for these children as they are familiar with the staff and surroundings.

I conclude, however, that although this general hegemonic representation does appear in the empirical data, there are significant variations in how different people understand the ideas of grief and grief groups and the nature of such interventions – yet when we look at all children in a grief group, the many nuances and ambiguities disappear.

³³ Serge Moscovici (1925-2014). French Romanian social psychologist. See In Memoriam Serge Moscovici (Pérez et al., 2015)

Many respondents who work with grief groups are agreed – and the same consensus is visible in the literature – that children who are experiencing grief need help in the form of grief groups, and that grief group leader courses delivered by NGOs can provide the required qualifications to handle such tasks. There is also a general consensus that grief group leaders in schools do not need any additional qualifications, providing staff already have pedagogical training. However, a few respondents working with grief groups found the social representations less hegemonic and were more critical and reflective regarding the role of schools, the nature of the intervention, and whether grief groups do in fact create a sense of community for all children. Some observed that it may be possible to get too 'close' to children in a school context and questioned whether all children experiencing grief need grief groups and whether grief group leader courses provide adequate training. Yet despite these dissenting voices, the dominant representation remains hegemonic in the empirical data.

I conclude that those who do not work directly with grief groups, and those who work in schools which do not offer grief groups, are less likely to adhere to the dominant social representation and more likely to offer alternative ideas. The situation is thus characterized by what Moscovici calls 'cognitive polyphasia', when there are co-existing social representations (in this case approving versus sceptical) about the same phenomenon, e.g. grief groups in schools, among various groups within this field. The sceptics recognise that grief groups in schools may create a framework for a meaningful sense of community for children experiencing grief. At the same time, however, they raise a more explicit concern about the idea that all children require grief groups, i.e. some children may cope well enough that they do not need any group, while at the other end of the spectrum, some children may have such serious and complex issues that a group setting will not be sufficient to help them.

Another issue is that the hegemonic social representation about grief groups in school agrees that grief groups in schools do not offer 'treatment', but rather provide a special space in which accountable adults can help children to articulate their grief in words and share their feelings and experiences with each other in a facilitated grief group. However, an alternative and emancipated social representation can be seen among staff who do not work with grief groups. They are less convinced and debate the pros and cons of schools playing a role for children experiencing grief. They are also more critical about how

schools should help children experiencing grief, whether grief groups are a school's responsibility, and whether grief group interventions should be defined as 'discussions' or 'therapy'.

The analysis finds that respondents use therapeutic terms when talking about grief groups. Respondents report that the interventions and methods they use in grief groups include clear, although implicit, references to therapeutic methods, especially in their narrative tradition. At the same time, however, they explicitly distance themselves from the idea that the intervention is therapy. I conclude that in the hegemonic social representation about grief groups it is totally unclear how 'discussion' is different from 'therapy'. However, in many grief groups in schools, the intervention may potentially be construed as a therapeutic intervention, even though the social representation of grief groups in schools presents them as discussion, not a therapeutic offer.

Taking a more critical perspective of power relations, I also conclude that criticism remains under-represented because it is assumed that since the intervention has good intentions, its goals are indisputable. Messaging about this practice focuses on the idea that grief groups should be offered to as many children as possible. Professional and ethical discussions about whether school teachers and educational professionals are generally equipped to lead group interventions on issues such as parental suicide, a murder in the family, long-term illnesses, the death of a sibling, a death in a traffic accident, etc., are overshadowed by the argument that anybody with the skills to work with children can lead such discussions, since they are not therapy.

Grief groups are portrayed as a school-based offer which can help to prevent children from experiencing professional and social problems. Yet neither any of the respondents nor any of the key themes in the documentation directly suggest that grief groups are intended to strengthen pupils' learning by e.g. support for lessons or other teaching. The focal points for the grief group interventions, according to how they are presented, are discussion and socio-emotional satisfaction, leading to the conclusion that grief groups in schools are an example of the therapeutic tendency within our society, in line with trends in the Danish educational system, as we know it from the rest of the western world.

The empirical data shows that some schools find it difficult to fill grief groups with children who have lost someone who died and therefore place children with different stories of loss in the same grief group, even though this conflicts with an understanding that grief related to death is not the same as grief due to e.g. a divorce. It can thus be concluded that the desire to maintain the grief group offer risks being the controlling factor rather than the individual child's life situation and desire to participate, and in practice this will determine which children are invited to the groups and which children have the opportunity to decline. Any assumption that the grief associated with death is not in itself an adequate denominator for participation in therapeutic grief groups may pose an ethical dilemma, as the children may have very different life circumstances and it may sometimes be inadvisable to put children with very different experiences of loss together in the same group. There is no reason to doubt that some, maybe even many children will benefit from participation in school-based grief groups. However, the risk is that the dominant hegemonic representation which informs the establishment of school-based grief groups leads to a 'one-size-fits-all' environment and it becomes difficult to decline to participate. I thus conclude that the hegemonic representation that all children benefit from school-based grief groups puts pressure on children and families who, for various reasons, decline to participate. In my view, more attention should be paid towards children who do not want to participate in grief groups or who have chosen to stop participation. Their perspective is missing from the present social representation about grief groups in schools. This relates to a regular topic in grief research and psycho-therapeutic research in general, namely that we do not know enough about individuals who do not seek help or who quit a course of treatment; it must therefore be pointed out that more independent research is required in this field.

15. Bilag

15.1. Kommunikation med informanter

15.1.1. Bilag 1 E-mail til interesserede potentielle informanter

Ph.d.-projekt om sorggruppeinterventioner på de danske skoler.

Tak for din imødekommenhed mht. min henvendelse i forbindelse med mit ph.d.-projekt om sorggrupper på de danske skoler. Som jeg nævnte i telefonen, skriver jeg en ph.d.-afhandling om sorggrupper i skoleregi, og mit felt er social psykologi og pædagogisk psykologi.

Med ph.d.-afhandlingen ønsker jeg at undersøge de grundlæggende antagelser om sorg, børn i sorg og sorggrupper i skolerne, der træder frem blandt henholdsvis NGO'er, der tilbyder kurser i sorg-/samtalegrupper samt blandt personale (skoleleder og sorggruppeledere) på de lokale skoler, der tilbyder og arbejder med sorggrupper. Jeg interviewer dog ikke skoleledere og sorggruppeledere fra den samme skole. Du og din arbejdsplads vil blive anonymiseret i undersøgelsen. De empiriske materialer i afhandlingen vil foruden interviews også bestå af dokumentanalyser af diverse materialer (pjece, websites, rapporter m.v.).

Min ph.d.-afhandling er udelukkende finansieret af egne midler og af Aarhus Universitet. Mit ph.d.-projekt er således et uafhængigt forskningsprojekt, men jeg har en tilknytning til forskningsnetværket "Center for Psykoterapiforskning", Institut for Psykologi ved Københavns Universitet, og sorgforskernetværket "Sorgens kultur", Institut for Kommunikation og Psykologi, Aalborg Universitet. Sorgens kultur laver uafhængig forskning, blandt andet følgeforskning af nogle af de nuværende tilbud om sorgintervention, udført af NGO'er i Danmark.

Jeg håber du har lyst til at deltage i et interview på ca. 1, 5 time. Hvis du er interesseret, vil jeg komme til dig på skolen eller et sted, der passer dig bedre.

Med venlig hilsen
Anne Suhr

15.1.2. Bilag 2 Følgebrev til NGO (KB)

Kære

Ph.d.-projekt om sorggruppeinterventioner på de danske skoler.

Mit navn er Anne Suhr, og jeg er ph.d.-studerende på DPU, Campus Emdrup, Aarhus Universitet, hvor jeg skriver en socialpsykologisk ph.d.-afhandling. Tak for jeres tilsagn om at deltage i min undersøgelse om sorggruppeinterventioner i skoleregi.

Omdrejningspunktet for fokusgruppeinterviewet d. 23. november 2017 vil være jeres sorggruppelederkursus og jeres grundlæggende antagelser om sorg, børn i sorg og sorggruppeinterventioner i de danske skoler.

Formålet med min ph.d.-afhandling er at lave analyser af empirisk materiale og dermed skabe viden om, hvordan grundlæggende antagelser om børn i sorg har betydning for de interventionsformer, børn bliver tilbudt.

Med ph.d.-afhandlingen ønsker jeg at undersøge de grundlæggende antagelser om sorg, børn i sorg og gruppeinterventioner, der træder frem blandt professionelle i NGO'er, der tilbyder kurser i sorggruppeinterventioner, samt blandt personale på de lokale skoler, der tilbyder og arbejder med sorggrupper.

Endvidere ønsker jeg at undersøge, hvordan børn, der bliver tilbudt plads i en skolebaseret sorggruppe, oplever forløbet i en sorggruppe. Samlet set ønsker jeg at undersøge hvilke muligheder, begrænsninger og etiske implikationer, der knytter sig til gruppeintervention til børn i sorg og med et særligt fokus på skolebaseret intervention.

Det empiriske afsæt i afhandlingen vil foruden fokusgruppeinterviews og semistrukturerede interviews hos NGO'er også inkludere andre relevante aktører på forskellige skoler, dokumentanalyser af diverse materialer (pjece, websites, rapporter m.v.) og børneinterviews.

Min ph.d.-afhandling er udelukkende finansieret af egne midler og af Aarhus Universitet. Mit ph.d.-projekt er således et uafhængigt forskningsprojekt, men jeg har en tilknytning til forskningsnetværket "Center for Psykoterapiforskning", Institut for Psykologi ved Københavns Universitet, og sorgforsker-netværket "Sorgens kultur", Institut for Kommunikation og Psykologi, Aalborg Universitet.

"Sorgens kultur" laver uafhængig forskning, blandt andet følgeforskning af nogle af de nuværende tilbud om sorgintervention, udført af NGO'er i Danmark.

Med venlig hilsen

Anne Suhr

15.1.3. Bilag 3 Følgebrev til NGO (Skyggebørn)

Ph.d.-projekt om sorggruppeinterventioner på de danske skoler.

Mit navn er Anne Suhr, og jeg er ph.d.-studerende på DPU, Campus Emdrup, Aarhus Universitet, hvor jeg skriver en socialpsykologisk ph.d.-afhandling. Tak for jeres tilsagn om at deltage i min undersøgelse om sorggruppeinterventioner i skoleregi.

Omdrejningspunktet for det semistrukturerede interview af dig på fredag d. 27. oktober 2017 vil være at spørge ind til jeres samtalegruppeleder-kursus og jeres grundlæggende antagelser om sorg, børn i sorg og sorggruppeinterventioner i de danske skoler.

Formålet med min ph.d.-afhandling er at lave analyser af empirisk materiale og dermed skabe viden om, hvordan grundlæggende antagelser om børn i sorg har betydning for de interventionsformer, børn bliver tilbudt.

Med ph.d.-afhandlingen ønsker jeg at undersøge de grundlæggende antagelser om sorg, børn i sorg og gruppeinterventioner, der træder frem blandt professionelle i NGO'er, der tilbyder kurser i sorggruppe-/samtalegruppeinterventioner samt blandt personale på de lokale skoler, der tilbyder og arbejder med sorggrupper. Endvidere ønsker jeg at undersøge, hvordan børn, der bliver tilbudt plads i en skolebaseret sorggruppe, oplever forløbet i en sorggruppe. Samlet set ønsker jeg at undersøge hvilke muligheder, begrænsninger og etiske implikationer, der knytter sig til gruppeintervention til børn i sorg og med et særligt fokus på skolebaseret intervention.

Det empiriske afsæt i afhandlingen vil foruden fokusgruppeinterviews hos NGO'er, herunder Skyggebørn (hvor interviewet bliver et semistruktureret interview), også bestå af flere fokusgruppeinterviews og semistrukturerede interviews af relevante aktører på forskellige skoler, dokumentanalyser af diverse materialer (pjecer, websites, rapporter m.v.) og børneinterviews.

Min ph.d.-afhandling er udelukkende finansieret af egne midler og af Aarhus Universitet. Mit ph.d.-projekt er således et uafhængigt forskningsprojekt, men jeg har en tilknytning til forskningsnetværket "Center for Psykoterapiforskning", Institut for Psykologi ved Københavns Universitet og sorgforskernetværket "Sorgens kultur", Institut for Kommunikation og Psykologi, Aalborg Universitet.

Sorgens kultur laver uafhængig forskning, blandt andet følgeforskning af nogle af de nuværende tilbud om sorgintervention, udført af NGO'er i Danmark.

Med venlig hilsen

Anne Suhr

15.2.

15.3. Samtykkeerklæringer

15.3.1. Bilag 4 Informeret samtykkeerklæring til anonymiserede informanter

Ph.d.-projektet "Sorggruppeinterventioner i skoleregi" v/ph.d.-studerende i pædagogisk psykologi Anne Suhr, Campus Emdrup, DPU, Aarhus Universitet.

Jeg giver hermed tilladelse til, at mine udsagn i det interview, der har fundet sted dags dato, vil indgå i Anne Suhrs ph.d.-afhandling og i eventuelle senere publikationer med afsæt i ph.d.-afhandlingen.

I forbindelse med min deltagelse i dette interview er jeg blevet informeret om følgende og giver mit samtykke til:

- at min deltagelse er frivillig, og at jeg når som helst kan undlade at svare på spørgsmål eller trække mig fra interviewet, og jeg har ret til at trække mit samtykke tilbage.
- at der i ph.d.-afhandlingen vil ske en anonymisering af min identitet (navn, arbejdsplads og evt. køn). I det transskriberede interview og de efterfølgende publikationer kan jeg blive tildelt en kønsneutral identifikation (f.eks. et fiktivt navn eller evt. benævnes Informant A, B, C eller Informant 1, 2 eller 3).
- at der tilstræbes anonymisering af navne på andre personer, institutioner eller arbejdspladser, som jeg eventuelt vil nævne i interviewet.
- at jeg får tilsendt det transskriberede interview til gennemlæsning og godkendelse.

Dato _____

Navn og underskrift

Underskrift _____

Dato _____

Anne Suhr, ph.d.-studerende

Underskrift _____

"Sorggruppeinterventioner i skoleregi" er registreret og omfattet af Aarhus Universitets fællesanmeldelse "Videnskabelige og statistiske undersøgelser hos statslige myndigheder". Datatilsynets journalnummer 2015-57-0002 og Aarhus Universitets journalnummer 2016-051-000001, løbenummer 693.

Venlig hilsen

Anne Suhr

Ph.d.-studerende

15.3.2. Bilag 5 Informeret samtykkeerklæring pseudoanonymiserede informanter

Ph.d.-projektet "Sorggruppeinterventioner i skoleregi" ved ph.d.-studerende i pædagogisk psykologi Anne Suhr, Campus Emdrup, DPU, Aarhus Universitet.

Jeg giver hermed tilladelse til, at mine udsagn i det interview, der har fundet sted dags dato, vil indgå i Anne Suhrs ph.d.-afhandling og i eventuelle senere publikationer med afsæt i ph.d.-afhandlingen.

I forbindelse med min deltagelse i dette interview er jeg blevet informeret om følgende og giver mit samtykke til:

- at min deltagelse er frivillig, og at jeg når som helst kan undlade at svare på spørgsmål eller trække mig fra interviewet, og jeg har ret til at trække mit samtykke tilbage.
- at der i ph.d.-afhandlingen laves en pseudoanonymisering af min identitet (navn og køn). I det transskriberede interview og de efterfølgende publikationer vil jeg blive tildelt en kønsneutral identifikation (f.eks. Informant A eller Informant 1).
- at der tilstræbes anonymisering af navne på andre personer, institutioner eller arbejdspladser, som jeg eventuelt vil nævne i interviewet.
- at der i forbindelse med dette interview ikke vil kunne sikres anonymisering af Skyggeborn som organisation. Der er ganske få organisationer, der tilbyder samtalegruppelederkurser i det format, som Skyggeborn tilbyder, og dermed vil organisationen let kunne identificeres uagtet, at der vil blive tilstræbt en formel anonymisering af organisationens navn. Organisationen "Skyggeborn" vil således ikke anonymiseres i forskningsmaterialet og publikationer, der udspringer af dette interview.
- at jeg får tilsendt det transskriberede interview til gennemlæsning og godkendelse.

Dato_____

Navn og underskrift

Underskrift _____

Dato _____

Anne Suhr, ph.d.-studerende

Underskrift _____

"Sorggruppeinterventioner i skoleregi" er registreret og omfattet af Aarhus Universitets fællesanmeldelse "Videnskabelige og statistiske undersøgelser hos statslige myndigheder". Datatilsynets journalnummer 2015-57-0002 og Aarhus Universitets journalnummer 2016-051-000001, løbenummer 693.

15.3.3. Bilag 6 Informeret samtykkeerklæring til pseudoanonymiserede informanter

Ph.d.-projektet "Sorggruppeinterventioner i skoleregi" v/ph.d.-studerende i pædagogisk psykologi Anne Suhr, Campus Emdrup, DPU, Aarhus Universitet

Jeg giver hermed tilladelse til, at mine udsagn i det interview, der har fundet sted dags dato, vil indgå i Anne Suhrs ph.d.-afhandling og i eventuelle senere publikationer med afsæt i ph.d.-afhandlingen.

Du har i en e-mail, sendt af xxxx på vegne af afdelingen "OmSorg", tilkendegivet, at du ikke ønsker at blive anonymiseret i ph.d.-afhandlingen og i eventuelle senere publikationer med afsæt i ph.d.-afhandlingen.

I forbindelse med min deltagelse i dette interview er jeg blevet informeret om følgende og giver mit samtykke til:

- at min deltagelse er frivillig, og jeg når som helst kan undlade at svare på spørgsmål eller trække mig fra interviewet, og jeg har ret til at trække mit samtykke tilbage.
- at der i ph.d.-afhandlingen kan ske en pseudoanonymisering af min identitet (navn og køn). I det transskriberede interview og de efterfølgende publikationer kan jeg blive tildelt en kønsneutral identifikation (f.eks. Informant A, B, C eller Informant 1, 2 eller 3).
- at der tilstræbes anonymisering af navne på andre personer, institutioner eller arbejdspladser, som jeg eventuelt vil nævne i interviewet.
- at der i forbindelse med dette interview ikke vil kunne sikres anonymisering af Kræftens Bekæmpelse som organisation. Der er ganske få organisationer, der tilbyder sorggruppelederkurser i det format, som Kræftens Bekæmpelse tilbyder, og dermed vil organisationen let kunne identificeres uagtet, at der ville blive tilstræbt en formel anonymisering af organisationens navn. Således vil organisationen "Kræftens Bekæmpelse" ikke blive anonymiseret i forskningsmaterialet og publikationer, der udspringer af dette interview.
- at jeg får tilsendt det transskriberede interview til gennemlæsning og godkendelse.

Dato _____

Navn og underskrift

Underskrift _____

Dato _____

Anne Suhr, ph.d.-studerende

Underskrift _____

"Sorggruppe-interventioner i skoleregi" er registreret og omfattet af Aarhus Universitets fællesanmeldelse "Videnskabelige og statistiske undersøgelser hos statslige myndigheder". Datatilsynets journalnummer 2015-57-0002 og Aarhus Universitets journalnummer 2016-051-000001, løbenummer 693.

15.4. Interviewguides

15.4.1. Bilag 7 Interviewguide. Semistruktureret interview NGO

Formålet med dette semistrukturerede interview er at få viden om en informants oplevelser af sorg, børns sorg, gruppeinterventioner som metode, gruppeinterventioner som metode til børn i sorg og om sorggruppeinterventioner i skolerne.

Hensigten er at fortolke betydningen af de fænomener og temaer, der er formuleret i en struktureret spørgeguide med konkrete interviewspørgsmål. Det tilstræbes at skabe rammer, der giver mulighed for undervejs i interviewet at forfølge nye vinkler og perspektiver fra informanten, der bliver skabt ved, at interviewer spørger uddybende ind til svar.

Nedenfor ses en tematisk opdeling af spørgsmål, hvor hovedspørgsmål for interviewet fremgår i kolonnen til venstre (se kolonne A-J)

Introduktion om ph.d.-projektet og Anne Suhr	<ul style="list-style-type: none">• Kort præsentation af ph.d.-projektet• Rammerne for interviewet• Kort præsentation af mig og min faglige baggrund
Baggrundsinformation om informanten	<ul style="list-style-type: none">• Hvor lang tid har du været ansat i Skyggebørn?• Hvor længe har du arbejdet med kurset "samtalegruppeleder"?• Hvad er din funktion i Skyggebørn, og hvad er din funktion på kurset?• Hvad er din faglige baggrund – herunder uddannelse?
A: Grundlæggende antagelser om sorg	<ul style="list-style-type: none">• Hvad er sorg?

	<ul style="list-style-type: none"> • På jeres hjemmeside fremgår det, at I arbejder med en "bred definition af sorg". Hvad betyder "en bred definition af sorg"? • Hvad mener du om begreberne "normal sorg" og kompliceret sorg"?
B: Grundlæggende antagelser om børns sorg	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad, mener du, kendetegner børns sorg? • Hvad, mener du, er betydningsfuldt for børn i sorg? • Hvad, mener du/I, børn har brug for, når de er i sorg? • Hvilke overvejelser har du om børns liv, når de er i sorg? • Hvilke overvejelser har du om børns sorg i forhold til voksnes sorg?
C: Grundlæggende antagelser om gruppeinterventioner som metode?	<ul style="list-style-type: none"> • Hvorfor udbyder du/I samtalegruppeleder kurser? • Muligheder? • Begrænsninger?
D: Grundlæggende antagelser om gruppeinterventioner som metode til børn?	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har du om børnegruppe-interventioner som metode til børn? • Muligheder? • Begrænsninger?
E: Grundlæggende antagelser om gruppeinterventioner til børn i sorg?	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har du om gruppeinterventioner som metode til børn i sorg? (muligheder/begrænsninger) • Hvorfor tilbyder Skyggebørn samtalegruppeleder kurser?
F: Grundlæggende antagelser om målgruppen for kurset i "samtalegruppeleder" rettet mod etableringen af samtalegrupper for børn i sorg?	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilken målgruppe er samtalegruppeleder kurset rettet mod? • Hvorfor denne målgruppe?

	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke kompetencer tænker du er centrale for en samtalegruppeleder for børn i sorg?
G: Grundlæggende antagelser om skolebaserede gruppeinterventioner til børn i sorg? I har mange lærere, pædagoger på jeres kurser (jf. jeres hjemmeside).	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad, mener du, kursisterne på jeres kursus lærer, der kvalificerer dem til samtalegruppeledere?
H: Grundlæggende antagelser om den interventionsmetode som kursisdeltagerne bliver introduceret for og trænet i på kurset?	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har I om benævnelsen "samtalegrupper"? • Hvordan skelner du f.eks. mellem samtale og terapi?
I: Grundlæggende etiske overvejelser	<ul style="list-style-type: none"> • Har du nogle etiske overvejelser mht. kurset "samtalegruppeleder"?
J: Afsluttende spørgsmål	<ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, du mangler at få sagt? • Er der noget, du har brug for at få uddybet? • Noget centralt, som, du mener, vi ikke har været inde på? • Har du spørgsmål til mig? • Er der noget, som du umiddelbart ikke har lyst til at få med i undersøgelsen?

15.4.2. Bilag 8 Interviewguide. Fokusgruppeinterview. NGO

Formålet med fokusgruppeinterviewet er at skabe viden om argumentationer, forhandlinger, indholdsmæssige betydninger blandt en gruppe af informanter (personale, der arbejder med sorggruppeleder-kursus i en NGO). I en diskussion om sorg, børns sorg, gruppeinterventioner som metode og gruppeinterventioner for børn i skoleregi er formålet at få indblik i og forståelse for de meningsvariationer, der træder frem iblandt informanterne, samt hvilke interaktioner, der finder sted i gruppen.

Interviewers (moderators) rolle i et fokusgruppeinterview er at indtage en mindre aktiv position for at give plads til interaktionen, argumentationen og forhandlingerne imellem gruppedeltagerne, og i den kontekst er det en præmis, at interviewer er langt mindre i fokus. Nedenfor ses en tematisk opdeling af spørgsmål, hvor hovedspørgsmål for interviewet fremgår i kolonnen til venstre (se kolonne A-J)

Introduktion om ph.d.-projektet og Anne Suhr	<ul style="list-style-type: none"> • Kort præsentation af ph.d.-projektet • Kort præsentation af mig og min faglige baggrund • Rammerne for fokusgruppeinterviewet
Baggrundsspørgsmål om informanterne.	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad er din funktion i KB? • Hvad er din faglige baggrund – herunder uddannelse? • Hvor længe har I arbejdet med kurset ”sorggruppeleder”? • Hvad er din funktion på kurset?
HOVEDSPØRGSMÅL	SUPPL. SPØRGSMÅL
A: Grundlæggende antagelser om sorg <ul style="list-style-type: none"> • Hvad er sorg? 	

	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad mener I om begreberne "normal sorg" og "kompliceret sorg"?
<p>B: Grundlæggende antagelser om børns sorg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvad, mener I, kendetegner børns sorg? • Hvilke overvejelser har I om børns sorg i forhold til voksnes sorg? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad, mener I, er betydningsfuldt for børn i sorg? • Hvad, mener I, at børn har brug for, når de er i sorg? • Hvilke overvejelser har I om børns liv, når de er i sorg? • Hvilken betydning, mener I, sorgen kan få i et barns liv?
<p>C: Grundlæggende antagelser om gruppeinterventioner som metode</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har I om gruppeinterventioner som metode? 	<ul style="list-style-type: none"> • Gruppeinterventionens muligheder? • Gruppeinterventionens begrænsninger?
<p>D: Grundlæggende antagelser om gruppeinterventioner som metode til børn</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har I om gruppeinterventioner som metode i arbejdet med børn? 	<ul style="list-style-type: none"> • Børnegruppeinterventionens muligheder? • Børnegruppeinterventionens begrænsninger? • Hvilke overvejelser har I om forskelle eller ligheder mellem børn og voksne mht. gruppeinterventioner?

<p>E: Grundlæggende antagelser om gruppeinterventioner til børn i sorg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har I om gruppeinterventioner som metode til netop børn i sorg? • Hvad lægger I op til, der skal ske i sorggrupperne? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad, mener I, børn får ud af at deltage i sorggrupperne? • Hvad lærer I sorggruppelederne at gøre i grupperne?
<p>F: Grundlæggende antagelser om målgruppen for kurset "sorggruppeleder-kursus", der er rettet mod etableringen af samtalegrupper for børn i sorg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvilken målgruppe er sorggruppeleder-kurset rettet mod? • Har I gjort jer nogle overvejelser om målgruppens kompetencer i rollen som sorggruppeleder? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hvorfor denne målgruppe?
<p>G: Grundlæggende antagelser om skolebaserede gruppeinterventioner til børn i sorg</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvad tænker I omkring etablering af sorggrupper på skolerne? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hvorfor på skolerne? • Indgår der læringsmæssige (didaktiske) perspektiver i jeres kursus? Hvorfor? Hvorfor ikke? • Hvilke fordele og ulemper mener I, der knytter sig til at etablere sorggrupper på skolerne? • Hvilke overvejelser har I gjort jer mht. opfølgning i grupperne – f.eks. supervision?

<p>H: Grundlæggende antagelser om den interventionsmetode, som kursusedtagerne bliver introduceret for og trænet i på kurset.</p> <ul style="list-style-type: none"> • I skriver, at interventionen i sorggrupperne er samtale og ikke terapi. Hvad er forskellen? 	<p>Hvordan skelnes der mellem terapi og samtale i den undervisning og træning, som tilbydes på kurset?</p>
<p>I: Grundlæggende etiske overvejelser</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hvilke etiske overvejelser har I mht. kursus til sorggruppeleder? 	
<p>J: Afsluttende spørgsmål</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, I mangler at få sagt? 	<ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, I har brug for at få uddybet? • Noget centralt, som, I mener, vi ikke har været inde på? • Har I spørgsmål til mig? • Er der noget, som I umiddelbart ikke har lyst til at få med i undersøgelsen?

15.4.3. Bilag 9 Interviewguide A

Semistrukturerede interviews. Skoleledere (fra skoler med sorggrupper)

Formålet med dette semistrukturerede interview er at få viden om en informants oplevelser af sorg, børns sorg, gruppeinterventioner som metode, gruppeinterventioner som metode til børn i sorg og om sorggruppeinterventioner i skolerne.

Hensigten er at fortolke betydningen af de fænomener og temaer, der er formuleret i en struktureret spørgeguide med konkrete interviewspørgsmål. Det tilstræbes at skabe rammer, der giver mulighed for undervejs i interviewet at forfølge nye vinkler og perspektiver fra informanten, der bliver skabt ved at interviewer spørger uddybende ind til svar.

Nedenfor ses en tematisk opdeling af spørgsmål, hvor hovedspørgsmål for interviewet fremgår i kolonnen til venstre (se kolonne A-J)

Introduktion om ph.d.-projektet	<ul style="list-style-type: none">• Kort præsentation af ph.d.-projektet• Rammerne for interviewet
Baggrundsinformation om informanten	<ul style="list-style-type: none">• Skoleleder?• Skolebestyrelse?
Grundlæggende antagelser om sorg og om børn i sorg	<ul style="list-style-type: none">• Hvad, tænker du, sorg er?• Hvad, mener du, kendetegner børns sorg/børn i sorg?
Grundlæggende antagelser om sorggrupper i skolerne	<ul style="list-style-type: none">• Hvilke overvejelser har du som skoleleder haft i forbindelse med at etablere sorggruppe på jeres skole?• Hvad, mener du, er særligt ved at have sorggrupper i skolen? • Hvornår hørte du, og hvorfra hørte du om sorggrupper i skolerne?

	<ul style="list-style-type: none"> • Hvordan besluttede du, at der skulle etableres sorggrupper på din skole? • Hvorfor mener du, at sorggrupperne skal være i skolen og ikke f.eks. hos PPR? • Ved du som skoleleder noget om, hvordan der arbejdes i sorggrupperne? • Er der løbende optag, eller er det lukkede grupper? • Hvilken procedure har I for at invitere børn ind i gruppen? • Hvad siger forældrene til jeres tilbud? Er der nogen forældre, der har sagt nej til tilbuddet. Hvis ja, så med hvilken begrundelse? • Er sorggruppetilbuddet drøftet med skolebestyrelsen?
<p>Grundlæggende antagelser om sorggrupper som metode til børn i sorg</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har du om sorggrupper som arbejdsmetode til børn i sorg? Hvilke overvejelser har du som leder om skolens rolle? • Hvilke muligheder mener du, sorggrupper kan give børn? • Hvilke begrænsninger mener du, sorggrupper kan skabe for børnene? • Mener du, sorggrupper er egnet til alle børn eller bedst til en bestemt gruppe børn?

<p>Grundlæggende antagelser om skole lærere og pædagogers roller og kompetencer i funktionen som sorggruppeleder</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har du mht., at det er lærere og pædagoger fra skolen (sundhedsplejerske), der er sorggruppeleder? • Hvilke overvejelser har du haft med at finde frem til personalet, der er sorggruppeledere på skolen? • Hvilke fordele/ulemper, mener du, har det, at sorggrupperne ledes af personale fra den lokale skole? • Hvilke kompetencer mener du, sorggruppelederne har til at arbejde med sorggrupper? • <i>(Evt. nævne evaluering fra KB's rapporter)</i> • Bliver personalet superviseret? Hvis nej, hvorfor ikke? • Hvis ja, hvorfor og af hvem?
<p>Grundlæggende antagelser om sorggruppers læringspotentialer</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Flere henviser til, at børn i sorg klarer sig dårligt fagligt. Hvilke erfaringer/tanker har du om børn i sorg og faglighed? • Hvad mener du om sorggrupper mht. læring/fagligt standpunkt? • Har I et konkret læringstilbud (lektiehjælp) knyttet an til sorggruppen? • Hvis ja, hvorfor og hvordan? • Hvis nej, hvorfor ikke?
<p>I: Grundlæggende etiske overvejelser</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke etiske overvejelser har du om at have sorggrupper i skolerne/ på din lokale skole?
<p>J: Afsluttende spørgsmål</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, du mangler at få sagt?

	<ul style="list-style-type: none">• Er der noget, du har brug for at få uddybet?• Noget centralt, som du mener, vi ikke har været inde på?• Har du spørgsmål til mig?• Er der noget, som du umiddelbart ikke har lyst til at få med i undersøgelsen?
--	---

15.4.4. Bilag 10 Interviewguide B

Semistrukturerede interviews med sorggruppeleder fra skoler

Formålet med dette semistrukturerede interview er at få viden om en informants oplevelser af sorg, børns sorg, gruppeinterventioner som metode, gruppeinterventioner som metode til børn i sorg og om sorggruppeinterventioner i skolerne.

Hensigten er at fortolke betydningen af de fænomener og temaer, der er formuleret i en struktureret spørgeguide med konkrete interviewspørgsmål. Det tilstræbes at skabe rammer, der giver mulighed for undervejs i interviewet at forfølge nye vinkler og perspektiver fra informanten, der bliver skabt ved at interviewer spørger uddybende ind til svar.

Nedenfor ses en tematisk opdeling af spørgsmål, hvor hovedspørgsmål for interviewet fremgår i kolonnen til venstre (se kolonne A-J)

Introduktion om ph.d.-projektet	<ul style="list-style-type: none">• Kort præsentation af ph.d.-projektet• Rammerne for interviewet
Baggrundsinformation om informanten	<ul style="list-style-type: none">• Er du ansat på den skole, hvor sorggruppen hører til?• Hvilken uddannelse har du?• Har du været på sorggruppelederkursus?
Grundlæggende antagelser om sorg og om børn i sorg	<ul style="list-style-type: none">• Hvad tænker du, sorg er?• Hvad, mener du, kendetegner børns sorg/børn i sorg?
Grundlæggende antagelser om sorggrupper i skolerne	<ul style="list-style-type: none">• Hvilke overvejelser har du som sorggruppeleder mht. sorggrupper?• Hvad, mener du, er særligt ved at have sorggrupper i skolen?• Hvilke erfaringer har du med sorggrupper på din skole?

	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke reaktioner har du mødt i forhold til at arbejde med sorggrupper på skolen? • Hvorfor mener du, at sorggrupperne skal være i skolen og ikke f.eks. ikke hos PPR?
<p>Grundlæggende antagelser om sorggrupper som metode til børn i sorg</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke overvejelser har du om sorggrupper som arbejdsmetode i arbejdet med børn? • Hvilke muligheder mener du, sorggrupper kan give børn? • Hvilke begrænsninger mener du, sorggrupper kan skabe for børnene?
<p>Grundlæggende antagelser om sorggrupper i skoleregi</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke aktiviteter har I i sorggrupperne? Kan du give en beskrivelse af en session? • Hvilke overvejelser ligger bag disse aktiviteter? • Hvad er din funktion i gruppen? • Hvilke overvejelser har du mht., at du både er sorggruppeleder og arbejder på skolen som lærer (eller pædagog?) • Hvilke fordele/ulemper har det at være lærer/pædagog fra skolen? • Hvilke kompetencer, mener du, er vigtige at have som sorggruppeleder? • Bliver du superviseret? Hvis nej, hvorfor ikke? • Hvis ja, hvorfor og af hvem? • Er der løbende optag, eller er det lukkede grupper?

	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilken procedure har I for at invitere børn ind i gruppen? • Har du oplevet, at der er børn, som ikke vil deltage? Beskriv hvordan og hvorfor? • Hvad gør I, hvis et barn ikke vil deltage? • Mener du, at sorggrupper er egnet til alle børn eller bedst til en bestemt gruppe børn?
<p>Grundlæggende antagelser om sorggruppers læringspotentiale</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Flere henviser til, at børn i sorg klarer sig dårligt fagligt. Hvilke erfaringer har du om børn i sorg og faglighed? • Hvad mener du om sorggrupper mht. læring/fagligt standpunkt? • Arbejder du med et konkret læringstilbud (lektiehjælp) knyttet an til sorggruppen? • Hvis ja, hvorfor og hvordan? • Hvis nej, hvorfor ikke?
<p>I: Grundlæggende etiske overvejelser</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Har du gjort dig nogle tanker om tilbud om sorggrupper i skole regi?
<p>J: Afsluttende spørgsmål</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, du mangler at få sagt? • Er der noget, du har brug for at få uddybet? • Noget centralt, som, du mener, vi ikke har været inde på? • Har du spørgsmål til mig? • Er der noget, som du umiddelbart ikke har lyst til at få med i undersøgelsen?

15.4.5. Bilag 11 Interviewguide C

Semistruktureret interview med informanter, der ikke arbejder med sorggrupper

Formålet med dette semistrukturerede interview er at få viden om en informants oplevelser, viden og holdning om sorg, børns sorg, gruppeinterventioner som metode, gruppeinterventioner som metode til børn i sorg og om sorggruppeinterventioner i skolerne.

Hensigten er at fortolke betydningen af de fænomener og temaer, der er formuleret i en struktureret spørgeguide med konkrete interviewspørgsmål. Det tilstræbes at skabe rammer, der giver mulighed for undervejs i interviewet at forfølge nye vinkler og perspektiver fra informanten, der bliver skabt ved at interviewer spørger uddybende ind til svar.

Nedenfor ses en tematisk opdeling af spørgsmål, hvor hovedspørgsmål for interviewet fremgår i kolonnen til venstre (se kolonne A-J)

Introduktion om ph.d.-projektet	<ul style="list-style-type: none">• Kort præsentation af ph.d.-projektet• Rammerne for interviewet
Baggrundsinformation om informanten	<ul style="list-style-type: none">• Hvilken uddannelse har du?• Er der en sorggruppe på den skole, hvor du er leder?• Hvad kender du til sorggrupper i skoleregi?
Grundlæggende antagelser om sorg/børn i sorg	<ul style="list-style-type: none">• Hvad, tænker du, sorg er?• Hvad, mener du, kendetegner børns sorg/børn i sorg?
Grundlæggende antagelser om sorggrupper i skolerne	<ul style="list-style-type: none">• Hvad er din holdning til sorggrupper i skolerne? Fordele ulemper? Muligheder/begrænsninger?

Skolens rolle	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke erfaringer har du gjort dig som skoleleder mht. børn, der har mistet en forælder? • Hvad, mener du, er skolens rolle i forhold til børn i sorg?
Grundlæggende antagelser om sorggruppers læringspotentiale	<ul style="list-style-type: none"> • Nogle informanter henviser til, at børn i sorg klarer sig dårligt fagligt. Hvilke erfaringer har du om børn i sorg og faglighed? • (Hvad mener du om sorggrupper mht. læring/fagligt standpunkt?) Hvilke tanker har du om børns læring og sorg?
I: Grundlæggende etiske overvejelser	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilket etiske overvejelser har du om sorggrupper i skoleregii?
J: Afsluttende spørgsmål	<ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, du mangler at få sagt? • Er der noget, du har brug for at få uddybet? • Noget centralt, som du mener, vi ikke har været inde på? • Har du spørgsmål til mig? • Er der noget, som du umiddelbart ikke har lyst til at få med i undersøgelsen?

15.4.6. Bilag 12 Interviewguide D

Fokusgruppeinterview med lærere og pædagoger, der ikke arbejder med sorggrupper

Formålet med fokusgruppeinterviewet er at skabe viden om argumentationer, forhandlinger, indholdsmæssige betydninger blandt en gruppe af informanter (personale, der arbejder med sorggruppelederkursus i en NGO). I en diskussion om sorg, børns sorg, gruppeinterventioner som metode og gruppeinterventioner for børn i skoleregi er formålet at få indblik i og forståelse for de meningsvariationer, der træder frem iblandt informanterne, samt hvilke interaktioner, der finder sted i gruppen.

Interviewers (moderators) rolle i et fokusgruppeinterview er at indtage en mindre aktiv position for at give plads til interaktionen, argumentationen og forhandlingerne imellem gruppedeltagerne, og i den kontekst er det en præmis, at interviewer er langt mindre i fokus. Nedenfor ses en tematisk opdeling af spørgsmål, hvor hovedspørgsmål for interviewet fremgår i kolonnen til venstre (se kolonne A-J)

Introduktion om ph.d.-projektet	<ul style="list-style-type: none">• Kort præsentation af ph.d.-projektet• Rammerne for interviewet
Baggrundsinformation om informanten	<ul style="list-style-type: none">• Hvilke uddannelser har I?• Er der en sorggruppe på den skole, hvor I er ansat?• Har I arbejdet med sorggrupper?• Hvor I oplevet, at elever har mistet en forælder eller en søster eller bror?
Grundlæggende antagelser om sorg/børn i sorg	<ul style="list-style-type: none">• Hvad tænker I, sorg er?• Hvad, mener I, kendetegner børns sorg/børn i sorg?

<p>Grundlæggende antagelser om sorggrupper i skolerne</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad er jeres holdning til sorggrupper i skolerne?
<p>Skolens rolle</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvad mener I, skolens rolle er i forhold til børn i sorg?
<p>Grundlæggende antagelser om sorggrupperes læringspotentiale</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Nogle informanter henviser til, at børn i sorg klarer sig dårligt fagligt. Hvilke erfaringer har I om børn i sorg og faglighed?
<p>I: Grundlæggende etiske overvejelser</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hvilke etiske overvejelser har I mht. skolebaseret hjælp til børn i sorg – herunder sorggrupper?
<p>J: Afsluttende spørgsmål</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Er der noget, I mangler at få sagt? • Er der noget, I har brug for at få uddybet? • Noget centralt, som, I mener, vi ikke har været inde på? • Har I spørgsmål til mig? • Er der noget, som I umiddelbart ikke har lyst til at få med i undersøgelsen?